

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Навчально-методичний посібник
для самостійного вивчення дисципліни

ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ

Міністерство освіти і науки України
Київський національний економічний університет

Політична економія

Навчально-методичний посібник
для самостійного вивчення дисципліни

За редакцією доктора економічних наук,
професора К.Т.Кривенка

Допущено Міністерством освіти і науки України

Київ 2002

*Розповсюджувати та тиражувати
без офіційного дозволу КНЕУ заборонено*

Колектив авторів

**К.Т.Кривенко(керівник автор. кол.), О.О.Беляєв,
В.С.Савчук, А.Е.Фукс, І.Й.Малий, О.М.Мельник,
М.І.Диба доктори економічних наук, професори;
М.І. Вакуленко, к.е.н., проф.; А.С.Бебело,
О.О.Дем"янчук, А.З.Зазимко, А.В.Коровський,
О.М.Ком"яков, І.Ю.Ніколенко, М.С.Руденко,
М.Г.Семенов, В.І.Стаховський, Л.Д.Тимошевська,
О.В.Ткаченко, М.О.Туманов кандидати економічних наук
С.Б.Погорелов, ст. викладач**

Рецензенти:

Політична економія: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. – К.: КНЕУ, 2002. - с.

Навчально-методичний посібник містить типову програму дисципліни "Політична економія", навчально-методичне забезпечення курсу, до якого входять методичні вказівки, плани семінарських занять, навчальні завдання, завдання для перевірки знань (тести) та термінологічний словник до кожної теми. Містяться також завдання блочно-модульного контролю, методика виконання курсових робіт, порядок оцінювання знань студентів з урахуванням поточної успішності.

Для студентів вищих навчальних закладів усіх форм навчання.

К.Т.Кривенко, В.С.Савчук,
О.О.Беляєв та ін., 2001

Вступ

Політична економія як наука досліджує і розкриває економічну анатомію суспільства, її категорії, закони функціонування та розвитку. Будучи суспільною дисципліною системного типу вона займає центральне місце в економічних дисциплінах, оскільки є ядром економічної теорії.

Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення студентами політичної економії написаний за програмою, яка ухвалена на засіданні секції політекономії Всеукраїнської науково-методичної конференції “Проблеми викладання економічної теорії” 26 квітня 1999 р. Метою цього посібника є надання студентам усіх форм навчання методичної допомоги під час самостійної підготовки до семінарських занять, заліків, виконання завдань поточного контролю знань та курсового екзамену.

Глибоке вивчення політичної економії, її законів і категорій забезпечується поєднанням аудиторних занять із самостійною роботою студентів. Самостійне вивчення предмета, як показує досвід, не тільки поглиблює знання студента, воно формує у нього вміння працювати з літературою, творчо мислити, користуватися придбаними знаннями. Самостійна робота студента при вивченні кожної теми курсу є основним методом пізнання законів і категорій політичної економії.

Логічно матеріал представлено в п'яти розділах навчально-методичного посібника:

1. типова програма курсу;
2. навчально-методичне забезпечення курсу;
3. завдання для блочно-модульного контролю;
4. методичні матеріали по написанню курсових робіт;
5. критерії оцінювання знань студентів з дисципліни.

Для самостійного опрацювання курсу політичної економії рекомендуються джерела, наведені у переліку літератури до кожної теми.

1. Типова програма курсу
1.1. Тематичний план (для студентів денної форми навчання)

№ п/п	Тема	Години			СРС	Загальний обсяг
		лекції	семінари	індивідуальні заняття		
1	2	3	4	5	6	7
I семестр						
1.	Предмет і метод політичної економії	2	4			6
	Розділ I. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ					
2.	Економічні потреби і виробничі можливості суспільства. Економічні інтереси	4	4			8
3.	Економічна система суспільства	2	4			6
4.	Відносини власності	2	4			6
5.	Форми організації суспільного виробництва	4	4			8
	Модуль 1. (Теми 1-5).					
6.	Гроші	-	2			2
7.	Витрати виробництва і прибуток	2	4			6
	Розділ II. ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ РИНКУ					
8.	Ринок: суть, функції та умови формування	2	4			6
9.	Класифікація ринків	-	-		6	6
10.	Інфраструктура ринку і капітал сфери обігу	2	2			4
	Модуль II. (Теми 6-10).					
	Усього за I семестр	20	32	8	6	66
II семестр						
	Розділ III. СУБ'ЄКТИ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ					
11.	Домогосподарства				6	6
12.	Підприємство і підприємництво	4	2			6
13.	Капітал і наймана праця	4	2			6
14.	Підприємство в аграрній сфері				6	6
15.	Держава та її економічні функції				6	6
	Тести, виконання індивідуальних завдань, експрес-контроль, інші завдання (Теми 11-15).					

	Розділ IV. ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ І СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОГРЕС					
16.	Форми суспільного продукту в процесі відтворення	4	2			6
17.	Розподіл національного доходу. Споживання і заощадження	4	2			6
18.	Економічне зростання і його чинники. Економічні цикли				6	6
19.	Зайнятість, відтворення робочої сили та їх державне регулювання	4	2			6
20.	Господарський механізм у системі регулювання суспільного виробництва	6	2			8
	Тести, виконання індивідуальних завдань, експрес-контроль, інші завдання (Теми 16-20).					
	Розділ V. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ					
21.	Закономірності та етапи розвитку капіталістичної економічної системи				6	6
22.	Економічна система сучасного капіталізму	4	2			6
23.	Соціалістична економічна система та її еволюція				6	6
24.	Закономірності та особливості розвитку перехідних економік	4	2			6
	Розділ VI. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ					
25.	Світове господарство	4			1	5
26.	Форми міжнародних економічних відносин				6	6
27.	Глобальні економічні проблеми				6	6
	Модуль III. (Теми 16,17, 19-27)					
	Усього за II семестр	38	16	9	49	112
	ЗАГАЛЬНИЙ ОБСЯГ	58	48	17	55	162

(для студентів вечірньої форми навчання)

№ п/п	Тема	Години			СРС	Загальний обсяг
		лекції	семінари	індивідуальні заняття		
1	2	3	4	5	6	7
I семестр						
1.	Предмет і метод політичної економії	2	2		2	6
	Розділ I. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ					
2.	Економічні потреби і виробничі можливості суспільства. Економічні інтереси				6	6
3.	Економічна система суспільства	4	2		2	8
4.	Відносини власності				7	7
5.	Форми організації суспільного виробництва	4	2			6
	Модуль I. (Теми 1-5).					
6.	Гроші				6	6
7.	Витрати виробництва і прибуток				6	6
	Розділ II. ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ РИНКУ					
8.	Ринок: суть, функції та умови формування	4	2			6
9.	Класифікація ринків				6	6
10.	Інфраструктура ринку і капітал сфери обігу	4	2			6
	Модуль II. (Теми 6-10).					
	Розділ III. СУБ'ЄКТИ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ					
11.	Домогосподарства				6	6
12.	Підприємство і підприємництво				6	6
13.	Капітал і наймана праця	2	2		2	6
	Усього за I семестр	20	12		49	81
II семестр						
14.	Підприємство в аграрній сфері				6	6
15.	Держава та її економічні функції	4	2			6
	Виконання індивідуальних завдань, тести, інші завдання (Теми 11-15).					

	Розділ IV. ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ І СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОГРЕС					
16.	Форми суспільного продукту в процесі відтворення	2			6	8
17.	Розподіл національного доходу. Споживання і заощадження	2	2			4
18.	Економічне зростання і його чинники. Економічні цикли				6	6
19.	Зайнятість, відтворення робочої сили та їх державне регулювання				6	6
20.	Господарський механізм у системі регулювання суспільного виробництва	4	2			6
	Виконання індивідуальних завдань, тести, експрес-контроль, інші завдання (Теми 16-20).					
	Розділ V. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ					
21.	Закономірності та етапи розвитку капіталістичної економічної системи				6	6
22.	Економічна система сучасного капіталізму	2	2			4
23.	Соціалістична економічна система та її еволюція				6	6
24.	Закономірності та особливості розвитку перехідних економік	4	2			6
	Розділ VI. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ					
25.	Світове господарство	2	2		1	5
26.	Форми міжнародних економічних відносин				6	6
27.	Глобальні економічні проблеми				6	6
	Модуль III. (Теми 16, 17, 19-22, 24-26)					
	Усього за II семестр	20	12		49	81
	ЗАГАЛЬНИЙ ОБСЯГ	40	24		98	162

(для студентів заочної форми навчання)

№ п/п	Тема	Години			СРС	Загальний обсяг
		лекції	семінари	індивідуальні заняття		
1	2	3	4	5	6	7
I семестр						
1.	Предмет і метод політичної економії				6	6
	Розділ I. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ					
2.	Економічні потреби і виробничі можливості суспільства. Економічні інтереси	2			4	6
3.	Економічна система суспільства	2			4	6
4.	Відносини власності				6	6
5.	Форми організації суспільного виробництва	2			4	6
6.	Гроші				6	6
7.	Витрати виробництва і прибуток				6	6
	Розділ II. ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ РИНКУ					
8.	Ринок: суть, функції та умови формування	2			4	6
9.	Класифікація ринків				6	6
10.	Інфраструктура ринку і капітал сфери обігу	2			4	6
	Модуль I. (Теми 1-10).					
	Розділ III. СУБ'ЄКТИ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ					
11.	Домогосподарства				4	4
12.	Підприємство і підприємництво				6	6
13.	Капітал і наймана праця	2			4	6
	Усього за I семестр	12			64	76
II семестр						
14.	Підприємництво в аграрній сфері				6	6
15.	Держава та її економічні функції				6	6
	Розділ IV. ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ І СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОГРЕС					
16.	Форми суспільного продукту в процесі відтворення	2	2		2	6

17.	Розподіл національного доходу. Споживання і заощадження				6	6
18.	Економічне зростання і його чинники. Економічні цикли				6	6
19.	Зайнятість, відтворення робочої сили та їх державне регулювання	2			4	6
20.	Господарський механізм у системі регулювання суспільного виробництва	2			6	8
	Модуль II. (Теми 12, 13, 16, 17, 19, 20).					
	Розділ V. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ					
21.	Закономірності та етапи розвитку капіталістичної економічної системи				6	6
22.	Економічна система сучасного капіталізму	2			4	6
23.	Соціалістична економічна система та її еволюція				6	6
24.	Закономірності та особливості розвитку перехідних економік	2	2		2	6
	Розділ VI. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ					
25.	Світове господарство	2			4	6
26.	Форми міжнародних економічних відносин				6	6
27.	Глобальні економічні проблеми				6	6
	Модуль III. (Теми 21, 22, 23, 24, 25, 26).					
	Усього за II семестр	12	4		70	86
	ЗАГАЛЬНИЙ ОБСЯГ	24	4		134	162

1.2. ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ

Тема 1. Предмет і метод політичної економії

Виникнення та етапи розвитку політичної економії. Розвиток економічної думки в Україні.

Предмет політичної економії. Тлумачення предмета політичної економії різними школами. Економічна теорія і політична економія: проблеми взаємозв'язку.

Закони, принципи і категорії політичної економії. Система економічних законів. Позитивна і нормативна політична економія.

Метод політичної економії. Загальні методи наукового пізнання та їх використання.

Функції політичної економії. Політична економія і економічна політика. Місце політичної економії в системі економічних наук.

Розділ I. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Тема 2. Економічні потреби і виробничі можливості суспільства. Економічні інтереси.

Виробничі можливості суспільства і потреби. Виробництво і його основні фактори. Межа виробничих можливостей. Обмеженість ресурсів. Продукт виробництва.

Економічні потреби суспільства, їх суть і класифікація. Безмежність потреб. Закон зростання потреб.

Корисність продукту. Об'єктивна і суб'єктивна корисність продукту. Закон спадної граничної корисності продукту.

Економічний інтерес, його сутність і функції. Інтереси і потреби: діалектика взаємозв'язку. Єдність і суперечності в системі інтересів.

Виробництво та проблеми задоволення зростаючих потреб суспільства.

Тема 3. Економічна система суспільства.

Економічна система: її сутність та структурні елементи. Продуктивні сили як матеріальна основа економічної системи. Критерії розвитку продуктивних сил.

Суспільний поділ праці і структура продуктивних сил. Виробнича функція та її складові.

Економічні відносини та їх суб'єкти. Структура економічних відносин. Соціально-економічні відносини. Організаційно-економічні і техніко-економічні відносини.

Економічний устрій: суть і місце в економічній системі. Методологічні аспекти механізму дії і використання економічних законів людьми.

Типи і еволюція економічних систем. Формацийний і загальноцивілізаційний підходи до типізації суспільства.

Тема 4. Відносини власності.

Власність як економічна категорія. Теорії власності. Привласнення і відчуження.

Структура власності та її історичні типи, види і форми. Суб'єкти власності: їх еволюція.

Об'єкти власності. Розвиток об'єктів власності. Юридична форма власності. Права власності.

Власність на засоби виробництва та її вплив на способи з'єднання факторів виробництва.

Тенденції в розвитку відносин власності в Україні та у світі.

Тема 5. Форми організації суспільного виробництва.

Натуральна (традиційна) форма організації виробництва. Суть і риси натурального господарства та його історичні межі.

Товарна форма організації суспільного виробництва. Причини виникнення товарного виробництва, його суть, ознаки і роль у розвитку суспільства. Суб`єкти і об`єкти товарних відносин. Товарна форма продукту.

Товар та його властивості. Суперечності товару. Вартість і ціна: альтернативні теорії.

Проста і розвинена форми товарного виробництва. Спільні риси та відмінності.

Функціонування товарного господарства та його закони.

Тема 6. Гроші.

Виникнення і розвиток грошових відносин. Суть грошей. Функції грошей. Альтернативні теорії грошей.

Грошовий обіг та його закони. Визначення грошової маси, необхідної для обслуговування товарного обігу. Сталість грошового обігу. Грошові реформи, гроші, ціна та інфляція.

Еволюція грошей. Сучасна грошова система.

Тема 7. Витрати виробництва і прибуток.

Витрати виробництва як передумова виробництва. Суть та економічне значення витрат виробництва. Теорії витрат виробництва. Суспільні витрати виробництва. Економічні і бухгалтерські витрати та їх структура. Валові, середні і граничні витрати.

Витрати виробництва, вартість товару і його ціна. Альтернативні підходи.

Прибуток як економічна категорія. Теорії прибутку. Норми прибутку і фактори, що на неї впливають.

Розділ 2. ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ РИНКУ

Тема 8. Ринок: суть, функції та умови формування.

Інституціональні основи ринкової економіки. Ринкові відносини, їх суб`єкти і об`єкти. Визначення ринку: альтернативні теорії.

Функції ринку. Умови формування і розвитку ринку.

Попит і пропозиція. Ринкова рівновага. Ринкова ціна: механізм формування і функції.

Конкуренція та її суть. Функції та форми конкуренції. Конкуренція і монополія.

Конкуренція і моделі ринків. Особливості ринкових відносин в Україні.

Тема 9. Класифікація ринків.

Принципи класифікації ринків.

Ринок предметів споживання, його функції та соціально-економічне значення.

Ринок засобів виробництва. Загальні проблеми формування цін на ресурси.

Ринок праці та розподіл трудових ресурсів.

Ринок капіталу та його складові. Ринок нерухомості та його особливості. Оренда та орендна плата.

Проблеми формування ринків праці, землі та капіталів в Україні.

Тема 10. Інфраструктура ринку і капітал сфери обігу.

Поняття та основні риси інфраструктури ринку.

Позичковий капітал і процент. Банки, їх роль та функції. Центральні і комерційні банки. Фінансово-кредитні організації.

Суть кредиту та його форми. Процент та його економічна природа.
Банківський прибуток.

Капітал у сфері торгівлі. Витрати обігу. Роздрібна і оптова торгівля.
Товарні біржі. Торговельний прибуток.

Фондова біржа. Цінні папери.

Роль ринкової інфраструктури в регулюванні економічних процесів.

Розділ 3. СУБ'ЄКТИ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ.

Тема 11. Домогосподарства.

Домогосподарства як суб'єкт ринкових відносин.

Сектор домогосподарств. Двоїста роль домогосподарств в економіці.
Домогосподарства як постачальники ресурсів.

Доходи домогосподарства. Витрати домогосподарства. Розподіл доходів
на особисте споживання, податки і заощадження.

Витрати на споживання. Місце домогосподарства в кругообігу
продуктів, ресурсів і доходів.

Тема 12. Підприємство і підприємництво.

Підприємство як суб'єкт ринкової економіки. Сектор ділових
підприємств. Форми і види підприємств. Капітал підприємства. Масштаби
підприємства. Концентрація та централізація капіталу.

Кругооборот капіталу і його стадії. Функціональні форми капіталу.

Оборот капіталу підприємства. Основний та оборотний капітал.
Зношення основного капіталу. Амортизація.

Суть підприємництва і умови його існування. Види та функції
підприємництва.

Валовий дохід, його суть та структура. Підприємницький дохід.

Значення прибутку в розвитку підприємництва. Роль підприємства і підприємництва в ринковій економіці.

Тема 13. Капітал і наймана праця.

Первісне нагромадження капіталу. Особливості нагромадження капіталу в Україні.

Перетворення грошей у капітал. Загальна формула руху капіталу.

Капітал як економічна категорія. Альтернативні теорії капіталу.

Капітал і праця. Трудові відносини: сутність і структура. Наймана праця. Вартість робочої сили: дискусійні аспекти.

Винагорода за працю. Заробітна плата: сутність, форми системи. Теорії заробітної плати.

Номінальна і реальна заробітна плата. Продукт праці та заробітна плата. Мінімальна заробітна плата та її критерії.

Тема 14. Підприємництво в аграрній сфері.

Аграрне виробництво – особлива сфера вкладання капіталу і праці. Відносини власності в сільському господарстві. Агропромисловий комплекс. Земельна рента та її форми: оренда землі, ціна землі.

Форми господарювання в сільському господарстві та їх особливості в різних країнах. Особливості концентрації і централізації виробництва і капіталу в сільському господарстві.

Рентні відносини. Земельна рента та її форми. Абсолютна, диференціальна і монопольна рента.

Ринок земельних ресурсів в Україні і ціна землі. Ціна на сільськогосподарську продукцію. Державна підтримка сільського господарства.

Тема 15. Держава та її економічні функції.

Держава як суб'єкт економічних відносин. Державний сектор в економіці. Держава як товаровиробник. Підприємництво в державному секторі. Суспільні блага і послуги.

Економічні функції держави. Захист конкуренції та антимонопольна політика. Перерозподіл ресурсів. Забезпечення правової бази.

Розподіл ресурсів і суспільні блага.

Роль держави в кругообігу продукту, ресурсів і доходу.

Трансформація економічних функцій держави в Україні.

Розділ 4. ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ І СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОГРЕС.

Тема 16. Форми суспільного продукту у процесі відтворення.

Суть і види економічного відтворення. Відтворення всіх елементів економічної системи. Просте і розширене відтворення.

Суспільний продукт і його форми. Методи обчислення суспільного продукту. Методологічні аспекти системи національних рахунків.

Валовий внутрішній продукт, його суть і відтворювальна структура. Чистий національний продукт і національний дохід. Концепції національного доходу.

Продуктивність суспільної праці та її роль у відтворювальному процесі.

Тіньовий сектор в економічному відтворенні. Масштаби і особливості тіньової економіки в Україні.

Національне багатство і його структура. Природне багатство. Проблеми розширеного відтворення багатства і шляхи розв'язання екологічних проблем.

Кругообіг доходу, ресурсів і продукту у процесі відтворення.

Тема 17. Розподіл національного доходу. Споживання і заощадження.

Розподільні відносини та їх місце у відтворювальному процесі. Суть розподілу національного доходу. Об'єктивні основи формування доходів населення.

Диференціація доходів населення. Проблеми багатих і бідних. Межа бідності: абсолютна і відносна. Проблеми бідних і багатих в Україні.

Необхідність перерозподілу національного доходу і доходів населення. Податки і соціальні виплати. Роль державного бюджету в перерозподілі національного доходу.

Споживання і заощадження. Доходи населення і споживання. Схильність до споживання і заощадження.

Необхідність державного регулювання розподілу доходів. Прожитковий мінімум і соціальний захист населення.

Тема 18. Економічне зростання і його чинники. Економічні цикли.

Економічне зростання та економічний розвиток. Заощадження, нагромадження та інвестиції. Роль інвестицій в економічному зростанні.

Матеріальні фактори економічного зростання. Науково-технічна революція та її роль в економічному зростанні. Теорії і моделі економічного зростання.

Економічне зростання і економічні цикли. Економічні кризи та їх причини. Теорії циклів: дискусійні проблеми.

Продуктивність праці та економічне зростання. Фактори підвищення продуктивності праці.

Особливості розвитку економіки в Україні.

Тема 19. Зайнятість, відтворення робочої сили та їх державне регулювання.

Зайнятість: суть і форми. Теорії зайнятості. Повна зайнятість, виробничий потенціал і ефективність виробництва.

Зайнятість та відтворення сукупної робочої сили. Неповна зайнятість та рівень безробіття. Причини неповної зайнятості. Види і форми безробіття.

Проблеми повної зайнятості в умовах ринкової економіки. Державне регулювання зайнятості та його методи.

Фактори розширеного відтворення робочої сили. Роль держави у відтворенні робочої сили. Закон зростання кваліфікації та професійної підготовки робочої сили.

Проблеми зайнятості та відтворення робочої сили в Україні.

Тема 20. Господарський механізм у системі регулювання суспільного виробництва.

Господарський механізм, його суть і елементи. Господарський механізм: система управління економікою.

Державне регулювання суспільного відтворення та його форми. Планування і програмування.

Фінансова система. Необхідність і сутність фінансів. Державні фінанси.

Фіскальна політика. Способи збалансування державного бюджету. Фіскальні методи регулювання виробництва.

Механізм грошово-кредитного регулювання. Вплив грошово-кредитної політики на рівень суспільного виробництва.

Необхідність удосконалення механізму господарювання в Україні.

Розділ 5. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ.

Тема 21. Закономірності та етапи розвитку капіталістичної економічної системи.

Економічна система капіталізму вільної конкуренції: суть і основні ознаки. Об'єктивні основи та шляхи виникнення і розвитку капіталістичної системи. Роль ринку в регулюванні економіки капіталізму. Наймана праця та оплата праці.

Економічна система монополістичного капіталізму. Концентрація і централізація виробництва та капіталу. Виникнення монополій та їх форми.

Фінансово-монополістичний капітал і його суть. Фінансово-монополістичні групи. Фінансова олігархія.

Державно-монополістична стадія еволюції капіталістичної економічної системи.

Тема 22. Економічна система сучасного капіталізму.

Суть і ознаки змішаної економічної системи. Приватний акціонерний і державний сектори економіки.

Межі ринку. Державне регулювання економіки.

Сучасні методи державного регулювання змішаної економіки. Розподіл державою національного доходу і ресурсів. Межі державного втручання в регулювання економічного відтворення.

Роль держави в регулюванні цін. Регулювання заробітної плати. Профспілки і ринок праці. Колективні договори між підприємцями і трудовими колективами. Заробітна плата та її динаміка.

Монополії і олігополії в умовах регульованого капіталізму. Революція в управлінні і відносинах власності. Соціальне партнерство.

Соціально-економічний прогрес та історичні перспективи економічної системи змішаного капіталізму.

Тема 23. Соціалістична економічна система та її еволюція.

Теорія і практика економічної системи соціалізму. Соціалізм і адміністративно-командна економіка.

Механізм функціонування соціалістичної адміністративно-командної економіки: директивне планування і централізоване управління. Державна власність та її межі.

Теорія і практика товарно-грошових відносин за адміністративно-командної системи соціалізму. Планове ціноутворення.

Доходи населення, їх структура і принципи формування. Суспільні фонди споживання.

Суперечності одержавленої економічної системи та їх загострення в соціалістичних країнах у середині 80-х років. Загальна криза і розпад світової системи соціалізму.

Тема 24. Закономірності та особливості розвитку перехідних економік.

Зміст перехідної економіки: загальне і особливе. Об'єктивні чинники перехідного стану. Риси і типи перехідної економіки. Локальні і глобальні перехідні процеси.

Особливості економічних відносин і різноманітність форм еволюції країн, що розвиваються.

Економічний устрій в умовах переходу до соціально-орієнтованої економічної системи. Формування інституційних і економічних умов переходу до нової системи господарювання. Суперечності перехідної економіки.

Роздержавлення і приватизація власності. Форми власності. Становлення і розвиток підприємництва.

Змішана економіка і соціально-економічні перетворення у постсоціалістичних країнах. Структура змішаної економіки.

Формування сучасних ринкових відносин і ринкової інфраструктури. Становлення державного і ринкового механізмів регулювання економіки і зайнятості.

Особливості ринкової трансформації економіки України.

Розділ 6. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ.

Тема 25. Світове господарство.

Світове господарство: його суть та структура. Розвинуті країни ринкової економіки. Країни, що розвиваються. Країни з перехідною економікою.

Міжнародний поділ праці і спеціалізація. Міжнародні економічні відносини.

Інтернаціоналізація господарських відносин і продуктивних сил. Транснаціональні корпорації та їх роль.

Міжнародна економічна інтеграція. Головні інтеграційні угруповання світу. Європейське економічне співтовариство і його місце в світовій економіці.

Тема 26. Форми міжнародних економічних відносин.

Світогосподарські зв'язки та їх форми.

Міжнародна торгівля та її економічні основи. Міжнародні товарні ринки. Протекціонізм і вільна торгівля. Митні та немитні засоби регулювання зовнішньої торгівлі.

Сутність і форми міжнародного руху капіталів, його масштаби, динаміка та географія. Прямі та портфельні інвестиції. Міжнародні кредити.

Міжнародні валютно-фінансові відносини. Міжнародна валютна система, валютні ринки і валютний курс. Конвертованість валюти. Платіжний баланс та його регулювання.

Міжнародні валютно-фінансові організації. Міжнародна міграція робочої сили. Інші форми міжнародних економічних відносин.

Державне регулювання зовнішньо-економічної діяльності.

Тема 27. Економічні аспекти глобальних проблем.

Причини виникнення та суть глобальних проблем. Економічне зростання та глобальні проблеми. Основні глобальні проблеми сучасності. Класифікація глобальних проблем.

Розб'єрення та його роль у вирішенні глобальних проблем. Екологічна криза та форми її прояву. Паливно-енергетична та сировинна проблеми. Проблеми економічної відсталості окремих країн.

Міжнародне співробітництво в розв'язанні глобальних проблем та розвитку світового господарства.

2. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КУРСУ

2.1. МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

Тема 1. Предмет і метод політичної економії

Вивчаючи тему, треба звернути увагу на те, що політична економія поряд із правоведенням, історією, соціологією та іншими науками належить до системи суспільних наук, кожна з яких виділяє з багатограної сукупності суспільних відносин їх відповідні вид чи групу, котрим властиві певні закономірності. Політична економія вивчає такі суспільні відносини і закони, які належать до базових у житті суспільства, оскільки вони є складовою суспільного виробництва. У процесі виробництва створюються різноманітні матеріали та послуги з метою задоволення різноманітних потреб людей.

Таким чином, об'єктом політичної економії як науки є економічне життя суспільства, тобто його економіка, а економіка – це суспільне виробництво. Звертаємо увагу на те, що цей об'єкт вивчають понад 50 окремих наук. Про те, що кожна з цих наук має свій предмет, який вона досліджує, тобто свою певну підсистему суспільної економіки. Перш за все політична економія вивчає соціально-економічні відносини людей в їх єдності і взаємодії з продуктивними силами та політичними, ідеологічними, соціальними інститутами суспільства.

Досліджуючи предмет, політекономія робить відповідні висновки, узагальнення, класифікації тощо. У результаті цього формується великий понятійний апарат. У системі понять важливе значення мають такі: економічна категорія, економічний закон, економічний принцип [1, с. 12-13; 2, с.].

Звертаємо увагу студентів на те, що економічні закони є предметом політичної економії. При цьому студентам рекомендуємо уважно розібратися з класифікацією економічних законів на групи.

Вивчаючи об'єкт свого дослідження політична економія стикається з проблемою обмеженості виробничих ресурсів та раціонального їх використання для найповнішого задоволення потреб людей. Пізнаючи закони, які управляють виробництвом, розподілом, обміном і споживанням благ на будь-якому етапі суспільного розвитку, політична економія теоретично обґрунтовує, як люди і суспільство мають здійснювати кінцевий вибір рідкісних ресурсів, як найкраще виробляти різні блага, розподіляти і обмінювати їх.

Отже, предмет цієї науки можна сформулювати так: політична економія вивчає в різних суспільних формаціях всю систему економічних відносин в їх єдності і взаємодії з обмеженими продуктивними силами та політичними, ідеологічними і соціальними інститутами суспільства. Вона, пізнаючи закони, показує, як люди і суспільство мають здійснювати кінцевий вибір рідкісних ресурсів, як найкраще, виробляти різні товари та послуги, розподіляти й обмінювати їх з метою максимального задоволення своїх потреб.

Вияснивши предмет політекономії, слід звернути увагу на те, що це відносно молода наука. Вона почала зароджуватися у XVI ст., коли з'явився

перший напрям політекономії – меркантилізм. Особливий внесок у становленні політичної економії зробили такі англійські вчені (класики), як Адам Сміт (1723-1790) і Давід Рікардо (1772-1823). У наступні періоди політекономію розвивали такі видатні вчені, як Карл Маркс (1818-1883), Карл Менгер (1840-1926), Джон Кларк (1847-1938), Альфред Маршалл (1842-1923), Джон Кейнс (1883-1946), Микола Туган-Барановський (1879-1919). У другій половині ХХ ст. значний внесок у розвиток політекономії зробили Пол Самуельсон (1915 р. нар.), Джон Гелбрейт (1909 р. нар.), Мелтон Фрідмен (1912 р. нар.), Рональд Коуз (1910 р. нар.) та ряд інших економістів.

Як будь-яка інша теоретична наука політична економія використовує систему методів пізнання. Під методом пізнання розуміють спосіб, шлях дослідження предмета науки. Звертаємо увагу на те, що для пізнання предмета політекономії використовуються загальні та специфічні методи. Серед загальних методів пізнання чільне місце у вітчизняній політичній економії належить: діалектичному, структурно-функціональному та емпіричному методам. При дослідженні розвитку виробничих відносин, перш за все відносин власності, застосовується формаційний метод пізнання. Останній дозволяє розкрити соціально-економічний зміст капіталістичного, соціалістичного та інших суспільств.

Поряд із загальними використовуються спеціальні (конкретні) методи пізнання. До них належать: метод наукової абстракції, індукція і дедукція, принципи єдності логічного й історичного, аналіз і синтез, статистичні спостереження, моделювання процесів економічного життя, економіко-математичні методи і т.д. [1, с. 16-20]

Політична економія, пізнаючи явища і процеси, дає їм певну назву. Виникає велика система термінів. Найчастіше економісти використовують такі поняття, як “закони”, “принципи”, “теорії”, “моделі”.

Досліджуючи економічне життя політична економія узагальнює їх результати, які застосовуються при утворенні понять, суджень, теорій, концепцій.

Нарешті, при розгляді методології політичної економії постає і таке ключове питання: що є критерієм правильності результатів пізнання, узагальнень і висновків? Вищим критерієм істинності знання виступають факти реального економічного життя, тобто суспільна практика. Економічне життя – поведінка, зв'язки, відносини індивідів і інститутів у процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання товарів і послуг – з часом змінюються. Тому необхідно постійно звіряти існуючі теоретичні висновки і концепції з економічною дійсністю, яка як живий організм, піддається і кількісним, і якісним змінам. Отже, у процесі вивчення свого предмету політична економія повинна активно використовувати емпіричний метод пізнання.

Роль політичної економії як наукової дисципліни проявляється в її функціях. Політична економія є теоретична наука, а тому вона відноситься до числа фундаментальних наук. Як така вона виконує насамперед пізнавальну функцію. Політична економія покликана відкривати закони, що управляють економічними процесами, у тому числі способом виробництва та економічним устроєм суспільства, і розробляти способи їх використання.

Практична функція політичної економії полягає в тому, що б допомагати людям зрозуміти наше суспільство. Віддача від політекономічних досліджень найбільша тоді, коли економічні знання застосовуються в розробці політики, яка спрямована на побудову кращого суспільства.

Політична економія як суспільна наука використовує також ідеологічну функцію. Так, кожен напрям у сучасній політичній економії (неоконсерватизм, неокласицизм, інституціоналізм, неомарксизм) спирається на відповідні ідеологічні принципи (захист чи незахист капіталістичних цінностей, захист чи незахист соціалістичних цінностей тощо).

Ще одна функція політекономії – методологічна. Політична економія покликана бути теоретичним фундаментом цілого комплексу економічних наук, яких налічується понад 50.

Завершуючи вивчення теми, потрібно звернути увагу на співвідношення політичної економії і економікс. Виясняючи спільні риси і відмінності, які

існують між цими напрямками в економічній теорії, студенти можуть використати матеріали, викладені в навчальних посібниках [1, с. 23-24; 2, с. 15-16].

Завершуючи вивчення даної теми, студенту слід усвідомити наступне:

1. Політичну економію вивчають тому, що вона: а) розкриває соціально-економічну сутність суспільства та ступінь його розвитку; б) виявляє закони і принципи, які регулюють поведінку людей та їх відносини у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання різноманітних благ, управляють усім економічним розвитком суспільства; в) озброює суспільство економічними знаннями, необхідних для прийняття правильних фундаментальних рішень.
2. Виведені економістами узагальнення називаються “теоріями”, “категоріями”, “законами”, “принципами”, “моделями”. Формулювання цих узагальнень становить завдання політичної економії.
3. Політична економія виконує перш за все пізнавальну функцію: вивчає і пояснює процеси та явища економічного життя на основі наукового доказу. Крім того, політична економія виконує практичну, ідеологічну та теоретико-методологічну функції.
4. Важливим завданням вітчизняної політичної економії є дослідження змісту і стратегічних тенденцій еволюції соціально-економічних систем в останні століття та на початку XXI ст.

Тема 2. Економічні потреби і виробничі можливості суспільства.

Економічні інтереси

Оскільки основним законом сфери виробництва є закон обмеженості ресурсів, а основним законом сфери споживання – закон неухильного зростання потреб суспільства, то економіка різних суспільств вирішує проблеми виробничих можливостей і економічного вибору в умовах обмеженості

ресурсів. Для вирішення цих проблем суспільне виробництво щоденно має розв'язувати фундаментальності питання, а саме: які продукти виробляти і скільки? Як виробляти продукти і для кого? В яких соціально-економічних умовах виробляти продукцію?

Студенти мають знати, що суспільне виробництво являє собою взаємодію чотирьох факторів: робочої сили (праці), засобів виробництва, землі і підприємницького таланту. Від рівня розвитку цих факторів, ефективності їх використання залежить результативність виробництва, можливості задоволення суспільних потреб.

Необхідно зрозуміти, що в системі основних факторів виробництва значення людського фактора унікальне. Це пов'язано з тим, що всі фактори можуть взаємодіяти і здійснювати виробництво завдяки трудовій діяльності людини. Людина, будучи рушійною силою всіх факторів виробництва, виступає як головний творець матеріального і духовного багатства суспільства.

В трудовій діяльності людини значне місце належить мірі праці. Однією з таких мір є робочий день. Суспільство на кожному етапі свого розвитку встановлює тривалість робочого дня. Теоретично суспільство зацікавлене в скороченні робочого дня і збільшенні вільного часу, але цю проблему можна вирішити тільки на основі підвищення продуктивності праці. Україна, як і інші держави світу, у законодавчому порядку регулює робочий час. Але через економічну кризу більшість підприємств нашої держави працюють не повний робочий день або неповний робочий тиждень. А це означає, що потужності факторів виробництва використовуються в Україні на низькому рівні.

Необхідно чітко уявляти, що виробництво – це є не просте механічне поєднання факторів, а складна система їх взаємозв'язку. З розвитком суспільства вдосконалюються фактори виробництва, збільшується їх кількість, з'являються нові фактори виробництва (інформація, енергія і її джерела, організація виробництва і т.ін.). Ускладнення і розвиток факторів виробництва не відмінюють того, що найважливішими серед них, загальними для всіх етапів розвитку суспільства залишаються здатності людини, земля, засоби

виробництва. Результатом виробництва є продукція, яка може бути проміжною і кінцевою. Кінцевими продуктами вважаються такі товари і послуги, які використовуються для кінцевого користування, а не для подальшої обробки чи перепродажу. Всі інші продукти праці, які підлягають подальшій обробці або ще мають бути доставлені до споживача, є проміжними продуктами. Усі кінцеві продукти, виготовлені суспільством за певний час, утворюють валовий внутрішній продукт – одну із провідних форм суспільного продукту.

В економіці ключовою проблемою є виробничі ресурси і їх обмеженість. Сукупність цих ресурсів, тобто факторів виробництва, з урахуванням обсягу, структури, технічного рівня та якості являє собою виробничий потенціал суспільства. У самій серцевині виробничого потенціалу лежить факт обмеженості ресурсів. У зв'язку з цим обмежені і блага, тоді як потреби людей є безмежними. Звідси випливає, що фундаментальним принципом політичної економії є закон обмеженості ресурсів. Цей закон стверджує, що ресурси є обмеженими, бо немає достатньо ресурсів, щоб виробляти всі блага, що їх люди потребують для споживання.

Вивчаючи цю проблему, студент має зрозуміти, як суспільство вибирає для виробництва набір матеріальних благ й послуг, як різні продукти виробляються; хто має споживати ці продукти, які суспільство виробляє. Політична економія розв'язує названі проблеми з методологічних позицій.

У зв'язку з цим студенти мають вивчити такі взаємопов'язані явища виробничого процесу, як межа виробничих можливостей і проблеми економічного вибору. (Див. [1, с. 35-37]). При цьому особливу увагу слід звернути на досконале розуміння графіка межі виробничих можливостей, оскільки на його основі можна зрозуміти такі дуже важливі категорії політекономії як вмінені витрати і закон зростаючих вмінених витрат.

Вміненими витратами на цьому етапі пізнання слід розуміти кількість інших продуктів, від якої слід відмовитись, щоб одержати певну кількість якогось іншого продукту (Див. 1, табл. 2.2. і рис. 2.2).

Переходячи до вивчення економічних потреб суспільства, слід запам'ятати, що задоволення різноманітних потреб людини як особистості, споживача і виробника є кінцевою метою виробництва. Виникає питання: що таке потреба? Потреба – категорія, що відбиває ставлення людей, а звідси і поведінку, до умов їх життєдіяльності, які дають їм задоволення, насолоду або втіху і спонукають їх до діяльності, до того, щоб мати і володіти такими умовами. Отже, потреби мають об'єктивно-суб'єктивний характер. У зв'язку з цим слід вивчити класифікацію потреб [1, с. 39-41].

Далі слід звернути увагу на те, чому потреби суспільства є безмежними. Політична економія дає таку відповідь: оскільки розвиток людини як продуктивної сили і суспільного багатства є безмежним, то безмежними є й її потреби. Задоволення потреб – це функція і мета виробництва. У зв'язку з цим існує діалектичний взаємозв'язок між виробництвом і потребами людей, тобто між об'єктивними і суб'єктивними факторами.

У кожному суспільстві діє закон зростання потреб. Його суть полягає у тому, що в міру розвитку суспільного виробництва, а разом з тим і людини, як особистості та продуктивної сили, відбувається і поступове зростання її потреб. Цей закон характеризує взаємодію потреб і виробництва у процесі розвитку, коли

$$\dots P' \rightarrow V' \rightarrow P'' \rightarrow V'' \dots,$$

тобто зрості потреби P' ($P' = P + \Delta P$) стимулюють зростання виробництва V' ($V' = V + \Delta V$), збільшення якого веде до зростання потреб P'' ($P'' = P' + \Delta P'$), а це є причиною подальшого зростання виробництва V'' ($V'' = V' + \Delta V'$).

Відповідно до закону зростання потреб відбувається стале і якісне їх зростання. Характерною рисою цього закону є його “незворотність”. З тією чи іншою мірою інтенсивності за будь-якої ситуації потреби змінюються, як правило в одному напрямку – у бік зростання. При цьому забезпечення умов для безперервного розвитку потреб є рушійною силою розвитку суспільного виробництва. Цей взаємозв'язок можна виразити такою формулою:

$$V_p = f(P_y),$$

де V_p – розвиток суспільного виробництва; P_y – створення умов для безперервного розвитку потреб.

Наступним кроком є вивчення корисності продукту та закону спадної граничної корисності. Вивчаючи корисність, важливо звернути увагу на два моменти, які мають у політичній економії фундаментальне значення: корисність речі взагалі і корисність додаткової речі (послуги) даного виду. Спочатку доцільно зрозуміти явище корисності благ. Корисність – це здатність речі чи послуги задовольняти будь-яку потребу людини. Потреби людини є індивідуальними і суб'єктивними (те, що корисно одному, може не бути корисним іншому). Що стосується корисності, то, з одного боку, вона є об'єктивною (наприклад, різні харчові продукти, необхідні для життя і здоров'я будь-якої людини є об'єктивно корисними), а з іншого боку, корисність є фактором суб'єктивного характеру. Саме це пояснює, чому в загальному плані потреби людини безмежні, а в конкретній ситуації і в конкретному продукті вони можуть бути повністю задоволені. Необхідно також звернути увагу на те, що корисність речей перебуває у прямій залежності від їх природних властивостей. Організуючи виробництво різних благ, люди формують їх корисність, тобто створюють блага з такими якісними властивостями, завдяки яким вони можуть задовольняти особисті чи виробничі потреби. НТП дає змогу постійно вдосконалювати корисність матеріальних благ і створювати безліч нових.

Тепер необхідно звернути увагу на проблему корисності додаткової одиниці даного блага. В економічній теорії корисність благ виражають в умовних одиницях корисності (ОК), при цьому вважається, що кожне благо можна поділити на безліч окремих порцій. Варто звернути увагу і на таке відоме явище, характерне для людської природи: одне й те саме відчуття, повторюючись безперервно, з певного моменту починає доставляти нам все менше і менше задоволення. Саме враховуючи це явище австрійські економісти К. Менгер, Єв. Бем-Баверк, Ф. Візер довели, що в обмежений термін,

протягом якого смаки людини залишаються незмінними, споживачі можуть одержати стільки певних продуктів, скільки вони забажають. Чим більшу кількість продукту мають споживачі, тим менше їх бажання щодо одержання додаткових одиниць цього самого продукту. Економісти довели, що певна потреба може бути задоволена одиницями (порціями) продуктів, що йдуть одна за одною, відповідно до закону спадної граничної корисності.

Під граничною корисністю розуміють додаткову корисність (або задоволення), одержуване людиною з однієї додаткової одиниці конкретної продукції. У міру того як людина споживає все нові порції одного й того самого продукту, зростає сукупна корисність, але все меншими темпами у зв'язку з тим, що потреби людини поступово насичуються. Гранична корисність продукту під час збільшення його споживання поступово скорочується. Падіння граничної корисності в міру споживання людиною додаткових одиниць певного продукту прийнято називати законом спадної корисності. Студентам необхідно розуміти велику роль цього закону як для організації виробництва певних товарів, так і для оцінки споживацької поведінки людей.

Необхідно знати, що теорія граничної корисності пов'язує корисність речей з їх рідкістю. Чим більш рідкісним (обмеженим за кількістю) є продукт (наприклад, перли, золото), тим вища їх гранична корисність, хоча вони можуть бути об'єктивно малокорисними речами.

Необхідно зрозуміти, що гранична корисність є дуже важливою і цікавою категорією, вона рухає поведінку людей, управляє мірою задоволення їхніх потреб. Чим ширші та інтенсивніші потреби, і чим менша, з іншого боку, кількість благ для їх задоволення, тим вищою буде гранична корисність, і навпаки. У політичній економії багато економістів використовують теорію граничної корисності для обґрунтування величини мінової вартості і ціни товарів.

Завершується тема вивченням економічних інтересів, їх взаємозв'язку з потребами, споживанням і виробництвом. Варто мати на увазі, що інтерес, по-перше, є похідним від категорії "потреба", і, по-друге, виступає як форма

прояву економічних відносин людей. Інакше кажучи, економічний інтерес є породженням і соціальним проявом потреби, але реалізуються інтереси через господарську діяльність людей, їх економічні відносини.

Економічний інтерес – це реальний, зумовлений економічними відносинами та принципам економічної вигоди мотив і стимул соціальних дій людей щодо задоволення потреб. Виходячи із сутності економічних інтересів стає зрозумілим, чому вони виступають могутнім двигуном економічного прогресу.

Необхідно звернути увагу на об'єктивні фактори, які визначають зміст економічних інтересів (матеріальні умови життя, моральні, політичні, соціальні, класова належність людей і т.ін.). Все це ускладнює структуру економічних інтересів. В такій структурі виділяють індивідуальні інтереси, класові інтереси, інтереси трудових колективів, економічні інтереси держави (загальнонародні інтереси).

Варто усвідомлювати, що існують різні способи впливу на інтереси людей, за допомогою яких забезпечується їх участь у виробництві. Перехід України до ринкових відносин посилює вплив на інтереси людей важелів економічного примусу.

Студенти повинні розуміти, що реалізація економічних інтересів пов'язана з розв'язанням характерних для них суперечностей. Фундаментальним принципом пізнання економічних інтересів та їх ролі в економічній життєдіяльності людей є пояснення їх через властиві їм внутрішні суперечності. Там де відсутня тотожність інтересів – існує суперечність і конфлікт.

Треба розуміти, що суперечності властиві економічним інтересам, мають як суб'єктивну, так і об'єктивну основи. Реальною потребою економічного життя є досягнення єдності інтересів суб'єктів економічних відносин через реалізацію кожного з них на основі взаємодії і консенсусу. Треба мати на увазі, що у суспільстві кожен індивідуальний інтерес органічно пов'язаний з колективним і суспільним інтересом, чим і створюється

об'єктивна основа для співробітництва людей в узгодженні економічних інтересів та їх своєчасного розв'язання. Це є важливою умовою для розвитку суспільного виробництва і більш повного задоволення зростаючих потреб. Взагалі суперечності є джерелом економічного і всякого іншого прогресу. Існує два типи суперечностей: антагоністичні і неантагоністичні, прояви яких і методи їх розв'язання студенти повинні добре з'ясувати [1, с. 53-54].

Взагалі в економіці діє безліч економічних суперечностей, значна частина яких розглядається політичною економією. Деякі з них мають особливе значення. Це стосується суперечностей між виробництвом і споживанням, між безмежністю людських потреб і відносно обмеженими можливостями виробництва, між новим і старим в економіці. Ці суперечності і методи їх розв'язання, в тому числі українською економікою, студенти мають зрозуміти і усвідомити. Також необхідно усвідомити, що економічні суперечності є джерелом соціально-економічного прогресу.

Економічні потреби і інтереси реалізуються у споживанні, яке є завершальним моментом і кінцевою метою виробництва. Важливо мати на увазі, що призначення виробництва – служити споживанню, задовольняючи економічні потреби та інтереси людей. Виробництво також породжує нові потреби і визначає рівень фактичного споживання. З іншого боку, споживання не пасивне, воно також впливає на виробництво, регулює його через свої потреби та сукупний попит.

Завершуючи вивчення теми, можна зробити такий висновок: потреби суспільства, його економічні інтереси та економічні суперечності спонукають виробництво до розвитку з метою повнішого задоволення зростаючих потреб і підвищення рівня народного споживання.

Тема 3. Економічна система суспільства.

Дана тема в курсі політекономії посідає центральне місце, тому можна сказати, що її вивчення створює можливість засвоїти ключові поняття та категорії всієї дисципліни, її теоретичні основи. [1, тема 3; 2, тема 3]

Вивчення теми необхідно починати з засвоєння сутності такого узагальненого поняття як економічна система. Слід мати на увазі, що це багатогранна єдність закономірно пов'язаних між собою явищ і процесів економічного життя суспільства, усі елементи якої перебувають в органічному взаємозв'язку між собою і не існують поза її межами. Економічна система відрізняється від інших сумативних систем саме своєю органічною цілісністю, а функціонально вона подібна до живого організму.

Політична економія особливу увагу звертає на такі фундаментальні складові економічної системи як:

1. 1) продуктивні сили;	2. 1) власно виробництво;
2) економічні відносини;	2) розподіл;
3) господарський механізм;	3) обмін;
	4) споживання.

Далі, необхідно звернути увагу ще на такі складові елементи, що включає економічна система. Це, перш за все, провідний тип власності на ресурси. Також це основні групи суб'єктів суспільного виробництва і відносини між ними, економічна форма результатів виробництва, принципи організації виробництва, розподілу, обміну і споживання. І, зрозуміло, загальні економічні закони. Така структура економічної системи розглядається, як правило, через взаємозв'язок продуктивних сил, виробничих відносин та надбудовних відносин.

Оскільки економічні системи якісно відрізняються і їм притаманні різні властивості, їх можливо і необхідно класифікувати за певними типами.

При вивченні класифікації економічних систем доцільно звернутися до різних джерел (див. список літератури до теми), оскільки в літературі

класифікація економічних систем здійснюється по-різному, за різними критеріями. Причому, об'єктивна різноманітність якостей економічних систем обумовлює наявність багатокритеріального поділу в типології систем.

Хоча класифікація економічних систем в економічній літературі різна, що залежить від різних критеріїв, проте в узагальненому вигляді критерії економічних систем можна поділити на структуроутворюючі, соціально-економічні (змістовні), об'ємні і динамічні. Розбираючись у цьому достатньо складному питанні, акцентуйте свою увагу на тому, що за структуроутворюючими критеріями економічні системи класифікуються на основі структурних елементів, що становлять предмет політекономії. За соціально-економічними критеріями класифікація здійснюється на основі виділення ключових змістовних сторін економічної системи. Класифікація за об'єктами і динамічними критеріями здійснюється за ступенем складності систем та їх мінливості (див. 1, тема 3, с.62).

Відповідно, економічні системи розподіляються за цими групами критеріїв на 1) системи виробничих відносин, системи функціональних зв'язків, інституціональні системи; 2) за формами господарювання, за формаційними ознаками, за цивілізаційними ознаками і за типом технологічного розвитку; 3) “чисті” та “змішані”, статичні та такі, що історично розвиваються. При цьому звертаємо увагу на те, що в реальності всі вказані критерії та класифікації накладаються одне на одне, взаємопереплітаються, хоча і відображають різні сторони економічних систем. І тільки розгляд усієї сукупності критеріїв та класифікацій може дозволити скласти цілісне, всеосяжне уявлення про економіку як систему.

Виходячи з визначеного, можна сказати, що економічна система – це сукупність видів економічної діяльності людей у процесі їх взаємодії, спрямованих на виробництво, розподіл, обмін та споживання товарів та послуг, а також на регулювання такої діяльності відповідно до мети суспільства.

Наступним кроком є вивчення продуктивних сил як матеріальної основи економічної системи. Необхідно усвідомити, що для всіх економічних систем їх

матеріальною основою виступають продуктивні сили, які є поєднанням особистого та речового чинників. Зверніть увагу на визначення продуктивних сил як системи чинників виробництва, яка забезпечує перетворення речовин природи відповідно до потреб людей, створює матеріальні та духовні блага і визначає зростання продуктивності суспільної праці. Продуктивні сили виступають не тільки матеріальною основою, а й серцевиною економічної системи і уявляють собою органічне поєднання особистого та речового чинників. Необхідно докладно розібратися, що розуміють під ними і що собою уявляє кожний з них. Окрему увагу необхідно приділити питанню про структуру продуктивних сил, тобто розібратися, з яких саме елементів вона складається.

Важливим є питання про чинники, що впливають на рівень розвитку продуктивних сил, оскільки будучи серцевиною економічної системи, її матеріальною основою, їх рівень визначає ступінь економічного розвитку суспільства в цілому. Тому продумайте, яке значення має суспільна комбінація виробничого процесу та її рівень, як впливає рівень розвитку науки та ступінь її технологічного застосування, освітній та кваліфікаційний рівень, а також ступінь майстерності працюючих, їх дисципліна на всіх щаблях виробничої і технологічної ієрархії, науковість організації їх праці на розвиток продуктивних сил. Потрібно також вивчити типи зв'язку людини з технікою за різних етапів її розвитку, з'ясувати таке поняття як технологічний спосіб виробництва і його види (2, тема 3).

Окремої уваги потребує питання про роль і місце людини в системі виробництва як особливого чинника та основи продуктивних сил. Саме людина, як головна продуктивна сила, оживляє речові елементи виробництва, приводить їх у рух. Більше того, людина є творцем більшості відтворювальних засобів виробництва, організатором виробництва матеріальних благ та послуг, тим, хто забезпечує цілеспрямоване функціонування всієї системи продуктивних сил суспільства. Як головний чинник продуктивних сил, людина водночас є й суб'єктом (носієм) економічних і всіх суспільних відносин. Місце

людини в суспільному виробництві, її частку в суспільному продукті, інтереси та мотивацію діяльності все ще в значній мірі визначає панівна форма власності на засоби виробництва.

Зверніть увагу на те, що розвиток автоматизації і комп'ютеризації змінює роль і функції людини як головної продуктивної сили, призводить до зростання ролі людського фактора. Сучасна НТР виводить людину з процесу безпосереднього виробництва, ставить її поряд з ним і над ним.

Але вивчення структури продуктивних сил не обмежується лише розглядом їх основних елементів, вона розглядається також за сферами, галузями, первинними ланками виробництва тощо. Структуризацію продуктивних сил забезпечує суспільний поділ праці. В зв'язку з цим слід зупинити увагу на тому, що являє собою поділ праці, які типи поділу праці розрізняють, який вплив здійснює він на розвиток продуктивних сил. Також важливо розглянути, які шаблі проходять продуктивні сили в своєму розвитку, в яких формах вони виступають на сучасному етапі.

Невід'ємним від розглянутих питань є питання про продуктивність праці як синтетичного показника розвитку продуктивних сил. Потрібно засвоїти, як визначається продуктивність, що вона виражає, які чинники та умови на неї впливають, - ось коло питань, які важливо засвоїти. При цьому слід також розібратися з питанням про виробничу функцію. Який взаємозв'язок між величиною витрат факторів виробництва як елементів продуктивних сил і кількістю продукції, від чого вона залежить, для чого використовується, які її основні елементи? Всі ці питання з'ясовуйте за допомогою тих джерел, які пропонуються до вивчення теми.

Важливим у цій темі є питання про сутність економічних відносин та їх пофазну структуру. Перш за все необхідно розібратися в сутності самих цих відносин, їх співвідношенні з відносинами, що називають виробничими, способом виробництва, а також звернути увагу на те, що в різних джерелах ці елементи економічної системи розглядається по-різному.

Важливим є питання про складові системи економічних відносин, які є предметом політичної економії. Необхідно детально розібратися, які з цих відносин входять до складу техніко-, які - до складу організаційно-, а які - до соціально-економічних відносин, яку роль та в яких сферах відіграють ці групи економічних відносин у функціонуванні економіки суспільства. Так, техніко-економічні та організаційно-економічні відносини тісно і безпосередньо пов'язані з відносинами виробництва, розподілу, обміну і споживання, але в той же час суттєво відрізняються від них тим, що не виражають відносин привласнення. Їх розвиток, подібно до розвитку продуктивних сил, сприяє ефективності суспільного виробництва.

Що стосується соціально-економічних відносин та їх структурних елементів, то вони більш докладно розглядатимуться в наступних темах курсу політичної економії, тому у цій темі необхідно лише засвоїти те, що вони (ці відносини) виступають такою суспільною формою виробництва, суть і основу якої становлять відносини власності на засоби виробництва, природні ресурси, людський фактор, життєві блага. До них також належить соціально-економічний аспект трудових відносин (характер праці) та відносини розподілу.

Переходячи до вивчення типів економічних систем та критеріїв їх класифікації, перш за все слід мати на увазі, що у вітчизняній політекономії щодо класифікації економічних систем тривалий період панував формаційний підхід, який був розроблений і обґрунтований ще у працях К.Маркса. Наріжним каменем марксового методу було поняття економічної формації, яку він розглядав як основу суспільно-економічної формації, що являє собою, в свою чергу, спосіб виробництва в єдності з ідеологічною і політичною надбудовою, з усіма характерними для нього формами діяльності людей. Особливу увагу приверніть до категорії “економічна формація”, яка може характеризувати суспільне виробництво на певній стадії його розвитку. Це специфічне формування характеризується певною цілісністю і системністю. Кожній

економічній формації властива певна структура, складові елементи якої перебувають у глибокому взаємозв'язку і взаємодії.

Визначаючи велику роль економічної формації у формуванні певного типу економічної системи, К.Маркс і його послідовники її (формації) визначальним елементом вважали соціально-виробничі (соціально-економічні) відносини. Тип економічної формації та, відповідно, економічної системи визначався типом економічного устрою (“Система виробничих відносин створює економічний устрій суспільства на даному етапі його існування”. – Политическая экономия: Учебник для вузов / В.А.Медведев, А.И.Абалкин, О.И.Ожерельев и др. – М.: Политиздат, 1990 г., с. 46). Слід зазначити, що формаційний підхід дав можливість марксистам обґрунтувати формаційні етапи розвитку економіки, послідовність переходу суспільного виробництва від економічної формації нижчого типу до економічної формації вищого типу.

Але останнім часом досить поширеною в науковій літературі є точка зору про те, що формаційний підхід до пояснення економічних процесів виявляється методологічно недостатнім в зв'язку з чим дослідники звертаються до цивілізаційного підходу (детальніше про це: Степаненко С.В. До нової парадигми економічної теорії. // Вчені записки: Наук. зб. – К.: КНЕУ, 1998. – Вип. 1. – с. 9-15).

Цивілізаційний підхід по-іншому визначає закономірні ступені розвитку економічної системи. Він зорієнтований не на особливості суспільства, а на цілісність людської цивілізації і домінуюче значення загально-людських цінностей, інтегрованість кожного суспільства у світову спільноту. В основі цього підходу є ідея про те, що в сучасних умовах, коли все помітнішим стає вплив на людину науково-технічного прогресу, відбувається послаблення тиску матеріальної необхідності, поступово змінюється домінанта суспільного розвитку. На основі забезпечення матеріального благополуччя актуальним стає розвиток людини. Задоволення потреб людини є завжди кінцевою метою виробництва, яке, в свою чергу, народжує нові потреби, для задоволення яких потрібен його подальший розвиток. Отже, як відмічалось в темі 2, суперечність

між потребами та інтересами людини, з одного боку, і рівнем розвитку виробництва – з другого, взаємодія між ними є рушійною силою розвитку суспільного виробництва і людини. Людина – не лише головна продуктивна сила виробництва, але і його безпосередня мета. Таким чином, акценти суспільного виробництва зміщуються з матеріального багатства на людину як самодостатню мету.

Слід також зазначити, що підхід до суспільства з науково-практичного погляду передбачає розгляд суспільного виробництва як створеної людьми економічної системи, яка функціонує. Тому все більша кількість економістів і соціологів вважає застосування цивілізаційного підходу до аналізу реальних економічних явищ ширшим за формаційний та методологічно виправданішим. Прибічники цієї точки зору стверджують, що на відміну від формаційного, цивілізаційний підхід не страждає економічним детермінізмом і передбачає рівномірність впливу різних факторів (не тільки економічних, але й політичних, релігійних, культурних, національних та інших) на хід розвитку історії. Проте цивілізаційний підхід до вивчення економічних систем має обов'язково доповнюватися формаційним.

Оскільки систематизуючим елементом цивілізаційного методу дослідження еволюції суспільства є розвиток продуктивних сил і такої їх складової, як технологічний спосіб виробництва, необхідно з'ясувати сутність та зміст його як категорії. Потрібно розібратися, чому технологічний спосіб виробництва представляє собою знаряддя праці в поєднанні з матеріалами, технологіями, енергією, інформатикою та організацією виробництва. Відповідно до етапів розвитку технологічного способу виробництва виділяють три типи економічних систем (аграрну, індустріальну, постіндустріальну).

І ще одна проблема потребує свого з'ясування для глибокого розуміння даної теми. Необхідно розібратися в діалектиці взаємозв'язку продуктивних сил і виробничих відносин.

Розвиток і вдосконалення засобів виробництва продукують нові технології та нову організацію виробництва, нові системи управління, що

зумовлює виникнення нових виробничих відносин. Проте останні як більш консервативний елемент способу виробництва мають специфічну властивість з часом відставати від рівня розвитку продуктивних сил, гальмуючи його. Тому виробничі відносини підлягають періодичному реформуванню з метою створення умов для подальшого прогресивного розвитку продуктивних сил.

Діалектика взаємозв'язку продуктивних сил і виробничих відносин підпорядковується загальному економічному закону розвитку як економічної системи, так і суспільно-економічної формації. Цей закон називають загальним економічним законом відповідності (адекватності) виробничих відносин рівню і характеру продуктивних сил. Він регулює розвиток економічних систем, усуваючи суперечності між продуктивними силами та виробничими й іншими економічними відносинами, приводячи їх у відповідність до вимог продуктивних сил. Даний закон має враховуватися як при формаційному, так і при цивілізаційному підходах до вивчення типів економічних систем, закономірностей їх розвитку.

Тема 4. Відносини власності

Проблема власності є однією з найважливіших в курсі політичної економії. Її значення і роль при вивченні економічної діяльності суспільства полягає в тому, що пануючі відносини власності визначають економічну структуру і політичний лад цього суспільства. А, отже, вони мають охоплювати собою весь спектр суспільних економічних відносин і служити загальною характеристикою їх.

Особливістю революційних чи реформаторських перехідних епох є те, що свідомо і часто примусова зміна форм власності веде до формування нової економічної системи.

В теоретичному аспекті власність є однією з найбільш абстрактних категорій і на поверхні економічного життя проявляється у різних формах, що обумовлює певні труднощі при її вивченні.

У різні епохи були свої свої погляди на власність. Але з погляду політекономії важливо зрозуміти економічну суть власності, бо в реальному житті вона проявляється як право власності. Власність як економічна категорія – це відносини між суб'єктами по відчуженню–привласненню діяльності чи її результатів. Як економічна категорія власність має свої ознаки, що визначають її економічний зміст. Проте у людському суспільстві, яке організоване у державу, власність завжди виступає у певній юридичній формі. Тому, щоб зрозуміти глибинну суть категорії власність, потрібно добре усвідомити економічний зміст і юридичну форму її.

У процесі історичного розвитку людства змінювались економічні системи і разом з тим зазнавали змін типи, види, форми і системи власності. Певне їх поєднання в економічному базисі даного ладу формує свою структуру власності. Основними елементами такої структури виступають: трудовий і експлуаторський тип власності, приватний (індивідуальний) та суспільний (колективний) вид власності. Окрім того, кожне із видів власності має свої форми прояву. Тут важливо зрозуміти за якими критеріями проводиться така класифікація власності і чітко розрізнити чим відрізняється форми власності від виду чи типу її, як вони співвідносяться в самому понятті власності.

Найбільш загальним виступає тип власності, який визначається відносинами відчуження-привласнення. Якщо такі відносини існують між суб'єктами економічної діяльності, то має місце експлуаторський тип власності, якщо ж відчуження-привласнення відсутнє, то власність виступає трудова, неексплуаторська.

Частковим виступає вид власності, а саме: приватна чи суспільна власність. Це визначається тим, кому належить право власності: індивіду чи колективу, суспільству.

І, нарешті, особливим виступають різні форми власності: індивідуальна, сімейна, фермерська, групова, колективна, акціонерна, муніципальна, державна, всенародна.

При аналізі форм власності важливо звернути увагу на їх відмінності. Головні з них полягають у призначенні, цілях, способах утворення, в формах розподілу продукту чи прибутку, в методах управління об'єктами власності.

В процесі історичного розвитку форми і системи власності еволюціонували від простих до більш складних.

Первісні форми власності (азіатська, греко-римська, германослов'янська), мали своєю передумовою природний фактор – землю з її плодами. У результаті зростання майнової нерівності, розвитку поділу праці, відокремлення виробників виникла приватна власність на основі експлуатації рабської і кріпацької праці. У надрах феодального суспільства з розвитком ремісництва і утворенням міст виникла власність не пов'язана із землею, а із знаряддям праці, розвиток якої вилився у буржуазну власність, яка одержала всезагальну назву капіталістична. Вона принципово відрізняється від попередніх – рабовласницької і феодальної систем власності.

Проте і капіталістична система власності зазнає істотних змін відповідно до рівня і характеру розвитку сучасних продуктивних сил. Основною тенденцією в розвитку сучасних економічних систем є процес поступової трансформації приватної власності у суспільну шляхом дезінтеграції функцій права власності і посилення суспільного управління об'єктами приватної власності. Ці процеси формують новий тип економічної системи посткапіталістичної епохи – змішану соціально орієнтовану економіку.

Тема 5. Форми організації суспільного виробництва

Ця тема висвітлює широке коло питань, пов'язаних з історичними формами економічного ладу суспільства. При її вивченні студентам потрібно звернути увагу на те, що форма (спосіб) економічного ладу суспільства носить історичний характер. Це означає, що різним історичним епохам властиві суттєво різні економічні організації суспільного виробництва. В учбовій літературі переважно виділяються такі історичні форми економічної організації

суспільства: натуральне виробництво; товарне виробництво або ринкова економіка та безпосередньо суспільне виробництво.

Розглянемо сутність натурального виробництва (господарства). Воно є історично первинним, базується на низькому рівні продуктивних сил за відсутністю, як правило, суспільного поділу праці. Визначальною ознакою натурального господарства є те, що продукти праці призначені для власного споживання в середині економічної одиниці (плем'я, рід, патріархальна сім'я, феодалське помістя і т.ін.). Виробництво і споживання прямо пов'язані між собою. Продукти праці не обмінюються, а прямо поділяються між членами економічної одиниці. Розподіл може бути започаткований на різних засадах: на основі рівності; в залежності від статті і віку; на позаекономічному примушенні (рабовласницькі і феодалські помістя).

У процесі історичного розвитку натуральне господарство поступається місцем товарному виробництву.

Більш широко про натуральне господарство студент може прочитати у посібниках [1; с. 92-93].

Пристаючи до вивчення товарного виробництва слід усвідомити, що воно є панівною формою організації виробництва майже в усіх країнах світу. Матеріальною основою виникнення товарних відносин є суспільний поділ праці та спеціалізація виробників на виготовленні окремих видів продуктів або послуг. Але сам по собі суспільний поділ праці ще не породжує товарних відносин. Їх виникнення з боку суспільної форми зумовлено економічною відокремленістю виробників. Найбільш відомою формою економічного відокремлення є приватна власність на засоби виробництва та його продукти.

Товарне виробництво – це така організація суспільного господарювання, за якої економічні відносини між виробниками виявляються через купівлю-продаж продуктів їх праці, тобто через ринок. Розрізняють просте та капіталістичне (розвинене) товарне виробництво. Просте товарне виробництво базується на особистій праці власників засобів виробництва, а капіталістичне – на використанні найманої праці.

Товар та його властивості. При вивченні такої категорії як товар слід мати на увазі, що існують різні визначення продукту праці. Трудова теорія вартості визначає продукт праці як товар, а теорія граничної корисності як благо. Ці теорії роблять акценти на різні сторони продукту праці і їх слід не стільки протиставляти, як взаємодоповнювати.

У визначенні категорії продукту праці студентам пропонується користуватись історичним методом. Відповідно до нього спочатку слід вивчити категорію товар, яка отримала всесторонній аналіз у трудовій теорії вартості, а потім в історичній послідовності інші категорії, які характеризують продукт праці.

За трудовою теорією вартості товар – це продукт праці, який призначений не для безпосереднього споживання там, де він виготовлений, а для обміну (купівлі-продажу на ринку), тобто товар – це суспільна форма продукту праці (за К.Марксом, його “соціальний образ”).

Сутність товару та його властивості розгортаються через такий взаємозв’язок відповідних категорій: товар як наукова абстракція суспільного багатства – споживча вартість – мінова вартість як форма виявлення вартості – вартість як уречевлена у товарі праця – визначення величини вартості – визначення суспільно необхідного робочого часу - продуктивність та інтенсивність праці як фактори формування величини вартості – конкретна та абстрактна праця – відмінність товару від продукту.

Кожний товар – це насамперед річ, яка завдяки своїм властивостям задовольняє певні людські потреби що і надає йому споживчої вартості.

Мінова вартість – це властивість товару у відповідних пропорціях обмінюватись на інші товари. Товари можуть обмінюватись один на інший, бо всі вони є втіленням суспільної праці, затраченої на їх виробництво. Затрати суспільної праці на виготовлення товару формують його вартість.

Робочий час, який витрачається окремим виробником на виготовлення товару є індивідуальним робочим часом. Суспільно необхідним за марксистською теорією називають той робочий час, який потрібний для

виготовлення певної споживчої вартості за існуючих на даному етапі економічного розвитку суспільно нормальних умов виробництва.

За трудовою теорією вартість товару залежить від продуктивності та інтенсивності праці. Величина вартості одиниці товару обернено пропорційна до продуктивності праці і прямо пропорційна до її інтенсивності. Уважається, що споживча вартість і вартість товару є двома органічними сторонами товару, які взаємо передбачають і одночасно виключають одна одну [див.: 2, с. 72-81].

У західній економічній літературі теорія трудової вартості має небагато прихильників. Класична і марксова теорія вартості не позбавлена недоліків, багатьох економістів вона не задовольняла ще за життя К.Маркса. В останній третині XIX ст. ряд економістів розгорнули дослідження щодо пошуку нової теорії вартості. Уже в 70-х рр. XIX ст. австрійська школа політичної економії на чолі з відомим австрійським економістом К.Менгером, розробила суб'єктивно-психологічну теорію вартості, використавши для цього теорію граничної корисності. Звертаємо увагу студентів, що теоретичні проблеми граничної корисності розглянуті в [1, тема 2]. Представника суб'єктивно-психологічної теорії, зокрема Е.Бем-Баверк, вважали, що "... цінність речі вимірюється величиною граничної корисності цієї речі" (див.: Е.Бем-Баверк. Основы ценности хозяйственных благ // Экономическая теория. Хрестоматия. – М.: Высш. шк., 1995. – с. 59).

Зауважимо, що більшість сучасних економістів не поділяє також і суб'єктивно-психологічної теорії вартості, оскільки вона ігнорує виробництво товарів, значення витрат виробництва. Пошуки видатними економістами прийнятної теорії вартості завершилися у кінці XIX ст. розробкою неокласичної теорії вартості. Англійський економіст А.Маршалл є першим економістом, який у систематизованому вигляді виклав сутність цієї теорії вартості [Маршалл А. Принципы экономической науки. В 3 т. Т. 2.: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1993].

У навчальному посібнику [1, с. 102-104] вихідним пунктом розуміння терміна "вартість" є так звані "втрати (вартість) втрачених можливостей". У виробництві завжди доводиться вибирати. Оскільки ресурсів бракує, люди

повинні вирішувати, як використати обмежені час, працю, землю, капітал. У кожному з варіантів вибору (а їх безліч) вибір у світлі обмежених ресурсів означає відмову людини від чогось: побудувати завод чи розкішний дачний будинок? Збільшити робочий день і зменшити тривалість відпочинку чи навпаки? У кожному з цих випадків людина приречена щось втратити. Ця втрачена альтернатива називається вартістю втрачених можливостей або альтернативною вартістю.

Вартість втрачених можливостей – це не що інше як вартість товару чи ресурсу, в тому числі робочої сили, від яких відмовились.

Вартість втрачених можливостей дозволяє нам зрозуміти те, що категорія вартість містить у собі витрати не одного, хоч і найбільш цінного ресурсу, а всіх виробничих ресурсів, які є взаємозаміщуваними. Більш змістовний виклад цієї теорії можна прочитати в [Кривенко К. Категорія вартості в контексті неокласичної теорії: позитивні аспекти // Вчені записки: Наук. зб. – Вип. 3. – К.: КНЕУ, 2001].

Закони товарного виробництва. Товарне виробництво як відмічалось є певним організаційно-економічним устроєм, якому характерна власна система економічних законів. Студенту слід уявити для себе, що товарне виробництво регулюється сукупністю законів. Серед цих законів слід виділити, у першу чергу, такий, який виражає сутність системи. До нього належить закон, який виражає спосіб руху і характеризує функціонування товарного виробництва. Це закон вартості, поряд з яким діють і інші економічні закони. Це такі закони: конкуренції, попиту і пропонування, грошового обігу, максимізації прибутку та ін. Їх зміст буде вивчатися в наступних темах курсу.

Тема 6. Гроші

При вивченні даної теми слід усвідомити, що гроші виступають категорією товарного господарства, а історія їхньої появи нерозривно пов'язана з появою товарообміну.

Оскільки на початковому етапі розвитку суспільства обмін носив епізодичний та нерегулярний характер, а ні товари, які обмінюються, ні самі пропорції обміну ще не були ustalеними, то відбувався безпосередній обмін товару на товар. А відповідна форма вартості (x товару А = y товару Б) отримала назву простої, одиничної чи випадкової. Тут одному товару, що знаходиться у відносній формі вартості, відповідає тільки один інший товар, що перебуває у еквівалентній формі вартості.

Подальше поглиблення суспільного поділу праці сприяло розвитку товарних відносин. Відбувся перехід від випадкового, епізодичного обміну до регулярного. Він знаменував також перехід від простої, одиничної чи випадкової форми вартості до повної або розгорнутої. Її формулу можна виразити так: x товару А = y товару Б = z товару В = q товару Г = w товару Д. Отже, на відміну від простої форми вартості при її розгорнутій формі еквівалентами в обміні виступають численні товари, а мінові пропорції вже отримують ustalений характер, що пов'язано зі зростанням регулярності обміну.

Подальший розвиток обміну призводить до стихійного виділення із загальної маси товарів таких, які починають відігравати роль головних предметів обміну, і починають виконувати роль загального еквівалента для усієї іншої товарної маси. Такими товарами в одних місцевостях була – худоба, в інших – зерно, в третіх – хутро тощо. Однак сама поява такого товару, який виконував функції загального еквівалента є закономірною. Вона свідчить про перехід від повної чи розгорнутої форми вартості до загальної чи грошової. Формулу загальної чи грошової форми вартості можна виразити таким чином: x товару А; y товару Б; z товару В; q товару Г = w товару Д. Закріплення функцій загального еквівалента за окремим товаром означало появу грошей.

Після розгляду передісторії появи грошей доцільним є аналіз того, що являє собою сутність грошей.

При розгляді цього питання слід усвідомити, що оскільки гроші виникли внаслідок розвитку обміну і є однією із його сторін, то відповідно вони самі є

товаром, але товаром особливим, таким, який служить загальним еквівалентом вартості інших товарів. Якщо виходити з цього, то можна розкрити і функції грошей, які слугують способами реалізації їх сутності.

Являючи собою еквівалент вартості, гроші тим самим виступають засобом виміру вартості іншого товару у обміні. Тому, насамперед, вони виконують функцію міри вартості. Її здійснення дістає прояв у категорії ціни як грошового вираження вартості товарів.

Проте гроші не просто вимірюють вартість, а представляють її в русі, переході від одного суб'єкта економічної діяльності до іншого, в оплаті товарів і послуг, у податкових платежах тощо, тобто є засобом платежу (засобом покриття певних зобов'язань). Платіжний засіб виступає таким по відношенню і до продавця і до покупця. Але для останнього він слугує також купівельним засобом (засобом придбання необхідного товару). Функція купівельного та платіжного засобів інтегрується у функцію засобу обігу. Адже через ці функції товари приводяться в реальний рух.

Гроші також виконують функцію засобу збереження вартості. Хоча при цьому різні автори називають її по різному – засіб утворення скарбів, засіб заощадження, засіб нагромадження. Але суть цієї функції одна й та сама – збереження у грошовій одиниці тієї купівельної сили, яка характеризує її як одиницю вартості, тоді, коли гроші тимчасово випадають з обігу.

Наступним кроком у розгляді проблеми грошей є вивчення основних етапів їхньої еволюції.

У відповідності до розвитку грошової форми вартості можна виділити два найважливіших типи грошей: повноцінні та неповноцінні. Повноцінні гроші – це ті, що є загальним еквівалентом завдяки витратам виробництва на виготовленню їх матеріалу на рівні номінального знака вартості, який на них позначений.

На початкових етапах розвитку гроші були представлені певними споживчими продуктами, які виступали матеріальними носіями вартості, що дорівнювала витратам виробництва цих продуктів. Такі гроші за ознаками

свого матеріального тіла отримали назву продуктових грошей.

Продуктовими грішми у різні періоди історії були худоба, зерно, хутро, метали та деякі інші речі. Вищою формою розвитку продуктових грошей стали металеві гроші. Цьому сприяли такі споживчі властивості благородних металів (золота та срібла), з яких виготовлялись ці гроші як однорідність, легка подільність, здатність до тривалого збереження та висока трудомісткість при невеликій вазі.

Разом з тим повноцінна монета являє собою зародок появи нового типу грошей – неповноцінних, які мають власні етапи розвитку. Першим з них став обіг неповновагових монет з дорогоцінних металів, які втратили частину ваги внаслідок стирання у процесі обміну. Особливість, з огляду на яку в обігу неповновагова монета може представляти повновагову, потім була використана для цілеспрямованого випуску неповноцінних монет з неблагородних металів. Перехід до неповноцінних монет дозволив не тільки уникнути втрат, пов'язаних зі стиранням монет з дорогоцінних металів, але й дав змогу значно зменшити потребу у видобутку самих цих металів.

У подальшому на зміну неповноцінної монети прийшли паперові гроші. Паперові гроші – це такі гроші, які являють собою лише знаки вартості, виготовлені з паперу, і які заміщують у обігу певну кількість повноцінних грошей. Паперові гроші початково випускалися державними казначействами для покриття дефіциту державного бюджету і були обов'язковими для приймання по всіх видах платежів у відповідності з тим номіналом, який на них зазначався.

Подальший розвиток знаково-грошової форми вартості призвів до появи кредитних грошей. Кредитні гроші – це такі гроші, які являють собою боргові зобов'язання суб'єктів економіки, і завдяки цьому виконують роль знаків вартості у обігу. Першою формою кредитних грошей став вексель. Вексель – це боргове зобов'язання, яке передбачає сплату певної суми грошей певною особою у визначений строк. На основі простого векселя з'являється банкнота – боргове зобов'язання (вексель) банку.

При цьому вексель як боргове зобов'язання починає обертатися і функціонувати як звичайний засіб обігу. Це пов'язано з тим, що отриманим від боржника векселем той хто його отримав може розрахуватись по своїх власних боргах. У подальшому банки почали скуповувати звичайні векселі, розраховуючись за них своїми власними векселями (банкнотами), а це надало вексельному обігу ще більшої розповсюженості.

Потрібно зазначити, що і нині процес розвитку матеріальної основи грошової форми вартості не припинився. На сьогоднішній день у грошовому обігу все більше відбувається заміна руху навіть кредитно-паперових знаків вартості (монети та банкноти) на рух певних доручень (чеки, квитанції тощо).

Виникнення цих доручень є результатом існування депозитів, тобто внесків певних сум грошей клієнтів банку на власний рахунок у цьому банку, а чеки та квитанції є дорученнями банку перерахувати кошти з належного власнику рахунку на інший. Все це дає підстави говорити про появу нового різновиду кредитних грошей – грошей депозитних, які існують у формі записів на банківському рахунку. Нині, коли ці записи на банківських рахунках існують у вигляді електронного запису у пам'яті комп'ютера, то говорять про появу електронних грошей.

Виконуючи функцію засобу обігу, гроші безперервно переміщуються від одного суб'єкта економіки до другого. Такий рух грошей, що обслуговує реалізацію суспільного продукту, називається грошовим обігом. При цьому між процесами реалізації суспільного продукту та грошовим обігом існує внутрішній зв'язок, який отримав назву закону грошового обігу. Суть закону грошового обігу полягає у тому, що кількість грошей, які знаходяться у обігу, визначається сумою цін всіх товарів та послуг, що підлягають реалізації, та швидкістю обігу грошової одиниці. Цей зв'язок можна виразити формулою:

$$K_{gp} = \frac{Ц \cdot T}{Шо}$$

Де: K_{gp} – це кількість грошей, які знаходяться у обігу; T – кількість товарів; $Ц$ – ціни товарів; $Шо$ – швидкість обігу грошової одиниці.

При цьому за умов існування кредитно-паперового грошового обігу, при перевищенні реальною кількістю грошей, які знаходяться у обігу, потреб у них суб'єктів економіки відбувається процес зростання цін. А це означає, що купівельна спроможність кожної окремої грошової одиниці буде зменшуватись, тобто на кожну грошову одиницю можна буде придбати все менше товарів. Такий процес зменшення купівельної спроможності грошової одиниці отримав назву інфляції. При цьому розрізняють три види інфляції в залежності від того, яким темпом зростають ціни. Якщо ціни зростають темпом до 10 % на рік, то це повзуча інфляція. При темпах зростання цін від 10 до 100 % на рік говорять про галопуючу інфляцію. А коли темпи зростання цін перевищують 100 % на рік, то виникає гіперінфляція.

Потрібно зазначити, що при появі інфляції гроші перестають виконувати таку свою функцію як засіб збереження вартості. А це призводить до того, що їх все більш неохоче починають брати у обмін на свій товар, намагаючись якомога швидше від них позбутись. Через це нормальне життя суспільства, в якому обмін вже став нормою, починає порушуватись, що викликає потребу у стабілізації купівельної спроможності грошової одиниці. До цієї мети ідуть кількома шляхами. Перший – це обмеження емісії (емісія – це випуск у обіг додаткової кількості грошей), а другий – це зменшення вже наявної у обігу грошової маси. Останнє може здійснюватись за допомогою грошових реформ. Грошова реформа – це перебудова наявної в країні грошової системи. При цьому грошові реформи можуть переслідувати не тільки вузькі цілі стабілізації грошової одиниці, а й більш широкі – перебудови діючої у країні системи грошово-кредитних відносин.

Розрізняють три основні види грошових реформ: формальну, деномінаційну та конфіскаційну. Формальна грошова реформа зводиться до впровадження нового зразка купюри з одночасним, або поступовим вилученням тієї, що функціонує. Деномінаційна полягає у тому, що разом зі зміною зразка купюри відбувається зміна існуючого масштабу цін (зменшення кількості нулів на купюрах). Цей процес ще іноді називають нуліфікацією. Конфіскаційна

грошова реформа полягає у безоплатному вилученні державою частини грошей суб'єктів економіки.

Тема 7. Витрати виробництва і прибуток

Виробництво матеріальних благ та надання послуг пов'язані з використанням сировинних, паливно-енергетичних, трудових ресурсів, а також машин, устаткування. Ці ресурси обліковуються у грошовій формі. Виражені у грошовій формі витрати ресурсів на здійснення підприємницької діяльності називають витратами виробництва.

За будь-якої форми підприємницької діяльності, орієнтованої на одержання прибутку, останній буде тим більший, при заданому обсязі виробництва, чим менші витрати виробництва. Таким чином, витрати виробництва тісно пов'язані з прибутком.

Слід зазначити, що в економічній літературі немає єдності у поглядах при з'ясуванні суті витрат виробництва і прибутку. Класична і особливо марксистська економічна теорія, джерелом суспільного багатства вважають працю, тобто стоять на засадах трудової теорії вартості. Доводиться, що витрати виробництва представляють собою витрати живої і уречевленої праці вираженій у грошовій формі. К.Маркс обґрунтував наявність двох видів витрат виробництва: суспільні витрати і витрати виробничих одиниць (підприємств). Між ними є кількісні і якісні відмінності.

Суспільні витрати визначаються витратами суспільної праці і становлять вартість продукту для суспільства. Витрати товаровиробника, або капіталіста, визначаються витратами капіталу по залученню ресурсів, трудових і матеріальних, для створення продукту або послуги з метою отримання прибутку. За Марксом “те, чого коштує товар капіталістам, вимірюється затратою капіталу і те, чого товар дійсно коштує, - затратою праці” [Маркс К. Капитал. Т. 3. // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т. 25. Ч. 1. – с. 20]

Витрати виробництва і їх види у трактуванні неокласиків помітно відрізняються від класичної економічної теорії. Вони виходять з факту обмеженості ресурсів та припущення про найбільш ефективний варіант їх використання при виробництві певного товару або послуги.

З цих позицій обґрунтовується й обсяг витрат на окремому підприємстві.

Витрати мають свою класифікацію по видам. Це явні, або зовнішні витрати, які несе підприємство по залученню ресурсів у свою власність. Ці витрати відображаються у бухгалтерському балансі і називаються бухгалтерськими. Проте фірма використовує ресурси, що належать фірмі, і вона могла б одержати від них доход при альтернативному їх використанні. Зовнішні і внутрішні витрати в єдності становлять економічні витрати.

Поділ витрат на зовнішні і внутрішні має значення при формуванні і обчисленні прибутку.

Витрати розрізняють також за їх залежністю від зміни обсягів виробництва у короткостроковому періоді. І за цим критерієм витрати поділяються на постійні – розміри яких не залежать від об'ємів виробництва і змінні – які збільшуються або зменшуються в залежності від обсягів виробництва. Постійні і змінні витрати в єдності становлять валові витрати. Поділ витрат на постійні і змінні має значення для аналізу економічного стану підприємства.

Крім того, розрізняють середні, середні постійні та середні змінні витрати, а також граничні. Для з'ясування видів витрат рекомендуємо звернутись до відповідної навчальної літератури (див. 1, тема 7, 2, тема7).

В органічному і діалектичному зв'язку з витратами виробництва знаходиться така економічна категорія як прибуток. Це досить складна, неоднозначна в трактовці економістів категорія. У найзагальнішому вигляді при кількісному підході до його аналізу прибуток – це надлишок над витратами виробництва, або загальний доход (виручка) підприємства за вирахуванням витрат виробництва. У відповідності до виду витрат розрізняють

бухгалтерський прибуток – це валова виручка за мінусом зовнішніх (бухгалтерських) витрат, і економічний прибуток – це виручка за мінусом зовнішніх і внутрішніх (економічних) витрат.

З'ясування суті прибутку передбачає визначення його джерел. Варто запам'ятати, що існують теорії, які по-різному трактують якісний зміст категорії прибутку.

Першою теорією прибутку була теорія меркантилістів, які стверджували, що прибуток виникає в зовнішній торгівлі в результаті різниці між зовнішніми і внутрішніми цінами.

Класична політекономія в особі А.Сміта і Д.Рікардо джерелом прибутку вважала працю. Рікардо розкрив залежність між прибутком і заробітною платою, тим самим він обгрунтував економічні засади суперечностей між капіталістами і найманими робітниками.

Марксистська економічна теорія визначає прибуток як перетворену форму додаткової вартості, яка представляє собою неоплачену працю найманих робітників.

Неокласична теорія стверджує, що прибуток є результатом взаємодії всіх факторів виробництва. Більш повно про сучасні проблеми прибутку можна довідатись, прочитавши статтю: Никитин С., Глазева Е., Ништин А. Прибыль: теоретические и практические подходы // Мировая экономика и международные отношения. - 2002. - № 5.

Сутність прибутку виявляється через функції, які він виконує це:

- 1) показник оцінки діяльності підприємства;
- 2) регулювання розподілу ресурсів між суб'єктами підприємництва, галузями і сферами виробництва;
- 3) стимулювання розвитку галузей.

Кожного підприємця цікавить не тільки абсолютний розмір прибутку, а й віддача кожної одиниці витрат. Для її визначення використовують показник норми прибутку як відношення суми прибутку до суми авансованих у виробництво коштів, виражених у відсотках.

Норму прибутку називають показником доцільності капіталовкладень.

Норма прибутку залежить від ряду чинників:

1) при незмінному рівні цін норма прибутку залежить від рівня витрат виробництва;

2) на норму прибутку впливає рівень цін на продукцію;

3) швидкість обороту капіталу;

4) ціни на виробничі ресурси.

Є різні методи обчислення норми прибутку, головними з яких є: відношення маси прибутку – до обсягу продаж; до акціонерного капіталу; до активів компанії; до відтворюваного капіталу, кожний з яких несе власне змістовне навантаження і розкриває взаємозв'язок між розміром капіталу і масою прибутку.

Слід зрозуміти, що прибуток – це власність товаровиробника, а тому він є формою реалізації власності на капітал. Власник капіталу визначає і напрямок використання прибутку. Прибуток використовується за такими напрямками:

1) для розрахунків з бюджетом;

2) для створення резервного фонду;

3) для створення фонду нагромадження;

4) для формування фонду споживання.

Ці напрями використання прибутку регулюються законодавчо і визначаються статутом підприємства.

Тема 8. Ринок: сутність, функції та моделі

Пристаючи до вивчення даної теми, слід запам'ятати, що її предметом є ринкова система, яку розуміють як систему ринків, цін і конкуренції. Вона забезпечує координуючі й організаційні механізми, що виключають хаос у ринковій економіці, який породжують свобода підприємництва і вибору. Ринкова система являє собою механізм, що виконує одночасно дві корисні функції: 1) сповіщає споживачів, виробників і постачальників ресурсів про

рішення, які кожен з них прийняв; 2) синхронізує ці рішення, що забезпечує узгодження виробничих цілей.

Суспільною формою ринкової системи є ринкові відносини – зв'язки і відносини, які складаються між продавцями і покупцями та їх посередниками в процесі купівлі-продажу товарів. Суб'єктами ринкових відносин є споживачі як покупці, виробники товарів і постачальники ресурсів. Крім того, при аналізі ринкових відносин прийнято також виділяти два таких основних суб'єкти: домогосподарства і підприємства. Особливості цих двох суб'єктів ринкових відносин вивчаються відповідно в темах 11 і 12.

Об'єктами ринкових відносин, тобто купівлі і продажу та конкуренції, є: 1) товари і послуги, у тому числі і засоби виробництва; 2) робоча сила, або праця; 3) земля та інші природні ресурси; 4) нерухомість: будівлі, споруди, житло; 5) такі економічні ресурси, як гроші, фінанси, кредит, цінні папери.

Далі в цій темі вивчаються такі категорії ринкових відносин, як ринок, попит, пропонування, ринкова ціна. Їм належить центральне місце у розгалуженій системі ринкових зв'язків.

Усвідомивши зміст ринкових відносин, потрібно перейти до в'яснення сутності ринку, попиту і пропонування. Ринок – економічна категорія, яка протягом останніх 300 років є центральною в економічній науці. В науковій і навчальній літературі наводиться чимало визначень категорії “ринок”, що виражають ті чи інші сторони ринкових відносин. Так, у підручнику “Економікс” ринок розглядається як “...інститут або механізм, який зводить покупців (представників попиту) і продавців (постачальників) окремих товарів і послуг” (Див.: Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс. – М.: Республика, 1992. – Т. 1. – с. 61)

Найбільш узагальнюючим визначенням сутності ринку, на наш погляд, є таке: ринок – це обмін, що здійснюється відповідно до законів товарного виробництва і обміну. Дане визначення вказує на те, що: 1) ринок функціонує в тій фазі суспільного виробництва і відтворення, яка називається фазою обміну; 2) його регулюють такі закони, як загальний закон вартості [див. 1, с. 103-104],

закон попиту, закон пропонування, закон конкуренції, закон граничної корисності, закон грошового обігу тощо.

У даній темі акцентується увага на вивченні таких категорій сфери обміну і ринку як попит і пропонування. Попит – сукупна потреба в товарах і послугах, яка зумовлена платоспроможністю і виражена в грошовій формі. Він показує кількість продукту, що може бути куплений за різних можливих цін, якщо всі інші умови обміну залишаються незмінними. Виділяють індивідуальний, ринковий й сукупний попит. Сутність попиту рекомендується вивчати на прикладі графіку попиту (див. Політична економія: Навч. посібник / За ред. К.Т.Кривенка, рис. 8.1.). Запам'ятайте: обернена залежність між ціною і обсягом попиту називається законом попиту.

Пропонування – це кількість продукту, що може бути доставлена на ринок для продажу за кожної можливої ціни протягом визначеного проміжку часу. Пропонування означає не тільки кількість товарів для продажу, а й відповідний рівень цін цих товарів (Там же, рис. 8,2). Прямий зв'язок між пропонуванням і ціною називається законом пропонування.

Варто також мати на увазі, що величина пропонування залежить ще від таких чинників: ціни на ресурси; технології та організації виробництва; податків і субсидій; кількості продавців на ринку.

У ринковій системі особливе значення належить ціні. Ціна може бути рівноважною, монопольною, плановою. У цій темі слід зосередити свою увагу на розумінні рівноважної ціни. Ціна на конкурентному ринку, за якої немає ні дефіциту, ні надлишку товарів і послуг називається рівноважною ціною. Механізм формування рівноважної ціни див. [Там же, с. 153, рис. 8.3]

Результатом діяльності ринку є встановлення рівноваги між покупцями і продавцями. Ринкова рівновага досягається за умови збігу величини попиту та величини пропонування. Із зміною ціни величини попиту чи пропонування змінюються. Отже, ринковий механізм – це механізм координації діяльності суб'єктів через систему цін.

Вище було дано визначення законів попиту і пропонування. Так, було доведено, що величина попиту змінюється обернено до зміни ціни. Але цей закон модифікується щодо попиту на окремі товари. У зв'язку з цим визначають цінову еластичність попиту. Цінова еластичність показує, наскільки змінюється величина попиту на певний товар зі зміною його ціни.

Еластичність означає реакцію, або реагування. Отже, цінова еластичність E_d – це відношення процента зміни величини попиту до процента зміни ціни. Коефіцієнт еластичності можна обчислити за формулою:

$$E_d = \frac{\text{процент зміни величини попиту}}{\text{процент зміни ціни}}.$$

Різні товари мають різну еластичність. Попит на речі першої необхідності слабо реагує на зміну ціни, тоді як попит на обіди в ресторані чи на подорож літаком дуже чутливий. У зв'язку з цим їх поділяють на товари еластичного, нееластичного і одинично-еластичного попиту. Графіки цих трьох видів еластичного попиту зображено [Там же, рис. 8.4].

Вивчаючи еластичність попиту, потрібно звернути увагу й на те, що існують крайні випадки абсолютно еластичного і абсолютно нееластичного попиту. За абсолютно нееластичного попиту його величина зовсім не реагує на будь-які зміни ціни. Такий попит зображають вертикальною лінією. Якщо ж величина попиту нескінченно еластична, то найменші зміни в ціні сприятимуть не визначено великі зміни у величині попиту, що відображається горизонтальною лінією попиту (див. Там же, рис. 8.1).

Рис. 8.1. Абсолютно нееластичний і абсолютно еластичний попит

У господарській діяльності підприємств еластичність попиту впливає на його валовий дохід. Валовий дохід – це здобуток ціни на кількість продукції: (P×Q). Існує три випадки еластичності і три взаємозв'язка між валовим доходом і змінами цін:

якщо попит нееластичний, то зниження ціни зменшує валовий дохід виробника;

якщо попит еластичний, то зменшення ціни збільшує валовий дохід;

якщо попит одинично-еластичний, то зниження ціни не викликає жодних змін у валовому доході.

Усе, що було застосовано для визначення еластичності попиту, можна використати для аналізу еластичності пропонування. Цінова еластичність пропонування виражає ступінь реагування величини товару на зміну його ринкової ціни. Формула визначення еластичності пропонування така:

$$E_s = \frac{\text{Процент зміни величини пропонування}}{\text{процент зміни ціни}}$$

На рис. 8.2 [Там же] показано три основних випадки еластичності пропонування: горизонтальна лінія – безмежно еластичне пропонування; пряма – що проходить через початок координат, - одинична еластичність; вертикальна лінія – абсолютно нееластичне пропонування.

Рис. 8.2. Залежність еластичності пропонування від реакції виробника на зміну ціни

Основним чинником, що впливає на еластичність пропонування є ступінь можливого збільшення виробництва. Іншим важливим чинником є час. Так, вплив зміни ціни на величину пропонування зростає зі збільшенням часу реагування постачальників. У дуже короткі проміжки часу пропонування стає виключно нееластичним, оскільки за даний проміжок підприємства неспроможні збільшити чинники виробництва.

Завершується підготовка студента до семінарського заняття вивченням конкуренції і моделі ринків. Конкуренція – це економічне змагання за досягнення кращих результатів у області будь-якої діяльності, боротьба товаровиробників за найбільш вигідні умови господарювання, одержання максимального прибутку. Зміст конкуренції полягає в широкому розсіюванні економічної влади в середині двох головних сукупностей, які становлять економіку, - підприємств і домогосподарств, - широке розсередження економічної влади, що становить існування конкуренції, регулює використання цієї влади й обмежує можливості зловживання нею.

Конкуренція встановлює також межі для реалізації покупцями і продавцями особистого інтересу.

Слід вивчити основні функції конкуренції, до яких відносять такі 1) стимулювання технічного прогресу; 2) створення тотожності приватних і суспільних інтересів; 3) регулювання; 4) контролю і обмеження сили кожного підприємства.

За формами конкуренції економічна теорія виділяє чотири моделі ринку: 1) чиста конкуренція; 2) монополістична конкуренція; 3) олігополія і 4) чиста монополія (див. Там же, табл. 8.1.).

Звертаємо увагу на те, що у теперішній економіці панує недосконала конкуренція. У недосконалому конкурента є певна свобода дій стосовно його цінових рішень. Прикладом є наявність олігополії, монополістичної конкуренції та чистої монополії.

Тема 9. Класифікація ринків і загальні ознаки їх функціонування

Найголовніше положення яке спочатку треба усвідомити студентам, є те, що сучасний ринок є складним, полісистемним утворенням. Пізнати ринок неможливо без аналізу його структури, тобто його елементів. Ринок розмежовують на різні елементи за різними критеріями (ці різні критерії необхідно студентам знати). Найчастіше ринок розмежовують на елементи за економічним призначенням об'єктів ринкових відносин. За цим критерієм виділяють такі ринки: 1) ринок предметів споживання; 2) ринок виробничих ресурсів – землі, робочої сили і засобів виробництва; 3) ринок капіталів (капітальних благ); 4) ринок фінансово-кредитних ресурсів; 5) фондовий ринок; 6) ринок науково-технічних розробок та інформації.

Один із найважливіших компонентів суспільного ринку – ринок предметів споживання, призначений для задоволення різноманітних особистих потреб людей.

На ринку споживчих товарів функціонують товари особистого споживання. Вони поділяються на дві великі групи: матеріальні блага і послуги. Ринок предметів споживання безпосередньо характеризує взаємозв'язок виробництва і особистого споживання. Виробництво взаємодіє з особистим споживанням людей через такі ключові категорії як пропонування (на обсяг пропонування впливає фактор часу), продуктивність праці, витрати виробництва, якість продукції, уподобання споживачів та їх платоспроможний попит.

Виробництво споживчих благ має бути адекватним платоспроможному попиту населення. Якщо рівновага відсутня, то в суспільстві виникає диспропорція: не вистачає певної кількості товарів однієї групи і виникає перевиробництво товарів іншої. Ринок через конкуренцію, ціни, взаємодію попиту і пропонування та інші механізми впливає на виробництво, змінюючи його структуру, ліквідує ринкову нерівновагу і забезпечує збалансоване функціонування виробництва і особистого споживання.

Оскільки місткість ринку споживчих благ залежить від виробничих можливостей кожної окремої галузі, то для збільшення обсягів виробництва і пропонування галузі, необхідно: піднімати продуктивність праці, знижувати вартість продукції та її ціну, підвищувати рівень оплати праці (грошові доходи працюючих).

У функціонуванні виробництва велика роль належить ринкам виробничих ресурсів. У ринковій економіці підприємства понад 90% виробничих ресурсів придбавають на ринку, тобто за гроші. Ринки основних виробничих ресурсів – це ринки землі, праці і засобів виробництва (капітальних благ), що використовуються для задоволення виробничих потреб. Кожен з названих факторів виробництва є продуктивним, але в тому випадку, якщо підприємство одержує дохід від граничного продукту.

Студенту слід уважно вивчити економічний зміст цього доходу. Матеріал цього аспекта питання міститься в підпункті “Граничний продукт і граничний дохід” [Політична економія: Навч. посібник, За ред. К.Т.Кривенка, § 9.2]

Потім слід перейти до вивчення особливостей попиту підприємств на виробничі ресурси. Потрібно запам’ятати, що попит підприємства на виробничий ресурс є похідним від попиту споживача на його кінцеву продукцію. Цей попит залежить від: 1) продуктивності ресурсу в процесі створення блага; 2) ринкової вартості, або ціни блага, виробленого за допомогою цього ресурсу. Перший аспект попиту вказує на те, що попит на будь-який чинник впливає з доходу від граничного продукту даного ресурсу. Підприємство не купує ресурси, які не оплачують самі себе. Тим самим підприємство максимізує прибуток, збільшуючи застосування того чи іншого ресурсу (праці, капітальних благ, землі) доти, доки дохід від граничного продукту (MR) певного ресурсу перевищує додаткові витрати (MC) на цей ресурс (див. Там же, §9.2).

Разом з попитом на ресурси на ринку функціонує пропонування їх. Пропонування чинників виробництва – це готовність їх власників постачати

виробничі ресурси на ринок за ціни відповідного рівня та з урахуванням інших моментів (коефіцієнтів еластичності, попередніх інвестицій, демографічних процесів, процентних ставок тощо).

Рівноважна ціна чинника виробництва на конкурентному ринку зупиниться на тому рівні, де величина пропонування та попиту перетинаються в одній точці. За цієї і тільки цієї ціни кількість чинника виробництва, що його пропонують власники, саме відповідатиме тій кількості, яку покупці готові купити.

Важливим аспектом цієї теми є ринок капіталів [Там же, § 9.3]. Тут розглядається ринок капіталів у вузькому сенсі і в межах такого виробничого ресурсу, яким є засоби виробництва (капітальні блага). Вище ми розглядали той ринок засобів виробництва, на якому вони продаються і змінюють свого власника. Виробник капітальних благ після їх продажу на ринку одержує грошовий виторг як еквівалент їх у ринкової вартості. З іншого боку, як уже зазначалось у темі 2, у західній економічній літературі часто під терміном капітал розуміють як чинник виробництва, тобто будь-який засіб виробництва (верстат, чавунний злиток, інструмент і т.д.) та як капітал.

Ринок капіталів на відміну від ринку капітальних благ, тобто засобів виробництва, слід розглядати з точки зору їх оренди, або такого її різновиду, як лізинг. У цих економічних відносинах власники капітальних благ чи їх комплексів (фабрик, споруд, верстатів тощо) передають (відчужують) їх у тимчасове використання іншим фізичним чи юридичним особам за відповідну плату. У даному випадку ринок капіталів є категорією позичкових відносин і віддзеркалює у собі їх особливості. На відміну від звичайного ринку ресурсів на ринку капіталів ресурси продаються лише для тимчасового їх використання іншими суб'єктами; права власності на ці об'єкти не відчужуються.

Для більш глибокого розуміння сутності ринку капіталів слід ретельно вивчити зміст таких категорій цього ринку як орендна плата, норма прибутку на капітал, процент, взаємозв'язок попиту орендаторів на капітал з його граничною продуктивністю [див. Там же, с. 175-177].

Тема 10. Інфраструктура ринку і капітал сфери обігу

У темах 8 та 9 розглядаються основні закономірності функціонування ринку. Ця тема присвячується вивченню інфраструктури ринку та капіталу, що функціонує в сфері ринкової інфраструктури й обігу. Отже, приступаючи до вивчення змісту теми, студент має вияснити сутність та місце у сфері обігу ринкової інфраструктури. Її існування є однією із важливих умов функціонування ринку. Від того, наскільки добре вона розвинута залежить ефективність функціонування ринкової економіки. В свою чергу за рівнем розвитку ринкової інфраструктури можна судити і про рівень розвитку ринкових відносин у тій чи іншій країні.

Інфраструктура ринку – це система підприємств і організацій, які забезпечують рух товарів, послуг, грошей, цінних паперів, робочої сили. Як буде показано нижче, ринкову структуру обслуговує капітал обігу.

Ринкова інфраструктура через свої елементи виконує такі основні функції: здійснює економічне та правове консультування підприємців і захист їх інтересів у державних і приватних структурах; забезпечує фінансову підтримку, кредитування, аудит, страхування; сприяє матеріально-технічному забезпеченню і реалізації продукції підприємств; регулює рух робочої сили, здійснює маркетингове, інформаційне та рекламне обслуговування і т.ін. Реалізація цих функцій дає можливість забезпечити більш швидкий рух товарів і послуг від виробника до споживача.

У ринковій інфраструктурі виділяють її окремі елементи, через які реалізуються її функції. Їх можна згрупувати у три блоки: організаційно-технічна інфраструктура, куди входять товарні біржі та аукціони, торговельні дома і торгові палати, холдінгові і брокерські компанії, ярмарки, пункти прокату і лізингу, державні інспекції, різного роду асоціації підприємців і споживачів, транспортні комунікації та засоби оперативного зв'язку; фінансово-кредитна інфраструктура ринку, куди входять банки, фондові і

валютні біржі, страхові інвестиційні компанії, фонди профспілок та інших громадських організацій; організаційно-дослідна інфраструктура ринку включає наукові інститути, аудиторські організації.

Крім загальної інфраструктури, яка обслуговує весь обсяг ринкових відносин, існує спеціалізована інфраструктура, яка забезпечує ефективне функціонування окремих ринків: товарів, капіталів, праці та ін.

У сфері ринкової інфраструктури задіяна значна частина суспільного капіталу. Це капітал підприємств і організацій сфери торгівлі, фінансово-кредитної сфери, установ організаційно-дослідної сфери тощо. Значна роль у функціонуванні ринку належить позичковому капіталу та установам, що здійснюють його функціонування.

Позичковий капітал сфери обміну – це грошовий капітал, що надається в позику його власником іншому власнику-підприємцю на певний час, на умовах повернення за плату у вигляді процента.

Вивчаючи сутність позичкового капіталу, студентові з самого початку слід зрозуміти таке: на ринку позичковий капітал як капітал є товар [Маркс К. Капітал. Т. 3. – К.: Держполітвидав УРСР, 1954. – с. 361]. Давання в позику і одержання позики замість продажу і купівлі – ось в чому полягає тут різниця, яка впливає із специфічної природи товару – капіталу.

На відміну від лихварської позики грошовий капітал є позичковим у руках кредитора (власника грошей) і промисловим та торговельним у руках промисловця і торговця. Позичковий капітал у формі грошового обслуговує промисловий і торговельний капітал, поповнюючи їх грошові ресурси, яких не вистачає. Збільшення маси капіталу за рахунок капіталізації прибутку відбувається у сфері виробництва товарів і послуг. Підприємець сфери виробництва “ділиться” часткою прибутку з кредитором, використовуючи його грошові кошти як виробничий ресурс – капітал.

У процесі використання грошей як ресурсу у формі капіталу він виступає як капітал – власність і капітал – функція, що приносить доходи у формі відповідно позичкового процента і підприємницького прибутку.

Отже, прибуток на позичковий капітал, який створюється у сфері виробництва, розпадається на дві частини: на процент, що виступає у формі ціни капіталу як ресурсу, цю частину отримує капіталіст – власник; на підприємницький прибуток, який отримує капіталіст – функціонер за виробниче використання цього ресурсу.

Головною установою, яка обслуговує рух грошового позичкового капіталу є банк. Банк – це фінансова установа, яка акумулює тимчасово вільні грошові кошти (вклади), надає їх у тимчасове користування у формі кредиту (позики), виступає посередником у взаємних платежах і розрахунках між підприємствами, установами або окремими особами, регулює грошовий обіг у країні, включаючи випуск (емісію) нових грошей.

Усі банки як фінансові установи організаційно впорядковані в банківську систему – сукупність різних видів національних банків і кредитних установ, що діють в межах грошово-кредитного механізму.

Банківська система країни включає:

- 1) центральний банк;
- 2) комерційні банки, в тому числі: ощадні, інвестиційні, іпотечні та інші спеціалізовані банки.

Основне призначення банків – посередництво в переміщенні грошових засобів від кредиторів до позичальників і від продавців до покупців грошових ресурсів.

Крім банків до інфраструктурних ланок функціонування позичкового капіталу входять страхові компанії і пенсійні фонди, інвестиційні компанії, фінансові компанії, спеціалізовані фонди, тобто всі ті, хто бере участь у формуванні і функціонуванні позичкового капіталу. Всі фінансово-кредитні інститути мають комерційний характер, тобто здійснюють діяльність з метою одержання прибутку.

Далі слід більш детально вяснити сутність позичкового проценту. Позичковий процент – це вартість послуги, яка надається кредитором позичальнику у вигляді надання йому за плату певної суми грошей на

обумовлений строк. Обчислюється він у процентах до суми кредиту, причому умовно, виходячи з розрахунку користування кредитором протягом року. Рівень процента залежить від розміру позик, строків, їх забезпечення, форми кредитування.

Норма процента представляє собою відношення річної суми процента до вартості позичкового капіталу. Процент як плата за користування позичковим капіталом є його ціною, і тому залежить від попиту і пропонування на позичковий капітал. Тут слід звернути увагу на те, що процент як ціна грошового капіталу є ірраціональною формою ціни, цілком суперечного поняттю ціни товару. Так, ціна товару відповідає його вартості (тобто економічним витратам). Ціна позичкового капіталу виражає не його вартість, а вартість послуги, яка забезпечується позичковим капіталом у момент його участі у виробничому процесі як його тимчасового чинника.

У господарській практиці позичковий капітал рухається у формі кредиту. Отже, кредит – форма руху позичкового капіталу. За своєю сутністю він є позичкою в грошовій або в товарній формі на умовах повернення із сплатою процента.

В процесі кредитування відбувається рух тимчасово вільних коштів до господарських суб'єктів, які їх потребують.

Кредит виконує такі функції: акумулює і мобілізує грошовий капітал; перерозподіляє грошовий капітал; сприяє скороченню витрат обігу; прискорює концентрацію і централізацію капіталу; являється інструментом регулювання економіки.

Організація кредитних відносин здійснюється на додержанні наступних ключових принципів: повернення, строковості, матеріального забезпечення, платності. Кредит існує в конкретних формах: комерційний, банківський, споживчий, іпотечний, державний, міжнародний.

Далі слід розглянути особливості банківського прибутку. Діяльність комерційних банків спрямовано на отримання прибутку. Банківський прибуток являє собою різницю між процентами на вкладений капітал і виплатою

процентів за позиками. Крім того, банк може отримувати прибуток й за інші види діяльності. Результативність роботи комерційного банку визначається нормою банківського прибутку – відношенням чистого прибутку до власних коштів (власного капіталу) банку.

Наводимо приклад прибуткової діяльності банку на прикладі банку “Аркада”

Звіт про прибутки та збитки на 1 жовтня 2002 року акціонерного
комерційного банку “Аркада”*

(тис. грн.)

Рядок	Найменування статті	на 1 жовтня 2002 року	2001 рік
1.1	Процентний дохід	10121	11954
1.2	Процентні витрати	(2465)	(2257)
1	Чистий процентний дохід	7656	9697
2.1	Комісійний дохід	15181	17096
2.2	Комісійні витрати	(124)	(308)
3	Чистий комісійний дохід	15057	16788
4	Чистий торговельний дохід	629	318
5	Інший операційний дохід	136	95
6	Операційний дохід	23478	26898
7	Загальноадміністративні витрати	(8333)	(12074)
8	Витрати на персонал	(7445)	(8627)
9	Прибуток від операцій	7700	6197
10	Витрати на безнадійні та сумнівні борги	23	(1351)
11	Прибуток до оподаткування	7723	4846
12	Податок на прибуток	(2892)	(2188)
13	Прибуток після оподаткування	4831	2658
14	Непередбачені доходи/витрати	2	0
15	Чистий прибуток/збиток банку	4833	2658
	Усього власного капіталу	252097	238675

* Голос України. – 2002. – 16 жовтня

Тепер розглянемо основні аспекти торгового капіталу та сферу його функціонування. Ринок – це перш за все торгівля товарами і послугами. Вона відіграє функцію життєзабезпечення суспільства через надання певних послуг споживчого і виробничого характеру, що потребує певних ресурсів. Це формує торгівлю як самостійну сферу підприємницької діяльності.

У цій галузі діяльності капітал як ресурс набуває форми торгового капіталу, який забезпечує рух товарів від виробника до споживача. Функцією торгового капіталу є обслуговування процесу купівлі і продажу товарів.

Функціонування торгових підприємств вимагає залучення виробничих ресурсів у формі капіталу, найманої праці, торговельного підприємництва, тому витрати у сфері торгівлі не мають принципових відмін від сфери матеріального виробництва.

Витрати підприємства сфери обігу, пов'язані з реалізацією продукції називаються витратами обігу. Витрати обігу поділяються на зовнішні і внутрішні, постійні і змінні, економічні і бухгалтерські.

Підприємницька діяльність передбачає одержання прибутку, який виступає у формі торгового прибутку. Торговий прибуток – це дохід, який одержують підприємства оптової і роздрібною торгівлі. Він розглядається як різниця між загальним виторгом від продажу товарів і бухгалтерськими витратами обігу. В цьому разі торгове підприємство одержує бухгалтерський прибуток. Крім того, торговий прибуток представляє різницю між загальним виторгом і економічними витратами обігу. При цьому торговельне підприємство може одержати економічний (чистий) прибуток і такі складові доходу підприємства, як нормальний прибуток, умовний процент на власний капітал, умовну ренту від власної земельної ділянки, умовну заробітну плату торгового підприємця.

Торгівля поділяється на два види: оптову і роздрібну. Оптова торгівля здійснює посередницькі функції між промисловими і роздрібними торговцями. Роздрібна торгівля представляє собою реалізацію товарів безпосередньо споживачам.

Більш детально про значення і особливості оптової і роздрібної торгівлі дивись в [Політична економія: Навч. посібник / За ред. К.Т.Кривенка, тема 10; Беляєв О.О., Бебело А.С. Політична економія: Навч. посібник, тема 10].

Одним із сегментів ринку, який в останні 120-130 років відіграє важливу роль в економічному відтворенні є фіктивний капітал. Що він собою являє? Фіктивний капітал - це акції, облігації та інші цінні папери, які обертаються на фондовій біржі, тобто в сфері обміну. Цінні папери є капіталом, тому що дають можливість своїм власникам мати певний дохід, а також можуть бути продані. У той самий час цінні папери – це фіктивний капітал тому, що вони не мають вартості, хоч продаються і купуються на біржах. Ринкова вартість фіктивного капіталу, як правило, набагато перевищує за величиною дійсний або реальний капітал.

Вивчаючи цю частину теми, слід також звернути увагу на те, що цінні папери – це грошові документи, що засвідчують право володіння або відносини позики, визначають взаємовідносини між особою, яка їх випустила, та їх власником і передбачають, як правило, виплату доходу у вигляді дивідендів або процентів, а також забезпечують інші права, що випливають з цих документів, іншим особам.

Цінними паперами є акції, облігації, векселі тощо. Найбільш важливим цінним папером є акція. Акція – це цінний папір без установленого строку обігу, що засвідчує пайову участь у статутному фонді акціонерного товариства, підтверджує членство в акціонерному товаристві та право на участь в управлінні ним, дає право його власникові на одержання частини прибутку у вигляді дивіденду, а також на участь у розподілі майна в разі ліквідації акціонерного товариства. Акції можуть бути іменними та на пред'явника, привілейованими та простими. Громадяни мають право бути власниками, як правило, іменних акцій.

Привілейовані акції дають власникові переважне право на одержання дивідендів, а також на пріоритетну участь у розподілі майна акціонерного товариства в разі його ліквідації. Власники привілейованих акцій не мають

права брати участь в управлінні акціонерним товариством, якщо інше не передбачене його статутом.

Ціна, за якою продаються і купуються акції, називаються курсом акцій. Курс звичайних акцій безпосередньо залежить від дивіденда, який формується при розподілі прибутку акціонерного товариства; чим дивіденд більший, тим вищий курс акцій. Другим чинником, що впливає на курс акцій, є норма позичкового процента: якщо він більший, то нижчий курс акцій, і навпаки. Тобто курс акцій прямо пропорційний доходу, який вони приносять, і обернено пропорційний нормі позичкового процента, тобто

$$\text{Курс акції} = \frac{\text{Дивіденд}}{\text{Позичковий процент}} \times 100.$$

Крім того, на курс акцій впливає також співвідношення, що складається між попитом на акції і їх пропонування, та залежить від стану справ у відповідному товаристві, наприклад, рентабельності виробництва. Якщо воно розвивається стабільно, якщо прибуток і рентабельність його високі, то це веде за інших рівних умов до підвищення курсу акцій.

Розрізняють номінальну ціну акцій і ринкову, або курсову ціну. Номінальна ціна записується на акції під час її випуску, курс акцій і є ринковою ціною, за якою вони продаються і купуються в даний момент.

Облігація – це цінний папір, що засвідчує внесення її власником грошових коштів і підтверджує зобов'язання відшкодувати йому номінальну вартість цього цінного папера в передбачений строк з виплатою фіксованого процента (якщо інше не передбачене умовами випуску).

Наступним кроком є вивчення необхідності і сутності фондового ринку. Необхідність торгівлі цінними паперами породила механізм, що називається фондовим ринком. Важливим його елементом є фондова біржа, що являє собою основну і найбільш ефективну організаційну форму ринку цінних паперів. Згідно з чинним законодавством України фондова біржа є акціонерним товариством, яке зосереджує попит і пропонування цінних паперів, сприяє

формуванню їх біржового курсу та здійснює свою діяльність відповідно до законів України, статуту і правил фондової біржі.

Нарешті, сферою обігового капіталу є валютний ринок і валютні біржі. Що стосується валютної біржі, то це – організаційно оформлений регулярний ринок, на якому відбувається торгівля валютою на основі попиту і пропонування. Як самостійна структура валютна біржа широко функціонувала в період домонополістичного капіталізму. У сучасний період операції з іноземною валютою зосереджені переважно у великих банках. Лише в деяких країнах збереглися валютні біржі як самостійні структури (наприклад, у ФРН, Франції). В Україні статус валютної біржі надано Українській фондовій біржі (м. Київ).

Тема 11. Домогосподарства

Починаючи вивчати тему “Домогосподарства” [Політична економія: Навч. посіб./ За ред. К.Т.Кривенка, тема 11], необхідно спочатку визначитись з самим поняттям, з економічною суттю цієї категорії. Не слід плутати термін “домогосподарство” з терміном “сім’я”. Термін “домогосподарство” більш чітко прив’язаний до територіальних меж окремої господарської одиниці, включає членів домогосподарства, що не є родичами і передбачає існування економічних відносин власності в середині домогосподарства та виробничих відносин (якщо вони існують). У ринковій економіці вони виконують дві основні економічні функції: основного постачальника економічних ресурсів і основної витратної групи в національному господарстві.

В економічній системі суспільства домогосподарства безумовно виступають у ролі отримувачів доходів. Важливо проаналізувати основні джерела доходів домогосподарств, в якості яких виступають заробітна плата, проценти на вкладений капітал, доходи від інвестиційних товарів, дивіденди, отримання плати за кредит, доходи від ведення особистого підсобного господарства і т.д. Для систематизації основних джерел доходів в економічній

літературі використовуються дві основні класифікації розподілу доходів домогосподарств. Це – функціональний розподіл доходів і особистий розподіл доходів.

Вивчаючи розподіл доходів, важливо звернути увагу на причину такого явища ринкової економіки як нерівномірність розподілу доходів. Необхідно проаналізувати суть категорій прожитковий мінімум, оптимальний споживчий бюджет, мінімальний споживчий бюджет, трансфертні платежі.

Отримавши доходи, кожне домогосподарство їх витрачає. Тому аналізуючи доходи господарюючих одиниць, не можна обійти увагою витрати домогосподарств. Отриманий доход витрачається у двох основних напрямках, з метою задоволення наступних цілей: споживання і заощадження. Студенту важливо опрацювати суть зазначених категорій, розглянути структуру споживання і заощадження.

Закономірності поведінки господарюючих суб'єктів на ринку допомагає зрозуміти аналіз понять ефект доходу, ефект заміщення, закон спадної граничної корисності, правило максимізації корисності, бюджетні лінії, криві байдужості.

Уяснивши суть категорії “домогосподарство”, джерела доходів господарюючих суб'єктів та напрямки їх витрат, важливо визначити місце домогосподарств в економічній системі суспільства. В першу чергу – це важіль встановлення економічної рівноваги. В даному відношенні слід проаналізувати рівність інвестицій і заощаджень, сукупних витрат і вартості виробленого продукту, попиту і пропозиції. Домогосподарства також мають надзвичайно важливе значення в економіці суспільства, оскільки вони, разом узяті формують сукупний попит, який зорієнтовує всю ринкову систему в цілому. Безумовно, роль домогосподарств в державі визначається їх статусом постачальників ресурсів, а саме: робочої сили, капіталу, грошей, готових товарів призначених для задоволення потреб особистих і суспільних.

На сьогоднішній день інтерес до вивчення діяльності домогосподарств зростає, оскільки постійно з року в рік посилюється їх значення в економіці. В

Україні, наприклад, значно збільшилась їх частка у валовому внутрішньому продукті.

Цікаво було б, вивчаючи дану тему, розглянути статистичні дані, які б допомогли зробити висновок про джерела доходів громадян України, про їх диференціацію та отримати уяву про державне регулювання цього значного сектору економіки.

Тема 12. Підприємство і підприємництво

Приставаючи до вивчення цієї теми, студент повинен звернути увагу на усвідомлення місця підприємства як суб'єкта ринкової економіки. У темі 5 було показано, що суб'єктами товарних відносин є перш за все товаровиробники. Той, хто виробляє товари, автоматично виступає суб'єктом ринкової економіки і ринкових відносин. Водночас, товаровиробник виступає і як суб'єкт пропозиції товарів на ринку. В даному випадку він уже виступає торговцем.

Місце підприємства в ринковій економіці визначається тим, що воно – первинна ланка суспільного поділу праці і водночас основна ланка народногосподарського комплексу, є товаровиробником і забезпечує процес відтворення на основі самостійності та самоокупності.

У ринковій економіці використовуються різноманітні форми підприємств. Їх класифікують за різними критеріями: 1) формами власності; 2) формами організації; 3) розмірами; 4) сферами діяльності [див.: Політична економія: Навч. посіб. / За ред. К.Т.Кривенка, тема 12; далі [1]; Беляєв О.О., Бебело А.С. Політична економія: Навч. посібник, тема 12; далі [2]]

Звертаємо увагу студентів на те, що в розгорнутому вигляді місце підприємства як товаровиробника розглядається в питанні “Капітал підприємства і його кругообіг”. У ринковій економіці капітал підприємства – це засоби виробництва, інше майно та цінності, які обслуговують процес виробництва, а також просте і розширене відтворення підприємства.

Умови виробництва – це умови відтворення. Жодне підприємство не може безпосередньо виробляти, тобто відтворювати, не перетворюючи безперервно певної частини свого валового доходу знов у засоби виробництва. За інших рівних умов воно може відтворювати свій капітал або підтримувати його на незмінному рівні лише в тому разі, якщо матеріали, спожиті протягом виробничого циклу, наприклад, року, заміщуються рівною кількістю нових екземплярів того самого роду і т.д. Це буде просте відтворення.

Якщо процес виробництва на підприємстві відновлюється у зростаючих масштабах, то це буде розширене відтворення. Якщо виробництво на підприємстві має капіталістичну чи соціалістичну форму, то й відтворення матиме таку саму соціально-економічну форму. У навчальній вітчизняній політекономічній літературі розглядається капіталістична форма відтворення, оскільки саме така форма і на початку ХХІ ст. залишається провідною в розвинутих країнах світу, у т.ч. і в Україні.

Будь-який індивідуальний капітал, тобто капітал підприємства, в процесі свого кругообігу послідовно проходить три стадії, які охоплюють виробництво і сфери обігу, набуває на кожній з них певної функціональної форми і повертається до своєї вихідної форми – грошової. Використовуючи матеріали, викладені у навчальних посібниках [1, § 12.2; 2] докладно вивчить зміст кожної з стадій процесу кругообігу, їх особливості і місце у відтворювальному процесі.

Пристаюючи до вивчення першої стадії кругообігу Г-Т ($P_c + 3v$) зверніть увагу на те, яким чином підприємець розв'язує проблему купівлі ресурсів, тобто підбір такої комбінації ресурсів, яка забезпечує виробництво певного обсягу продукції з найменшими витратами. Вияснюючи місце другої стадії – стадії виробництва ...В...Т', зверніть увагу на такі аспекти: 1) чому капітал у цій стадії функціонує як продуктивний; 2) яким чином підприємець може реалізувати свою мету – максимізувати прибуток; 3) чому вироблена продукція виступає у формі товарного капіталу Т'?

У діяльності підприємства як суб'єкта ринкових відносин велике значення надається третій стадії кругообігу капіталу - Т' - Г', яка

характеризується як стадія реалізації виробленої продукції T' , тобто товарного капіталу на конкурентному ринку. Уясніть, чому грошовий капітал T' , який підприємець витратив на виробничі ресурси, повернувся йому з приростом $T+\Delta T$. Обґрунтуйте економічний зміст ΔT .

Далі, використовуючи формулу кругообігу капіталу

$$T - T' \left\langle \begin{matrix} 3e \\ Pc \end{matrix} \dots B \dots T' - T' \right\rangle,$$

ще раз проаналізуйте, в яких його стадіях капітал виступає у грошовій, продуктивній і товарній функціональній формах.

У навчальному посібнику [1, с. 214] показується, що в розгорнутому і схематичному вигляді кругообіг капіталу підприємства, що спеціалізується на виробництві готових життєвих благ, наприклад, хліба, можна подати таким чином:

Рекомендується уважно вивчити зміст цієї схеми, в якій показано тісний зв'язок кругообігу капіталу підприємства з домогосподарствами як постачальників (продавців) економічних ресурсів і споживачів (покупців) життєвих благ. На цій схемі кругообіг капіталу, усіх його функціональних форм показується в стані ринкової рівноваги, за якої існує повна відповідність між пропонуванням і попитом.

Переходячи до вивчення обороту капіталу, слід звернути увагу на його зв'язок з кругообігом капіталу та специфічні відмінності. Капітал, що перебуває

у виробничій формі, за характером обороту традиційно поділяють на основний і оборотний.

Основний капітал – це частина продуктивного капіталу, яка цілком і багаторазово бере участь у виробництві товару, переносить свою вартість (за принципом втрачених альтернативних можливостей) на новий продукт частинами (у міру зношення). До основного капіталу відносять ту частину авансованого капіталу, яка втілюється в засобах праці. Перенесена частина вартості основного капіталу створює амортизаційний фонд. При цьому слід запам'ятати два види зношування основного капіталу – фізичне і моральне, їх особливості і значення.

На відміну від основного капіталу, оборотний капітал представляє собою ту частину продуктивного капіталу, вартість якої входить у створювані товари цілком і яка повністю повертається в грошовій формі після їх реалізації.

У ринковій економіці виробнича, інвестиційна, комерційна діяльність підприємства органічно пов'язана з підприємцем – одним з людських факторів виробництва. Щоб стати підприємцем у наш час не обов'язково мати реальний капітал і бути власником майна, оскільки капіталом підприємця є його господарський хист. Використовуючи свій господарський талант, підприємець може успішно вести економічну діяльність, залучаючи позичковий капітал, тобто банківський кредит або орендуючи цілісні комплекси чи використовуючи лізинг тощо. Проте зазвичай підприємець є власником, іноді великого, капіталу, а також тією чи іншою мірою менеджером. Підприємство часто визначають як уміння починати та вести справу, генерувати і використовувати ініціативу, зважуватися на ризик, долати протидію середовища тощо.

У Законі України “Про підприємництво” зазначено, що підприємництво – це самостійна ініціатива, систематична на власний ризик діяльність з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг та заняття торгівлею з метою одержання прибутку.

Слід звернути увагу на три головні функції сфери підприємницької діяльності:

- ресурсну (формування і продуктивне використання капіталу, трудових, матеріальних та інформаційних ресурсів);

- організаційну (організація маркетингу, виробництва, збуту і реклами та інших господарських справ);

- творчу (новаторські ідеї, генерування та активне використання ініціативи, вміння ризикувати).

Використовуючи матеріали [1, § 12.4; 2] необхідно вивчити ознаки підприємництва, його риси та доцільні економічні і правові умови діяльності.

Завершити тему слід аналізом проблем розвитку цивілізованого підприємництва в Україні. У цілому підприємство в нашій країні як чинник виробництва формувалось у 90-ті роки ХХ ст. Воно утвердилось в усіх сферах економічної діяльності. Проте з точки зору цивілізаційних норм та вміння вести бізнес вітчизняне підприємство ще далеко не досягло рівня підприємства цивілізованих країн. Показником цього є значні обсяги тіньової економіки, приховування суб'єктами підприємницької діяльності більшої чи меншої частини доходів з метою уникнення податків, все ще широко використовуються такі негативні явища як корупція, хабарництво, рекет тощо.

В економічній теорії вважається, що основними напрямками подальшого розвитку підприємництва в Україні є:

1) формування науково обгрунтованої законодавчої бази, сприятливої для формування ефективного і цивілізованого підприємництва;

2) удосконалення фінансово-кредитної сфери, в тому числі податкового законодавства;

3) активізація боротьби центральних і місцевих виконавчих органів з тіньовим бізнесом; усі сфери бізнесової діяльності (доходи, обсяги оплати праці, прибутки розмір податків тощо) повинні відповідати вимогам чинних законів;

4) інформаційне і кадрове забезпечення бізнесу;

5) стимулювання цивілізованої зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів великого, середнього і дрібного підприємства.

З цього випливає, що ключова роль у розвитку цивілізованого вітчизняного підприємництва належить українській державі, її центральним законодавчому і виконавчому органам.

Тема 13. Капітал і наймана праця

Економічний устрій сучасного суспільства органічно пов'язаний з такими категоріями, як капітал і наймана праця. Можна сказати, що ці явища економічних відносин органічно пов'язані між собою, водночас вони характеризують складні відносини, які виникають і функціонують між власниками капіталу, і власниками робочої сили, тобто суб'єктивної продуктивної сили, якими є робітники, інженерно-технічний персонал, менеджери, науковці тощо.

Іноді під капіталом розуміють усі вироблені засоби виробництва (всі види інструментів, машини, устаткування, фабрично-заводські, складські, транспортні засоби і збутові мережі), що використовуються у виробництві товарів і послуг і доставці їх кінцевому споживачу. “Капітал (capital) – створені людиною ресурси для виробництва товарів і послуг; товари, які безпосередньо не задовольняють потреби людини; інвестиційні товари; засоби виробництва”, - пишуть К.Макконнелл і С.Брю (Див.: Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. – Пер. с англ. – В 2-х т. – М.: Прогресс, 1992. – Т. 2. – с. 388). Але таке розуміння капіталу не пояснює, чому засоби виробництва, як категорія загальна, одержали назву капітал, а суспільно-економічний устрій – похідну від капіталу назву – капіталізм. Більш вдало сутність капіталу визначає П.Самуельсон “Наша економіка”, - пише він, - одержала назву “капіталізм”, тому що цей капітал, або “багатство”, знаходиться головним чином у приватній власності тих, хто іменується капіталістом” [Самуельсон П. Экономика. – М.: Прогресс, 1964. – с. 61].

Найбільш вдало, на наш погляд, визначення, сутність капіталу сформулював К.Маркс. Він писав, що капітал це:

“... не річ, а певне суспільне, належне певній історичній формації суспільства виробниче відношення, яке представлено в речі і надає цій речі специфічного суспільного характеру”;

“монополізовані певною частиною суспільства засоби виробництва, відособлені у відношенні до живої робочої сили продукти і умови приведення в дію самої цієї робочої сили, - ось що в силу цієї протилежності персоніфікується в капіталі”;

суспільна форма “... одного з факторів суспільного процесу виробництва, що історично утворився (*historisch fabrizierten*) [Маркс К. Капітал. т. 3. – К.: Держполітвидав УРСР, 1954. – с. 820-821]

Для більш глибокого усвідомлення сутності капіталу необхідно вивчати такі явища, як перетворення грошей у капітал, первісне нагромадження капіталу та визначення сутності капіталу у вітчизняній навчальній літературі [Див.: Політична економія: Навч. посіб. / К.Т.Кривенко, В.С.Савчук, О.О.Беляєв та ін. – К.: КНЕУ, 2001. – с. 227-230] [далі 1].

Категорія капіталу як суспільна форма функціонування засобів виробництва передбачає існування найманої праці. Її наявність є обов’язковим соціально-економічним чинником функціонування в економічній системі суспільства категорії капітал.

Капітал приводиться в дію робочою силою, яку наймає власник капіталу (чи уповноважена ним особа). Наймання робочої сили – це письмовий чи усний договір між власником підприємства або його представником і працездатною особою про використання робочої сили суб’єкта, що працевлаштовується, у виробничому процесі підприємства за певну грошову винагороду. Слід вивчити чинники, які змушують власника певних фізичних, розумових, професійних тощо здатностей до праці виносити свою особисту продуктивну силу на ринок праці і продати її наймачеві як товар. Розгляньте специфічні властивості цього товару [Див.: Кривенко К. Деякі методологічні проблеми товару “робоча сила” // Оплата праці: Проблеми теорії і практики: Зб. наук. праць. – Луцьк: ВДУ, 2000. – с. 17-18].

Важливе місце в політичній економії посідає тлумачення сутності заробітної плати. Вітчизняна політична економія розглядає заробітну плату як категорію такої системи виробничих відносин, складовою яких є наймання робочої сили, здійснюване через ринок праці. Далі, заробітну плату називають трудовим доходом, тобто доходом, одержаним робітником від праці.

У політекономічній теорії важливе значення має суть цього трудового доходу. К.Маркс доводив, що такою мірою є вартість робочої сили. Він вважав, що заробітна плата "... є перетвореною формою вартості, або ціни, робочої сили" [Маркс К. Капітал. Т.1 // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – Т. 23. – с. 169]. Він доводив, що робітник більше половини свого робочого дня використовує на виробництво додаткової вартості, яку різні особи (власник капіталу, підприємець, власник землі) під різними приводами розподіляють між собою [Там само. – с. 218, 224].

По-іншому природу заробітної плати розуміють неокласики. По-перше, вони вважають, що "... заробітна плата, або ставка заробітної плати – це ціна, яку платять за використання праці" [Макконнелл К.Р., Брю С.Л., Там же, с. 156]. По-друге, кількісно ставка заробітної плати відповідає граничній продуктивності праці. Тим самим теоретично заперечується необхідність і правомірність неоплачуваної частки робочого дня найманого працівника, а разом з тим і його експлуатація у формі привласнення капіталістом доданої вартості, створеної найманою працею.

Завершуючи вивчення цих протилежних за сутністю теорій заробітної плати, зверніть увагу на те, що деякі вітчизняні економісти вважають, що заробітна плата виражає як вартість робочої сили, так і оплату за працю [див.: Основи економічної теорії: політекономічний аспект. – с. 417]. Таке визначення заробітної плати більш повно характеризує її сутність. Крім того, слід пам'ятати: заробітна плата є категорією капіталістичної економічної формації.

Після вивчення сутності заробітної плати студент повинен вияснити її форми та системи. Капіталістичний спосіб виробництва "породив" дві форми заробітної плати: відрядну і почасову. У свою чергу кожна з них має відповідні

системи, які з розвитком суспільства розвиваються й удосконалюються [див.: Маркс К. Капітал. Т. 1. Розд. 18-19].

Заробітна плата нараховується і виплачується робітникові у грошовій формі. У зв'язку з наявністю інфляційних процесів кожна гривня заробітку знецінюється. Тому прийнято розрізняти номінальну і реальну заробітну плату. Виясніть, які фактори визначають рівень реальної заробітної плати.

Варто звернути увагу на взаємозв'язок між зростанням продуктивності праці і заробітної плати. Існує закон: із підвищенням продуктивності праці обов'язково зростає і реальна заробітна плата працюючого населення країни. Такий зв'язок між продуктивністю і рівнем заробітної плати є об'єктивним, оскільки мірилом останньої є граничний продукт. У зв'язку з цим ще раз розгляньте фактори, що впливають на підвищення продуктивності праці.

Завершуючи вивчення теми, розгляньте відмінності в заробітній платі та її об'єктивні і суб'єктивні чинники: компенсаційні відмінності, відмінності в якості праці, елементи унікальної праці, сегментація ринку праці, відмінності в розвитку продуктивних сил окремих галузей та регіонів.

Одна з причин нерівності в розмірах заробітної плати полягає в тому, що ринки поділені на неконкуруючі групи. Учитель фізики не може замінити інженера-металурга, оскільки важко і надто дорого замінити одне з потрібних умінь, які конкурують лише в загальному плані. Оскільки люди внаслідок поділу праці спеціалізуються в певній діяльності, то вони стають частиною певних субринків суспільного виробництва: сільського господарства, вугільної промисловості, літакобудування, освіти, торгівлі тощо. Через те вони є об'єктом пропонування та попиту на це вміння, а тому їхні власні трудові доходи зростають чи спадають залежно від стану справ, наприклад, в українському машинобудуванні, що характеризується глибокою кризою; цим пояснюється низька оплата праці, яка в цій галузі загалом є висококваліфікованою.

Тема 14. Підприємництво в аграрній сфері

Ця тема вивчається політичною економією тому, що аграрна сфера має ряд особливостей для підприємницької діяльності, трудового процесу, місця землі та інших ресурсів природи у виробництві продукції.

Вивчаючи особливості сільськогосподарського виробництва потрібно, перш за все, звернути увагу на те, що в цій галузі економічний процес відтворення тісно переплітається з природним. Це проявляється у тому, що наслідки господарювання в сільському господарстві залежать як від працівника, його технічної озброєності, так і від природних умов.

По-друге, до особливостей сільського господарства належать і надзвичайна роль землі як фактора виробництва. В інших галузях виробництва земля не бере безпосередньої участі у створенні продукту. У сільському ж господарстві земля безпосередньо виступає як засіб виробництва. При цьому особливе значення має родючість ґрунту. Далі, сільське господарство характеризується сезонністю виробництва.

По-третє, в системі аграрних відносин провідними є земельні відносини, тобто відносини власності на земельні ділянки, що використовуються для виробництва сільськогосподарської продукції.

Продовжуючи вивчення теми, слід звернути увагу на те, що в системі аграрних відносин значне місце займають відносини оренди земельних ділянок і рентні відносини. Рентні відносини в аграрному секторі представляють собою відносини між людьми щодо виробництва, розподілу і присвоєння земельної ренти.

По-четверте, розвиток капіталістичних відносин у постсоціалістичному сільському господарстві передбачає перетворення загальнодержавної власності на землю в такі форми, які пристосовані до законів капіталістичного виробництва. Наслідком цього може бути перетворення вітчизняного землеробства на капіталістичний лад. Вивчення аграрних відносин при утвердженні в них капіталістичних форм виробництва, розподілу і обміну

передбачає в якості вихідного пункту дослідження підприємницького капіталу, бо саме підприємницький капітал є тією силою, яка визначає форми економічної реалізації власності на землю за капіталістичного виробництва. З іншого боку, аграрні відносини за капіталізму – це специфічні економічні відносини, зумовлені особливостями прикладення капіталу до землеробства.

У зв'язку з цим, розглянемо зміст селянського типу буржуазної аграрної еволюції, який відбувається в усіх постсоціалістичних країнах, у тому числі, і в сучасній Україні. Цей тип буржуазної еволюції здійснюється на базі приватної власності на землю селянських господарств. Це селянський тип буржуазної аграрної еволюції. Класичний зразок такого типу спостерігався в США. На значній частині території США землі, забрані в основному в індіанських племен поступали у вільний розподіл. Безплатно або за невелику плату кожен міг придбати земельну ділянку розміром 65га. Так сформувалось вільне від будь-якої залежності селянське, фермерське господарство, висока ефективність якого є зразком для усіх країн світу.

Переваги селянського шляху буржуазного розвитку полягають у тому, що він пов'язаний з швидкою ліквідацією старих відносин, із звільненням селянства від усяких форм залежності від соціалістичної держави, її бюрократичного апарату, колгоспних і радгоспних порядків.

В Україні як і в багатьох країнах СНД – усі сільськогосподарські угіддя безплатно передають у приватну власність селян.

При цьому слід звернути увагу на те, що найбільш розвинутою формою аграрних відносин при утвердженні в сільському господарстві капіталістичного підприємництва є така, котра передбачає приватного земельного власника (селянина), що здає свою землю за орендну плату, капіталіста – орендаря (він може називатися фермером, підприємцем), який бере землю в оренду, сплачує землевласнику орендну плату і веде господарство, і найманого працівника, тобто: селянин-землевласник – капіталіст-підприємець – найманий працівник.

Звідки орендатор – підприємець може взяти засоби для сплати оренди? Як і промисловий капіталіст, він завжди намагається одержати щонайменше нормальний підприємницький прибуток. і тому він не буде віддавати частину підприємницького прибутку земельному власникові. Безумовно, у конкретній дійсності можливі випадки, коли підприємець буде задовольнятися прибутком меншим за нормальний. Але такі випадки суперечать нормальним умовам, коли підприємець не одержує нормальний прибуток.

Це означає, що студент повинен уважно вивчити складові орендної плати та їх джерела. В орендну плату підприємця земельному власникові іноді включається плата за користування тими чи іншими спорудами, будівлями, які були збудовані до орендування земельної ділянки. Розмір цієї плати визначається згідно тим законам, котрим взагалі підкоряється користування будь-чийм капіталом (див. Політична економія. Навч. посіб. / За ред. К.Т.Кривенка, § 9.3) [далі 1]. В цю плату входить також амортизація цих споруд і будівель як речових форм основного капіталу, а також звичайний позичковий процент.

Інша частина орендної плати пов'язана тільки з користуванням землею, цим природним засобом праці, а не користування продуктами людської праці. Ця частина орендної плати в політичній економії одержала назву земельної ренти. У цій темі її вивчення має ключове значення, оскільки стосується таких фігур аграрної підприємницької економіки, яким є селянин-землевласник і підприємець орендатор.

Земельна рента – це ціна, що сплачується за використання землі, кількості якої (запаси) строго обмежені. Саме унікальні умови пропонування землі – їх фіксована кількість – відрізняють рентні платежі від заробітної плати, процента прибутку. Слід мати на увазі й те, що рентні відносини у ринковій економіці виникають в усіх сферах виробництва, де можлива монополія на той чи інший природний фактор виробництва. Це перш за все стосується добувних галузей народного господарства.

Фіксований характер пропонування землі означає, що попит виступає єдиним чинником, що визначає земельну ренту. А які чинники визначають попит орендаря на землю? Про це говорилось у темі 9 – ціна продукції вирощеної на землі, яка в свою чергу залежить частково від кількості і якості ресурсів, у поєднанні з якими використовується земля, та ціни на них.

За таким основним якісним показником як родючість землі кожної країни не однакові. У зв'язку з цим виділяють три основні класи земельних ділянок: кращі, родючість яких висока, середні, які мають середню родючість і гірші земельні ділянки, родючість яких низька.

Якщо припустити, що інші чинники виробництва, що застосовуються у землеробстві (праця, капітал тощо) якісно і кількісно (на одиницю площі) однакові, то економічні витрати на вирощену продукцію (наприклад, цукрові буряки) будуть диференційованими відповідно до рівня продуктивності кращих, середніх і гірших за родючістю земель. Згідно концепції вітчизняної теорії у землеробстві витрати виробництва, які виступають як суспільні, формуються на базі індивідуальних витрат на відносно гірших землях, що залучені до обробітку.

Складовою економічних витрат у землеробстві має бути також і мінімальна рента на гірших ділянках землі, яку б підприємці орендарі – мали б можливість сплачувати їх власниками. Земельна рента будь-якої форми представляє собою додатковий дохід, який підприємець-орендар сплачує землевласникові за користування його земельними ділянками.

Рента, яка сплачується з усіх видів земельних ділянок незалежно від їх якості, називається абсолютною рентою її причиною є: 1) монополія на землю як на об'єкт власності і 2) відчуження землі в оренду.

На рис. 9.1 крива SS показує пропонування орної землі гіршої якості що є в країні, а крива D_2 – попит орендарів на використання цієї землі для використання, наприклад, цукрового буряка. Попит на землю гіршої якості є похідним, тобто залежить від попиту і цін на вироблену продукцію на ринках цієї продукції.

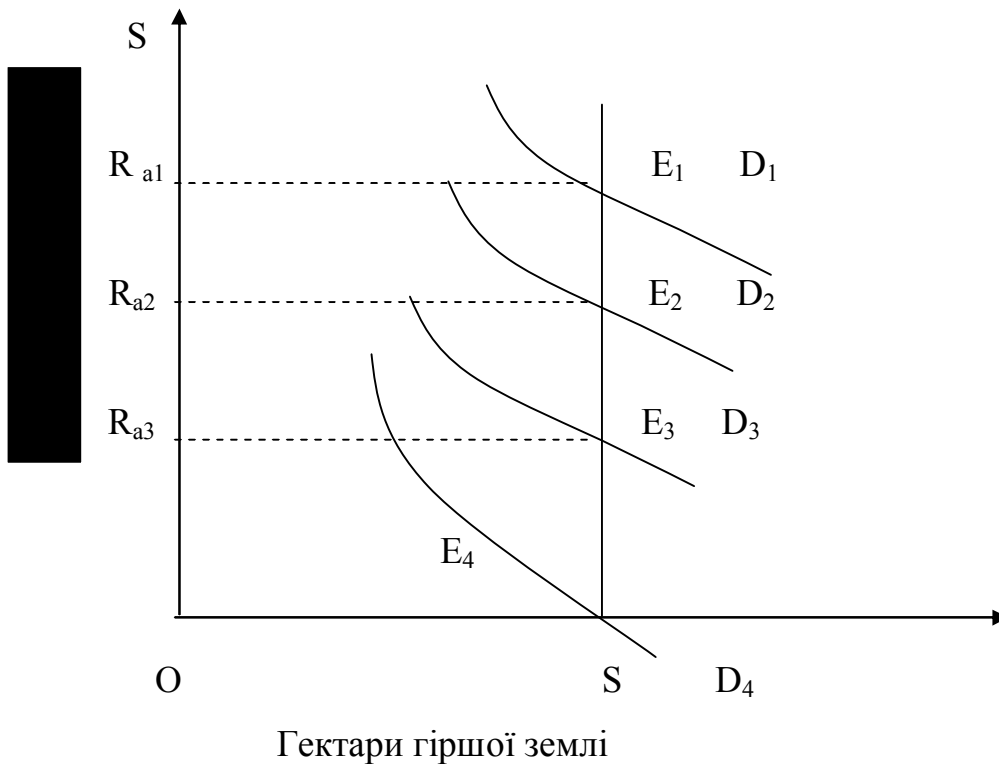

Рис.14.1 . Визначення абсолютної земельної ренти.

На рис. 14.1. ми бачимо, що абсолютна рента з гірших ділянок мінлива. Оскільки крива пропонування земель абсолютно нееластична (SS), то єдиним визначальником земельної ренти є попит. Збільшення з D_2 до D_1 або зменшення з D_2 до D_3 попиту на цукровий буряк призведе до значних змін величини абсолютної ренти – з R_{a2} до R_{a1} і з R_{a2} до R_{a3} . За таких умов уся пропонована гірша земля буде орендуватися аграрними підприємцями, бо вона відшкодовує їм усі економічні витрати, в тому числі й абсолютну земельну ренту, яка є платежем власникам за використання їхніх земель. Таким чином, абсолютна рента, як і нормальний прибуток є складовою суспільних економічних витрат у землеробстві, а тому не впливає на величину підприємницького прибутку.

Наступним кроком є вивчення диференціальної і монопольної ренти, як також існують у землеробстві. Диференціальна земельна рента сплачується підприємцем-орендарем за використання у землеробстві кращих і середніх земель (за родючістю чи місцезнаходженням). На рис. 14.2. показано, що підприємці-орендари кращих і середніх земельних ділянок сплачують власникам цих земель водночас абсолютну земельну ренту і диференціальну ренту. Абсолютна рента R_a сплачується з усіх земель (кращих, середніх і гірших),

Умова і ринкова ціна дорівнює суспільним економічним витратам

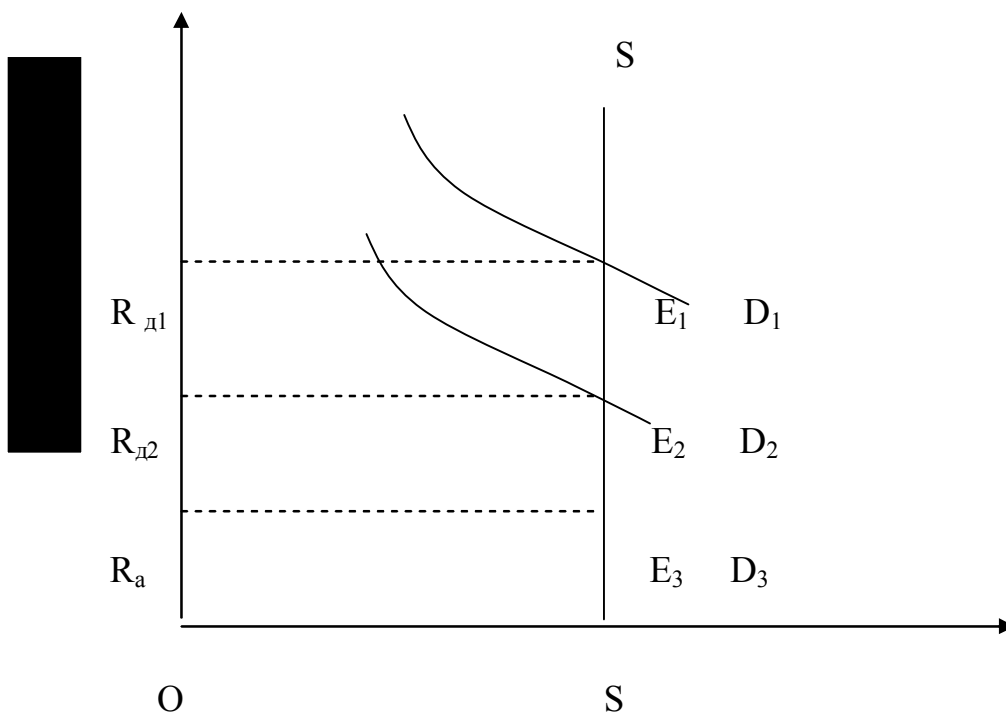

Рис.14.2. Рента з кращих і середніх земель

що здаються в оренду, а диференціальна – лише з кращих і середніх ($R_{д1}$ і $R_{д2}$). Теоретично диференціальна рента є різницею між суспільними економічними витратами, які формуються на базі економічних витрат у господарствах, що використовують відносно гірші землі і індивідуальними витратами, що

складаються на відносно кращих землях, тобто диференціальна рента (R_d) визначається за формулою:

$$R_d = EB_c - EB_{ik}$$

де EB_c - суспільні економічні витрати;

EB_{ik3} - індивідуальні економічні витрати на відносно кращих землях.

Повернемося до рис. 14.2. На ньому показано, що усі землі (кращі, середні, гірші), які є в країні і придатні, у нашому прикладі для вирощування цукрового буряка, орендуються. Ринкова ціна відповідає суспільним економічним витратам, тобто $C_p = EB_c$. За такої ціни підприємці-орендари кращих земель будуть отримувати ренту у розмірі $OSE_1 R_{d1}$ в т.ч. диференціальної у розмірі $R_a E_3 E_1 R_{d1}$ і абсолютної у розмірі $OSE_3 R_a$. Диференціальна рента на середніх за якісними показниками ділянках буде меншою, ніж на кращих. Підприємці-орендари гірших земельних ділянок одержуватимуть лише абсолютну земельну ренту. Усі орендари сплачують ренту власникам земель відповідно до укладених договорів.

Таким чином, диференціальна рента – це диференціальний додатковий дохід, який підприємець одержує з відносно кращих земель і сплачує власникові цих земель.

Далі слід вивчити особливості диференціальної ренти II, та монопольної земельної ренти (див. 1, с. 250-252).

Для кращого розуміння сутності земельної ренти слід зробити таке порівняння. Абсолютну нееластичність землі порівняємо з відносною еластичністю таких майнових ресурсів, як будівлі, устаткування цілісні виробничі комплекси, які теж здаються в оренду. Пропонування цих ресурсів не фіксоване так підвищення цін буде заохочувати підприємців будувати і пропонувати більшу кількість цих майнових ресурсів і навпаки при зниженні цін. Отже, ціни, сплачені за такі ресурси, виконують заохочувальну функцію: вони збільшують або зменшують обсяги цих ресурсів.

Не так з землею. Рента не виконує ніякої заохочувальної функції, оскільки сукупне пропонування її фіксоване. З цієї причини економісти вважають ренту надлишком, тобто платою, яка не є необхідною в тому сенсі, що вона не забезпечує наявності землі в економіці.

З іншого боку, як доводять П.Самуельсон і В.Нордгауз (див. Семюелсон П.А., Нордгауз В.Д. Мікроекономіка. – К.: Основи, 1998, с.386), земельна рента сприяє ефективному розв'язанню проблеми: як виробляти продукцію землеробства. Отже, рента є показником обмеженості чинника виробництва – землі та інформує про це виробників – підприємців, допомагаючи їм вибрати найприйнятніше з погляду суспільства використання цього чинника виробництва. Таким чином, вона є необхідним елементом при виборі найкращого варіанта поєднання чинників виробництва у землеробстві: як і на рівні господарств, так і усієї галузі.

У студента може виникнути таке питання, а хто привласнює ренту в таких господарствах, які ведуть землеробство на власних землях, тобто не орендують її?

Вище в аналізі ренти ми мали справу з таким станом, коли землеробство ведеться на орендованих землях. Однак в аграрній ринковій економіці існує ще два таких типи сільськогосподарських підприємств, у котрих власність на землю і на всі засоби виробництва поєднані в одній особі. Один тип – це дрібне товарне виробництво, основане на особистій праці власника землі і засобів виробництва, інший тип – капіталістичне підприємство з найманою працею, де капіталіст - підприємець водночас є й земельним власником.

Якщо земельна ділянка, на якій підприємець – землевласник веде своє господарство, має відповідну родючість, наприклад, на рівні середньої, то в якості капіталіста він буде виробляти і реалізовувати додатковий дохід, який за змістом є рентним, а в якості земельного власника – його привласнювати. Таким чином, за інших рівних умов, прибуток такого капіталіста зросте на величину абсолютної і диференціальної ренти, які є для такого підприємця додатковим (економічним) прибутком.

Якщо дрібнотоварне селянське господарство є продуктивним на рівні землеробського капіталістичного господарства (як на гірших, так і відносно кращих землях, то воно теж отримує додатковий дохід рентного змісту, який привласнює і використовує у своїх інтересах. Як для капіталістичного, так і для дрібнотоварного селянського господарства цей додатковий дохід є стимулом для нагромадження і прискореного розвитку індивідуального капіталу. Безумовно, що кожне приватне чи приватно-колективне сільськогосподарське підприємство має бути провідним підприємством аграрної сфери.

Завершити тему слід вивченням розвитку підприємництва в сільському господарстві. Згідно Земельного кодексу України земля може перебувати у приватній, комунальній та державній власності. В Україні створене правове забезпечення для існування різноманітних організаційно-правових форм господарювання: кооперативів, фермерських (селянських) господарств, акціонерних товариств, товариств з обмеженою відповідальністю, орендних підприємств, селянських особистих господарств тощо.

Таким чином, Україна перейшла до створення на основі колишніх колгоспів і радгоспів нових організаційно-правових форм на засадах приватної власності на землю та розвитку аграрного підприємства. У сільському господарстві в основному завершуються буржуазні аграрні перетворення. Основним критерієм цих перетворень є селянська приватна власність на землю.

Нині в Україні налічується понад 3 млн. землі власників, тобто стільки селян обміняли земельні сертифікати та одержали державні акти на власність своїх наділів. Загалом це становить 42% від усього українського селянства. Передача земель у власність селян продовжується (Про землю і зарплату // Голос України. – 2002. – с. 1-2).

Досвід усіх країн показує, що аграрний сектор має потребу в державній підтримці, правовій, фінансовій, науково-технічній, ресурсній, податковій.

У питанні реформування аграрно-промислового комплексу найгострішою є проблема завершення земельної реформи на науковій основі та з урахуванням набутого за період перебудови передового досвіду. Використовуючи

навчальний посібник [1, с.258-260] засвойте ключові напрями поглиблення реформ в аграрному секторі України.

Тема 15. Держава та її економічні функції

Мета вивчення теми полягає в тому, щоб з'ясувати сутність поняття держава на основі вивчення її основних економічних функцій та відповідних інструментів.

Для самостійного опрацювання теми рекомендуються джерела, наведені у переліку літератури.

Держава є організацією економічної, політичної, правової та ідеологічної влади в суспільстві, за допомогою якої забезпечуються його цілісність і безпека, здійснюється виконання загальнолюдських та класових соціально-економічних функцій [6]. Держава постає як особлива політична організація, яка за допомогою політичних і економічних важелів (інструментів) та системи різних заходів, насамперед економічних, впливає на економіку та домагається громадської стабільності у суспільстві, вона є силою, що виросла із суспільства і поступово стала над суспільством для регулювання відносин між класами, соціальними верствами, націями, народностями і самою державою.

Економіка як система суспільних відносин розвивається разом з появою держави, яка є найвищою формою організації людського співжиття і одночасно найпотужнішим владним суб'єктом, про що свідчать обсяги державної власності і відповідне її місце в інституційній системі суспільства. Держава створює умови для людської діяльності, задоволення потреб людей згідно із загальнолюдськими моральними цінностями, схваленими суспільством нормами, правилами і звичаями [Див. с. 167. Диба М.І. Регулювання в сучасній економічній системі. – К.: КНЕУ, 2000].

В основі політичного регулювання держави покладено не тільки соціально-економічні інтереси суспільних груп, а й економічні, відповідно до

яких держава може або сприяти динамічному розвитку економіки і суспільства в цілому, або гальмувати його.

Економічна діяльність держави реалізується у сукупності конкретних її видів, тобто *функцій*, що класифікуються за певними ознаками, видами і цілями діяльності, джерелами фінансування, характером заходів (економічні, адміністративні, стимулювальні, обмежувальні, національні тощо), за обсягом та розподілом діяльності (вся економіка або певна її сфера, довго- та короткострокові) тощо. Виникнення і розвиток економічних функцій держави є результатом розвитку продуктивних сил суспільства та його об'єктивних потреб. Множинність функцій, через які реалізується діяльність держави, визначаються складністю завдань, що стоять перед нею. Скласти повний перелік функцій держави неможливо, водночас є основні функції держави, які забезпечують нормальне функціонування і розвиток економіки [Там же].

Вивчаючи економічні функції держави, слід зрозуміти, що вони полягають у створенні передумов, необхідних для ефективної економічної діяльності суспільства. Найбільш розповсюджена їх класифікація за сферою дії - внутрішні та зовнішні функції: внутрішні – це напрями діяльності держави щодо суспільства в економічній, політичній, ідеологічній, соціальних сферах тощо, зовнішні – напрями діяльності щодо інших держав для забезпечення економічних інтересів власної держави та суспільства.

На макроекономічному рівні **економічні функції держави** складають: 1) *забезпечення правової бази та суспільної атмосфери* для ефективного функціонування ринкової системи; 2) *захист конкуренції*; 3) *перерозподіл доходу та національного багатства*; 4) *коригування розподілу ресурсів* для зміни структури національного прибутку; 5) *стабілізація економіки* (економічного розвитку), контроль за рівнем зайнятості та інфляції; 6) *усунення вад ринкової системи*. Наявність макроекономічного рівня в економіці сприяла усвідомленню єдиних цілей, до яких прагне суспільство в господарській сфері, за трьома ключовими макроекономічними показниками: темпами зростання реального обсягу валового внутрішнього продукту (ВВП), темпами інфляції,

рівнем безробіття, перший з яких – ВВП вказує на сукупний дохід усіх громадян країни, темп інфляції – на зростання цін, а рівень безробіття – на частку робочої сили, яка не має роботи. Для забезпечення порядку в суспільстві важливо знати, як ці показники змінюються з часом та як вони взаємодіють.

До специфічних економічних функцій перехідного періоду належать: розробка і здійснення стратегії соціально-економічного розвитку країни; структурно-технологічні, інституціональні та інші перетворення, визначення місця і ролі країни в системі гео економічних відносин; цілеспрямоване формування державного сектора економіки; розподіл і перерозподіл певної частини валового внутрішнього продукту (ВВП); національне регулювання економічних і соціальних процесів; проведення гнучкої зовнішньоекономічної політики; створення загальної законодавчої та правової бази для суб'єктів ринкової економіки.

Негативними наслідками активної ролі держави в економіці можуть стати: звуження сфери діяльності ринкових відносин, що зменшує ефективність використання виробничих ресурсів, та порушення принципів ринкових відносин між суб'єктами господарювання.

До основних *інструментів* державного регулювання належать економічне прогнозування – індикативні плани (прогнози) всього комплексу господарства країни, розробка та реалізація цільових комплексних програм за пріоритетними напрямками соціально-економічного розвитку країни, а також бюджетно-податкова політика і фінансовий вплив на приватне підприємництво.

Вивчення студентами питання про державне регулювання економіки повинно починатися з усвідомлення того, що воно є діяльністю органів влади щодо впливу на процеси суспільного відтворення для досягнення суспільно корисних результатів, яке за змістом охоплює регулювання трьох взаємопов'язаних частин процесу відтворення: регулювання ресурсів, регулювання виробництва, регулювання фінансів. Серед багатьох визначень поняття “державна економічна політика” відповідає цілеспрямованому впливу на економічні процеси на макро- та мікрорівнях, створенню й удосконаленню

умов економічного розвитку країни, тому глобальною метою державного регулювання економіки постає досягнення економічної та соціальної стабільності і національна безпека країни.

Далі при вивченні цієї теми студенти повинні ознайомитися з історичними аспектами проблеми, оскільки історії відомі різні теоретичні підходи щодо визначення ролі держави в економіці, серед яких найбільш відомі *меркантилізм, класичний підхід, марксизм, кейнсіанство, монетаризм*.

Прибічники *меркантилізму* (Т. Мен, А. Монкретьєн, XVIII ст.) вважали, що держава має активно впливати на економічне життя країни для сприяння її збагаченню.

Класичний підхід невтручання держави в економіку ґрунтується на праці А. Сміта “Дослідження про природу та причини багатства народів”, згідно з якою держава повинна забезпечувати безпеку життя людини та його власності, вирішувати суперечки, тобто брати на себе вирішення проблем, які індивід або неможливо виконати самотійно, або виконує це неефективно, головне ж полягає в тому, що для всіх суб’єктів господарської діяльності повинні бути гарантовані основні економічні свободи: свобода вибору сфери діяльності, свобода конкуренції, свобода торгівлі.

Згідно з *марксистською теорією* держава є формою політичної організації суспільства, що належить до надбудови і народжується в результаті виникнення класів, з розвитком суспільства держава регулює відносини класів і економічне життя суспільства в інтересах пануючого класу.

Кейнсіанська концепція (30-і роки XX ст.) передбачає активний вплив держави на ринок для зростання попиту за допомогою бюджетно-фінансової політики та за рахунок прямого створення державою робочих місць, щоб запобігти виникненню капіталістичних криз внаслідок надвиробництва товарів. Така модель може бути стійкою тільки в умовах високих темпів зростання національного доходу, оскільки створює можливість перерозподілу без шкоди нагромадженню капіталу. Проте в 70-і роки XX ст. умови

відтворення різко погіршилися і кейнсіанська модель виходу з кризи тільки розкручувала інфляційну спіраль.

Неокласична теорія монетаристів (І.Фішер, М. Фрідмен) залишають за державою тільки методи непрямого впливу на економіку і головну роль щодо економічного розвитку відводять ринковим силам.

За основу *монетаристського підходу*, що існує в межах неокласичної теорії, покладено постулат про жорсткий зв'язок пропозиції грошей та швидкості їх обігу з обсягом виробництва та рівнем цін. За аналізом економічних зв'язків прихильники цього підходу вважають, що швидкість обігу грошей стабільна, але це суперечить кейнсіанським постулатам про прямо пропорційну залежність швидкості обігу грошей від ставки процента та обернено пропорційній залежності від пропозиції грошей.

Неокейсіанці – прихильники економічної теорії щодо циклічності коливань та інфляції відповідно до змін сукупних витрат та пропозиції грошей (Дж. Робинсон, Р. Харрод, Е. Домар), пропонують застосовувати активну стабілізаційну політику з використанням інструментів бюджетно-податкового регулювання.

Студенти повинні усвідомлювати, що така суперечливість теоретичних уявлень щодо ролі держави в економіці обумовлена перш за все відсутністю цілісного концептуального уявлення про явища економічного життя, переважанням емпіричного підходу у наукових узагальненнях щодо економічних процесів.

На сучасному етапі у світовій практиці склалися *три підходи* стосовно місця держави щодо регулювання нею економіки. Перший передбачає концепцію невтручання держави в економічні процеси, що спирається на теорію класиків політичної економії. Другий підхід можна назвати “обмеженою інтервенцією держави в економіку”, що передбачає проведення макроекономічної політики та монетаристських заходів. Третій підхід полягає у *активній ролі держави* у проведенні економічної політики за допомогою різних заходів.

Сутність та завдання державного регулювання економіки. Звертаємо увагу студентів на те, що сутність державного регулювання економіки й проблеми державної економічної політики докладно висвітлено у підручниках навчальній літературі “Політична економія” [1], Основи економічної теорії: політекономічний аспект... [Розд. 36. - § 1-3] та Основи экономической теории: Учебник/ Под общ. ред. С.В.Мочерного. – К.: Знання, 2000. – Тема 6. – с. 229-236.

Для більшості розвинутих країн на сучасному етапі характерно розширення державного втручання в різні сфери економічного життя, різниця полягає лише у ступені втручання: у США вважається рівень цього втручання найменшим, у Швеції, Японії – більшим. Активне втручання держави у суспільне відтворення викликано перш за все необхідністю підтримання умов саморегулювання економіки, забезпечення ефективності функціонування ринку, держава захищає ринок від монополізації та знищення конкуренції. По-друге, необхідність державного втручання зумовлена й тим, що є певні види економічної діяльності, не вигідні для суб’єктів господарювання – будівництво шляхів, комунальне господарство (водопостачання, каналізація, експлуатація житлового господарства, інженерний захист територій, муніципальний транспорт), санітарний контроль тощо.

Однією з причин державного регулювання економіки є необхідність задоволення потреб у таких специфічних суспільних благах, як внутрішня і зовнішня безпека, функціонування центральних, муніципальних органів управління, судів, середня та вища освіта, автомобільні шляхи, мости, тунелі - у реальних умовах ці суспільні блага виробляє держава. Важливою місією держави є забезпечення обороноздатності країни, проте без певних перекосів, щоб під впливом військових кіл (т. зв. ВПК) не перевищити межі доцільності й не перетворитися у гігантський ринок зброї.

Державне регулювання необхідне перш за все у таких сферах: 1) підтримка конкурентного середовища; 2) забезпечення загальноекономічної

стабільності; 3) соціальне забезпечення та збалансованість; 4) подолання криз на макроекономічному рівні.

Дія конкуренції не відтворює себе: нагромадження капіталу призводить до його концентрації, а поглинання та злиття фірм – до централізації капіталу, тобто конкуренція підриває сама себе і це скоріше тенденція і доволі суперечлива. Держава має створювати економічні, правові та соціальні умови, правила щодо дієвості функціонування конкуренції, контролювати їх виконання, і разом з тим не підривати прав власності та свободи господарювання, тобто засад соціально-економічної системи. Для захисту конкуренції та обмеження монополізму держава здійснює антимонопольну політику шляхом прийняття антимонопольного законодавства, впровадження його в практику та здійснює контроль за дотриманням антимонопольного законодавства. Активною повинна бути роль держави у розв'язанні проблеми неповноти ринків шляхом координації дій потенційних виробників і споживачів, формуванні інформаційної інфраструктури ринків.

Одним з важливих завдань держави є забезпечення населення чистими й змішаними суспільними товарами, розв'язання проблеми неповноти ринків за рахунок координації потенційних виробників і споживачів, а також практика формування інформаційної структури ринку.

Порушення рівноваги галузевої структури ринкової економіки, коли відмирають старі галузі, скорочується виробництво, завжди пов'язані з проблемами зайнятості, платіжним балансом, отже, ефективність державної політики за таких умов визначається вмінням своєчасно уникати кризових явищ. Постійний процес концентрації виробництва, капіталу та робочої сили на невеликих територіях, притаманний ринковій економіці, та існування слаборозвинутих регіонів не завжди доцільне для народного господарства в цілому. Ринковий механізм неспроможний врівноважувати ці диспропорції, а також вирішувати проблеми ощадливого використання ресурсів, особливо невідтворних, орієнтуватися на зменшення навантаження на довкілля, до того ж ринок нездатний ефективно вирішувати соціальні проблеми, суттєвим його

недоліком є також неможливість раціонального впливу на природні монополії. Натомість держава може забезпечити суспільно прийнятний варіант щодо природних монополій альтернативою державної власності та державного регулювання, а також вирішувати інші суспільно важливі проблеми економіки.

Через неспроможність ринкового господарства у певних ситуаціях забезпечувати розвиток економіки та її складових: інфраструктури, реконструкції деяких галузей промисловості, забезпечення народного господарства дешевими джерелами енергії та сировини, фінансування та організації у загальнодержавних масштабах фундаментальної та прикладної науки, вирішення цих завдань бере на себе держава. Крім того, держава займається організаційно-господарською діяльністю на власних підприємствах в межах *державного сектора*, що створюються 1) для забезпечення робочих місць, послаблення циклічності коливань в економіці та економічних криз, 2) утримання галузей комунального господарства: водопостачання, каналізаційних мереж, експлуатації житлового господарства, інженерного захисту територій, електропостачання, телефонного зв'язку, муніципального транспорту, що зумовлено необхідністю створення соціальних гарантій споживання цих видів послуг для абсолютної більшості населення та контролю за цінами в цих галузях; 3) поповнення державного бюджету.

До *конкретних завдань* державного регулювання належать: забезпечення постійного сталого економічного зростання економіки країни, стабільності цін на основні товари та послуги і стабільності національної грошової одиниці, повної зайнятості працездатного населення, визначеного мінімального рівня доходів населення, створення системи соціального захисту громадян – в першу чергу пенсіонерів, інвалідів, багатодітних, зовнішньоекономічної рівноваги.

Далі, слід звернути увагу на те, що головною метою державного регулювання економіки є *забезпечення економічної та соціальної стабільності та зміцнення економічної безпеки держави*. І хоча ринок здатний встановлювати рівновагу в економічній системі, проте окремі періоди розвитку

економіки, особливо за часів економічних криз, можуть супроводжуватися високим рівнем безробіття та надмірною інфляцією, тому політику макроекономічної стабілізації можна визначити як діяльність держави щодо утримання промислових циклів. Загальновідомо, що для проведення політики стабілізації необхідно збільшувати державні витрати і зменшувати податки, щоб стимулювати витрати приватного сектора в періоди великого безробіття, а для подолання інфляції – скорочувати державні витрати й підвищувати податки для зменшення витрат приватного сектора.

Для реалізації складних завдань державного регулювання, а також здійснення нею удосконалення галузевої та регіональної структури господарства, щодо розвитку яких ринковий механізм позбавлений можливостей раціонального впливу, держава застосовує: 1) фіскальну та грошову політику як сукупність заходів, спрямованих на регулювання економічних процесів у країні; 2) соціальну політику і політику регулювання доходів як сукупність заходів щодо захисту окремих соціальних груп населення; 3) зовнішньоекономічну політику як сукупність заходів для розвитку та регулювання торгових та інших відносин з іншими державами та міжнародними організаціями. [Див. 1, Тема 20]

Головними елементами механізму державного регулювання економіки *постають суб'єкти, об'єкти, методи та засоби.*

Суб'єкти – це носії, виразники та виконавці господарських інтересів, насамперед соціальні групи, що відрізняються одна від одної за такими ознаками: майном, доходами, видами діяльності, професіями, галузевими та регіональними інтересами. *Об'єкти* – це сфери, галузі економіки, а також ситуації, явища та умови соціально-економічного життя країни, щодо яких виникли або можуть виникнути труднощі, проблеми, що не вирішуються автоматично або можуть бути вирішені у віддаленому майбутньому, тоді як їх вирішення конче необхідне для нормального функціонування економіки та підтримання соціальної стабільності. Об'єктами прийнято вважати економічний (інвестиційний) цикл; секторну, галузеву та регіональну структури

господарства; умови нагромадження інвестиційного капіталу; зайнятість населення; грошовий обіг; платіжний баланс; ціни та умови конкуренції; підготовку та перепідготовку кадрів; довкілля; зовнішньоекономічні зв'язки.

У діяльності держави слід виділяти методи регулювання нею економіки, а саме: *адміністративні* (організаційно-структурна перебудова, плановий виробничий контракт з підприємством, організацією, забезпечення паливними та природними ресурсами); *економічні* (податкова політика, норми і нормативи, регулювання цін, валютне регулювання, регулювання кооперації); *донорські* (державні дотації, податкові пільги, пільгові кредити); *протекціоністські* (захист від зовнішньої конкуренції, квоти і ліцензії, сприяння розвитку національних науки, техніки та технологій).

Економічні регулятори крім того класифікуються за видами впливу на економіку: прямий вплив передбачає цілеспрямоване регулювання та систему державних замовлень; непрямий – застосування бюджетно-податкових, грошово-кредитних, амортизаційних, валютних, митних, інвестиційних та інших регуляторів.

Тема 16. Форми суспільного продукту в процесі відтворення

Вивчаючи цю тему, студент, перш за все, повинен вивчити зміст економічного відтворення. Будь-який процес виробництва незалежно від його суспільної форми має бути безперервним, тобто повинен періодично проходити одні й ті самі стадії. Так само, як суспільство не може перестати споживати, так не може воно і перестати виробляти. Тому всякий процес суспільного виробництва, що розглядається в постійному зв'язку і безперервному потоці свого відновлення, в той же час є процесом відтворення. Політична економія досліджує суспільне відтворення як економічне. Останнє включає такі стадії: виробництво, розподіл, обмін і споживання товарів і послуг.

Економічне відтворення відбувається як у рамках окремих підприємств і домогосподарств, галузей і регіонів, так і в масштабі всього суспільства.

Основою суспільного відтворення є відтворення на окремих підприємствах і домогосподарствах.

Економічне відтворення суспільства включає в себе такі найважливіші моменти:

- 1) відтворення суспільного продукту та його конкретних форм;
- 2) відтворення людського ресурсу як особистого фактора виробництва та його зайнятості;
- 3) відтворення основного і оборотного капіталу суспільства, тобто засобів виробництва, як необхідних умов суспільного процесу відтворення;
- 4) відтворення національного багатства;
- 5) відтворення споживання;
- 6) відтворення економічних відносин.

Розрізняють просте і розширене відтворення економічної системи.

Просте відтворення – це відновлення процесу суспільного виробництва з року в рік у незмінних масштабах. Просте суспільне відтворення було типовим для докапіталістичних економічних формацій, для так званої традиційної економіки.

Розширене відтворення економіки – це відтворення суспільного виробництва в зростаючих розмірах.

Наступним кроком вивчення є суспільний продукт. Він є результатом продуктивного функціонування всієї економіки суспільства, усіх його ланок і сторін. У процесі виробництва суспільний продукт безперервно відтворюється. Для кращого розуміння сутності суспільного продукту необхідно вивчити його конкретні форми та методи обчислення.

Теорія і практика розробили два методи обчислення суспільного продукту – систему національних рахунків (СНР) і систему балансу народного господарства (БНГ). Зараз майже всі країни світу використовують систему національних рахунків.

Система національних рахунків – це адекватний ринковій економіці національний облік, побудований у вигляді набору рахунків і балансових

таблиць, що розкривають результати економічної діяльності, структуру економіки, найважливіші взаємозв'язки в національному господарстві.

Баланс народного господарства являє собою систему взаємопов'язаних балансових таблиць, кожна з яких відображає окремі, найбільш принципові сторони економічного процесу. До них належить відтворення: матеріального продукту – сукупного суспільного продукту і чистого матеріального продукту; національного доходу; національного багатства.

Система балансів – це зведений матеріальний баланс, міжгалузевий баланс, зведений фінансовий баланс, баланс грошових доходів, баланс трудових ресурсів та ін.

БНГ обчислює результати тільки матеріального виробництва в економіці, при цьому розмежовується виробництво засобів виробництва і предметів споживання. Результати нематеріального виробництва не обчислюється. Концепція СНР, навпаки, розглядає економіку як єдине ціле без принципового розмежування матеріального і нематеріального виробництва.

За системою балансу народного господарства обчислюється валовий суспільний продукт (ВСП), який являє собою суму всіх благ, включаючи проміжні, створені в суспільному виробництві за певний період (зазвичай рік). Він також може бути визначений як сума продукції окремих виробників (підприємств, об'єднань) за цей самим проміжок часу. Валовий суспільний продукт включає повторний рахунок тому він не є об'єктивним показником результатів суспільного виробництва; він перевищує їх, бо подвійний рахунок не виключається.

Головними і вихідними показниками системи національних рахунків є валовий внутрішній продукт (ВВП), валовий національний продукт (ВНП). У статистиці України форма національного продукту (ВВП) була визнана не так давно – з 1987 р.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) являє собою сукупну вартість кінцевих товарів і послуг, вироблених у поточному періоді на території країни,

незалежно від національної належності підприємств. Валовий внутрішній продукт підраховується за так званим територіальним принципом.

Існує три методи обчислення валового внутрішнього продукту:

- 1) за виробленою продукцією (виробничий метод);
- 2) за витратами (метод кінцевого використання);
- 3) за доходами (розподільний метод).

Обчислення ВВП ускладнюється інфляцією (зростання цін), яка властива всім країнам з ринковою економікою. У зв'язку з цим розрізняються поняття номінального і реального ВВП.

Номінальний ВВП – це обсяг виробництва, обчислений за діючими, фактичними цінами. В умовах інфляції він завищує результати економіки і потребує коригування. Реальний ВВП – це обсяг виробництва, вартість якого скоригована на величину річного зростання цін.

Близьким до ВВП за змістом є показник валового національного продукту. Валовий національний продукт характеризує сукупну вартість кінцевих товарів і послуг, створених за певний період вітчизняними підприємствами в країні і за її межами. Валовий національний продукт підраховується за національним принципом. ВВП обчислюється як валовий внутрішній продукт і відрізняється від нього на величину, яка дорівнює сальдо розрахунків із зарубіжними країнами. У закритій економіці за відсутності зовнішніх потоків товарів і капіталів ВВП і ВВП рівні. Але в дійсності певна частина створених у країні факторних доходів (від капіталу, робочої сили і землі) може являти собою власність іноземців, тому в складі ВВП такі доходи не враховуються, але вони включаються у ВВП. Разом з тим доходи, отримані громадянами даної країни за кордоном, враховуються у ВВП, але не входять у обсяг ВВП.

Відмінності між ВВП і ВВП незначні.

Обчислення обсягів ВВП і ВВП не лише полегшує міжнародне зіставлення темпів і рівнів економічного розвитку різних країн, але й дає змогу поглибити макроекономічний аналіз.

У системі національних рахунків існує також низка інших взаємопов'язаних макроекономічних показників, які можуть бути розраховані на основі ВВП (а також ВНП).

Чистий внутрішній продукт (ЧВП) – це ВВП, зменшений на величину амортизаційних відрахувань:

$$\text{ЧВП} = \text{ВВП} - \text{Амортизаційні відрахування.}$$

Національний дохід (НД) можна отримати, якщо ЧВП зменшити на величину непрямих податків на бізнес (податок на додану вартість, акцизи, мито, ліцензійні платежі та ін.):

$$\text{НД} = \text{ЧВП} - \text{Непрямі податки на бізнес;}$$

або $\text{НД} = \text{ВВП} - \text{Амортизаційні відрахування} - \text{Непрямі податки на бізнес.}$

Національний дохід – це сукупний дохід в економіці, який отримують власники факторів виробництва: праці, капіталу, землі підприємницького хисту. Національний дохід – це чистий внутрішній продукт, зменшений на величину податків на бізнес.

Кількісно ЧВП і НД дуже близькі між собою.

До останнього часу в економічній літературі вважалося, що національний дохід – це новостворена вартість, яка створюється тільки у сфері матеріального виробництва (промисловості, сільському господарстві, будівництві, на транспорті, у торгівлі і громадському харчуванні (частково), у сфері зв'язку (частково)). Це звужений підхід до національного доходу, який не враховує внесок працівників сфери нематеріального виробництва.

Нині вже загальновизнано, що частину національного доходу створюють працівники сфери послуг. В економічно розвинутих країнах більше половини працюючих зайнято у сфері послуг, тому в них основну частину доходів заробляють шляхом надання послуг. У нашій країні вирішальна роль у виробництві національного доходу залишається за матеріальним виробництвом. Головним напрямом розвитку останнього є перехід від екстенсивного до інтенсивного типу виробництва.

Для розуміння національного доходу велике значення мають процеси його виробництва, розподілу, перерозподілу і кінцевого споживання.

На основі національного доходу визначають особисті доходи (ОД). Якщо від суми національного доходу відняти внески (податки) на соціальне страхування, податок на доходи підприємств, а також прибуток, що використовується для розширення виробництва (нерозподілений прибуток підприємств), і додати трансфертні платежі, які включають виплати соціального страхування по старості, від нещасних випадків, допомогу і виплати по безробіттю, різноманітні виплати неіснуючим і непрацездатним тощо (трансфертні виплати – виплати, які не пов'язані з трудовою діяльністю, тобто не зароблені, а одержані), то отримаємо суму так званого особистого доходу. Особистий дохід – це одержаний дохід, а національний дохід – це зароблений дохід.

Нарешті, якщо від суми всього особистого доходу відняти всі індивідуальні податки, то одержимо так званий дохід в особистому розпорядженні домогосподарств – кінцевий показник системи національного рахівництва. Він використовується на споживання та заощадження.

Кожна людина зацікавлена у зростанні національного доходу, тому що від його рівня залежать процеси розширеного відтворення, нагромадження (розширення суспільного виробництва), рівень добробуту населення, економічної могутності країни.

Продовжуючи вивчення теми, заслуговує уваги на вивчення деяких проблем тіньової економіки, яка заявила про себе в Україні на повну силу. Тому необхідно також розкрити сутність тіньової економіки.

Тіньова економіка – приховані господарськими та інституціональними одиницями види діяльності, що офіційно не обліковуються державними органами.

Якими ж є сьогодні масштаби тіньової економіки в Україні?

Об'єктивні труднощі обліку в цій сфері зумовлюють значне розходження даних. За розрахунками Світового банку, в 1994 р. частка

неофіційної (тіньової) економіки досягла в Україні 48,1% сукупного обсягу ВВП, а в 1995 р. – 42,4%, нині на неофіційний сектор української економіки припадає 60-65% ВВП.

Критичний рівень, який за західними оцінками, становить 30-35% ВВП, у нашій країні вже перевершено. За таких масштабів вплив аналізованого феномена на всі сторони суспільного життя є винятково високим, а негативну роль його в економіці важко переоцінити.

В основі глобалізації тіньової економіки України лежить триваюча системна криза. Маючи у своїй основі об'єктивні причини, системна криза зачепила всі сфери суспільного життя – економіку і політику, ідеологію і культуру, національні та міждержавні відносини.

Щорічний відплив капіталу за межі України становить багато мільярдів доларів. Без прямої участі державних чиновників усіх рівнів такі операції неможливі, як і приватизація державного майна за безцінь.

Складовою суспільного виробництва є національне багатство. Воно являє собою сукупність матеріальних благ, нагромаджених суспільством за всю його історію. Іншими словами, національне багатство – це все те, чим володіє країна сьогодні – все матеріальне багатство суспільства. Таке тлумачення національного багатства дається в сучасній економічній літературі та статистиці. Але дискусії щодо визначення національного багатства і його структури тривають.

Сучасна економічна теорія все частіше критикує тезу про матеріальний зміст багатства і висловлюється за його уточнення і доповнення новими елементами. Це пов'язане з тим, що в наш час у розвинутих країнах відбувається посилення гуманістичних тенденцій у теорії і практиці господарювання. Розвиток суспільства розглядається в єдності матеріальних, духовних, етнічних і культурних цінностей. Тому особливої актуальності в сучасних умовах набувають дослідження, формування і розвиток нематеріальних форм багатства, пов'язаних з людиною.

Нематеріальне багатство суспільства – це ті його елементи, що перш за все визначають якість робочої сили – науково-технічний, освітній, культурний потенціал.

Таким чином, у широкому розумінні національне багатство включає в себе як матеріальне, так і нематеріальне багатство країни.

Основними елементами матеріальної форми національного багатства насамперед є: виробничий капітал, у структурі якого виділяють основний і оборотний капітал; основний капітал сфери нематеріального виробництва (школи, лікарні, культурно-освітні і спортивні об'єкти, житлові будинки); резерви капітальних благ (законсервовані запаси основного капіталу); майно домашніх господарств (індивідуальне житло, засоби праці і предмети тривалого використання – автомобілі, меблі, побутова техніка тощо), а також запаси і резерви споживчих благ.

До складу національного багатства відносять і природні ресурси країни, котрі залучені до господарського обороту (земля, надра, вода, ліси, атмосфера, клімат). Корисні копалини, які лише розвідані, а тим більше потенційні, до складу національного багатства не входять.

Основними елементами нематеріальної форми національного багатства є духовні і культурні цінності (нагромаджений виробничий досвід, освітній потенціал нації, досягнення науково-технічної думки, інформаційні ресурси, інтелектуальний рівень та ін.).

Якщо країна втрачає своє інтелектуальне багатство внаслідок еміграції провідних учених і спеціалістів, як це нині спостерігається і в Україні, і в інших країнах СНД, вона безповоротно втрачає певну частину ВВП, а отже, і можливості в нагромадженні більшого національного багатства. Те саме спостерігатиметься і при зниженні інтелектуального рівня нації, а саме: у разі погіршенні якості навчання, скорочення асигнувань на науку та освіту тощо.

Національне багатство включає в себе також ті елементи, які перебувають у інших країнах, але належать уряду, організаціям та окремим особам.

Величина національного багатства, як правило, зростає в нормальних мирних умовах і зменшується під час війн, смут, потрясінь. Так під час Другої світової війни СРСР втратив третину національного багатства. Національне багатство також втрачається і в умовах глибоких економічних криз, як, наприклад, в Україні на протязі 90-х рр. Статистика національного багатства потребує його спеціального аналізу – обсягу, структури, динаміки національного багатства. Але, на жаль, статистичні щорічники не дають поки що належної інформації.

Національне багатство виступає як важливий показник економічної могутності країни та джерело її соціально-економічного прогресу.

Далі слід вивчити механізм кругообігу ВВП, ресурсів і доходів, розглядаючи його в контексті економічного відтворення. У ринковій економіці все виробляється для продажу на ринку. У масштабі суспільства ринок складається з двох протилежних, але взаємопов'язаних між собою підсистем сукупного попиту і сукупного пропонування.

Сукупний попит – це реальний обсяг національного виробництва, який споживачі – домогосподарства, підприємства і держава, готові купити за будь-якого можливого рівня ціни. За інших рівних умов, чим нижчий рівень цін, тим більшу частину реального обсягу національного виробництва захочуть придбати внутрішні споживачі та зарубіжні покупці. І навпаки, чим вищий рівень цін, тим менший обсяг національного продукту вони побажають купити. Таким чином, і на рівні суспільного ринку існує зворотна залежність між рівнем цін і реальним обсягом національного виробництва, на який пред'являється попит.

Сукупне пропонування характеризує рівень реального обсягу національного виробництва за кожного можливого рівня ціни. Більш високі рівні цін створюють стимули для виробництва додаткової кількості товарів і пропонування для їх продажу. Тому залежність між рівнем цін і обсягом національного виробництва є прямою, або позитивною.

Більш детально з проблемами сукупного пропонування і сукупного попиту можна ознайомитися за відомим підручником: Макконнелл Р.К., Брю С.Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика: В 2 т. / Пер. с англ. – М.: Республика, 1992. – Т. 1. – Гл. 11.

Для того щоб весь річний суспільний продукт був реалізований, необхідна повна рівновага між суспільним попитом і суспільною пропозицією.

В аспекті процесу відтворення в політекономії нині прийнято говорити також про економічний кругообіг ВВП, ресурсів і доходів.

Для більш глибокого розуміння сутності кругообігу ВВП, ресурсів, доходів рекомендуємо звернутися до теми 12 (див.: 1, тема 12), в якій досліджуються проблеми кругообігу капіталу і продукції підприємств.

Тема 17. Розподіл національного доходу. Споживання і заощадження

Вивчаючи цю тему, важливо звернути увагу на те, що в системі суспільного відтворення фаза розподілу названа другою після виробництва. Ця фаза має систему “власних” економічних законів. Д.Рікардо писав: “Визначити закони, які управляють цим розподілом – головна задача політичної економії” (див.: Рікардо Д. Начала политической экономии // Классика экономической теории. – М.: ЭКСМО-ПРЕСС, 2000. – с. 403). Вивченню цих законів і присвячується дана тема (див.: 1, тема 17; 2, тема 17).

В економічній літературі розподільні відносини розглядаються в основному через призму розподілу національного доходу. Видатний американський економіст Дж.Б.Кларк стверджує, що розподіл національного доходу регулюється суспільним законом, згідно з яким кожному фактору належить та частина багатства, яку цей фактор створює (див.: Кларк Дж.Б. Распределение богатства: Пер. с англ. – М., 1992. – с. 17). У більш широкому аспекті політична економія вивчає також закони розподілу чинників виробництва, суспільного продукту в його конкретних формах, грошей,

кредитних ресурсів, цінних паперів тощо, а також закономірності взаємозв'язку фази розподілу з фазами виробництва, споживання і обміну.

Важливо пам'ятати, що розподілу доходів передують розподіл чинників виробництва, який утверджується у формі власності. Розподіл національного доходу між населенням та домогосподарствами залежить не тільки від рівня продуктивності кожного чинника виробництва (праці, капіталу, землі і підприємництва), а й розподілу цих чинників виробництва між населенням та домогосподарствами. З точки зору відносин власності на чинники виробництва сучасне суспільство є класовим. У капіталістичному суспільстві виділяють, перш за все, клас капіталістів, які є власниками підприємств, великих ресурсів грошового та фіктивного капіталу (цінних) паперів, значних земельних ресурсів, у тому числі корисних копалин. У найманих працівників основним чинником виробництва є здібності до праці. Праця є для них вирішальним, а часто і єдиним, джерелом доходів.

За висловом Ж.-Б.Сейя, у сфері виробництва є три класи виробництва: клас підприємців (включаючи й дрібних товаровиробників), клас робітників (включаючи вчених, менеджерів, інженерно-технічний персонал і т.д.) та клас землевласників (Див. Сэй Ж.-Б., Бастиа Ф. Трактат по политической экономии / Ж.-Б. Сэй Экономические гармонии / Ф. Бастиа. – М.: Дело, 2000. – с. 59). Первісний розподіл національного доходу здійснюється саме між ними. Деякі вітчизняні політекономисти рекомендують розглядати шестифакторну модель розподілу, яка включає, крім названих, інформацію і державу (див. Малий І.Й. Теорія розподілу суспільного продукту. – К.: КНЕУ, 2000. – с. 48). Оскільки більшість економістів вважає, що основними факторами виробництва є земля, праця, капітал і підприємництво, то ми будемо зосереджувати свою увагу на чотирифакторній моделі первинного розподілу. Вважається, що держава прямо нічого не вкладає у виробництво в обмін на непрямі податки, тобто воно не розцінюється як поставник ресурсів (див. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс. – Т. 2. – с. 142).

Теорія розподілу, яка застосовується у нашому посібнику, ґрунтується на концепції граничної продуктивності чинників виробництва. Окремі проблеми розподілу розглядалися у темах 7, 8, 9, 13 та 16. Тепер застосуємо цю теорію для розв'язання загадки, як розподіляється продукт у конкурентній ринковій економіці між двома і більше чинниками виробництва.

Нехай існує лише два чинники виробництва праця (L) і земля (Z). Продуктом нехай буде пшениця, позначимо його Q. Крім того, запровадивши ціну, що дорівнює одиниці, можна виконати весь аналіз у реальному вираженні з вартістю обсягу продукції, що становить Q, і ставкою заробітної плати, що є реальною заробітною платою та виражена в одиницях товару або Q. У цій ситуації виробнича функція вказує, скільки Q виробляють для кожної кількості годин праці L і для кожної кількості акрів однорідної землі Z. Отже, оскільки при досконалій конкуренції $P = 1$, то $MRP_i = MR_i \times P$ для кожного з названих факторів виробництва.

Використовуємо такий аргумент. Перший продукт граничного працівника великий, бо існує багато землі, яку можна застосувати. Другий робітник забезпечує дещо менший граничний продукт і т.д.

Якщо конкуренція досконала і власники землі можуть наймати стільки робітників, скільки захочуть, то очевидно, що вони ніколи не наймуть додаткового робітника, якщо його ринкова заробітна плата, яку вони повинні заплатити, перевищує його граничний продукт. Тому крива попиту на працю гарантує, що всі робітники отримують ставку заробітної плати, що дорівнює граничному продукту останнього робітника.

З рис. 17.1. бачимо, що крива граничного продукту праці дає криву попиту DD всіх винаймачів у термінах реальної заробітної плати. Робітники поставляють робочу силу або працю (крива SS), і рівноважна заробітна плата настає в точці E. Сума заробітної плати дорівнює OSEN, що показано темною площею прямокутника.

Рис. 17.1. Гранична продуктивність чинників виробництва як принципова основа розподілу національного доходу між ними

З рис. 17.1. видно, що існує деякий надлишок загального продукту над фондом заробітної плати, бо попередні робітники забезпечували вищі граничні продукти, ніж останній. Цей надлишок залишається у власників землі як їхній дохід, який у темі 14 названо рентою. Чому землевласники, які безпосередньо не працюють на своїх ділянках землі, заробляють доходи за допомогою їх здачі в оренду? Тому, що кожний землевласник є учасником на конкурентному ринку землі, і він здає в оренду землю за ринковою ціною. Попит же на землю, як і на будь-який інший чинник виробництва, впливає з доходу від граничного продукту землі. Світліша частина, тобто трикутник на рис. 17.1. NED, показує весь надлишок доходу, не оплачений у формі заробітної плати. Він представляє собою ренту.

Чи справедливо те, що земля дає ренту? Справедливо чи ні, але в ринковій економіці усі землі є приватною власністю небагатьох і всі землевласники є вільними учасниками конкурентної гри, вони можуть наймати стільки робочої сили, скільки хочуть, а здавати землю в оренду за найвищу плату. За конкуренції неминуче усі робітники однакової кваліфікації

отримують оплату в розмірі MR_i останнього робітника. Надлишкова сума ренти залишається землевласникам.

Рис. 17.1 побудовано таким чином, що оплата праці приблизно утричі більша від доходів на власність. Це відношення між трудовим і нетрудовим доходом відображає той факт, що заробітна плата становить близько трьох четвертих національного доходу.

Тепер припустімо, що замість праці і землі чинниками виробництва є праця і капітал. У цьому випадку можна переробити графік на рис. 17.1 і отримати картину розподілу національного доходу між працею і капіталом. Таку ж операцію можна виконати для трьох, чотирьох або будь-якої кількості чинників виробництва.

Отже, якщо всі чинники виробництва ми зведемо до чотирьох – праця, земля, капітал і підприємництво – то в конкурентній економіці отримаємо:

- заробітна плата = граничному продукту праці;
- рента = граничному продукту землі;
- процент = граничному продукту капітала;
- підприємницький прибуток = граничному продукту підприємницького хисту (і так далі для кожного фактора).

Таким чином розподіляються усі 100 відсотків обсягу національного доходу між усіма чинниками виробництва.

Далі, слід мати на увазі, що від факторіальних доходів слід відрізнити особисті доходи та їх джерела. Цей аспект розподілу рекомендуємо вивчити по [1, с. 307]

Розподіл національного доходу веде до визначення частки всіх учасників його виробництва: заробітної плати, ренти, процента, прибутку, дивіденду. Ці доходи, як відмічалось, називаються первинними, або основними. Водночас їх називають факторіальними. У привласненні тієї чи іншої основної форми доходу і відбувається реалізації власності на даний чинник виробництва. Дослідження показують, що основні доходи, які одержує населення від реалізації власності на чинники виробництва породжують значну нерівність у

суспільстві. Так, існує величезна різниця між доходом капіталіста, який є водночас власником великого підприємства чи пакета акцій, декількох тисяч гектарів родючих сільськогосподарських угідь, талановитим підприємцем і робітником середньої кваліфікації, що працює на його підприємстві. Крім того, значна частка населення з тих чи інших причин (за віком, за станом здоров'я тощо) взагалі не може приймати участі в суспільному процесі виробництва.

Отже, нерівність у первинних доходах є не тільки наслідком неоднакової ефективності та продуктивності чинників виробництва, а також результатом нерівності розподілу приватної власності на засоби виробництва та впливу соціальних відносин у суспільстві. Необхідність перерозподілу національного доходу, а конкретніше – основних доходів зумовлена тим, що це призводить до розв'язання гострих суперечностей між багатими і бідними, підносить рівень життя незахищених верств населення, сприяє підвищенню стимулів до праці та вирішує ряд інших соціальних функцій.

Перерозподіл національного доходу здійснюється через державний бюджет, ціноутворення, внески до різноманітних фондів, а також протизаконними видами діяльності (ухилень від сплати податків, приховування доходів, хабарництво тощо) (див.: 1, с. 308-309, 2).

Результати перерозподілу можуть проявлятися у формі вертикального перерозподілу (між багатими і бідними за рахунок різного роду податків) та горизонтального перерозподілу (за рахунок трансверти, субвенцій, субсидій тощо). При цьому слід запам'ятати, економічна доцільність перерозподілу забезпечується за допомогою органічного поєднання реалізації двох принципів: принципу ефективності та принципу соціальної справедливості. А кінцевою метою перерозподілу є відносне вирівнювання споживання кожним громадянином.

Споживання є найважливішим компонентом національного доходу, що становить від 75 до 80% сукупних видатків. Слід звернути увагу на те, що зв'язок між споживанням та доходом називається функцією споживання.

Графічно цей зв'язок показано на рис. 17.6 (див.: 1, с. 317). Слід також вивчити такий аспект споживання, як гранична схильність до споживання.

Споживання становить головну, але не всю частину національного доходу. Інша його частина заощаджується, оскільки не споживається. Отже заощадження – це частина доходу, що не споживається. Далі, використовуючи літературу (1, § 17.4) вивчить функції заощадження та норму національного заощадження.

Тема 18. Економічне зростання та його чинники. Економічні цикли.

Студентам потрібно, перш за все, з'ясувати, що означає термін економічне зростання та чим воно відрізняється від поняття розширене відтворення. Майте на увазі, що в теоретичному і практичному аспектах поняття “економічне зростання” тісно пов'язане з термінами “розширене відтворення” та “економічний розвиток”, але за своїм змістом – це не тотожні економічні категорії. Наприклад, розширене відтворення охоплює процеси як на макрорівні /національна, світова економіка/, так і на мікрорівні /галузь, підприємство/. Економічне зростання ж характеризує стратегічні цілі руху економіки на макрорівні /національному, світовому/. Тут на перший план висувається проблема кількісного та якісного розвитку національної економіки. (Більш детально про співвідношення цих понять див.: Політична економія: Навч. посібник / За ред. К.Т.Кривенка, [далі 1] - Тема 18, с. 315-316).

Сутність економічного зростання правомірно визначати як кількісне збільшення і якісне удосконалення за відповідний період результатів виробництва /товарів, послуг/ та його основних факторів. Виділяють два його основних типи: *екстенсивний* та *інтенсивний*. При цьому на практиці вони не існують в абсолютних формах, проявляються або як переважно екстенсивний, або як переважно інтенсивний тип економічного зростання. (Див.: 1, с.316-317; Беляев О.О., Бебело А.С. Політична економія: Навч. посібник [далі 2], с.216).

Визначальну роль в обумовленості /детермінації/ як типів, так і темпів економічного зростання відіграє процес *нагромадження капіталу*. В ході нагромадження відбувається суттєві зміни в структурі капіталу, які пов'язані з науково-технічним прогресом. (Див.: 1, с.320-323; 2, с.218).

Процес нагромадження капіталу органічно пов'язаний з процесами заощадження та інвестування. Останні здійснюються як юридичними, так і фізичними особами з різних причин, незалежних одна від одної.

Але якими б не були мотиви різних осіб, що спонукають їх здійснювати заощадження, часто вони, як відмічає П. Самуельсон, мало пов'язані з можливостями інвестування, тобто “чистим капіталоутворенням”.

Чисте *інвестування* має місце лише тоді, коли створюється новий реальний капітал. Це переважно характерно для промислових, будівельних, торговельних підприємств. Таким чином, *інвестиції* – це сукупність витрат, що реалізуються у формі довгострокових вкладень капіталу в різні галузі та сфери економіки. Головна мета інвестування – одержання в перспективі більшого підприємницького доходу, прибутку, процента, ренти.

У загальному виді роль інвестицій проявляється в темпах і масштабах економічного зростання. Для більш детального ознайомлення з їх роллю в умовах НТР слід опрацювати матеріал відповідних тем, вказаних навчальних джерел (Див.: 1, с.320-323; 2, с.218-220).

Для кращого розуміння сутності економічного зростання доцільно вивчити моделі і теорії зростання. Науковий інтерес до проблем економічного зростання завжди мав місце, але особливо посилювався в 50-х роках ХХ століття.

Зміст теорій економічного зростання – це аналіз динаміки його конкретних факторів та ефективності їх використання, а також шляхів, показників досягнення таких макроекономічних пропорцій, при яких можливий безкризовий розвиток. На цих положеннях і базуються основні *теорії* зростання: *класична, марксистська, кейнсіанська*, а також його сучасні течії – *неокласична, некейсіанська, соціологічна*.

Мета моделей економічного зростання: знаходження оптимального співвідношення між його факторами; визначення умов, які забезпечують бажані темпи та стабільність економічного розвитку; дослідження найважливіших пропорцій, в т.ч. між нагромадженням і споживанням, сукупним попитом і сукупною пропозицією тощо.

Досить відомі такі моделі економічного зростання: Харрода – Домара; виробничої функції ($Q = F(L, K, N)$); Кобба – Дугласа ($Q = F(L, K)$) та її модифікація Я. Тінбергеном, Р. Солоу; “затрати - випуск” В. Леонтьєва (Див.: 1, с.323-327; 2, с.222-225).

Наступним кроком вивчення теми є виявлення чинників і сутності економічних циклів та економічних криз.

Функціонування ринкової економіки, як і будь-якої економічної системи, не є рівномірним і безперервним. Економічне зростання час від часу чергується з процесами застою та спаду обсягів виробництва, тобто зниження усієї економічної (ділової) активності. Такі періодичні коливання свідчать про циклічний характер економічного розвитку.

Циклічність – це об’єктивна форма розвитку національної економіки (а також світового господарства) як єдиного цілого, тобто закономірний рух від однієї макроекономічної рівноваги до іншої. За довготривалістю виділяють такі типи економічних циклів: *короткі* (2-3 роки), *середні* (біля 10 років), та *довгі* (40-60 років).

Економічний цикл – період розвитку економіки від початку однієї кризи до наступної. Середні цикли (в класичній трактовці) включають такі фази: *кризу, депресію, пожвавлення та піднесення*.

Історико–економічні та соціальні аспекти різних циклів (де, коли вони розпочалися, їх періодичність, глибина та масштаби, а також зміст кожної з фаз середнього циклу досить повно викладено в навчальній літературі (Див.: список навчальної літератури до плану семінарських занять теми 18). Існують також різні точки зору щодо пояснення *причин* середніх циклів (Див.: 1, с. 330-331; 2, с.229-230).

Довгострокові циклічні коливання економічна наука виявила ще в другій половині 19ст., але особлива роль в розробці цієї проблеми належить російському вченому М.Д. Кондратьєву (Див.: 1, с. 331-334; 2, с. ; 3, с.323-327).

Слід звернути увагу і на *особливості сучасних економічних коливань*, які розкриті в літературі, що рекомендована з даної теми (Див.: список літератури до теми 18, а також Бартенев С.А. Экономические теории и школы (история и современность): Курс лекций. – М.: 1996, главы 11-13,17).

Тема 19. Зайнятість, відтворення робочої сили та їх державне регулювання

Приставаючи до вивчення змісту теми перш за все потрібно зосередити свою увагу на розуміння сутності зайнятості. Людський фактор є головною продуктивною силою суспільства. Як уже зазначалося (див. 1, тема 2), значення людського фактора в системі основних факторів виробництва унікальне. Воно обумовлене тим, що всі фактори можуть взаємодіяти і здійснювати виробництво продукції завдяки трудовій діяльності людини. Тому у відтворенні продуктивних сил насамперед слід виділяти відтворення особистого фактора – людини праці і підприємця.

Зайнятість – це складова відтворення працездатного населення суспільства. Зайнятість передусім означає, що потенційний носій особистої продуктивної сили – робочої сили чи підприємницького хисту, включений до складу продуктивних сил суспільства і здійснює працю чи підприємницьку діяльність.

Відтворення робочої сили це не тільки зайнятість і праця. У сучасних умовах вона повинна органічно поєднуватися із задоволенням особистих потреб людини, в тому числі таких: рівень оплати праці, характер праці, умови праці, тривалість робочого дня, охорона праці, компенсація за шкідливість, інтенсивність праці тощо. Людина працює не заради праці як такої: праця

повинна піднести добробут людини, її соціальний статус у суспільстві, на підприємстві, у сім'ї, в особистому щасті.

Значну роль у суспільному виробництві відіграють і підприємці як продуктивна сила і душа ринкової економічної системи, але локомотивом продуктивних сил є творча діяльність науковців та освітян, які підносять продуктивну силу людського фактора щоразу на все вищий щабель.

Виходячи зі сказаного, можемо дати таке визначення зайнятості: це діяльність громадян, пов'язана із задоволенням особистих і суспільних потреб, яка приносить їм дохід у грошовій чи іншій формі.

Слід мати на увазі, що ринкові відносини передбачають вільний вибір людиною професії та місця роботи відповідно до здібностей, добровільну незайнятість громадян, не допускають примусової праці в будь-якій формі, за винятком випадків, передбачених законодавством країни. При цьому економічна наука відрізняє два види зайнятості громадян: повну і неповну.

Запам'ятаймо, що повна зайнятість означає використання всіх придатних для цього ресурсів і характеризується достатністю робочих місць для тих, хто потребує оплачуваної роботи, тобто має бути забезпечена зайнятість усіх, хто бажає і здатен працювати. Якщо економіка має недостатньо робочих місць, то формується неповна зайнятість: певна кількість робочої сили вимушено залишається без роботи. Зазначимо, що не всі придатні для зайнятості трудові ресурси мають бажання займатися тим чи іншим родом економічної діяльності, яка приносить їм дохід.

Важливим показником ефективної зайнятості є раціональна зайнятість: суспільно корисний характер трудової діяльності; оптимальна структура народного господарства, що забезпечує суспільний поділ праці згідно з існуючими потребами; використання сучасних досягнень науки і техніки; професійно-кваліфікаційна структура сукупної робочої сили та адекватна їй система робочих місць.

Повнота і раціональність у комплексні визначають ефективність зайнятості, тобто забезпечуваний нею оптимальний соціально-економічний результат у певний час і за конкретних умов.

Зайнятість населення в сучасній економіці реалізується через конкретні форми включення працівника в економічну систему. Найпоширенішими серед них є: наймана праця за угодою (в Україні понад 72% усіх працюючих); праця осіб – співвласників кооперативних, колективних та акціонерних підприємств і організацій; праця громадян зайнятих в особистому підсобному сільському господарстві; праця громадян, зайнятих індивідуальною трудовою діяльністю; праця осіб, зайнятих у фермерських господарствах; зайняті підприємництвом; зайняті громадською роботою.

Помітним сегментом є часткова зайнятість, до якого належать надлишкові працівники, у зв'язку з спадом чи застоєм виробництва.

Використовуючи матеріали навчального посібника [1, 19.2] розгляньте неокласичну, кейнсіанську теорії зайнятості та прихильників теорії раціональних сподівань.

Сучасна економічна система породжує таке явище, як безробіття. Концепція повної зайнятості не означає відсутності безробіття. Західні економісти обґрунтовують, що повна зайнятість досягається тоді, коли рівень безробіття не перевищує її природного рівня. А в даний час вважається, що природний рівень безробіття дорівнює приблизно 5-6% робочої сили. Отже, якщо 94-95% робочої сили країни зайняті, то існує повна зайнятість.

Кого відносять до безробітних? Безробітними вважаються працездатні громадяни працездатного віку, які з незалежних від них причин не мають підходящої роботи, заробітку, зареєстровані у державній службі зайнятості та отримують відповідну грошову допомогу, дійсно шукають роботу та здатні братися за неї.

Основними його видами є природне і циклічне безробіття. Природне безробіття є добровільним, фрикційним і структурним.

Звертаємо увагу на те, що добровільне безробіття виникає тоді, коли робітники не хочуть працювати за пропоновану їм заробітну плату, але стали б до роботи, якби вона була вищою.

Фрикційне безробіття виникає внаслідок постійного руху населення між видами праці, регіонами, а також на різних стадіях життєвого циклу. Через те що фрикційні безробітні часто шукають кращої роботи або змінюють місце роботи, вони теж вважаються добровільно безробітними.

Структурне безробіття означає невідповідність між пропонуванням і попитом на працівників. Ця невідповідність виникає тоді, коли попит на один різновид праці зростає, тоді як на інший зменшується.

Існує також вимушене безробіття, зумовлене перепадами ринкової кон'юнктури, воно характеризується своєю тривалістю. Вимушене безробіття буває сезонне, технологічне і конверсійне.

Особливою складовою безробіття є циклічне безробіття, викликане спадом, тобто тією фазою циклу, коли виробництво і сукупний попит абсолютно скорочуються. Циклічне безробіття виходить за межі природного безробіття і є свідченням неповної зайнятості.

Отже, люди, що мають роботу – зайняті, люди, які не мають роботи, але шукають її – безробітні, а ті, що не мають роботи і не шукають її – незайняті.

Таким чином, відтворення робочої сили в ринковій економіці – це безперервний процес відтворення зайнятої його складові (головний елемент) і незайнятої (безробітних). Безробіття є соціально-економічним лихом для суспільства. Втрата роботи істотно знижує життєвий рівень працівника, завдає йому морально-психологічної травми внаслідок відчуження від виробництва. За період безробіття знижується кваліфікація, втрачається самоповага, формується почуття самотності та непотрібності. Погіршується фізичний і психологічний стан людини.

Але головна “ціна” безробіття – невипущена продукція. Коли економіка не спроможна створити достатню кількість робочих місць для всіх, хто хоче і може працювати, потенціальне виробництво товарів і послуг втрачається

назавжди. Відомий дослідник в області економіки Артур Оукен математично виразив відношення між рівнем безробіття і відставанням обсягу суспільного продукту. Це відношення, відоме науці як закон Оукена, показує, якщо фактичний рівень безробіття перевищує природний рівень на 1%, то відставання обсягу суспільного продукту становить 2,5% [див.: Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс, Т. 1. – с. 160].

Завершальним етапом вивчення теми є виявлення факторів та показників розширеного відтворення робочої сили. Перш за все слід пам'ятати, що відтворення робочої сили не співпадає з відтворенням людського ресурсу. Це однопорядкові, але не тотожні процеси. Процес відтворення робочої сили є більш специфічним. До нього належить не тільки відтворення самого носія робочої сили, але й тих відносин, які виникають у процесі відтворення робочої сили (відносини наймання, ринку праці, зайнятості). Процес відтворення робочої сили – це, по-перше, виробництво робочої сили, тобто підтримання і відновлення фізичних і розумових здібностей людей праці, у т.ч. заміну працівників, які вибувають з процесу виробництва; по-друге, розподіл робочої сили в галузях, підрозділах і сферах народного господарства, і, по-третє, споживання робочої сили, тобто її використання в процесі виробництва.

Базуючись на досягнутому рівні розв'язання даної проблеми, можна весь процес відтворення робочої сили поділити на такі чотири фази [1, с. 349]:

- 1) формування (виробництво) робочої сили;
- 2) розподіл і перерозподіл робочої сили за сферами зайнятості, галузями народного господарства, економічними регіонами;
- 3) обмін, який служить з'єднанню робочої сили і засобів виробництва.

При цьому учасниками обміну, з одного боку, є роботодавець, з другого, власник робочої сили;

- 4) споживання (використання) робочої сили, яке отримує матеріальне втілення в кінцевому продукті праці.

Продовжуючи вивчення теми, слід звернути увагу на значущість ринку праці у відтворенні робочої сили.

На ринку праці відбувається досить жорсткий відбір найбільш здібних, підприємливих. Слабих і нездібних ринок праці не приймає. Разом з тим він стимулює висококваліфіковану працю, високу дисципліну, сприяє створенню жорсткого взаємозв'язку між внеском кожного (граничною продуктивністю праці) і оплатою праці.

Національний ринок праці охоплює все суспільне відтворення – через нього кожна галузь і кожне підприємство одержують необхідну їм кількість кадрів не тільки заданого професійно-кваліфікаційного складу, але й певних культурних і етичних властивостей, адекватних вимогам демократичної і цивілізованої економіки.

Звертаємо увагу на те, що принциповою особливістю відтворення і розвитку людського ресурсу в розвинутих країнах є значне розповсюдження підприємницької діяльності. Так, приблизно кожен десятий із працюючих у США, Франції, Великобританії, кожен сьомий в Японії, кожен п'ятий в Італії є підприємцем. Розширюються масштаби особистого володіння. Наприклад, близько 80% зайнятих у західних країнах у тій чи іншій формі виступають власниками сімейної справи, дрібних, малих, середніх і великих підприємств, власниками акцій корпорацій.

Новим аспектом відтворення робочої сили є й те, що воно спирається на потужну інфраструктуру, а також на гігантські організаційні структури, які охоплюють не тільки економіку, але й численні державні, громадські й приватні інститути, включаючи національну систему освіти, установи культури, охорони здоров'я, некомерційні соціальні організації, інститут сім'ї.

Важливо й те, що, видатки на розвиток трудових ресурсів, які здійснюються за рахунок державного бюджету, підприємств, окремих підприємців не оподатковуються і не ставлять трудящого у зв'язку з цим в юридичну чи фактичну залежність від підприємств, держави, суспільства в цілому. Здійснюється, таким чином, свого роду безоплатне фінансування розвитку робочої сили до використання її як елемента продуктивних сил.

Завершуючи вивчення теми, слід розглянути проблеми політики зайнятості в Україні [1, с. 353-356]. Крім того, рекомендуємо використати матеріали Закону України “Державна програма зайнятості населення на 2001-2004 роки” [Див.: список літератури до плану семінарських занять теми 19; 6, с. 6-11]. Так, чисельність працівників, зайнятих економічною діяльністю поступово дещо збільшиться – з 20,4 млн. чол. в 2001 р. до 21,53 млн. чол. у 2002 р. Чисельність працівників, зайнятих на державних підприємствах буде перманентно знижуватися (на 5% щорічно) і орієнтовно становитиме в 2004 р. 7 млн. чол., тобто 1/3 зайнятого населення.

Також знизиться чисельність зайнятих за наймом і буде становити в 2004 р. 16,7 млн. чол., а працюючих не за наймом – збільшиться на 2,7 – 2,8 млн. чол. і складе 4,8 млн. чол. За період 2001-2004 рр. кількість новостворених робочих місць перевищить 1,6 млн. одиниць. Очікується, що число випускників вищих навчальних закладів I-IV рівнів складе 370 тис чол. щорічно. А професіональне навчання персоналу на виробництві по новим професіям зросте з 300 тис. чол. в 2001 р. до 500-550 тис. чол. у 2004 р.

Ці планові дані свідчать, що в 2001-2004 рр. відбудеться деяке зрушення у бік переходу України до розширеного відтворення робочої сили в наступні періоди. З іншого боку, слід враховувати і те, що за розрахунками спеціалістів процес скорочення населення в Україні триватиме на протязі усієї першої половини XXI ст. Тому, очевидно, процесу відтворення робочої сили в Україні будуть характерні такі дві властивості: розширене відтворення за якісними показниками (рівень освіти, нові спеціальності, якість праці, більш прогресивна структура робочої сили тощо) і звужене відтворення за кількісними показниками (скорочення абсолютної чисельності населення, скорочення чисельності населення працездатного віку і т.д.). Такі довгострокові негативні наслідки трансформаційної кризи в Україні в період 2001-1999 рр.

Тема 20. Господарський механізм у системі регулювання суспільного виробництва

Основним завданням даної теми є аналіз зв'язків й залежностей системи економічних законів, виявлення сутнісних характеристик механізму господарювання як способу функціонування економічних відносин. Механізм реалізації цих завдань розкривається в [Див.: список літератури до плану семінарських занять по темі 20; 2, тема 20, 1, тема 20].

Господарському механізму належить важлива роль у функціонуванні та розвитку будь-якої економіки. У загальній формі він є не що інше, як управляюча або регулююча підсистема економічної системи в цілому.

Господарський механізм — це система організаційно-економічних форм господарювання, методів управління та правових норм, за допомогою яких суспільство (держава) додержується об'єктивних вимог економічних законів з урахуванням конкретної ситуації в народному господарстві.

Разом з тим господарський механізм, як й економічні відносини, невіддільний від продуктивних сил, з одного боку, і надбудови — з іншого. Він виражає і втілює їх тісну взаємодію.

Отже, господарський механізм є найважливішим елементом економічної системи. Якщо уявити сучасну економічну систему як змішану, то вона має містити такі самостійні підсистеми господарювання: планову підсистему; ринок як самостійну підсистему господарювання; традиційне (натуральне) господарство як підсистему господарювання. Кожній з окремих підсистем відповідає адекватний господарський механізм — державний регулюючий механізм; ринковий механізм саморегулювання; господарський механізм, що відповідає традиційному натуральному господарству.

Вивчаючи сутність господарського механізму студенти повинні усвідомити, що він проявляється через його *функції*. До основних з них у політико-економічному аспекті належать:

- реалізація відносин пануючого типу власності;

- поєднання і взаємодія продуктивних сил і економічних відносин;
- узгодження й забезпечення руху економічних інтересів;
- створення умов для розв'язання суперечностей;
- формування «поля» взаємодії між механізмом дії і механізмом використання економічних законів.

Реалізація цих функцій в економічній практиці відбувається на базі таких основних принципів формування і функціонування господарського механізму, як системність, збалансованість, ефективність, соціальна спрямованість.

Характеристика механізму господарювання як структурно-функціональної системи не може обмежуватися лише загальним розумінням його сторін. Вона має бути доповнена конкретними формами (елементами), що складають структуру механізму господарювання у своїй взаємній обумовленості.

Для розуміння структури господарського механізму необхідне виокремлення деяких моментів, що пояснюють її природу та порядок руху. *По-перше*, механізм господарювання дійсно виражає поверхневі форми виробничих відносин, що входять органічною частиною до їх структури. *По-друге*, ці поверхневі форми наповнені суттєвим змістом. *По-третє*, діалектика механізму господарювання полягає в тому, щоб розкрити його суттєвий зміст і відповідно до цього вдосконалювати його форми прояву.

Механізм господарювання як система організаційно-економічних форм включає такі структурно-функціональні підсистеми: планування, стимулювання, організацію, регулювання. Кожна з цих форм, у свою чергу, виступає у безлічі інших форм, що виконують свої функції у власних взаємозв'язках, створюючи відповідні *підсистеми механізму господарювання*:

- підсистема планування — прогнозування, довгострокове, середньострокове і поточне планування, директивне й індикативне планування тощо;

- підсистема стимулювання — економічні важелі і стимули економічної діяльності, прискорення науково-технічного прогресу, кредитно-фінансова система;
- підсистема організації — форми організації й управління виробництвом з відповідною регламентацією прав та обов'язків економічних суб'єктів.

За сучасних умов жодна країна з ринковою економікою не може вирішувати величезний набір соціально-економічних завдань, що стоять перед нею, без існування і взаємодії форм господарювання.

Економічна теорія довела, а практика підтвердила, що ринковий механізм повинен бути доповнений *механізмом державного регулювання економіки*. Він охоплює такі основні напрями:

- забезпечення правової основи і соціального клімату, що сприяє ефективному функціонуванню економіки;
- компенсація негативних сторін ринку;
- проведення фіскальної політики — вилучення частки доходів господарюючих суб'єктів з метою формування держбюджету тощо.

Основними видами та інструментами державного регулювання економіки є

Планування і програмування	Національні та цільові комплексні програми
Фіскальна	державні видатки і податки
Монетарна	облікова ставка, норма резервування, операції на відкритому ринку
Політика доходів	контроль заробітної плати і цін, добровільні орієнтири зарплати і цін
Зовнішньоекономічна політика	митні та немитні бар'єри, валютні інтервенції

Вивчаючи зміст теми, слід вияснити сутність та значущість державного програмування економіки. Економічне програмування — це найбільш розвинуте, комплексне державне регулювання економіки. Основними формами програмування є: розробка і реалізація національних і цільових комплексних програм. Державна національна програма, розроблена на основі довгострокових економічних прогнозів, охоплює найважливіші макроекономічні пропорції і носить інформаційно-орієнтуючий характер, даючи змогу конкретним фірмам (корпораціям) нормально функціонувати в системі народногосподарських пріоритетів у виробництві продукції, технічному розвитку, структурній перебудові господарства, зовнішньоекономічної діяльності.

Держава активно використовує регулювання податкових ставок та їх диференціацію. Так, у період спаду і подальшої депресії держава істотно знижує прибутковий податок і податок на прибуток корпорацій, у результаті чистий прибуток комерційних фірм зростає і з'являється стимул до розширення виробництва. Отже, в даному разі низькі податки відіграють роль «каталізаторів» економічного зростання.

Навпаки, наприкінці фази піднесення, коли настає «перегрів» економіки, виробництво виходить за рамки платоспроможного попиту, що здатне викликати кризу, держава різко підвищує податкові ставки з метою загальмувати зростання виробництва, не допустити або принаймні послабити силу спаду, впорядкувати процес відновлення рівноваги між сукупним пропонуванням і сукупним попитом у країні. У такому разі високі податки відіграють роль «вбудованих стабілізаторів» економічного зростання.

У повоєнний період держава широко використовує у своїй діяльності регулювання грошової маси. Найважливішим органом регулювання ринкової економіки є центральний (Національний) банк країни, незалежний від президента, парламенту та уряду. Головна функція центрального банку — регулювання грошової маси, забезпечення її відповідності масі товарів і

підтримка тим самим твердої купівельної спроможності паперових грошей, що є найважливішою умовою нормального функціонування ринкового механізму.

Фінансова політика центрального банку має циклічний характер. У період, коли в народному господарстві відчувається нестача грошей, що гальмує зростання виробництва, центральний банк знижує резервну норму, зменшує процентну ставку по кредитах, що надаються комерційним банкам (облікову ставку), в масовому масштабі купує у них облігації державних позик. Тим самим збільшуються реальні фінансові ресурси комерційних банків, їх можливість створювати нові безготівкові гроші (зростає мультиплікатор поточних рахунків), а отже, і здатність комерційних банків надавати дешеві кредити. Така політика дістала назву політики «дешевих грошей».

Навпаки, у період загострення інфляції центральний банк підвищує резервну норму, проценти по кредитах комерційним банкам, продає їм облігації державних позик. Тим самим вужчають можливості комерційних банків створювати нові гроші, обмежується їх здатність надавати кредити, підвищуються процентні ставки, що веде до уповільнення зростання платоспроможного попиту, обмеження зростання виробництва, але разом з тим рівня інфляції. Така політика дістала назву політики «дорогих грошей».

Слід також звернути увагу на значення регулювання процентних ставок кредитів комерційних банків. Зниження цих ставок у період спаду і депресії веде до збільшення підприємницького прибутку і зрештою чистого прибутку корпорацій, а тому стимулює зростання виробництва.

Навпаки, підвищення процентних ставок у період «перегріву» економіки зменшує підприємницький прибуток, а тому обмежує, гальмує зростання виробництва. Зниження процентних ставок досягається шляхом помірної інфляції (до 6 % на рік), тобто шляхом випуску в обіг зайвої маси грошей. У результаті пропозиція грошей перевищує попит на грошовий капітал, процент знижується, чистий прибуток зростає. Отже, з'являється стимул до інвестицій і розширення виробництва.

Тема 21. Закономірності та етапи розвитку капіталістичної економічної системи

З точки зору формаційного підходу та відносин власності на засоби виробництва виділяється п'ять способів виробництва – первіснообщинний, рабовласницький, феодальний, капіталістичний і соціалістичний (комуністичний). Капіталістичний спосіб виробництва виникнув (постав), ще на початку XVI ст. і продовжує залишатися провідною економічною формацією і в XXI ст.

Перша стадія розвитку цього способу виробництва одержала в політичній економії назву капіталізм вільної конкуренції. В літературі цьому капіталізму іноді дають й інші назви: класичний капіталізм, домонополістичний капіталізм, капіталізм вільного підприємництва, дикий капіталізм. Проте усі економісти згодні з тим, що певний історичний період існував капіталізм вільної конкуренції.

Починаючи вивчення теми, студент, перш за все, повинен засвоїти, що як економічний лад представляє собою капіталізм вільної конкуренції? Це така економічна система, яка характеризується приватною капіталістичною власністю на речові ресурси, використанням найманої праці та системи ринків чистої конкуренції. Конкурентний капіталізм, пише П.Самуельсон – це складний механізм мимовільної координації, що діє через систему цін і ринків, механізм зв'язку, який слугує для об'єднання знань і дій мільйонів різних індивідів [Самуельсон П. Экономика: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1964. – с. 53-54]; див. також: Макконел К.Р., Брюс С.Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. В 2 т. Пер. с англ. – М.: Республика, 1992. – Т. 1 – с 47). Зауважте, що радянські економісти вважали, що “капіталізм – остання експлуататорська формація, яка зародилась у надрах феодалізму...” (Экономическая энциклопедия: Политическая экономия: В 4т. / За ред. А.М. Румянцева. – М.: Экономика, 1979. - Т.2. – с.103).

Далі слід вивчити наступні ознаки капіталізму вільної конкуренції:

- приватна власність на засоби виробництва;
- система найманої праці;
- свобода підприємництва і вибору;
- ринкова система та вільна конкуренція;
- важлива роль прибутку;
- обмежена роль держави [Політична економія: Навч. посібник / За ред. К.Т.Кривенка, (далі 1), с.372-374].

Після вивчення сутності капіталізму, необхідно звернути увагу на виявлені об'єктивних основ та шляхів виникнення і розвитку капіталізму. Капіталістичний спосіб виробництва почав зароджуватися у надрах феодалізму. Зростання продуктивних сил і розвиток суспільного поділу праці розширювали сферу товарного виробництва і підірвали основи натурального господарства, на якому базувався феодальний спосіб виробництва. Розвивались міста, місцеві, а потім і національні ринки. Тим самим створювалися певні умови капіталістичного господарського укладу. Розклад феодальної системи господарства і початок капіталістичної ери наука відносить до XVI ст.

Капіталізм виник і розвинувся на базі простого товарного виробництва, проте, насамперед на базі міського ремісництва. Поглиблення майнової диференціації серед ремісників і розорення все більшої кількості господарств розширювали сферу застосування найманої праці. Важливу роль у виникненні капіталізму виконав купецький капітал. Важливо усвідомити й те, що процеси становлення капіталістичного виробництва прискорювались первісним нагромадженням капіталу. Ґрунтовий виклад сутності й історичної ролі первісного нагромадження капіталу зроблено К.Марксом (Див.: Маркс К. капітал Т.1 //Маркс К, Енгельс Ф. – Твори – Т.23. – гл.24). Особливості первісного нагромадження капіталу в постсоціалістичній Україні можна прочитати в роботі (Мендрул О. Стан і перспектива первісного нагромадження капіталу // Економіка України. 2001.).

Остаточо капіталістичний лад закріпив себе як нову суспільно-економічну формацію, що вийшла на історичну арену замість феодалізму під

час переможних буржуазних революцій. У Нідерландах наприкінці XVI ст., в Англії у XVII ст. у Німеччині – в середині XIX ст.

На початку останньої третини XIX ст. завершилась стадія капіталізму вільної конкуренції. Друга – монополістична – стадія розвитку капіталізму почалася на межі XIX і XX ст. і як ми вважаємо, завершилася у середині 30-х рр. XX ст. Третя (сучасна стадія розвитку капіталізму почала формуватися у середині 30-х рр. XX ст. і триває нині. Третя стадія розвитку капіталістичної формації розглядається в темі 22.

Марксистська політична економія відносить капіталізм до експлуаторської формації: “Капіталістичний спосіб виробництва – суспільний спосіб виробництва матеріальних благ, заснований на приватній капіталістичній власності на засоби виробництва і експлуатації найманої праці” (Политическая экономия: словарь /Под ред. М.И. Волкова и др. – М.: Политиздат, 1983. – С.158). Теорію експлуатації найманої праці за капіталізму розробив К.Маркс (див.: Маркс К. Капітал Т1 // Маркс К., Енгельс Ф. – Товари. – Т.23. –Гл.7). Навпаки, неокласична політична економія, як правило, принципово заперечує наявність елементів експлуатації найманої праці за капіталізму, особливо в період першої та другої фаз його розвитку.

У навчальному посібнику [1, Тема 21.2] експлуатація найманої праці розглядається через призму економічної ренти, яка виникає тоді, коли капіталіст, користуючись владою на ринку праці, застосовує монопсонію, тобто нараховує робітникові заробітну плату нижче конкурентного рівня [див.: 1, рис. 21.1]. Економічна рента – це різниця між конкурентною заробітною платою, еквівалентною альтернативній вартості робочої сили, і заробітною платою, яка формується на монополістичному ринку праці. Звертаємо увагу на те, що такий характер на ринку праці був визначальним для всієї епохи капіталізму вільної конкуренції та монополістичного капіталізму (до середини 30-х рр. XX ст.). Проте слід сказати, що заробітна плата і в умовах цього капіталізму поступово зростала, але як правило, таким чином, щоб вона не досягала (у більшій чи меншій мірі – це залежить від конкурентних обставин у кожній капіталістичній

країні) рівня конкурентної заробітної плати. Так, з даних табл. 21.1 впливає, що середньорічний заробіток фабричного робітника США зріс за період 1851-1900 рр. на 77,1%.

Таблиця 21.1.

Динаміка річної заробітної плати фабричного робітника в США

Роки	Середньорічний заробіток робітника, крб.	У % до 1850 р.
1850	480	100
1870	733	152,5
1900	850	177,1

*Туган-Барановський М.І. Політична економія: Курс популярний. – К.: Наукова думка, 1994. –с.145.

Завершуючи розгляд капіталізму вільної конкуренції можемо зробити висновок, що на практиці його економічний лад побудований на приватній власності на речові ресурси виробництва, використанні найманої праці, системи конкурентних ринків, моносонії на ринку праці та мотивуючого стимулу - прибутку.

У цій же темі вивчається економічна система монополістичного капіталізму, яка скоріше є теоретичною гіпотезою в тому розумінні, що чистого монополістичного капіталізму ні в якій країні капіталістичного світу не було. Проте очевидно, що була тенденція до створення такої специфічної економічної системи капіталістичної формації на рубежі XIX – XX ст; це дає підстави спеціально розглядати і вивчати даний етап у розвитку капіталізму в розвинутих країнах.

Монополістичний капіталізм – це економічний лад із системою великих і надвеликих підприємств, що уклали одним з одним різного роду угоди чи союзи, і як монополії займають панівне становище в економіці та ринках недосконалої конкуренції; стадія у розвитку капіталізму.

Потрібно розглянути економічні закономірності виникнення монополій. У цьому зв'язку слід вивчити такі явища, як процеси концентрації і централізації капіталу, які особливо швидко прогресували, починаючи з останньої третини XIX ст. [Див.: 1, с.379-384]. Саме у цей період почали формуватися такі великі монополістичні об'єднання, які одержали назву трести, картелі, концерни, синдикати. В США перші трести почали виникати на початку 70-х рр. XIX ст, а в 1889 р. в обробній промисловості їх нараховувалася 185. У Німеччині уже в 1896 р. нараховувалось біля 250 картелів та ряд синдикатів. У Росії формувалися синдикати: “Продамет”, частка якого становила 70-80 % загально імперського збуту листового і універсального заліза, балок і швелерів, синдикат “Гвоздь”, що охоплював 32 заводи, синдикати “Кровля”, “Продвагон” тощо.

В США 1904 налічувалось 78 трестів, кожний з яких контролював не менше 50% того чи іншого товару, у тому числі 26 трестів – не менше 80% продукції [див.: Мендельсон Л.А. Теория и история экономических кризисов и циклов. Т 2. – М.: СОЦЭЖГИЗ, 1959. – С. 505-510].

Важливу роль у концентрації капіталу і формуванні монополістичного капіталізму виконало бурхливе акціонування капіталу і створення акціонерних товариств. Трести і синдикати, які з'явилися ще на початку останньої третини XIX ст., являли собою великі акціонерні підприємства монополістичного і олігополістичного типу. Так, наприклад, нафтовий трест “Стандарт ойл оф Нью-Джерсі” концентрував у своїх руках контрольні пакети акцій понад 400 акціонерних підприємств, на частку котрих у 1904 р. припадало 84% перегонки нафти, 86% виробництва гасу, 9/10 транспортування нафти по трубопроводам т.д. [Мендельсон Л.А. Там же. – с. 508].

Вважається, що на рубежі XIX-XX ст. капіталізм вільної конкуренції поступився капіталізму недосконалої конкуренції. В економіці панівне місце посіли олігополії і монополії. Це означало, що на початку XX ст. у розвинених капіталістичних країнах утвердився монополістичний капіталізм.

Завершується тема вивченням сутності фінансового-монополістичного капіталу та фінансової олігархії.

Зміни, які відбувалися у сфері виробництва під впливом концентрації і централізації капіталу, сприяли виникненню таких самих процесів і в банківській сфері. Почала зростати концентрація банківського капіталу. На рубежі XIX – XX ст. на зміну звичайним спеціалізованим банкам прийшли великі банківські корпорації.

Концентрація грошового капіталу в банках докорінно змінила їх становище і вплив. Це сприяло виникненню нових форм зв'язків між банками і нефінансовими корпораціями. Крім власне кредиту ці форми зв'язків включають систему участі в капіталі, особисту унію, управління капіталом за довіреністю і т.д. При цьому вирішальне значення має система участі в капіталі – взаємне володіння нефінансовими і банківськими корпораціями частками акціонерного капіталу. Створюється багатоступенева система володіння великими пакетами акцій, яка дозволяє обплутати мережею сіткою фінансової залежності цілі сфери економіки. Виникає фінансово-монополістичний капітал, тобто банківський монополістичний капітал, що зрісся з монополістичним капіталом нефінансових галузей економіки.

Основною формою фінансово-монополістичного капіталу є фінансові групи. Прикладом фінансової групи на початку XX ст. може бути фінансово-монополістична група Моргана (США). Морган був господарем сталюого треста, тримав у своїх руках велику мережу залізниць довжиною 75 тис. км. Контролював багато компаній і ряд трестів у самих різних сферах господарства, у тому числі і ряд великих банків [Мендельсон Л.А. Там же. – с. 508].

Панування фінансово-монополістичного капіталу в капіталістичній економіці уособлює фінансова олігархія – капіталістична еліта, до якої належить верхівна монополістичної буржуазії, а також – провідні менеджери найбільших корпорацій. Представники фінансової олігархії є найбагатшими людьми капіталістичної країни, вони справляють великий вплив на економіку, що дозволяє через систему участі управляти гігантськими капіталами та

розподільними відносинами. Сучасні аспекти фінансово-монополістичного капіталу вивчаються у темі 22.

Тема 22. Економічна система сучасного капіталізму

Приступаючи до вивчення змісту цієї теми [Політична економія: Навч. посібник / За ред. К.Т.Кривенка (далі 1), с. 391-421], студент повинен виходити з того, що сучасний капіталізм де у більшій, а де у меншій мірі уже втратив класичні інституціональні ознаки. В темі 21.1. перераховано 6 основних інституціональних ознак чистого капіталізму: сьогодні кожна з них видозмінилась і помітно втратила капіталістичний характер. Проте якщо співставляти сучасні економічні відносини США і економічні відносини цієї країни у ХІХ ст., то незважаючи на значний соціально економічний прогрес економіка Сполучених Штатів все ще залишається капіталістичною, хоча певний етап соціалізації уже пройшла. Тому, такі країни як США, Франція, Великобританія, Японія все ще називаються капіталістичними. “Наша економічна система, - пише П.Самуельсон, - це “змішана” система вільного підприємництва, економічний контроль в якій забезпечується з боку як суспільства, так і приватних інститутів” (Див.: Самуельсон П. Економіка: Вводний курс: Пер. с англ. – М.: Прогрес, 1964. – С.53).

На сьогодні змішана економіка є вдалим варіантом соціально-економічного прогресу в країнах, які ще 300-400 років потому стали на шлях капіталістичного розвитку. “Змішана економіка. – пише відомий український політеконом С.М. Мочерний. – це модель соціально-економічного розвитку, що передбачає поєднання приватної і державної форм власності, плану і ринку, проведення інституціонально-соціальних реформ для побудови прогресивнішого ладу. [Економічна енциклопедія: В 3-х томах / С.В.Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Академія, 2000. – с. 383].

Виникає таке питання: чому в умовах капіталістичного способу виробництва виникає і прогресує змішана економіка, яка за своїм змістом є

запереченням капіталізму? Причинами виникнення змішаної економіки є недосконалість і негативні соціально-економічні наслідки ринкової системи саморегулювання:

- зростання монополізації виробництва, капіталу, розподілених відносин і ринку, що порушує принципи економічної свободи, справедливого розподілу життєвих благ та веде до загострення суперечностей;
- необхідність посилення ролі держави як суб'єкта економічних відносин і їх регулятора;
- розвиток колективних форм власності, які звужують сферу існування індивідуальної приватної власності на засоби виробництва й обігу та на продуктивний капітал;
- необхідність розширення масштабів перерозподілу доходів з метою кращого задоволення соціальних потреб і соціального захисту населення, що живе за межею бідності.

Далі слід звернути увагу на те, що існують різноманітні національні моделі змішаної економіки. Її характер визначають засоби та форми, методи і знаряддя реалізації певної мети в кожній конкретній країні.

Соціально-економічною основою сучасної змішаної економіки є взаємодія і взаємозв'язок двох провідних секторів економіки – приватно – колективного (акціонерного) та державного, які складаються з різних соціально-економічних укладів. Соціально-економічний уклад представляє собою цілісну систему виробничих відносин визначеного типу, або відносини, які утворюють суспільну форму виробництва та господарювання.

Вважається, що в сучасних змішаних системах співіснуючими укладами є дрібнотоварний, акціонерний, колективно-приватний, державний і соціалістичний, але пануючим, визначальним залишається капіталістичний уклад, що базується головним чином на основі групової капіталістичної (корпоративної) власності.

У змішаній економіці капіталізму складається новий механізм господарювання, який поєднує в собі стихійне саморегулювання і свідоме

регулювання. Це об'єктивно потребує нових форм організації та управління виробництвом, його регулювання і планування на макрорівні. Практикою, а відповідно, економічною теорією переконливо аргументована необхідність державного втручання в ринкові економічні відносини. (див. 4,6,11,13,15)

Історія свідчить, що активний прояв регулюючої економічної функції держави відбувається на етапі виникнення монополії, яка втручається в механізм саморегулювання й обмежує його. Проте монополія у своїй виробничій і ринковій діяльності переслідує свій інтерес, який часто суперечить суспільному. Держава вимушена проводити антимонопольну політику і під тиском нових продуктивних сил регулювати економіку і захищати національні інтереси. Виникає новий господарський механізм – змішаний ринково-державний. Ринок стає регульованим і з боку монополії і, що головне, з боку держави. Водночас посилюються соціальні функції держави: звуження соціально-економічної диференціації суспільства, демократизація суспільства, демократизація відносин власності, розвиток трудових відносин, перетворення людини, з чинника виробництва (“людини економічної”) у всебічно розвинену особистість з новою роллю не тільки у виробництві, а й узагалі в суспільстві (“людину творчу”).

При цьому зверніть увагу на таке визначення: сучасна змішана економіка і є регульованою соціально орієнтованою ринковою економікою, коли на перше місце виходить дійсно задоволення зростаючих соціально-економічних потреб кожної людини і суспільства.

Особливим сектором сучасної змішаної економіки є панівне становище в недержавному секторі монополій та олігополій. Правда, в сучасних умовах класичні монополії у прямому розумінні зустрічаються рідко. Проте їх “сестри” – олігополії – дуже розповсюджене явище в будь-якій розвиненій країні (див.: Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Економікс, Т. 2. - с. 125). Якщо чотири найбільших підприємства контролюють 40% загального обсягу ринку і більше, то галузь вважається олігополістичною. Це юридично. А фактично така галузь є монополізованою, бо, як відомо, якщо в галузі декілька потужних

корпорацій, то вони координують свої зусилля таким чином, щоб діяли умови, подібні до картельних угод.

При цьому, як показують факти, процес концентрації і централізації продовжується, в тому числі на рівні величезних фірм (див.1, с.403-404). Зараз, на наш погляд, процеси монополізації економіки продовжують бути провідними.

Звертаємо увагу на те, що в змішаній економіці капіталізму зберігаються фінансово-монополістичні групи. Вони займають вирішальні позиції в економіці, мають тісний зв'язок з державою, суттєво впливаючи на її внутрішню та зовнішню політику.

Сьогодні в США отримали розповсюдження два основних типи фінансово-промислових груп (ФПГ), якою вибудовується вся група. У першому випадку ядром ФПГ виступає банківський холдинг, у другому – виробничо-технологічний комплекс. Конкретні приклади наводяться в [1, с. 405 - 408].

Вивчаючи проблеми панування в сучасних умовах фінансової олігархії, звертаємо увагу студентів на те, що західні дослідники цей термін (“фінансова олігархія”) не уживають. Натомість використовують такі поняття як “бізнес-еліта”, “корпоративна еліта”, “функціональна еліта в економіці”. Вважається, що визначення “функціональна еліта” близьке до визначення в нашій політекономічній літературі фінансової олігархії.

Далі слід ознайомитися з такими видами олігархії, як однорідна і диференційована, плюралістична і корпоративна чи планова. В Україні, як показано в [1, с.411] складається олігархія типу корпоративної (класової) демократії. Вона означає, що монопольні групи – клани – ведуть постійну боротьбу за доступ до державних ресурсів, застосовуючи при цьому всі можливі методи та ігноруючи будь-які правила гри. Ця боротьба має не економічний і яскраво виражений силовий характер (застосування адміністративних, податкових, правоохоронних і кримінальних структур).

Далі слід розглянути можливі шляхи розвитку “олігархії” в Україні [1, с.412].

Майбутнє олігархії в Україні таке. Якщо наша країна вибере шлях плюралістичної демократії, то “олігархія” зникне як явище, і “олігархи” стануть повноправними суб’єктами здорової конкурентної ринкової економіки. Саме слово втратить негативний зміст, і замість нього вживатимуть терміни на кашталі – бізнес-, техно- чи фінансова еліта.

Продовжуючи вивчення теми, потрібно вяснити зміст революції в трудових відносинах у розвинених західних країнах. Нагадаємо, що революція у відносинах найманої праці почалася в 30-х рр. ХХ ст. “зверху”, за ініціативою американського президента Р.Рузвельта в процесі здійснення ним “Нового курсу”.

Складовими нового курсу в системі трудових відносин були:

- право робітників на організацію профспілок і укладання колективних договорів;
- уведення мінімальної заробітної плати і допомоги по безробіттю;
- прийняття закону про соціальне страхування;
- участь держави в регулюванні заробітної плати;
- право робітників на проведення страйків (див.: Мальков В.Л. Франклін Рузвельт. – М.: Мысль.- с. 31-40, 82-101).

Діяльність профспілок і введення системи колективних договорів в усіх галузях економіки та більшості підприємств привели до поступової ліквідації монополії на ринку праці, а рівень заробітної плати поступово почав відповідати конкурентній заробітній платі, тобто реальній вартості робочої сили.

Завершити вивчення теми потрібно вясненням перспектив розвитку сучасного капіталізму, який все більше стає соціально орієнтованою ринковою економікою. При цьому перш за все слід звернути увагу на значних змінах, що відбуваються у відносинах власності і які зараз базуються на акціонерній власності. Змінюється як юридична форма акціонерної власності, так і її соціально-економічний зміст (Беляєв О.О., Бебело А.С. Політична економія, тема 22, § 2).

Позитивні зміни у відносинах власності в поєднанні з об'єктивною необхідністю соціальної орієнтації сприяють соціалізації економіки розвинених країн Заходу.

Таким чином, змішана економіка в сучасних розвинених капіталістичних країнах є перехідним етапом від переважно капіталістичної до некапіталістичної.

Тема 23. Соціалістична економічна система та її еволюція

Основне завдання даної теми – ознайомитись з основними вченнями щодо соціалістичної економічної системи і результатами їх практичного втілення в країнах колишньої світової системи соціалізму, передусім у Радянському Союзі. Саме цим визначається актуальність теми та її місце в курсі політичної економії.

Соціалізм — це не тільки ідея, а й практичний рух, пов'язаний з бажанням трудящих кардинально змінити суспільство. На всіх етапах еволюції соціалістичної ідеї вона ґрунтувалась на наукових знаннях, реалістичних передбаченнях, революційному романтизмі та елементах соціальної утопії. У спеціальній літературі виокремлюють такі основні етапи формування соціалістичного вчення. По-перше, це утопічний соціалізм. Його найбільш яскравими представниками були Т. Мор, Т. Кампанелла, А. К. Сен-Сімон, Ш. Фур'є, Р. Оуен та ін. Вони обґрунтовували ідею централізованої планової системи у масштабах країни, пояснювали необхідність ліквідації приватної власності та всієї капіталістичної системи; доводили правомірність організації розподілу за працею і за потребами; робили спробу обґрунтувати органічний взаємозв'язок гуманізму і соціалізму.

Другий етап — перетворення соціалізму з утопії в науку. Цей етап пов'язаний з формуванням об'єктивних передумов та умов для подальшої еволюції ідей соціалізму. Засновниками наукового соціалізму стали К. Маркс і Ф. Енгельс. Основою їх вчення є теза про те, що: розвиток суспільства

визначається економічними законами; буржуазні виробничі відносини ґрунтуються на експлуатації найманої праці, яка створює додаткову вартість, котра привласнюється класом капіталістів. Капіталістичне виробництво у своєму розвитку дедалі більше набуває суспільного характеру, який вступає у суперечність з приватною формою привласнення. Виробництво усуспільнюється, що передбачає необхідність планового регулювання його розвитку, узгодженої дії економічних суб'єктів, чому заважає приватна власність. Саме це визначило марксистське трактування майбутнього суспільства —соціалізму. Третій етап історії соціалізму пов'язаний з кризою традиційних уявлень про нього і виробленням його нового бачення. Тобто необхідна «інвентаризація» накопиченого досвіду знань, їх переосмислення. В першу чергу це стосується Марксової економічної моделі соціалізму, а також моделі, що була реалізована у країнах соціалістичної системи.

Економічна модель Маркса і Енгельса, на відміну від моделей утопічного соціалізму відрізняється злагодженістю, цілісністю, узгодженістю основних елементів. Засновники марксизму уявляли, що на основі націоналізованих засобів виробництва можна буде раціонально організувати планомірне виробництво. Вони вважали, що індивідуальна праця колективів, якщо вона здійснюється за загальним планом, одержує визнання суспільства як корисна і необхідна до того, як вироблений продукт надійде до споживача. За марксизмом, праця при соціалізмі і комунізмі носитиме безпосередньо суспільний характер і тому не потребуватиме визнання на ринку, через акт реалізації товару. Суспільство заздалегідь веде облік потреб по основних позиціях, в оптимальних пропорціях розподіляє живу працю і матеріальні ресурси, розраховує рівень суспільне необхідних витрат (планові ціни) з кожного виду продукції і визначає їх корисний ефект. Тому і стимулювання колективів та окремих працівників відбуватиметься не за результатами комерційної діяльності, а відповідно до кількості та якості витраченої ними праці. Працівники — колективні власники, господарі виробництва; вони нікому не продають свою робочу силу, адже перебувають в однаковому становищі

стосовно загальнонародних засобів виробництва. Притаманна працівникам колективна заінтересованість у примноженні багатства забезпечить неухильне зростання продуктивності праці, підвищення ефективності суспільного виробництва. Головним соціально-економічним результатом колективної праці стане зростання добробуту і гармонійний розвиток особистості всіх членів суспільства.

Описану вище модель можна звести до шести ключових елементів, з яких один (економічне зростання і добробут) фіксує стратегічну мету соціалізму, а п'ять інших (суспільна власність на засоби виробництва; безпосередньо суспільна праця; планомірність; відмирання товарної форми робочої сили; розподіл за працею) — засоби її досягнення. У теорії соціалізму Маркса і Енгельса обґрунтовується необхідність і можливість гармонізації відносин людини і суспільства. Їх економічна модель має антиринковий характер. Соціалізм характеризується як устрій вільних і рівних асоційованих виробників (див.: Маркс К. Критика Готської програми // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. — 2-е вид. — Т. 19). Проте ця модель, в процесі реалізації її на практиці, відрізняється визначальною роллю держави в економіці, яка діє як головний організатор усіх господарських процесів. Ця модель дістала назву державного соціалізму.

Наступним етапом вивчення теми є ознайомлення з основними ознаками державного соціалізму. Економічна модель соціалізму, що була реалізована на практиці, — це грубе спотворення ідеї соціалізму, тому що в центрі її знаходиться не людина, а держава. На основі монополізації власності держава виступила головним суб'єктом — організатором усіх господарських процесів: виробництва, розподілу, обміну та споживання.

Економічна система державного соціалізму — це економічний лад, який характеризується державною власністю практично на всі речові ресурси і ухвалою економічних рішень через центральне економічне планування.

Основні ознаки державного соціалізму.

1. Монополія державної власності веде до загального одержавлення економічної та інших сторін суспільства. Вона утверджувалась як наслідок підміни реального усупільнення виробництва формальним (зміна юридичної форми власності на засоби виробництва), що означає розподіл функцій управління і розпорядження.

2. Відносини адміністративної залежності. Більшість підприємств позбавлені самостійності щодо формування програми, вибору ресурсів, партнерів, розпорядження доходами тощо. Виробництво здійснюється за планом, управління базується на силі влади, тому замість економічних регуляторів господарських зв'язків використовуються адміністративні розпорядження.

3. Надцентралізація суспільного виробництва. Через низьку ефективність виробництва і велику витратну частину бюджету держава концентрує високу частку виробленого продукту.

4. Бюрократизація управління. Бюрократизм — це суспільні відносини, що характеризують монополізацію функцій керівництва економічним і суспільним життям відокремленим колом осіб.

5. Жорстка залежність економіки від ідеології і політики. Ця проблема виникає через зрощування господарських і політичних структур, коли правляча партія глибоко вмонтована в економіку і діє як управлінське ядро економічної і політичної системи, як вищий ешелон адміністративної влади.

6. Самоізоляція економіки, її несприйнятливість до світового досвіду. Як неринкова система державний соціалізм розвивався за іншими законами, ніж світове господарство, тому для нього характерні замкненість, слабкий зв'язок із світовим ринком. Без входження в світове співтовариство неможливо перейти до нормальної ринкової економіки.

Особливої уваги заслуговує вивчення механізму функціонування “державного соціалізму”. По-перше, його складовою є централізоване управління народним господарством. Керівництво одержавленою соціалістичною економікою здійснюється шляхом планування і оперативного

управління. Воно забезпечує реалізацію народногосподарських планів, тобто перетворення їх у реальну дійсність.

Оперативне управління всіма галузями народного господарства здійснюється централізованими господарськими органами — міністерствами, а в межах галузі — виробничими об'єднаннями і головками чи комітетами міністерств.

По-друге, в одержавленій економіці деяке значення мають ринкові відносини. За одержавленої соціалістичної економіки зберігається категорія ринку, але його параметри обмежені тим, що відсутня така його основа, як приватна власність на засоби виробництва, вільна конкуренція, ринкове ціноутворення, ринок праці та ринки капіталів. Більшою мірою ринкові відносини охоплюють предмети споживання на стадії роздрібної торгівлі.

Ринок за одержавленого соціалізму регулюється планом: вищі органи затверджують підприємствам плани виробництва товарів та ціни на них, плани реалізації цих товарів по підприємствах сфери виробництва і торгівлі тощо. Підприємства, скуті планами та централізованими нормативами, позбавлені необхідної свободи при функціонуванні на ринку на засадах підприємництва.

Характерні ознаки командної економіки соціалізму показані в табл. 23.1.

Таблиця 23.1

Характеристика командної економіки

<i>Централізована економічна система</i>		
Основні риси	Основні переваги	Основні недоліки
<ul style="list-style-type: none"> ◆ Державна власність на засоби виробництва ◆ Державне планування всієї економіки ◆ Адміністративні методи управління економікою ◆ Немає економічних стимулів до ефективної роботи 	<ul style="list-style-type: none"> ● Більш стійка економіка ● Більше упевненості в майбутньому ● Менше нерівності в суспільстві ● Мінімум життєзабезпечення гарантований всім ● Немає проблеми працевлаштування 	<ul style="list-style-type: none"> ■ Формує безініціативних і безвідповідальних працівників, не зацікавлених в результатах праці ■ Неефективність економіки ■ Диктат виробників над споживачами ■ Низький рівень життя народу

У другій половині 80-х рр. ХХ ст. почалась загальна криза соціалізму, яка охопила всі країни колишньої світової системи соціалізму. *Загальна криза державного соціалізму* — це крах соціалізму як моделі організації суспільної економіки у кожній окремій країні й у світовій системі. Цьому сприяло ряд чинників. Серед них важливе місце займає той факт, що економіка за державного соціалізму виступає як недостатньо ефективна, «витратна».

Основна причина деформації соціалізму пов'язана з одержавленням власності, коли держава опосередковує майже весь процес привласнення.

Загальна криза державно-монополістичного соціалізму проявляється також через: скорочення у другій половині 80-х рр. валового національного продукту і національного доходу; зневіру населення щодо прогресивності цього ладу; скорочення споживання матеріальних благ і послуг, зниження життєвого рівня; кризу фінансів і грошового обігу; зростання дефіциту державного бюджету, оптових і роздрібних цін; зовнішню заборгованість.

Радикальні перетворення економічного базису можливі тільки на основі перебудови відносин власності шляхом роздержавлення. Основою роздержавлення економіки є перехід від моно-організованої системи до різноманітності проявів економічного життя. Вирішальний момент у даному процесі — поява різних рівнів, форм і суб'єктів привласнення. Різноманітність форм власності і привласнення лежить в основі різноманітності форм господарської діяльності, що створює сприятливі передумови для нормального функціонування товарного виробництва. (Більш детально див.: Беляєв А. А. Механізм господарювання. — К.: 1990. — Гл. 1.)

Аналіз показує, що економічну модель «державного соціалізму» не можна ототожнювати з принциповими ознаками Марксової моделі, де головними є: 1) ліквідація відчуження, 2) людина не засіб, а мета суспільного виробництва (всебічний розвиток особистості). Деякі з його положень підтвердились:

- наука стала продуктивною силою;

- людина стала поряд з виробництвом як контролер і організатор;
- відбувається інтелектуалізація, гуманізація праці, стирається різниця між фізичною і розумовою працею, між містом і селом;
- на практиці широко використовується планомірність;
- у розвинутих країнах реальністю є висока соціальна захищеність трудящих (забезпечення роботою, безкоштовна освіта і медичне обслуговування, соціальне і пенсійне забезпечення, гнучке регулювання доходів і т. д.).

Вихід нашого суспільства з історичного глухого кута потребує глибоких перетворень у всіх сферах життя суспільства:

- політичній — перехід від монополії на владу однієї партії до системи багатопартійної парламентської демократії;
- економічній — роздержавлення і приватизація власності, становлення регульованої ринкової економіки;
- соціальній — проведення державою політики забезпечення рівних стартових можливостей і надійних соціальних гарантій за принципом: «Свободу — сильним, надійний захист — слабким!»;
- духовній — принциповий розрив з ідеологією і мораллю сталінізму і неосталінізму, оволодіння і засвоєння кращих досягнень світової культури.

Тема 24. Закономірності та особливості розвитку перехідних економік

Приступаючи до вивчення даної теми, слід насамперед уявити, що проблема перехідності постає не перед окремими країнами – в тому чи іншому аспекті вона властива всім країнам. А тому сучасні перехідні процеси розглядаються в трьох основних аспектах:

- перехідні процеси у розвинених капіталістичних країнах;

- перехідні процеси у країнах, що розвиваються;
- перехідні процеси у постсоціалістичних країнах.

У найбільш загальному вигляді під перехідністю розуміється процес якісних змін в основах суспільства, спрямованих на перехід до нового соціально-економічного ладу. Матеріальною основою перехідних станів є, насамперед, зміна домінуючого фактору виробництва, яка в свою чергу зумовлює зміну характеру відносин між людьми, насамперед, виробничих відносин.

Необхідно мати на увазі, що перехідна економіка характеризує своєрідний “проміжний” стан суспільства, а отже, перехідні економічні відносини не можуть бути кінцевою метою розвитку. Вони є лише засобом досягнення тієї основної мети, яка формується під впливом виробничих відносин, що зароджуються.

Багатоаспектність перехідних процесів зумовлює широке розмаїття перехідних економік, що передбачає необхідність їх типізації. Це можна здійснити на основі відповідних критеріїв. Так, на основі масштабів і характеру перехідних процесів можна виділити відповідно такі типи перехідної економіки: за масштабами перехідних процесів – локальний і глобальний; за характером перехідних процесів – природно-еволюційний та реформаторсько-еволюційний. Характеристика типів перехідної економіки не складає великих труднощів, а тому цей матеріал рекомендується опрацювати самостійно.

Незважаючи на існування різних типів перехідної економіки, останній притаманні певні риси, до яких слід віднести:

- особливий характер неврівноваженості перехідної економіки;
- альтернативний характер перехідної економіки;
- особливий характер суперечностей у перехідній економіці;
- наявність у перехідній економіці особливих перехідних економічних форм;
- історичність перехідної економіки.

Зазначені риси перехідної економіки вирішальним чином зумовлені її чинниками, які можуть бути представлені трьома групами: природно-кліматичними, виробничо-економічними, соціокультурними (Політична економія: Навчальний посібник / За ред. К.Т.Кривенка, с. 435-438). Вивчивши самостійно зазначені групи чинників, доцільно було б на конкретних прикладах з'ясувати механізм впливу кожного з чинників на зміст перехідної економіки.

Перехідна економіка – це історичний момент у розвитку суспільства. Оскільки будь-який розвиток здійснюється шляхом розв'язання відповідних суперечностей, перехідній економіці властиві свої суперечності. Це суперечності не тільки між старим, що відмирає, і новим, що народжується, але і суперечності всередині нового. У цьому зв'язку бажано було б з огляду на конкретну дійсність проаналізувати, яким чином складаються і розв'язуються суперечності всередині нового. Саму характеристику цих суперечностей неважко знайти у рекомендованих літературних джерелах.

Найважливішим завданням перехідної економіки є трансформація відносин власності, оскільки саме вони є основою будь-якої економічної системи. Необхідно насамперед з'ясувати, чим була зумовлена необхідність переходу від моно-власності (суспільної у формі державної) до утвердження різних форм власності. Цьому значною мірою сприятиме відтворення матеріалу, викладеного у темі “Соціалістична економічна система та її еволюція”.

Принцип плюралізму відносин власності реалізується за допомогою здійснення роздержавлення та приватизації. З'ясувавши суть цих категорій, доцільно було б окреслити межі роздержавлення та приватизації. Логічний висновок, якого повинен дійти студент, повинен провести ту думку, що повальне роздержавлення та приватизація не менш згубне, ніж повальне одержавлення. Сучасна ринкова економіка передбачає збалансоване, гармонійне поєднання приватної, колективної та державної форм власності. Важливо при цьому зазначити, що структура (співвідношення) форм власності не може бути визначена “рецептурним” методом: ця структура визначається,

насамперед, особливостями історичного розвитку кожної країни, а тому не підлягає копіюванню та запозиченню.

З метою глибоко з'ясування сутності та структури різних форм власності студентам необхідно всебічно вивчити Закон України “Про власність”.

Своєрідним двигуном ринкової економіки є підприємництво. Тому проблема становлення і розвитку підприємництва є однією з центральних для перехідної економіки.

Розгляду цього питання значно сприятиме звернення до матеріалів теми “Підприємство та підприємництво”, де з'ясовується сутність підприємництва, його ознаки, функції та умови виникнення. Надалі має бути проаналізована практика становлення і розвитку підприємства у руслі реалізації відповідних законів України (насамперед, Закону України “Про підприємництво” з внесеними до нього змінами та доповненнями) та Указів Президента України.

Соціально-економічні перетворення, що здійснюються у постсоціалістичних країнах, переслідують мету формування змішаної економіки. Нагадаємо, що сутність, ознаки та механізм функціонування сучасної змішаної економіки вже розглядалися у темі “Економічна система сучасного капіталізму”.

Структуру змішаної економіки неможливо визначити однозначно. Існує декілька підходів до її трактування, але жоден з них не є вичерпним. Так, найбільш поширеним підходом до визначення структури змішаної економіки є характеристика її з боку поєднання різних форм власності. Структуру змішаної економіки часто визначають шляхом оцінки поєднання ринкового і державного механізму її регулювання. Структуру змішаної економіки також розглядають крізь призму співвідношення економічних і позаекономічних основ у структурі сучасного суспільства. Існують і інші підходи.

Змішана економіка базується на ринкових відносинах. Формування останніх зумовлене багатьма чинниками, серед яких необхідно виділити насамперед приватну власність та вільне підприємництво.

Важливим завданням на шляху створення змішаної економіки є формування ринкової інфраструктури. Доцільно було б (за необхідності) звернутись до матеріалів теми “Інфраструктура ринку і капітал сфери обігу” з метою поновлення знань з загальних питань ринкової інфраструктури. Щодо процесу формування ринкової інфраструктури у перехідній економіці, то він має такі особливості:

- багато з інститутів ринкової інфраструктури створюються на “порожньому місці”, тобто вони не мали аналогів у минулому (біржі, комерційні банки тощо).

- створення цих інститутів не завжди базується на належній правовій основі, що призводить до масових зловживань (один з найяскравіших прикладів – горезвісні фінансові “піраміди”);

- новостворені інститути не завжди чітко визначають своє місце у ринковій інфраструктурі, не завжди усвідомлюють і виконують покладені на них функції;

- має місце непропорційність у виникненні та розвитку окремих елементів ринкової інфраструктури. Скажімо, бурхливий розвиток мережі комерційних банків не корелюється зі становленням пенсійних фондів;

- багато інститутів ринкової інфраструктури діють мляво, висувають як головну мету проблему виживання.

Особливості ринкової трансформації економіки України можна звести до таких моментів:

- 1) вихідний стан ринкових перетворень – антипод ринку – планова економіка. Тому перехід до ринкових відносин здійснюється шляхом глибоких якісних перетворень попередніх відносин;

- 2) глобальний характер трансформаційних перетворень. Зміні підлягає все: відносини власності, спосіб розподілу ресурсів, мотивація, цілі і засоби економічного розвитку, елементи надбудови;

- 3) зростання ролі неекономічних факторів розвитку. Це насамперед стосується правильності вибраного курсу економічних перетворень і засобів їх здійснення;
- 4) трансформаційний економічний спад, зумовлений значною мірою прорахунками у виборі курсу перетворень і засобів його реалізації;
- 5) необхідність налагодження принципово інших економічних відносин із країнами колишнього СРСР;
- 6) складність інтеграції України у світове господарство;
- 7) зatoryжна тривалість трансформаційного періоду порівняно з рядом інших постсоціалістичних країн;
- 8) високий рівень тіньової економіки (понад 50% ВВП) та засилля олігархічно-кланових структур.

Тема 25. Світове господарство

Розпочинаючи вивчення даної теми, слід перш за все вказати, що однією з основних закономірностей розвитку сучасного суспільно-історичного процесу є інтернаціоналізація економічних відносин, посилення економічної єдності та взаємозалежності світу. Саме на цій основі формується структурно цілісна система світового господарства.

Звертаємо увагу на те, що світове господарство є політекономічною та історичною категорією. Це означає, що кожному конкретному історичному етапу його розвитку притаманні певні масштаби і рівень виробництва, ступінь інтернаціоналізації господарського життя, соціально-економічна структура суспільства.

Як економічна категорія світове господарство – це сукупність національних господарств, які беруть участь у міжнародному поділі праці і пов'язані між собою системою міжнародних економічних відносин.

Світове господарство формувалось протягом тривалого історичного періоду. Більшість вчених-економістів вважають, що його початковий етап

збігається з великими географічними відкриттями, з зародженням світового ринку. Наступний етап пов'язаний з промисловим переворотом останньої третини XVIII ст., бурхливим розвитком індустріального виробництва, спеціалізації окремих країн, галузей і регіонів у межах міжнародного поділу праці. Проте остаточно, як цілісна система, світове господарство склалося біля ста років тому на рубежі XIX-XX ст.

Студентам рекомендується дослідити основні віхи у розвитку світового господарства, а саме: виникнення міжнародних монополій, територіальний поділ світу і утворення колоніальних імперій, виникнення соціалістичної системи, розпад колоніальної системи і поява на світовій арені великої кількості молодих незалежних держав. На особливу увагу заслуговує сучасний етап, який характеризується глобальною економічною єдністю, за умов науково-технічної революції, посилення взаємозалежності країн світу, радикальної перебудови соціально-економічних відносин у колишньому соціалістичному таборі, піднесення ролі регіональних інтеграційних угруповань.

Слід наголосити, що світове господарство є найскладнішою органічною системою сучасності. Його суб'єктами виступають: ТНК, національні господарства, міжнародні організації, міжнародні інтеграційні об'єднання, що здійснюють міжнародну економічну політику.

Як цілісна система світове господарство складається з різних частин, підсистем. Для його структуризації використовують ряд ознак, наприклад: географічна, рівень економічного розвитку, рівень зовнішньої заборгованості, соціально-економічна структура та ін. Студентам рекомендується познайомитись з рядом цих класифікацій, проте більш детально дослідити поділ світового господарства на три групи країн: розвинуті країни, країни, що розвиваються, країни з перехідною економікою.

Однією з базових категорій, яка відображає сутність світового господарства, є міжнародний поділ праці. Важливо зазначити, що міжнародний поділ праці є вищим ступенем суспільного поділу праці., який зароджується

спочатку в межах окремих країн, потім охоплює сусідні країни і, зрештою, увесь світ. Нині всі країни світу та чи інакше включені в систему міжнародного поділу праці, його поглиблення обумовлюється розвитком продуктивних сил, новим етапом науково-технічної революції, подальшим процесом глобалізації економічної системи виробництва.

Що ж являє собою міжнародний поділ праці?

Міжнародний поділ праці (МПП) – це процес відособлення різних видів трудової діяльності на міжнародному рівні, які взаємодіють і взаємодоповнюють один одного, складаючи об'єктивну основу міжнародного обміну товарами, послугами та результатами інших видів діяльності. Він є основою міждержавних економічних відносин і об'єктивною умовою загальної економічної взаємозалежності. Участь у МПП дає країнам додатковий економічний ефект, розширює і укріплює сировинну та ринкову базу НТП, знижує витрати на виробництво, дозволяє повніше задовольнити потреби населення.

Теорія міжнародного поділу праці отримала своє обґрунтування і розвиток у працях багатьох вчених-економістів. Першими в даному дослідженні були представники класичної політичної економії: А.Сміт, Д.Рікардо, Р.Торренс, Дж.Мілль. Головним їх досягненням була розробка теорії порівняльних переваг, в основу якої покладена ідея про існування відмінностей між країнами в умовах виробництва.

Пізніше, в ХХ столітті, ідеї класиків розвинули ряд економістів: Е.Хекшер, Б.Олін, П.Самуельсон, В.Леонтьєв та ін. Вони були покладені в основу теорії сучасної міжнародної торгівлі, міжнародних економічних відносин.

Слід звернути увагу на той факт, що міжнародний поділ праці до промислового перевороту базувався на відмінностях в природно-кліматичних умовах виробництва (клімат, ґрунти, надра, водні і лісові ресурси). На індустріальній стадії посилюється спеціалізація, що ґрунтується на

відмінностях країн за іншими факторами виробництва – капітал, праця, підприємницькі здібності, знання.

Далі студентам рекомендується перейти до визначення та характеристики основних форм МПП. Такими формами є міжнародна спеціалізація та міжнародна кооперація [Політична економія: Навч. посібник / За ред. К.Т.Кривенка, с. 448-451].

Економічною формою розвитку міжнародного поділу праці та міжнародного усупільнення виробництва є інтернаціоналізація. Звертаємо увагу на необхідність розмежування понять “інтернаціоналізація виробництва”, “інтернаціоналізація капіталу”, “інтернаціоналізація господарського життя”.

Найбільш ємким і значущим серед названих понять є “інтернаціоналізація господарського життя”, яка означає зближення економік країн, що в свою чергу проявляється у зростанні виробничої взаємозалежності, зростанні міжнародного товарообороту, русі капіталів та робочої сили, взаємному впливові на найважливіші економічні процеси в країнах. Вона охоплює продуктивні сили і виробничі відносини, проявляється як у сфері виробництва, так і у сфері розподілу, обміну та споживання.

Дослідження інтернаціоналізації передбачає виділення основних трьох етапів в її розвитку та двох рівнів – макро- та мікрорівень [Там же, с. 452-453].

Нарешті, при розгляді інтернаціоналізації слід відмітити, що її ключовою сучасною тенденцією є транснаціоналізація. Вона являє собою процес посилення світової інтеграції в результаті глобальних операцій транснаціональних корпорацій (ТНК).

ТНК – це національні монополії з закордонними активами. Їх виробнича та торгівельно-збутова діяльність виходить далеко за межі однієї держави.

Звертаємо увагу, що ТНК є, з одного боку, – наслідком, з іншого – причиною зростання міжнародної концентрації виробництва, а отже і розгортання процесу інтернаціоналізації. На сьогодні вони є найдинамічнішим структурним елементом світової економіки. За своєю мобільністю, здатністю до трансформації зв'язків та організаційних структур, швидкістю реакції на

вимоги НТР ТНК набагато перевершують національні та регіональні форми господарських утворень.

Інтернаціоналізація економічних відносин породжує нові організаційні форми, які уможливають подолання перешкод, створених державними кордонами. Найважливішою з цих форм стала міжнародна економічна інтеграція. Процеси, що призводять до економічної інтеграції можна зобразити наступною схемою:

розвиток продуктивних сил ↔ міжнародний поділ праці ↔ інтернаціоналізація виробництва і капіталу ↔ економічна інтеграція. Суттєвий вплив на економічну інтеграцію справляють такі чинники як науково-технічний прогрес та транснаціональні корпорації.

Економічна інтеграція являє собою широке міждержавні об'єднання, яке діє у відповідності зі спеціальними угодами і має свою організаційну структуру. Зазначимо, що в межах такого об'єднання на території країн-учасниць розгортаються певні види господарської діяльності на особливих, пільгових, порівняно з рештою країн, умовах. Йому притаманні глибший міжнародний поділ праці, посилений обмін товарами, послугами, капіталами, робочою силою, прискорення усупільнення виробництва.

Обов'язковим елементом дослідження міжнародної економічної інтеграції є аналіз її основних форм. До них належать: зона преференційної торгівлі, зона вільної торгівлі і митний союз, спільний ринок, економічний і політичний союзи. На сьогодні у світі сформувалось близько 30 інтеграційних угруповань різного типу. Найбільш відомими та масштабними серед них є: Європейський Союз (ЄС); Північноамериканська угода про вільну торгівлю (НАФТА); Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) та ін.

Для ілюстрації динамізму інтеграційних процесів, як правило, використовують Західну Європу, де вони найбільш повно і чітко проявились. Саме тут в другій половині ХХ ст. починає формуватись єдиний господарський простір цілого регіону. У своїй еволюції ЄС пройшов всі основні форми інтеграції. На сьогодні це угруповання об'єднує 15 країн Західної Європи. В

межах ЄС функціонує єдиний внутрішній ринок з вільним рухом усіх факторів виробництва. Створено єдиний Європейський банк з правами емісії єдиної валюти – євро, валютний та економічний союз.

На завершення слід вказати, що Україна віднесена до третьої групи потенційних претендентів на членство в ЄС. Але для реалізації цієї мети слід виконати цілий ряд критеріїв ЄС, подолати відсталість України за багатьма показниками.

Завершуючи вивчення даної теми, студенту слід усвідомити наступне:

1. Світове господарство є історичною і політекономічною категорією. Як політекономічна категорія світове господарство – це сукупність національних господарств, які беруть участь у міжнародному поділі праці і пов'язані між собою системою міжнародних економічних відносин.
2. Світове господарство є втіленням господарської єдності цивілізації, що виявляється в процесах інтернаціоналізації виробництва і обігу, транснаціоналізації та глобалізації економічного розвитку.
3. Міжнародний поділ праці як вищий ступінь суспільного поділу праці є основою міждержавних економічних відносин і об'єктивною умовою загальної економічної взаємозалежності. Розвивається в двох основних формах: міжнародна спеціалізація та міжнародна кооперація.
4. Інтернаціоналізація господарського життя означає зближення економік країн, що проявляється у посиленні виробничої взаємозалежності, зростанні міжнародного товарообороту, русі капіталів та робочої сили, взаємному впливові на економічні процеси в країнах. Вона породжує тенденцію до вирівнювання умов виробництва в різних країнах, рівня витрат виробництва, продуктивності праці, норми прибутку тощо. Проте суттєві соціально-економічні відмінності між країнами зберігаються.

5. Ключовою сучасною тенденцією інтернаціоналізації є транснаціоналізація. Якісно транснаціоналізація проявляється у формуванні внутрішньо корпоративних міжнародних ринків, які охоплюють переважну частину світових потоків товарів, послуг, капіталу і робочої сили. Кількісно – у зростанні числа ТНК і розширенні масштабів їх діяльності.
6. Міжнародний поділ праці, міжнародне виробництво створюють реальні передумови для розвитку економічної інтеграції, яка є вищою формою розвитку світового виробничого процесу і проявляє себе через різні об'єднання країн. В межах таких об'єднань на території країн-учасниць розгортаються певні види господарської діяльності на особливих пільгових умовах.
7. Економічна інтеграція розвивається від простих до більш складних форм. Найбільші масштаби, глибина та динаміка притаманні західноєвропейській інтеграції.

Тема 26. Форми міжнародних економічних відносин

Однією з характерних особливостей світового господарства другої половини ХХ ст. є інтенсивний розвиток міжнародних економічних відносин. Відбувається розширення і поглиблення економічних відносин між країнами, групами країн, економічними угрупованнями, окремими фірмами та організаціями. Проявами даного процесу є поглиблення міжнародного поділу праці, інтернаціоналізації фінансово-економічних зв'язків, глобалізації світового господарства, зростання відкритості національних економік, розвиток і зміцнення регіональних міжнародних структур.

Отже розпочинати дослідження даної теми слід з визначення суті міжнародних економічних відносин.

Міжнародні економічні відносини (МЕВ) являють собою, з одного боку, головну, найбільш динамічну та масштабну складову частину цілісної системи

міжнародних відносин, а, з іншого, - систему економічних відносин, що виникають між суб'єктами з різних країн з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання споживчих благ.

Важливо відзначити, що міжнародні економічні відносини, в основному торгіві, існували ще до виникнення світового господарства, але носили міждержавний, вузькорегіональний характер (наприклад, Європа – Близький Схід, Європа – Північна Африка). З виникненням і розвитком світового господарства МЕВ розширюють і поглиблюють сферу свого існування, набувають глобального характеру. Таким чином міжнародні економічні відносини є формою існування та розвитку світового господарства, його внутрішнім механізмом.

Звертаємо увагу на те, що класифікація форм міжнародних економічних відносин відповідає відомій структурі економічних ресурсів. Як правило виділяють наступні основні форми МЕВ:

- міжнародна (світова) торгівля товарами і послугами;
- міжнародний рух капіталу;
- міжнародна міграція робочої сили;
- міжнародна торгівля знаннями (науково-технічними розробками та технологіями).

В окрему форму слід виділити міжнародні валютні відносини, хоча вони є похідними від міжнародної торгівлі і руху факторів виробництва. Досліджуючи сучасний етап розвитку МЕВ, можна зробити висновок, що вони характеризуються інтенсифікацією, глобалізацією, інтеграцією. Студентам рекомендується більш детально проаналізувати основні риси сучасного рівня МЕВ.

Вияснивши предмет МЕВ, слід зупинитись на кожній з їх форм окремо.

Особливе місце в складній системі світогосподарських зв'язків посідає міжнародна торгівля. Це традиційно перша і найбільш розвинута форма МЕВ. За деякими оцінками частка торгівлі складає 80% їх обсягу, вона опосередковує практично всі види міжнародного співробітництва.

Міжнародна торгівля – це форма міжнародних економічних відносин, яка передбачає переміщення товарів та послуг за межі, що позначені державними кордонами. Вона є формою зв'язків між товаровиробниками різних країн, що виникає на основі міжнародного поділу праці і виражає їх взаємну економічну залежність.

Місце міжнародної торгівлі в системі міжнародних економічних відносин визначається тим, що, по-перше, через неї реалізуються результати всіх форм світогосподарських зв'язків – вивозу капіталу, виробничої кооперації, науково-технічного співробітництва. По-друге, розвиток міжнародної торгівлі товарами визначає динаміку міжнародного обміну послугами. По-третє, зростання і поглиблення міжрегіональних та міждержавних взаємозв'язків виступають важливою передумовою міжнародної економічної інтеграції. По-четверте, міжнародна торгівля сприяє подальшому поглибленню міжнародного поділу праці та інтернаціоналізації господарських зв'язків.

Зазначимо, що міжнародна торгівля зародилась в глибокій давнині. Від епізодичної мінової торгівлі її розвиток ішов до локальних ринків. Значною мірою стимулювали закордонну торгівлю великі географічні відкриття. В XVI-XVII ст., у період так званого первісного нагромадження капіталу, відбулось об'єднання локальних центрів міжнародної торгівлі в єдиний світовий ринок. Особливий етап в розвитку світової торгівлі – друга половина XX ст., за якого міжнародний обмін набув “вибухового” характеру. Студентам рекомендується визначити основні фактори, що забезпечили таку інтенсифікацію світових товарних потоків.

Існує цілий ряд теорій, які пояснюють природу, напрямки та структуру міжнародних торгових потоків. Звертаємо увагу на необхідність дослідження таких з них як: меркантилістська теорія, теорія абсолютних переваг Сміта, теорія порівняльних переваг Д.Рікардо. Серед решти теорій міжнародної торгівлі можна назвати теорію “вирівнювання цін на фактори виробництва”

Е.Хекшера та Б.Оліна, “парадокс Леонтьєва”, теорію зовнішньоторгового мультиплікатора, теорію “життєвого циклу товарів” та ін.

В сучасних умовах у міжнародній торгівлі приймають участь всі суб’єкти світового господарства. Розвиток міжнародної спеціалізації виробництва та поглиблення міжнародного поділу праці породжує різноманітність форм і напрямків міжнародної торгівлі.

Структуру міжнародної торгівлі доцільно розглянути у трьох розрізах: по-перше, як торгівлю окремими групами товарів (товарна структура); по-друге, як розподіл товарних потоків між окремими країнами та групами країн (географічна структура); по-третє, як систему методів (видів) організації торгівлі на світовому ринку. Основними видами міжнародної торгівлі є: традиційна торгівля, торгівля продукцією у рамках кооперації, зустрічна торгівля. В сучасних умовах особливої уваги потребує зустрічна торгівля, що ґрунтується на зустрічних зобов’язаннях експортерів по закупівлі у імпортерів частини чи повністю експортованих товарів.

Аналіз міжнародної торгівлі буде неповним, якщо студент не дасть відповіді на такі питання як: що являє собою світовий товарний ринок та яка його структура? в чому сутність світової ціни та чим визначається її рівень? які основні показники вимірювання міжнародної торгівлі? [1, с.]

Суттєвий вплив на розвиток, обсяги та структуру міжнародної торгівлі має зовнішньоторговельна політика окремих держав та їх груп. В залежності від масштабів втручання в міжнародну торгівлю розрізняють протекціоністську торгову політику і політику вільної торгівлі. Перша передбачає захист внутрішнього ринку від іноземної конкуренції шляхом використання тарифних і нетарифних інструментів, друга – мінімальне державне втручання в зовнішню торгівлю. Звертаємо увагу на той факт, що здебільшого країни проводять гнучку зовнішньоторговельну політику, використовуючи як методи протекціонізму, так і політику вільної торгівлі.

Найбільш характерною рисою міжнародних економічних процесів ХХ ст. є вивіз капіталу, темпи зростання якого почали перевищувати темпи

зростання міжнародної торгівлі, обсяги ВВП промислово розвинутих країн. Звертаємо увагу на те, що міжнародний рух факторів виробництва, в тому числі і капіталу, регулюється тими ж законами, що і міжнародна торгівля товарами: фактори переміщуються в ті країни, де за них більше платять (в даному випадку вище процентна ставка).

Отже, міжнародний рух капіталу (міжнародна міграція капіталу) означає переміщення капіталів між країнами в пошуках більш вигідної сфери їхнього використання, отримання прибутку чи підприємницької вигоди.

Основними постачальниками капіталу на міжнародному ринку є транснаціональні корпорації, окремі держави та міжнародні фінансові організації. Серед причин експортування капіталу за кордон слід перш за все назвати: відносний надлишок капіталу на внутрішньому ринку, що не приносить прибутку, або зменшує його; процеси інтернаціоналізації капіталу і відмінності у витратах виробництва; бажання обійти тарифні і нетарифні обмеження; захистити капітал від інфляції, непередбачуваності економічної та політичної ситуації в країні та ін.

Одночасно слід пам'ятати, що завжди є країни, в яких відчувається дефіцит інвестиційних ресурсів, капіталу в грошовій формі. Особливо гостру потребу в цьому відчувають країни, що розвиваються, країни з перехідною економікою, країни, в яких відбуваються структурні перетворення.

Для класифікації форм вивозу капіталу використовують різні критерії, зокрема: джерела походження, характер використання, термін вивезення та ін. Особливої уваги вимагає поділ вивозу капіталу за цілями використання на прямі та портфельні інвестиції. Саме переважання портфельних інвестицій є характерною рисою останніх років.

Завершити вивчення міжнародного руху капіталу необхідно аналізом проблеми заборгованості країн, в першу чергу, країн, що розвиваються. Це одне з найскладніших міжнародних фінансових проблем, що на початку 80-х років досягла ситуації "кризи боргів".

Одну з ключових ролей в системі МЕВ відіграють міжнародні валютні відносини. Вони обслуговують світові ринки товарів і послуг, капіталів і робочої сили, науково-технічних розробок та технологій. Еволюція валютних відносин пов'язана з поглибленням міжнародного поділу праці зростанням обсягів світового виробництва та обміну, а також зі змінами у внутрішніх фінансово-грошових системах провідних країн світу.

Міжнародні валютні відносини являють собою сукупність економічних відносин, пов'язаних з функціонуванням грошей як світових грошей. Саме валюти, як грошові одиниці окремих країн, виступають у ролі об'єктів даних відносин. При цьому слід з'ясувати сутність таких понять як валютний курс, валютний паритет, конвертованість валют, що є характерними рисами валюти.

Валютні відносини здійснюються на національному та міжнародному рівнях. На національному рівні вони охоплюють сферу національної валютної системи. Міжнародна валютна система є формою організації валютних відносин в межах світового господарства. Вона виникла в результаті його еволюції і юридично закріплена міждержавними угодами.

Заслуговує на увагу структура міжнародної валютної системи, зокрема такі її елементи як: форми міжнародних засобів платежу (світові гроші); уніфікований режим валютних курсів; умови взаємної конвертованості валют; валютні ринки; міжнародне регулювання валютних обмежень. Особливу роль в структурі міжнародної валютної системи відіграють міжнародні валютно-фінансові організації (МВФ, Світовий банк, ЄБРР та ін.).

Наголошуємо на тому, що міжнародна валютна система є динамічною, рухливою. Напрямки її еволюції визначаються провідними тенденціями трансформації економіки західних країн, змінами уяв і потреб світового господарства в цілому.

Простежуючи розвиток міжнародної валютної системи можна виділити ряд його етапів. Перший етап, так званий “золотий стандарт” започаткував формування світової валютної системи XIX ст. Він передбачав золото в ролі

світових грошей і вільну конвертованість кожної валюти в золото. Різновидом “золотого стандарту” вважають систему золотодевізного стандарту.

Другим етапом став перехід до Бреттон-Вудської валютної системи (золотодоларовий стандарт) у 1944 році. І нарешті, третій етап – означав перехід до Ялтинської валютної системи (багатовалютного ринкового стандарту), яка вступила в силу в 1978 році. Вона позбавляє золото ролі світових грошей і узаконює системи плаваючих валютних курсів.

На особливу увагу заслуговує створення в межах Європейського Союзу в 1979 р. Європейської валютної системи. Дана система, з одного боку, є важливою складовою частиною світової валютної системи, а, з іншого, - це регіональна система, сукупність економічних відносин, пов'язаних з функціонуванням єдиної валюти в межах європейської економічної інтеграції. Найважливішим результатом її розвитку став перехід до ЄВРО, яка на думку спеціалістів, має всі шанси бути однією з наймогутніших валют у світі.

Серед решти форм міжнародних економічних відносин рекомендується розглянути міжнародну міграцію робочої сили, яка в сучасних умовах набуває дедалі глобальнішого характеру. На сьогодні вона охоплює абсолютну більшість країн світу, і досягла наприкінці 90-х років 125 млн. чол. або 2% населення планети.

Міжнародна міграція робочої сили – це форма МЕВ, що полягає у переливі трудових ресурсів з одних країн в інші і виражає процес перерозподілу трудових ресурсів між ланками світового господарства. Причинами такої міграції є фактори як економічного, так і неекономічного характеру.

Для подальшого аналізу міжнародної трудової міграції студентам слід з'ясувати: по-перше, її види, по-друге, основні центри тяжіння робочої сили; по-третє, наслідки даного процесу як для країни-експортера робочої сили так і країни-імпортера. Для відповіді на ці питання студенти можуть використати матеріали, викладені в навчальному посібнику [Політична економія: Навч. посібник / За ред. К.Т.Кривенка, тема 26]

По завершенню вивчення даної теми студент повинен усвідомити:

1. Зв'язок між національними економіками в межах світової системи здійснюється на основі міжнародних економічних відносин, основними з яких є: міжнародна торгівля, міжнародний рух капіталу, міжнародна міграція робочої сили, міжнародні валютні відносини.
2. Історично першою, традиційною і важливою формою міжнародних економічних відносин є міжнародна торгівля. Вона являє собою обмін товарами та послугами між державою оформленими національними господарствами.
3. В залежності від масштабів втручання в міжнародну торгівлю розрізняють два види торгівельної політики: протекціонізм та вільна торгівля. На сьогодні здебільшого країни проводять гнучку зовнішньоторговельну політику, використовуючи як методи протекціонізму, так і політику вільної торгівлі.
4. Міжнародний рух капіталу здійснюється з метою отримання максимального прибутку та диверсифікації ризику. Виділяють різноманітні форми руху капіталу між країнами: державний і приватний; підприємницький і позичковий; прямі і портфельні інвестиції та ін.
5. Міжнародна валютна система – це організаційна форма грошово-кредитних відносин у міжнародному обігу, що закріплена міждержавними угодами і обслуговує взаємний обмін результатами діяльності національних господарств.
6. Еволюція міжнародної валютної системи включає такі етапи:
 - система золотого стандарту;
 - система золотодевізного стандарту;
 - система золотодоларового стандарту (Бреттон-Вудська валютна система);
 - система плаваючих валютних курсів (Ямайська валютна система).

7. Міжнародна міграція робочої сили – це переміщення трудових ресурсів з одних країн в інші і виражає процес їх перерозподілу між ланками світового господарства. Вона обумовлена економічними та неекономічними причинами і може мати форму еміграції (виїзду) та імміграції (в'їзду).

Тема 27. Економічні аспекти глобальних проблем

Розпочати вивчення даної теми слід з розуміння процесів глобалізації, що визначають розвиток людства в останній чверті ХХ ст., стають постійно діючим фактором і внутрішнього, і міжнародного економічного життя. Глобалізація світової економіки – складна, багатоаспектна проблема, за якою приховується безліч явищ та одночасно протікаючих процесів, а також проблем, котрі зачіпають все людство і які прийнято називати глобальними проблемами сучасності. Виникнення даних проблем свідчить про той факт, що глобалізація світового господарства протікає в конфліктній, проблемній, суперечливій формі.

Глобальні проблеми – всезагальні проблеми, що визначаються загальнопланетарним за своїми масштабами і значенню характером, пов'язані з життєвими інтересами народів усіх країн, становлять загрозу життю для всього людства і можуть бути вирішені лише спільними діями всіх країн світу.

В числі глобальних проблем частіше всього фігурують проблеми миру та роззброєння, економічна, демографічна, енергетична, сировинна, продовольча, подолання бідності та відсталості. Слід зазначити, що у міру розвитку людської цивілізації можуть виникати і вже виникають нові глобальні проблеми, зокрема: проблема освоєння та використання ресурсів світового океану, освоєння та використання космосу.

Глобальні проблеми за своїм походженням, характером і способами вирішення поділяються на три основні групи. До першої групи відносять проблеми, які виникають у сфері взаємодії природи і суспільства (сировинна,

енергетична, продовольча, екологічна проблеми, проблема освоєння ресурсів світового океану, оволодіння космосом). Друга група – це проблеми соціально-економічних і воєнно-економічних відносин (подолання економічної відсталості, роззброєння і збереження миру, локальні, регіональні та міжнародні кризи та ін.). І, нарешті, третя група проблем охоплює проблеми, що пов'язані з розвитком людини, забезпечення її майбутнього (Боротьба з зuboжінням, голодом, хворобами, наркоманією тощо).

Звертаємо увагу студентів на те, що глобальні проблеми мають яскраво виражений економічний аспект. Вони впливають на структуру відтворення, динаміку економічних процесів, пошуки ефективних форм і методів управління. Так, наприклад, щорічні збитки від деградації природи оцінюються (у відсотках від ВВП): 0,4 – 2 для розвинутих країн (США, ФРН, Нідерланди, Японія, Великобританія); 3-5 – для держав Східної Європи; 6-15 – для країн СНД (зокрема в Україні – 10-15%); 6-18 – у країнах “третього світу” (Нігерія, Ефіопія тощо). Рекомендуємо студентам навести аналогічні приклади, що характеризують соціально-економічні наслідки інших глобальних проблем.

Глобальні проблеми відрізняються загально-планетарним характером, зв'язані з життєвими інтересами народів усіх країн, незалежно від їх соціального ладу, рівня економічної зрілості, географічного становища і можуть бути вирішені шляхом їх взаємодії. Світова спільнота може протистояти загостренню глобальних проблем лише об'єднавши свої зусилля та ресурси, оскільки їх вирішення потребує величезних витрат. Так за деякими оцінками щорічні витрати на ці цілі повинні складати не менш 1 трлн. дол. На сьогодні ж людство такими коштами не володіє, так як на кінець 90-х рр. щорічно світовий валовий продукт склав близько 30 трлн. дол.

Слід зауважити, що можливості розв'язання глобальних проблем залежать від визначення їх пріоритетності при розподілі фінансових ресурсів. У зв'язку з цим звертаємо увагу на те, що відбувається зміна пріоритетів в глобальних проблемах. Так, якщо в 60-70-х рр. головною вважалась проблема запобігання світовій ядерній війни, то на сьогодні на перше місце висувають

відповідно екологічну проблему, демографічну, проблему бідності та відсталості. Проте з певною умовністю всі ці проблеми можна назвати пріоритетними, оскільки глобальні проблеми безпосередньо пов'язані з виживанням людства, хоча і породжені різними факторами, а отже є об'єктами дослідження ряду наук: світової економіки, соціології, права, біології, географії, екології та ін.

Далі студентам рекомендується показати шляхи розв'язання глобальних проблем на прикладах окремих з них. Досить ілюстративною у цьому значенні є екологічна проблема.

Наприкінці ХХ ст. людство опинилося перед загрозою екологічних проблем власного соціально-економічного розвитку. Кількісне та якісне нарощування темпів науково-технічного прогресу, залучення до господарського обороту дедалі більшої маси природних ресурсів, зростання масштабів природокористування і посилення антропогенного тиску на довкілля створюють напружену ресурсно-екологічну ситуацію – критичну з огляду на відтворювальні, асиміляційні та відновлювальні можливості біосфери. Характеризуючи загальний стан навколишнього середовища вчені різних країн використовують такі визначення як: “деградація глобальної екологічної системи”, “розрушення природних систем життєзабезпечення” і т.п., але найчастіше – “глобальна екологічна криза”. Остання характеризується невідповідністю розвитку продуктивних сил, суспільних форм їх розвитку і можливостей біосфери. Результатом екологічної кризи є напруження стосунків між людиною і природою, порушення навколишнього середовища, забруднення і отруювання його відходами, загроза існування людини.

Для розуміння масштабів екологічної проблеми можна навести численні приклади. Так, за оцінкою Міжнародного ґрунтового центру, внаслідок антропогенної діяльності вже деградовано понад 15% світового ґрунтового покриву. Підраховано, що кожної години на планеті стають пустелею 1700 акрів ґрунтів, зникають 5-6 видів тваринного та рослинного світу, знищується понад 3000 акрів тропічних лісів. Близько 250 млн. осіб у різних країнах світу споживають

неякісну питну воду. Забруднення атмосферного повітря промисловими викидами призводить до появи кислотних дощів, “озонових дір” і розвитку “тепличного ефекту” на планеті. Ряд регіонів світу, де екологічні проблеми набули надзвичайної гостроти, отримали статус зон екологічного лиха. До них належать Урал, Перська та Мексиканська затоки, Кузбас, Азовське, Чорне, Балтійське моря та ін. Зоною екологічного лиха визнана й Україна.

Ще раз підкреслимо, що одностороннє вирішення екологічних проблем соціально-економічного розвитку будь-якою державою вже неспроможне істотно вплинути на підвищення рівня екологічної безпеки господарювання. Завдання полягає в тому, щоб сформувавши на планеті єдиний екологічно безпечний господарсько-економічний простір, який буде основою розвитку всіх країн світу. Це, в першу чергу, передбачає узгоджене міжнародне науково-технічне та економічне співробітництво, що спирається на інтеграцію ресурсів, коштів, зусиль всіх країн світу.

Серед решти найгостріших глобальних проблем, що стоять сьогодні перед людством і потребують невідкладного розв’язання, варто звернути увагу на проблеми збереження миру, ліквідації зубожіння, голоду, хвороб, неграмотності, енергосировинну проблему, проблему освоєння Світового океану і космосу. Студентам пропонується самостійно дослідити причини та характер вказаних проблем, їх наслідки та можливі шляхи розв’язання (див.: Політична економія: Навч. посібник / За ред. К.Т.Кривенка, с. 489-496).

Розкриваючи питання щодо міжнародного співробітництва в розв’язанні глобальних проблем, слід ще раз звернути увагу на той факт, що ці проблеми неможливо вирішити швидко на рівні окремих країн. Потрібен єдиний міжнародний механізм їх розв’язання і регулювання, визначення міжнародних правових та економічних норм. Головна роль тут відводиться міжнародним організаціям: ООН, МВФ, ВТО, міжурядовим регіональним та субрегіональним організаціям, багатостороннім угодам і програмам співробітництва.

Можна навести численні приклади успішних спроб щодо розв’язання, хоча б часткового, ряду глобальних проблем.

Зокрема, на міжнародному рівні приділяється велика увага екологічним проблемам. Міжнародна комісія по навколишньому середовищу і розвитку розробляє проблеми покращення якості природного середовища та загальної екологічної обстановки. Ця комісія і ряд інших міжнародних організацій визначають критерії екологічної безпеки, розробляють короткострокові та довгострокові програми.

Слід вказати, що Україна є учасницею майже 30 міжнародних багатосторонніх угод у сфері охорони довкілля, хоча їх існує значно більше. Протягом 90-х років Україна уклала з державами-сусідами кілька десятків угод з регіонального співробітництва про спільні заходи щодо охорони довкілля (наприклад, у межах Карпатського регіону, басейнів річок Дунаю, Дніпра, Чорного моря тощо).

Значну роль у розв'язанні продовольчої проблеми відіграють різноманітні міжнародні організації, передусім спеціалізовані установи ООН – Продовольча і сільськогосподарська організація (ФАО), яка об'єднує близько 190 держав світу, та Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку. Саме з ініціативи ФАО в 1996 р. було прийнято Римську декларацію про всесвітню продовольчу безпеку і План дій Всесвітньої зустрічі на найвищому рівні з проблем продовольства. Ці документи слугують базою для різноманітних шляхів досягнення загальної мети – продовольчої безпеки на індивідуальному рівні, на рівні домашніх господарств, національному, регіональному і глобальному рівнях.

У вирішенні демографічної проблеми значну роль відіграла п'ята Всесвітня конференція ООН по народонаселенню, що відбулася у Каїрі в 1994р., на якій була прийнята “Програма дій” по визначенню політики народонаселення в усьому світі на період до 2015 р. Вона містить положення, що мають відношення до чисельності населення, його приросту та структури, міжнародної міграції, освіти, шляхом співробітництва у розв'язанні демографічної проблеми.

Завершуючи вивчення теми, потрібно звернути увагу на те, що прогрес у вирішенні глобальних проблем пов'язаних з загальнолюдською діяльністю і тій чи іншій конкретній області, упирається головним чином в ресурсне забезпечення програм, що розробляються міжнародними організаціями. За масштабністю і комплексністю задач, які передбачається вирішити, на перше місце, з однієї сторони, висуваються питання щодо джерел таких ресурсів, можливості їх одержання та використання, а з іншої – організація екологічно безпечного розширення відтворення суспільного виробництва в усіх країнах світу.

По завершенню вивчення даної теми студенту слід усвідомити наступне:

1. Глобальні проблеми відрізняються загальнопланетарним характером, пов'язані з життєвими інтересами народів усіх країн, становлять загрозу життю для всього людства і можуть бути вирішені спільними діями всіх країн світу.
2. Виникнення глобальних проблем – очевидний прояв глобалізації світового господарства, що протікає в конфліктній, проблемній, суперечливій формі.
3. За своїм походженням, характером і способами вирішення глобальні проблеми поділяють на три групи: 1) проблеми у сфері взаємодії природи і суспільства; 2) проблеми соціально-економічних і воєнно-політичних відносин; 3) проблеми, пов'язані з розвитком людини.
4. Глобальні проблеми мають яскраво виражений економічний аспект. Вони впливають на структуру відтворення, динаміку економічних процесів, пошуки ефективних форм і методів управління.
5. Для вирішення глобальних проблем потрібен єдиний міжнародний механізм їх розв'язання і регулювання, визначення міжнародних правових та економічних норм. Великі надії у вирішенні глобальних проблем покладаються на ООН, МВФ, ВГО,

регіональні і галузеві організації, котрі мають великий досвід координації міжнародних зусиль, використання ресурсів, регулювання міжнародних економічних зусиль.

2.2. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ, ЛІТЕРАТУРА ТА ТЕРМІНОЛОГІЧНІ СЛОВНИКИ

Тема 1. Предмет і метод політичної економії

Заняття 1

1. Предмет політичної економії:
 - визначення предмета політичної економії;
 - закони і категорії політичної економії.
2. Зародження і розвиток політичної економії, її напрями і школи.

Заняття 2

1. Методи політичної економії:
 - загальні методи пізнання;
 - спеціальні (конкретні) методи пізнання;
 - терміни і поняття, узагальнення, припущення та спрощення.
2. Функції політичної економії:
 - функції політичної економії;
 - позитивна і нормативна політична економія;
 - політекономія і економікс;
 - завдання вітчизняної політекономії.

ЛІТЕРАТУРА

Підручники і навчальні посібники

1. Політична економія: Навчальний посібник / К.Т.Кривенко, В.С.Савчук, О.О.Беляєв та ін.; За ред. д-ра екон. наук, проф. К.Т.Кривенка. – К.: КНЕУ, 2001. – Тема 1.
2. Беляєв О.О., Бебело А.С. Політична економія: Навчальний посібник. – К.: КНЕУ, 2001. – Тема 1.
3. Макконнел К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы, политика. В 2 т.: Пер. с англ. 11 изд. – М.: Республика, 1992. – Т. 1. – Гл. 1.

Наукова література

4. Бажал Ю. Еволюційна парадигма економіки перехідного періоду // Економіка України. – 1993. - № 8.
5. Єременко В. Сучасна парадигма економічної науки // Економіка України. – 1994. - № 11.
6. Лазовий В. Про “стару” і “нову” парадигми в політичній економії // Економічні науки. – 1997. - № 9.
7. Маркс К., Енгельс Ф. Капітал. Т. 1 // Твори. Т. 23. – Передмова до першого видання.
8. Маршалл А. Принципы экономической науки. – М.: Прогресс, 1993. – Т. 1. – с. 56-106.
9. Павлишенко М. Політекономія – ядро економічної теорії // Економіка України. – 2002. - № 7.
10. Савчук В., Кривенко К. Вітчизняна політична економія: Концептуальні засади та предмет // Наукові записки. Вип. 1. – К.: Хрещатик, 1998. – с. 21-30.
11. Савчук В.С. Місце політекономії у циклі дисциплін економічної теорії // Університетський рівень освіти: зміст та напрями забезпечення: Матеріали науково-методичної конференції. – К.: КНЕУ, 1998.

12. Тивончук І. Про предмет і класифікацію сучасної економічної науки // Економіка України. – 1995. - № 10.

13. Туган-Барановський М.І. Політична економія. Курс популярний. – К.: Наукова думка, 1994. – Вступ. – с. 59-62.

14. Якуша Ю. Деякі питання реалізації практичної функції політекономії в сучасних умовах // Економіка України. – 1991. - № 5.

Термінологічний словник ключових понять

Економічна категорія – наукове поняття, яке характеризує окремі сторони економічного явища.

Економічний закон – суттєві, стійкі і необхідні причинно-наслідкові зв'язки і взаємозалежності даного економічного процесу.

Метод пізнання – спосіб, шлях дослідження предмета політичної економії.

Нормативна політична економія – така, що спирається на оцінці, судження людей стосовно того, якою має бути економічна система суспільства.

Позитивна політична економія – така, що має справу з фактами об'єктивної дійсності та уникає суб'єктивних оцінних суджень.

Предмет політичної економії – уся система економічних відносин людей в різних економічних формаціях в їх єдності і взаємодії з обмеженими продуктивними силами і політичними, ідеологічними та соціальними інститутами суспільства. Вона, пізнаючи закони, показує, як люди і суспільство мають здійснювати кінцевий вибір рідкісних ресурсів, як найкраще виробляти різні товари і послуги, розподіляти й обмінювати їх з метою максимального задоволення потреб людей.

Принцип – узагальнення, яке лежить в основі певного економічного явища, становить його першооснову.

Тема 2. Економічні потреби і виробничі можливості суспільства.

Економічні інтереси

Заняття перше

1. Виробничі можливості суспільства і продукт виробництва:
 - фактори виробництва та їх взаємодія;
 - продукт виробництва.
2. Виробничий потенціал і межа виробничих можливостей:
 - обмеженість ресурсів;
 - межа виробничих можливостей;
 - вмінені витрати.
3. Економічні потреби суспільства. Закон зростання потреб:
 - сутність потреб;
 - закон зростання потреб.

Заняття друге

1. Корисність продукту. Закон спадної граничної корисності:
 - корисність продукту;
 - гранична корисність продукту;
 - закон спадної граничної корисності.
2. Економічні інтереси, їх взаємозв'язок з потребами, споживанням і виробництвом:
 - економічні інтереси та їх структура;
 - економічні суперечності як джерело соціально-економічного прогресу;
 - споживання – кінцева мета виробництва.

ЛІТЕРАТУРА

Навчальна література

1. Політична економія. Навч. посібник. За ред. К.Т.Кривенка. – К.: КНЕУ, 2001. – Тема 2.
2. Бєляєв О.О., Бебело А.С. Політична економія. Навчальний посібник. – К.: КНЕУ. 2001. – Тема 2.
3. Основи економічної теорії: політекономічний аспект / За ред. Г.Н.Климка, В.П.Нестеренка. – К.: Вища школа, Знання. – 1997. – Розд. VI.
4. Макконнэлл К., Брю С. Экономикс: Принципы, проблемы, политика: В 2 т. – М.: Республика, 1992. – т. 1. – Гл. 2.

Наукові праці

5. Башнянин Г., Мочерний С. Граничної корисності концепція / Економічна енциклопедія: У 3-х т. Т. 1 / Редкол.: ... С.В.Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Академія. – 2000. – с. 275-276.
6. Бем-Баверк Е. Основы теории ценности / Экономическая теория. Хрестоматия. – М.: Высш. шк, 1995.
7. Збарський М. Інтереси – рушійна сила суспільного прогресу // Економіка України. – 1999. - № 7.
8. Кларк Дж.Б. Распределение богатства / Экономическая теория. Хрестоматия. – М.: Высш. шк. – 1995.
9. Маркс К. Капітал. Т. 1. // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. Т. 23. Розділ V, § 1.
10. Маршалл А. Принципы экономической науки. Т. 1. – М.: Прогресс, 1993. – Книга IV, гл. 1, § 1.
11. Олесюк Г. Особливості формування балансу виробничих, майнових та фінансових ресурсів території // Економіка України. – 2001. - № 11.

12. Палкін Ю. Соціально-економічна справедливість в умовах ринку // Економіка України. – 1997. - № 10.
13. Покритан А. Ринкова трансформація і проблема пріоритетів в економіці України // Економіка України. – 1997. - № 2.
14. Самуельсон П. Економіка. Вводний курс: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1964. – Гл. 2, 21, 26.
15. Смирнов С. Соціальна політика: новий курс / Вопросы экономики. – 1999. - № 2.

Термінологічний словник

Виробничий потенціал суспільства – сукупність виробничих ресурсів (факторів виробництва), з урахуванням їх обсягу, структури, технічного рівня та якості за умови повного використання робочої сили і підприємницького ресурсу.

Гранична корисність – додаткова корисність, або задоволення, одержуване людиною від споживання ще однієї одиниці конкретного блага.

Економічні потреби – ставлення людей до економічних умов, їх життєдіяльності, котрі дають їм задоволення, насолоду або втіху і які спонукають людей до діяльності, щоб мати і володіти такими умовами.

Закон спадної корисності – зменшення граничної корисності в міру споживання людиною кожної додаткової одиниці певного продукту.

Межа виробничих можливостей національної економіки – максимальний обсяг продукції, що її може виробити економіка за даного рівня технологічного розвитку і наявних факторів виробництва.

Абсолютні потреби – такі потреби в матеріальних благах і послугах, які породжені сучасним рівнем розвитку економіки і виробництво яких лише починає освоюватися.

Виробництво – процес створення людьми у взаємодії з іншими виробничими факторами різноманітних благ, необхідних для забезпечення життєдіяльності, добробуту і розвитку всього суспільства.

Дійсні потреби – ті, які в основному відповідають рівню розвитку виробництва відповідних благ і можуть бути задоволені.

Економічний інтерес – реальний, зумовлений економічними відносинами та принципом економічної вигоди мотив і стимул соціальних дій людей щодо задоволення потреб.

Закон зростання потреб – невтомне бажання людей мати все більше матеріальних благ і послуг, які дають їм насолоду, тобто задовольняють їхні зростаючі потреби.

Засоби виробництва – створені людиною в процесі виробництва засоби праці та предмети праці. Інша назва – капітал, капітальні блага.

Земля, чи, більш широко, природні ресурси, - дар природи для виробничих процесів.

Корисність – здатність матеріального блага чи послуги задовольняти ту чи іншу потребу людини.

Підприємницька здібність – особливий вид людського хисту, представленого діяльністю з координації і комбінування всіх інших факторів виробництва.

Платоспроможні потреби – ті, які людина може задовольнити відповідно до власних доходів і рівня цін.

Потреба – категорія, що відбиває ставлення людей до умов їх життєдіяльності, а звідси визначає і поведінку.

Продукція виробництва – вироблені матеріальні блага і послуги, які є корисними для забезпечення потреб суспільства.

Рідкість ресурсів – нестача (обмеженість)т землі, засобів виробництва, робочої сили і підприємницької здібності для задоволення безмежних матеріальних потреб людей.

Робоча сила – сукупність фізичних і розумових здібностей людини, її здатність до праці.

Тема 3. Економічна система суспільства

Заняття перше

1. Сутність і основні структурні елементи економічної системи.

Класифікація економічних систем:

- сутність та основні структурні елементи економічної системи;
- класифікація економічних систем та її критерії.

2. Продуктивні сили як матеріальна основа економічної системи:

- сутність продуктивних сил;
- структура продуктивних сил;
- суспільний поділ праці;
- продуктивність праці;

3. Виробнича функція та її складові.

Заняття друге

4. Економічні відносини як соціальна форма і спосіб організації економічної системи:

- сутність економічних відносин, їх пофазна структура;
- виробничі відносини і спосіб виробництва;
- техніко-економічні, організаційно-економічні і соціально-економічні відносини;

5. Типи економічних систем. Класифікація типів економічних систем та її критерії:

- формаційний підхід і класифікація типів економічних систем;
- цивілізаційний підхід до класифікації економічних систем за типами.

6. Загальний економічний закон розвитку економіки.

ЛІТЕРАТУРА

Навчальна література

1. Політична економія: Навч. посібник / К.Т.Кривенко, В.С.Савчук, О.О.Беляєв та ін.; За ред. К.Т.Кривенка. – Київ, 2001. – Тема 3.
2. Політична економія / О.О.Беляєв, А.С.Бєбєло. – Київ, 2001. – Тема 3.
3. Основи економічної теорії: політекономічний аспект / За ред. Г.Н.Климка, В.П.Нестеренка. – 2-ге вид., К.: Вища шк. – Знання, 1997. – Розділ 4.
4. Основы экономической теории: Учебник / С.В.Мочерный, В.К.Симоненко, В.В.Секретарюк, А.А.Устенко; Под общ. ред. С.В.Мочерного. – К.: Знання, 2000. – Тема 1, § 2.3.

Наукова література

5. Беляев А.А. Механизм хозяйствования: сущность и формы проявления. – К.: Вища шк., 1990.
6. Беляев О.О., Бєбєло А.С. Економічна система: властивості, структура, моделі // Вчені записки: Наук. збірник. Вип. 1. – К.: КНЕУ, 1998.
7. Валіцький Анджей. Марксизм і стрибок у царство свободи: Історія комуністичної утопії. – К.: Всесвіт, 1999. – Розд. 8.
8. Герасимов Н.В. Экономическая система: генезис, структура, развитие. – Минск: Навука і техника, 1991.
9. Лукасьян Г.М. Экономическая теория: ключевые вопросы. – М.: Инфра, 1998. – с. 31-34.
10. Маркс К. Капітал. Т. 1. Передмова до першого видання // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – Т. 23.
11. Маркс К. Критика Готської програми // Маркс К., Енгельс Ф. – Твори. – Т. 20.

12. Мочерний С. Виробництво // Економічна енциклопедія: У 3-х томах. Т. 1 // Редкол.: ... С.В.Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Академія, 2000. – с. 191-193.
13. Мочерний С. Економіка // Економічна енциклопедія: У 3-х томах. Т. 1 // Редкол.: ... С.В.Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Академія, 2000. – с. 380-382.
14. Мочерний С. Закон адекватності виробничих відносин рівню й характеру продуктивних сил // Економічна енциклопедія: У 3-х томах. Т. 1 // Редкол.: ... С.В.Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Академія, 2000. – с. 534-536.
15. Павлишенко М. Економічна система чи спосіб виробництва // Економіка України. – 2000. - № 3.
16. Покритан А. Про економічний зміст сучасних суспільних відносин в Україні // Економіка України. – 2000. - № 10.
17. Шніцер М. Порівняння економічних систем. – К.: Основи, 1997.

Термінологічний словник

Виробнича функція – взаємозв'язок між максимальним обсягом продукції, яку можна виробити, і витратами факторів виробництва, потрібних для цього обсягу.

Економічна формація – спосіб виробництва як єдність і взаємодія продуктивних сил і даного типу суспільно-виробничих відносин.

Економічні відносини – відносини і зв'язки між людьми, що виникають у процесі суспільного виробництва, розподілу, обміну і споживання.

Загальний економічний закон відповідності – відповідність усіх структурних елементів економічних відносин за своїми якісними параметрами рівню розвитку і характеру продуктивних сил.

Поділ праці – процес відокремлення різних видів виробничої діяльності, завдяки чому окремі групи виробників закріплюються на тривалий період за певними видами виробничої діяльності.

Продуктивні сили – система факторів виробництва, яка забезпечує перетворення речовин природи, відповідно до потреб людей створює матеріальні та духовні блага і визначає зростання продуктивності суспільної праці.

Продуктивність праці – ефективність, плідність праці людського фактора як основної продуктивної сили.

Спосіб виробництва – єдність і взаємодія продуктивних сил, що перебувають на певному рівні розвитку, і даного типу виробничих відносин.

Технологічний спосіб виробництва – поєднання знарядь праці з матеріалами, технологією, енергією, інформатикою та організацією виробництва.

Тема 4. Відносини власності

Заняття 1

1. Власність як економічна категорія:
 - власність як відношення;
 - суб'єкти і об'єкти власності;
 - ознаки власності.
2. Економічний зміст і юридична форма відносин власності:
 - відособлене присвоєння і споживання результатів економічної діяльності;
 - право власності: володіння, розпорядження, користування.

Заняття 2

1. Структура відносин власності. Типи і види власності.
2. Історичний характер систем і форм власності:

- первісні форми власності – общинна, приватна;
- рабовласницька, феодальна системи власності;
- буржуазна система власності;
- система власності одержавленого соціалізму;
- система власності змішаної економіки.

ЛІТЕРАТУРА

Підручники та навчальні посібники

1. Політична економія / За ред. К.Т.Кривенка. – Київ, 2001. – Тема 4.
2. Політична економія / О.О.Беляєв, А.С.Бебело. – Київ, 2001. – Тема 4.
3. Основи економічної теорії / За ред. С.В.Мочерного. – Тернопіль: АТ “Тарнекс”, 1993. – с. 22-24.
4. Основи економічної теорії: політекономічний аспект / За ред. Г.Н.Климка, В.П.Нестеренка. – 2-ге вид., К.: Вища шк. – Знання, 1997. – с. 58-74.

Наукові праці

5. Аибашев Б. Управление, собственность и государственное регулирование экономики // Российский экономический журнал. – 1993. - № 1.
6. Бернадский М. Социальные аспекты преобразования собственности // Вопросы экономики. – 1993. - № 4.
7. Канов О. Функції державної власності: мексиканська модель // Економіка України. – 1999. - № 2.
8. Коваль Я., Антоненко І. Відносини власності в контексті реструктуризації лісового сектора України // Економіка України. – 2001. - № 6.

9. Корнієнко В. Суспільна власність як стратегічна мета // Економіка України. – 1993. - № 1.
10. Лазня І. Відносини власності в умовах формування ринкової економіки в Україні. – К.: Логос, 1997.
11. Мочерний С. Власність // Економічна енциклопедія: У 3-х т. Т. 1 / Редкол.: С.В.Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Академія, 2000. – с. 237-247.
12. Рибалкін В., Маличева Л. Акціонерна власність – внутрішня основа формування і функціонування соціально-ринкового господарства // економіка України. – 1998. - № 2.
13. Рибалкін В.О., Лазня І.В. Теорія власності. – К.: Логос, 2000.
14. Тимошенко Ю.В. Трансформація власності // Проблеми формування ринкової економіки. Міжвід. наук. зб. – Вип. 9. – К.: КНЕУ, 2001.

Термінологічний словник ключових понять

Суб'єкти власності – фізичні чи юридичні особи, які вступають у відносини власності.

Об'єкти власності – майно чи результати праці, з приводу яких виникають відносини власності.

Ознаки власності – це суттєві, істотні властивості, що розкривають економічний зміст власності.

Економічний зміст власності – це глибинна сутність відносин власності, що характеризує відособлене присвоєння результатів економічної діяльності людей.

Право власності – юридична форма прояву відносин власності, що реалізується в трьох атрибутах: право володіння, право розпорядження, право користування.

Трудова власність – означає, що майно, яким володіє власник є результатом його особистої праці чи праці членів його сім'ї.

Експлуаторська власність – це такий тип відносин, за яких стає можливим власниками засобів виробництва привласнювати результати праці інших.

Приватна власність – такий вид власності, при якому всі три функції права власності належать окремій приватній особі.

Суспільна власність – така, де три її функції – володіння, розпорядження і користування належать не одному приватному суб'єкту, а багатьом.

Тема 5. Форми організації суспільного виробництва

Заняття 1

1. **Натуральна форма організації виробництва:**

- сутність і риси натурального виробництва;
- домашня промисловість;
- історичне значення натурального господарства.

2. **Товарна форма організації суспільного виробництва:**

- виникнення товарного виробництва і його сутність;
- основні риси товарного виробництва.
- суб'єкти та об'єкти товарних відносин.

3. **Товар і його властивості:**

- властивості товару та його суперечності;
- мінова вартість.

Заняття 2

1. **Вартість і ціна: альтернативні теорії:**

- теорія трудової вартості;
- суб'єктивно-психологічна теорія вартості (цінності);

2. **Неокласична теорія вартості:**

- розробка неокласичної теорії вартості А.Маршаллом;
- вартість втрачених можливостей;

- загальний закон вартості.
- 3. Проста і розвинена форми товарного виробництва:
 - проста форма товарного виробництва;
 - розвинена (капіталістична) форма товарного виробництва;
 - закони товарного виробництва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Політична економія: Навч. посібник / К.Т.Кривенко, С.В.Савчук, О.О.Беляєв та ін.; За ред. д.е.н., проф. К.Т.Кривенка. – К.: КНЕУ, 2001. – Тема 5.
2. Беляєв О.О., Бебело А.С. Політична економія: Навч. посібник – К.: КНЕУ, 2001. – Тема 5.
3. Основи економічної теорії: політекономічний аспект / За ред. Г.Н.Климка, В.П.Нестеренка. – К.: Вища школа, 1997. – Розд. 10.
4. Семюелсон П.А., Нордгауз В.Д. макроекономіка: Пер. з англ. – К.: Основи, 1995. – Розд. 3. – С. 55-62.

Наукові праці

5. Батура О., Головата І. Теорія цінності в оцінках українських економістів на зламі ХІХ-ХХ ст. // Економіка України. – 2002. - № 7.
6. Гриценко А. Еволюція вартості // Економіка України. – 2001. - № 4.
7. Кириленко В., Кириленко Л. Теорія ціни та сучасне ціноутворення // Економіка України. – 2002. - № 8.
8. Кривенко К.Т. Категорія вартості в контексті неокласичної теорії: позитивні аспекти // Вчені записки: Наук. зб. – Вип. 3. – К.: КНЕУ, 2001.
9. Маркс К. Капитал. Т. 1. Отдел первый // Маркс К., Энгельс Ф. – Соч. – 2-е изд. – Т. 23.

10. Маршалл А. Принципы экономической науки: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1994. – Т. 1., кн. 3. - Гл. 6.
11. Павлишенко М. Модифікація вартості товару // Економіка України. – 2001. - № 7.
12. Покритан А. Про еволюцію товарної форми продукту // Економіка України. – 2001. - № 11.

Термінологічний словник ключових понять

Вартість – економічна категорія, яка синтезує в собі вартість утрачених можливостей у зв'язку з виробництвом будь-якого товару.

Вартість трудова – уречевлена в товарі загально-людська (суспільна) праця.

Вартість утрачених можливостей – вартість товару чи ресурсу, від яких відмовились.

Домашня промисловість – виробництво в селянському господарстві готових продуктів для особистого і виробничого споживання.

Другий великий суспільний поділ праці – відділення ремесла від сільського господарства.

Загальний закон вартості: якщо чинники виробництва використовуються оптимально щодо платоспроможних потреб суспільства, забезпечують обсяг випуску товарів на межі виробничих можливостей країни, то вартість кінцевого продукту буде найнижчою з усіх можливих варіантів організації виробничого процесу.

Мінова вартість – кількісне відношення або пропорція, в якому один товар обмінюється на інший.

Натуральне виробництво – тип господарства, в якому виробництво спрямоване безпосередньо на задоволення особистих потреб і потреб виробництва.

Перший великий суспільний поділ праці – відділення тваринницьких племен від племен, що займалися переважно землеробством.

Просте товарне виробництво – товарне господарство, в якому товари виробляються дрібними виробниками – ремісниками, кустарями, селянами тощо.

Розвинена форма товарного виробництва – товарне господарство, в якому майже все виробляється не для себе, а на ринок і в якому масовим товаром стає робоча сила людини (праця); капіталістичне товарне виробництво.

Товар – продукт, що виробляється не для особистого споживання, а для обміну на гроші.

Товарне виробництво – організаційна форма суспільного виробництва, за якої продукти виробляються не для власного споживання, а для обміну через купівлю-продаж на ринку.

Товарні економічні відносини – система зв'язків і відносин між людьми, які пов'язані з виробництвом товарів та їх обміном на ринку.

Тема 6. Гроші

1. Гроші: сутність та їхні функції:

- становлення і еволюція грошових відносин.
- сутність грошей;
- функції грошей;
- концепції грошей.

2. Грошовий обіг та його закони:

- грошова маса;
- сталість грошового обігу;
- грошові реформи;
- інфляція.

3. Сучасна грошова система:

- еволюція грошей;

- сучасні зміни в грошовому обігу.

ЛІТЕРАТУРА

Навчальна література

1. Політична економія: Навчальний посібник / К.Т.Кривенко, В.С.Савчук, О.О.Беляєв та ін. За ред. д-ра екон. наук, проф. К.Т.Кривенка. – К.: КНЕУ, 2001. – Тема 6.
2. Беляєв О.О., Бебело А.С. Політична економія: Навчальний посібник. – К.: КНЕУ, 2001. – Тема 6.
3. Макконелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс. Принципы, проблемы и политика. – М.: Республика, 1992. – Глава 15.
4. Основи економічної теорії / За ред. С.В.Мочерного. – Тернопіль: АТ “Тарнекс”, 1993. - Тема 3, § 5-7.
5. Основи економічної теорії: політекономічний аспект / За ред. Г.Н. Климка, В.П. Нестеренка. – К.: Вища шк., 1997. – Розділ 14.

Наукові праці

6. Величко О. Становлення і розвиток грошово-кредитної системи України // Економіка України. – 2001. - № 5.
7. Гальчинський А. Теорія грошей. – К.: Основи, 1996. – Тема 2, 8, 10.
8. Гриценко А. Гроші: сутність, функції та агрегати. // Економіка України, 1999, № 2, с. 62-71.
9. Ковальчук Т., Іванов Е. Монетарний протекціонізм в Україні. Економіка України. – 1997. - № 8.
10. Ковальчук Т., Коваль М. Основні чинники інфляції в Україні // Економіка України, 1996, № 3- 4.

11. Лукінов І. Інфляційна політика, її руйнівні наслідки і шляхи їх подолання // Економіка України 1994. - № 1.
12. Маркс К., Енгельс Ф. Капітал. Т.1 // Твори. – Т. 23. – Відділ 1.
13. Мельник О. Інфляція: теорія і практика регулювання. – К.: Знання, 1999. – Розділ 1.
14. Полозенко Д. Регулювання грошового обігу в ринкових умовах // Економіка України, 1997. - № 11.
15. Ушаков П. Современная дискуссия по теории денег // Экономические науки, 1991, № 2.
16. Федченко П., Козуб Д. Жорстка монетарна політика та рівень монетизації в Україні // Економіка України, 1998. - № 5.
17. Чухно А. Природа сучасних грошей // Економіка України, 1991. - № 12, 1992, № 1.
18. Чухно А. Створення грошової системи України // Економіка України, 1994. - № 11.

Терміни і категорії

Проста, одинична чи випадкова форма вартості – це така форма вартості, при якій одному товару, що знаходиться у відносній формі вартості, відповідає тільки один інший товар, що перебуває у еквівалентній формі вартості.

Повна, або розгорнута, форма вартості – це така форма вартості, при якій одному товару, що перебуває у відносній формі вартості, відповідає безліч інших товарів, що знаходяться у еквівалентній формі вартості.

Загальна чи грошова форма вартості – це така форма вартості, при якій безлічі товарів, які перебувають у відносній формі вартості, відповідає один товар, що знаходиться у еквівалентній формі, внаслідок чого цей товар перетворюється на загальний еквівалент та набуває властивості загальної обмінюваності.

Гроші – товар, який служить загальним еквівалентом вартості.

Продуктові гроші – такі гроші, які окрім основної споживчої цінності як предмету споживання, мають і додаткову, вони є загальним еквівалентом.

Металеві гроші – такі гроші, матеріальне тіло яких виготовлено з певного металу, а загальним еквівалентом вони стають завдяки великим витратам виробництва на видобуток цього металу.

Монометалізм – така система грошового обігу, яка базувалась на використанні у якості повноцінних грошей лише якогось одного металу.

Біметалізм – така система грошового обігу, яка базувалась на використанні у якості повноцінних грошей двох різних металів.

Монета – певна кількість металу визначеної форми, ваги та проби з відповідним державним клеймом.

Паперові гроші - такі гроші, які являють собою лише знаки вартості, виготовлені з паперу, і які заміщують у обігу певну кількість повноцінних грошей і випускаються у обіг державою з примусовим курсом.

Кредитні гроші – такі гроші, які являють собою боргові зобов'язання суб'єктів економіки, і завдяки цьому виконують роль знаків вартості у обігу.

Вексель – боргове зобов'язання, яке передбачає сплату певної суми грошей певною особою у визначений строк.

Банкнота – боргове зобов'язання (вексель) банку.

Депозит – внесок клієнтом банку певної суми грошей на свій рахунок у цьому банку.

Кредитна картка – пластиковий носій, на якому записана у електронній формі інформація про величину суми грошей, якою може розпоряджатись її власник.

Повноцінні гроші – це ті, що є загальним еквівалентом завдяки витратам виробництва на виготовленню їх матеріалу на рівні номінального знака вартост, який на них позначений.

Неповноцінні гроші – це ті, витрати на виготовлення яких є значно меншими ніж той номінальний знак вартості, який на них позначений.

Міра вартості – засіб визначення вартості іншого товару у обміні.

Ціна – вираз вартості товару у грошовій формі.

Засіб обігу – засіб придбання необхідного товару та покриття боргових зобов'язань.

Засіб збереження вартості (засіб утворення скарбів, засіб заощадження, засіб нагромадження) – засіб збереження у грошовій одиниці тієї купівельної сили, яка характеризує її як одиницю вартості, тоді, коли гроші тимчасово випадають з обігу.

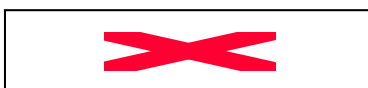
Грошовий обіг – процес руху грошей, що обслуговує реалізацію суспільного продукту.

Закони грошового обігу – закони, що визначають кількість грошей, яка необхідна для нормального функціонування суспільного виробництва при різних умовах.

1) за умов нерозвинутості кредитних відносин і виконання грішми лише функції засобу обігу зміст закону грошового обігу полягає у тому, що кількість грошей, які знаходяться у обігу, визначається сумою цін всіх товарів та послуг, що підлягають реалізації, та швидкістю обігу грошової одиниці;

$$K_{зр} = \frac{Ц \cdot T - K + П - ВП}{Шо}$$

2) за умов розвитку кредитних відносин і виконання грішми ще і функції засобу платежу зміст закону грошового обігу полягає у тому, що кількість грошей, які знаходяться у обігу, визначається сумою цін всіх товарів та послуг, що підлягають реалізації, за вирахуванням: а) суми цін товарів, проданих у кредит цього року, та б) сума взаємопогашених платежів; та з додаванням суми цього річних платежів за борговими зобов'язаннями, строк сплати за якими настає цього року. І все це ділиться на швидкість обігу грошової одиниці.

Інфляція – це процес зменшення купівельної спроможності грошової одиниці.

Повзучою називають інфляцію у випадку, коли ціни зростають темпом

до 10 % на рік.

Галопуючою називають інфляцію у випадку, коли ціни зростають темпом від 10 до 100 % на рік.

Гіперінфляцією називають інфляцію у випадку, коли ціни зростають темпом більшим ніж 100 % на рік.

Грошова реформа – це перебудова наявної в країні грошової системи.

Формальна грошова реформа зводиться до впровадження нового зразка купюри з одночасним, або поступовим вилученням тієї, що функціонує.

Деномінаційна грошова реформа полягає у тому, що разом зі зміною зразка купюри відбувається зміна існуючого масштабу цін (зменшення кількості нулів на купюрах).

Конфіскаційна грошова реформа полягає у безоплатному вилученні державою частини грошей суб'єктів економіки.

Тема 7. Витрати виробництва і прибуток

Заняття перше

1. Витрати виробництва їх сутність і види:
 - суть витрат виробництва;
 - витрати суспільства і витрати підприємства;
 - економічні витрати і бухгалтерські витрати. Собівартість.
2. Структура витрат виробництва. Граничні витрати:
 - зовнішні (явні) і внутрішні (неявні) витрати;
 - постійні і змінні витрати. Валові і середні витрати;
 - граничні витрати виробництва. Закон спадної віддачі.

Заняття друге

3. Витрати виробництва, вартість товару і його ціна.
4. Прибуток як економічна категорія розвинутого товарного виробництва.

- суть і теорії прибутку;
- норма прибутку і фактори, що на неї впливають.

ЛІТЕРАТУРА

1. Політична економія: Навч. посібник / К.Т.Кривенко, В.С.Савчук, О.О.Беляєв та ін.; За ред. д-ра екон. наук проф. К.Т.Кривенка. – К.: КНЕУ, 2001. – Тема 7.
2. Беляєв О.О., Бебело А.С. Політична економія: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2001. – Тема 7.
3. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник / За ред. Г.Н.Климка, В.П.Нестеренка. – 2-ге вид. – К.: Вища школа. – Знання, 1997. – Розділ 18.
4. Основи економічної теорії: Підручник / А.А.Чухно, П.С.Єщенко, Г.Н.Климко та ін.: За ред. А.А.Чухна. – К.: Вища школа, 2001. – Розділ 12.
5. Макконелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. В 2 т.: Пер. с англ. – М.: Республика, 1992. – Т. 2. Гл. 24.

Наукові праці

6. Андреев П., Щербак М. Обгрунтування потреби техніки та оцінка витрат виробництва // Економіка України. – 1997. - № 1.
7. Бець М. Планування рентабельності виробництва // Економіка України, 2000. - № 2.
8. Бланк И.А. Управление прибылью. – К.: Ника – Центр Эльга, 1998.
9. Богатин Ю.В., Швандер В.А. Производство прибыли: Учебн. пособие для вузов. – М.: Финансы, ЮНИТИ, 1998.
10. Богочов С. Порівняльна ефективність функціонування підприємств різних форм власності // Економіка України, 2000. - № 8.

11. Гриценко А. Еволюція вартості // Економіка України, 2001. - № 4.
12. Жевтяк А.П. К вопросу о составе издержек производства // Финансы. – 1995. - № 3.
13. Исчисление налога на прибыль и определение себестоимости (вопросы и ответы) // Финансы. – 1996. - № 7 – с. 28.
14. Кожанова Є.П., Коюда О.П. Факторний аналіз прибутку // Фінанси України, 1999. - № 4.
15. Колесникова Л. Предпринимательство: от «максимизации прибыли» к синергии социально-экономических систем // Вопросы экономики, 2001. - №10.
16. Кривенко К.Т. Витрати виробництва в системі економічного відтворення // Вчені записки: Наук. збірник. – Вип. 4. – К.: КНЕУ, 2002.
17. Кривенко К.Т. Рентабельність у механізмі суспільного відтворення: політекономічний аналіз. – К.: Либідь, 1990. – гл. I, II.
18. Маркс К., Капітал. Т. 3 // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – Т. 25. – Ч. 1. – Розд. V.
19. Моргунов В. Нормирование прибыли при регулировании цен естественных монополий (две концепции) // Вопросы экономики, 2001. - № 9.
20. Непринцева Е., Батурина И. Производство и предложение. Издержки и прибыль // Российский Экономический журнал. – 1993 - № 3.
21. Никитин С., Глазова Е., Никитин А. Прибыль: теоретические и практические подходы // Мировая экономика и международные отношения, 2002. - № 5.
22. Попович О.М. Прибуток як чинник самоорганізації // Економіка і прогнозування, 2001. - № 1.
23. Растяпін А.В., Бубенко С.П. Максимізація прибутку підприємства // Фінанси України, 2002. - № 2.

24. Розанова Н. Эволюция взглядов на природу фирмы в западной экономической науке // Вопросы экономики, 2002. - № 1. – с. 50-67.
25. Субботович Ю.Л. Прибуток у господарській діяльності підприємницьких структур // Фінанси України, 1999. - № 12.
26. Что включать в валовые расходы // Все о бухучете. – 1998 - № 51 – с. 28.
27. Чухліб А.П., Колбушкін Ю.П. Сутність і природа витрат на виробництво // Фінанси України. – 1997 - № 9 – с. 30.

Термінологічний словник ключових понять

Бухгалтерський прибуток – різниця між загальним вииторгом (доходом) підприємства і бухгалтерськими витратами (собівартістю).

Валові витрати – сума постійних і змінних витрат на кожному рівні виробництва.

Граничні витрати виробництва – додаткові витрати на виробництво однієї додаткової одиниці обсягу продукції.

Економічний прибуток – різниця між загальним вииторгом (валовим доходом) і економічними витратами.

Економічні витрати – виплати, які підприємство повинне зробити, або ті доходи, які підприємство повинно забезпечити постачальнику ресурсів для того, щоб відволікти ці ресурси від використання в альтернативних виробництвах.

Закон спадної віддачі – продукт кожної додаткової одиниці фактора виробництва зменшується, якщо інші фактори залишаються сталими.

Змінні витрати – витрати, величина яких у короткостроковому періоді змінюється залежно від зміни обсягу продукції.

Норма прибутку – відношення прибутку в грошовому вираженні до всього авансованого капіталу, виражене у відсотках.

Нормальний прибуток – дохід тих, хто забезпечує економіку підприємницькими здібностями.

Постійні витрати – витрати, величина яких у короткостроковому періоді не залежить від зміни обсягу продукції.

Середні витрати – витрати на одиницю випуску продукції, які дорівнюють валовим витратам, поділеним на вироблену кількість товару.

Тема 8. Ринок: сутність, функції та моделі

Заняття 1

1. Ринкові відносини, їх об'єкти і суб'єкти:

- інституціональні основи ринкової економіки;
- ринкові відносини, їх суб'єкти і об'єкти.

2. Ринок і його сутність. Попит і пропонування:

- ринок і його сутність;
- попит і пропонування, чинники, що на них впливають. Рівноважна ціна.
- функції ринку.

Заняття 2

1. Еластичність попиту і пропонування на індивідуальних ринках:

- еластичність попиту;
- еластичність пропонування;
- еластичність і дохід товаровиробника.

2. Конкуренція і моделі ринків:

- конкуренція, її сутність і функції;
- форми конкуренції і моделі ринків.

ЛІТЕРАТУРА

Навчальна література

1. Політична економія: Навчальний посібник / К.Т.Кривенко, В.С.Савчук, О.О.Беляєв; За ред. К.Т.Кривенка. – К.: КНЕУ, 2001. – Тема 8.
2. Беляєв О.О., Бебело А.С. Політична економія: Навчальний посібник. – К.: КНЕУ, 2001. – Т. 8.
3. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник / За ред. Г.Н.Климка, В.П.Нестеренка. – 2-ге вид. перероб. і доп. – К.: Вища школа. – Знання, 1997. – Розд. 3.
4. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. Т.1, 2. – М.: Республика, 1992. Т. 1 – Гл. 4; Т. 2. – Гл. 22.

Наукова література

5. Гэлбрейт Д.К. Экономические теории и цели общества: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1976. – Розд. 2. Рыночная система.
6. Гош. О. Об'єктивні засади ціноутворення в постсоціалістичній Україні. – 2001. - № 1.
7. Кириленко В., Кириленко Л. Теорія ціни та сучасне ціноутворення // Економіка України. – 2002. - № 8.
8. Маршалл А. Принципы экономической науки. – М.: Прогресс, 1993. – Т. 2. – Кн. 5. – Гл. 1-2.
9. Мельникова О. Особливості національної монополії // Економіка України. – 2001. - № 2.
10. Палкін Ю. Соціально-економічна справедливість в умовах ринку // Економіка України. – 1997. - № 10.

11. Полуянов В. Монополізованість промисловості України і тенденції формування ринкових суб'єктів господарювання // Економіка України. – 2001. - № 9.
12. Рибалкін В. Ринок як економічний інститут власності // Економіка України. – 2001. - № 2.
13. Самуельсон П. Економіка. Вводний курс: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1964. – Гл. 3-4.
14. Скудар Г. Стратегія піднесення конкурентоспроможності підприємства: проблеми і складові успіху // Економіка України. – 2000. - № 6.
15. Черняк В.З. Рынок. – М.: Финансы и статистика, 1996.
16. Чухно А.А. Рынок. – К.: Украина, 1995.
17. Шніцер Мартин. Порівняння економічних систем: Пер. з англ. – К.: Основи, 1997. – Розд. 2. – с. 44-48.

Термінологічний словник

Валовий дохід – здобуток ціни на кількість продукції ($P \times Q$).

Досконала (чиста) конкуренція – ситуація, коли жоден виробник не може впливати на ринкову ціну.

Конкуренція – економічне змагання за досягнення кращих результатів у будь-якій сфері діяльності, боротьба товаровиробників за найбільш вигідні умови господарювання, одержання максимального прибутку.

Попит – потреба в товарах (послугах), яка зумовлена платоспроможністю і виражена в грошовій формі.

Пропонування – кількість продукту, що може бути доставлена на ринок для продажу за кожної можливої ціни протягом визначеного проміжку часу.

Ринкова система – система ринків, цін та конкуренції.

Ринковий механізм – координація діяльності суб'єктів через систему цін.

Ринок – обмін, що здійснюється відповідно до законів товарного виробництва й обміну.

Цінова еластичність попиту – відношення процента зміни величини попиту до процента зміни ціни.

Цінова еластичність пропонування – вимірюється процентом зміни величини пропонування внаслідок зміни ціни товару на 1%.

Рівноважна ціна – ціна за якої не має ні дефіциту, ні надлишку товарів і послуг; ціна на конкурентному ринку, за якої величина попиту і величина пропонування співпадають.

Недосконала конкуренція – ринкова ситуація, коли підприємство, або їх об'єднання, виробляє і поставляє таку частку продукту, що може вирішальним чином впливати на формування ціни. Недосконалою конкуренцією є: чиста монополія, олігополія, монополістична конкуренція.

Олігополія – така ситуація в умовах недосконалої конкуренції, коли виробництво в певній галузі контролюється невеликою кількістю підприємств.

Монополія – така ринкова ситуація, коли певний товар поставляється єдиним підприємством, яке здатне впливати на обсяг виробництва і на ціну товару.

Монополія часткова – ринкова ситуація, на якому число продавців настільки незначне, що кожен з них здатен впливати на загальний обсяг пропонування і на ціну.

Конкурентний ринок – ринок, на якому так багато продавців і покупців певного товару, що ніхто не може вирішальним чином впливати на ринкову ціну.

Тема 9. Класифікація ринків і загальні ознаки їх функціонування

(Тема вивчається самостійно)

1. Принципи класифікації ринків. Ринок предметів споживання:

- принципи класифікації ринків;
 - ринок предметів споживання, його структура, попит і пропонування.
2. Ринки виробничих ресурсів: попит і пропонування:
- ринки основних виробничих ресурсів;
 - граничний продукт і граничний дохід чинника виробництва;
 - особливості попиту на чинники виробництва;
 - пропонування чинників виробництва.
3. Ринок капіталів:
- ринок капіталів і ринок капітальних благ;
 - орендна плата. Норма прибутку на капітал;
 - формування ринків виробничих ресурсів і капіталів в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

Навчальна література

1. Політична економія: Навчальний посібник / К.Т.Кривенко, В.С.Савчук, О.О.Беляєв; За ред. К.Т.Кривенка. – К.: КНЕУ, 2001. – Тема 9.
2. Беляєв О.О., Бебело А.С. Політична економія: Навчальний посібник. – К.: КНЕУ, 2001. – Т. 8.
3. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. Т.1. – М.: Республика, 1992. – Гл. 4, с. 76 (Рынок ресурсов).
4. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика: Т. 2. – М.: Республика, 1992. – Гл. 29.

Наукові праці

5. Євнух О. Житлова іпотека // Економіка України. – 2001. - № 1.

6. Кащенко О. Про ринок землі та його інфраструктуру // Економіка України. – 2000. - № 2.
7. Кручок С. Про історію розвитку і правове забезпечення іпотечних відносин у Центрально-Східній Європі та в Україні // Голос України. – 2001. - №10.
8. Лагода Т., Юрик Я. Конкуентоспроможність вітчизняних кондитерських виробів // Економіка України. – 1999. - № 2.
9. Маркс К. Капітал. Т. 1 // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – Т. 25. – Ч. 2. – Розділ 21-23.
10. Маршалл А. Принципы экономической науки. Т. 2. – М.: Прогресс, 1993.- Книга VI, гл. VI.
11. Мухін О. Вплив ринку нерухомості на розвиток експертної оцінки майна в Україні // Економіка України. – 2002. - № 4.
12. Потапенко Н. Особливості формування ринку екологобезпечних товарів, технологій і послуг в Україні // Економіка України. – 2001. - № 8.
13. Потапчук Р. Розмір орендних платежів // Економіка України. – 2002. - № 9.
14. Садова У., Семів Л. Регіональні ринки праці: аналіз та прогноз. – Львів, 2000.
15. Самуэльсон П. Экономика. Вводный курс. – М.: Прогресс, 1964. – Гл. 26-27, 29.
16. Якименко М., Краснікова О. Торгівля землею в Україні та її соціально-економічні наслідки // Економіка України. – 1999. - № 8.

Термінологічний словник

Ринок капіталів на відміну від капітальних благ представляє собою оренду капітальних благ або такого її різновиду, як лізинг.

Закон спадної продуктивності виробничого ресурсу означає, що граничний продукт кожної одиниці чинника виробництва зменшується, якщо величина цього чинника збільшується, а інші чинники залишаються сталими.

Граничний дохід за умов досконалої конкуренції дорівнює ціні, помноженій на граничний продукт:

$$MRP_i = MR_i \times P \text{ для кожного чинника виробництва,}$$

де MR – граничний продукт (marginal product); P – ціна; MR_i – граничний продукт від чинника i .

Граничний продукт фактора виробництва – додатковий продукт або обсяг продукції, отриманий унаслідок збільшення витрат цього фактора на одну додаткову одиницю за сталої величини інших факторів виробництва.

Капітал як фактор виробництва – виготовлені товари, які, відповідно, застосовують для продукування інших товарів.

Норма прибутку на капітал – щорічний чистий дохід (орендна плата мінус витрати) на вкладену одиницю капіталу.

Оренда – договір, що його укладають між собою орендодавець майна і орендар щодо тимчасового використання певного капітального блага (фабрики, споруди, верстата, комп'ютера тощо) за відповідну плату.

Орендна плата – платежі за тимчасове використання капітальних благ.

Попит підприємства на виробничі ресурси – похідний попит, оскільки залежить від попиту споживача на його кінцеву продукцію.

Пропонування факторів виробництва – готовність їх власників поставити виробничі ресурси на ринок за ціни відповідного рівня та з урахуванням інших чинників.

Ринок виробничих ресурсів – ринок землі, праці і засобів виробництва (капіталу), спрямований на задоволення виробничих потреб.

Тема 10. Інфраструктура ринку і капітал сфери обігу

1. Поняття та основні риси інфраструктури ринку, її роль у регулюванні економічних процесів.
2. Позичковий капітал і процент:
 - банки, їх роль і функції;
 - інші фінансово-кредитні установи;
 - процент, межі його коливання;
 - суть кредиту, його форми. Банківський прибуток.
3. Капітал у сфері торгівлі:
 - витрати обігу;
 - торговий прибуток;
 - роздрібна й оптова торгівля;
 - товарні біржі.
4. Фондова біржа. Цінні папери.

ЛІТЕРАТУРА

Навчальна література

1. Політична економія: Навчальний посібник / К.Т.Кривенко, В.С.Савчук, О.О.Беляєв; За ред. К.Т.Кривенка. – К.: КНЕУ, 2001. – Тема 10.
2. Беляєв О.О., Бебело А.С. Політична економія: Навчальний посібник. – К.: КНЕУ, 2001. – Т. 8, §§ 2-3.
3. Основи економічної теорії: політекономічний аспект За ред. Г.М. Климка, В.П. Нестеренка. – К.: Вища шк., 1997.
4. Основы экономической теории: Учебник / С.В.Мочерный, В.К.Симоненко, В.В.Секретарюк, А.А.Устенко; Под общ. ред. С.В.Мочерного. – К.: Знання, 2000. – Тема 5.

5. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика: Пер. с англ. Т. 2. – М.: Республика, 1992. – Глава 31. – С. 180-184.

Наукові праці

6. Баласилович Б. та ін. Фондовий ринок і банківська система в інвестиційному процесі України // Банківська справа. – 1998. - № 3.
7. Василик О. Проблеми вдосконалення бюджетної та банківської системи України // Банківська справа. – 1998. - № 3.
8. Дзюблик О. Деякі аспекти грошово-кредитного регулювання економіки // Економіка України, 2000. - № 4.
9. Золотарьов А., Волик І., Кузькін Е. Посилення взаємодії виробництва і обігу // Економіка України, 2000. - № 5.
10. Карагодова О., Распутна Л. Проблема кредитування і шляхи її вирішення // Банківська справа. – 1997. - № 6.
11. Лінніков В., Мізецька О. Становлення ринку цінних паперів в Україні // Банківська справа. – 1997. - № 3.
12. Маркс К. Капітал. Т. 3. – К.: Політвидав УРСР, 1954. – Розділ 21.
13. Мочерний С. Банк // Економічна енциклопедія: У 3-х томах. Т. 1. / Редкол.: ...С В.Мочерний (відпов. ред.) та ін. – К.: Академія, 2000. – с. 77-79.
14. Матвієнко В.П. Держава і банки. – К.: Демократична Україна. – 1996.
15. Омелянович О. Состояние и проблемы торговли в Украине // Экономические науки. – 1995. - № 3.
16. Павленко А., Пастухов А., Войчак А. Концепція та організаційно-економічні принципи оптової торгівлі засобами виробництва // Економіка України. - 1993. - № 3.
17. Паламарчук В.О., Бойченко О.К. Банківська діяльність за умов перехідної економіки: економіко-правові аспекти // Фінанси України. – 1998. - № 3-4.

18. Савченко О. Україна сьогодні: банки, економіка, політика // Банківська справа. – 1997. - № 5.
19. Солодкий М.О. Біржовий ринок. – К.: Джерела. – 2001.
20. Стубайло Г. Основні напрямки кредитної політики комерційних банків // Банківська справа. – 1999. - № 2.
21. Суравцев Г., Ільченко С. Вдосконалення фондової біржової системи – передумова ефективного розвитку економіки України // Економічний часопис. – 1998. - № 8.
22. Тимонькін Б. Стан банківської системи України: оцінка і прогноз // Економічний часопис. – 1998. - № 9.

Термінологічний словник ключових понять

Акція – цінний папір без установленого строку дії, що засвідчує пайову участь у статутному фонді акціонерного товариства, підтверджує членство в акціонерному товаристві і дає право його власникові на одержання частини прибутку у вигляді дивіденду.

Банк – фінансова установа, яка акумулює тимчасово вільні грошові кошти (вклади), надає їх у тимчасове користування у формі кредиту (позики), виступає посередником у взаємних платежах і розрахунках між підприємствами, установами або окремими особами, регулює грошовий обіг у країні, включаючи випуск (емісію) нових грошей.

Банківський прибуток – різниця між процентами на вкладений капітал і виплатою процентів за позиками.

Витрати обігу – витрати підприємства сфери обігу, пов'язані з реалізацією продукції.

Дивіденд – дохід, який отримує власник акції за рахунок прибутку акціонерного товариства.

Інфраструктура ринку – система підприємств і організацій, які забезпечують рух товарів, послуг, грошей, цінних паперів, робочої сили.

Кредит – позика в грошовій або товарній формі на умовах повернення зі сплатою процента; економічні відносини між кредитором і позичальником.

Норма банківського прибутку – відношення чистого прибутку до власних коштів банку.

Норма (рівень) процента – відношення річного прибутку, що одержується власником грошового капіталу, до суми позичкового капіталу.

Облігація – цінний папір, що засвідчує внесення її власником грошових коштів і підтверджує зобов'язання відшкодувати йому номінальну вартість цього цінного папера в передбачений строк з виплатою фіксованого процента.

Оптова торгівля – здійснення посередницьких функцій між промисловцями і роздрібними торговцями.

Позичковий капітал – грошовий капітал, який надається в позику господарському суб'єкту на певний час, на умовах повернення, за плату у вигляді процента.

Позичковий процент – вартість послуги, яка надається кредитором позичальнику (клієнтові), у вигляді надання йому за плату певної суми грошей на обумовлений строк.

Роздрібна торгівля – реалізація товарів безпосередньо споживачам.

Товарна біржа – форма діяльності оптового ринку з купівлі та продажу товарів за встановленими стандартами і зразками.

Торговий капітал – капітал, який забезпечує рух продукту від виробника до споживача.

Фіктивний капітал – акції, облігації та інші цінні папери, які обертаються на фондовій біржі.

Цінні папери – грошові документи, що засвідчують право володіння або відносини позики, визначають взаємовідносини між особою, яка їх випустила, та їх власником і передбачають, як правило, виплату доходу у вигляді дивідендів або процентів, а також забезпечують інші права, що впливають із цих документів, іншим особам.

Тема 11. Домогосподарства

(Тема вивчається самостійно)

1. Домогосподарства як суб'єкт ринкових відносин:
 - суть домогосподарств;
 - функції домогосподарств.
2. Доходи домогосподарства та їх розподіл:
 - джерела доходів домогосподарств та їх джерела;
 - розподіл доходів: функціональний й особистий.
3. Витрати на споживання. Заощадження домогосподарств:
 - витрати на споживання. Ефект заміни і споживчий надлишок;
 - максимізація граничної корисності;
 - заощадження;
 - домогосподарства і сукупний попит.

ЛІТЕРАТУРА

Навчальна література

1. Політична економія: Навч. посібник / К.Т.Кривенко, В.С.Савчук, О.О.Беляєв та ін. За ред. К.Т.Кривенка. – К.: КНЕУ, 2001. – Тема 11.
2. Політична економія: Навч. посібник / О.О.Беляєв, А.С.Бєбєло. – К.: КНЕУ, 2001. – Тема 9.
3. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник / За ред. Г.Н.Климка, В.П.Нестеренка. 2-ге вид. перероб. і доп. – К.: Вища шк. – Знання, 1997. – Розд. 21.
4. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономика: принципы, проблемы и политика: В 2 т.: Пер. с англ. – М.: Республика, 1992. – Т. 1. – с. 105-112.

Наукові праці

5. Кузнєцов О. Методика оцінки характеру поведінки споживачів // Економіка України. – 1999. - № 8.

6. Мочерний С. Домашні господарства // Економічна енциклопедія: У 3-х томах. Т. 1 / Редкол.: С.В.Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Академія, 2000. – с. 359.

7. Одиниць В. Шляхи удосконалення соціального захисту населення // Економіка України. – 1999. - № 11.

8. Соколик М. Грошові доходи і витрати населення України: тенденції та структура // Економіка України. – 1999. - № 3.

Термінологічний словник

Домогосподарство – особа або група осіб, поєднаних з метою забезпечення всім необхідним для життя, тобто об'єднаних спільним веденням господарства.

Сімейні доходи – матеріальна основа відтворення сім'ї, сукупність грошових надходжень, що отримує сім'я від використання ресурсів, які знаходяться в її розпорядженні.

Сімейний бюджет – збалансовані потоки доходів і витрат сім'ї.

Сімейне підприємство – підприємство, яке знаходиться у власності сім'ї і робота якого організовується членами сім'ї.

Індивідуальна власність – особиста власність, власність трудового господарства, власність селянського і особистого підсобного господарства.

Власність сім'ї – майно та сукупність грошових коштів, якими володіє сім'я.

Власність подружжя – сукупність відносин, у які вступає подружжя з приводу володіння та використання майна і фінансових ресурсів, які знаходяться у його розпорядженні.

Гранична корисність доходу – середня гранична корисність на гривню всіх товарів за стану рівноваги для споживача.

Ефект доходу – вплив зміни ціни на реальний дохід споживачів.

Ефект заміни – коли ціна товару зростає, то споживачі намагаються замінити цей товар іншим, щоб отримати бажане задоволення за найменшу ціну.

Заощадження – частина доходу домогосподарства, що не сплачується у вигляді податку та не витрачається на купівлю товарів особистого споживання.

Максимізація граничної корисності – таке впорядкування покупцем свого споживання, за якого кожен окремий товар приносить йому однакову граничну корисність на кожну витрачену гривню.

Сім'я – сукупність осіб, що живуть разом, пов'язаних родинністю та спільним бюджетом.

Споживання домогосподарства – придбання товарів особистого користування та витрати на соціально-культурні та побутові послуги.

Споживчий надлишок – розрив (різниця) між загальною корисністю блага і його ринковою вартістю, що виражається додатковою вигодою для домогосподарства або споживчим надлишком.

Сукупний дохід домогосподарства – вся сума доходів, які воно отримує в грошовій чи натуральній формі з будь-яких джерел.

Тема 12. Підприємство і підприємництво

1. Підприємство як суб'єкт ринкової економіки:

- сутність і ознаки підприємства як суб'єкта ринкової економіки.

Функції підприємства;

- форми і види підприємств.

2. Капітал підприємства і його функції:

- капітал підприємства і його роль у відтворенні виробництва на підприємстві;

- кругообіг капіталу, його стадії і функціональні форми;
- обсяги виробництва і максимізація прибутку в короткостроковому періоді.

3. Оборот капіталу. Основний і оборотний капітал підприємства.

4. Сутність підприємництва, його роль у ринковій економіці:

- сутність підприємництва, його ознаки і функції;

- проблеми розвитку цивілізованого підприємництва в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

Навчальна література

1. Політична економія: Навч. посібник / К.Т.Кривенко, В.С.Савчук, О.О.Беляєв та ін. За ред. К.Т.Кривенка. – К.: КНЕУ, 2001. – Т. 12.

2. Політична економія: Навч. посібник / О.О.Беляєв, А.С.Бєбєло. – К.: КНЕУ, 2001. – Т. 10.

3. Політична економія: Підручник / Г.І.Башнянин, П.Ю. Лазур, В.С.Мєдведєв. – К.: Ніка-Цєнтр Ельга, 2000. – Т. 12.

4. Макконнєлл К.Р., Брю С.Л. Економикс: принципы, проблемы и политика: Пер. с англ. – Т. 2. – М.: Республика, 1992. – Гл. 7. – с. 108-113.

Наукова література

5. Буряк Л.Д. Формування первісного капіталу малих підприємств // Вчені записки: Наук. збірник. – Вип. 3. – К.: КНЕУ, 2001.

6. Золотарьов А. Раціональне використання оборотних засобів у промисловості // Економіка України. – 2001. - № 7.

7. Корнєєв В.В. Особливості формування і накопичення фінансового капіталу в Україні / Вчені записки: Наук. збірник. – Вип. 3. – К.: КНЕУ, 2001.

8. Кривенко К.Т. Витрати виробництва в системі економічного відтворення // Вчені записки: Наук. збірник. – Вип. 4. – К.: КНЕУ, 2002.
9. Маркс К. Капітал. Т. 2. // Маркс К., Энгельс Ф. Собр. Соч. – Т. 24. – Гл. 1, 7, 8.
10. Маршалл А. Принципы экономической науки: Пер. с англ. Т. 3. – М.: Прогресс, 1993. – Книга VI. – Гл. 7.
11. Терещенко О. Фінансування підприємств в Україні: актуальні проблеми і шляхи їх вирішення // Економіка України. – 2002. - № 1.
12. Терещенко О.О. До питання про оптимізацію структури капіталу підприємства // Вчені записки: Наук. збірник. – Вип. 3. – К.: КНЕУ, 2001.
13. Фукс А.Е. Амортизація і оновлення основного капіталу: теорія і практика. – К.: КНЕУ, 1996.
14. Фукс А.Е. Капітал підприємства: проблеми його кругообороту й обороту в економіці України // Вчені записки: Наук. збірник. – Вип. 3. – К.: КНЕУ, 2001.
15. Чечетов М. Державне регулювання та державне підприємництво: міфи і реальність // Економіка України. – 2001. - № 12.
16. Шеремет О. Формування акціонерного капіталу підприємств харчової промисловості України // Економіка України. – 2001. - № 9.

Термінологічний словник

Амортизація основного капіталу – заміщення в грошовій формі зношених засобів праці поступовим перенесенням вартості на продукт (послуги), що виробляються.

Асоціація – об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності (вони не повинні втручатися у виробничу або комерційну діяльність будь-кого з учасників).

Капітал підприємства – засоби виробництва, інше майно та цінності, які обслуговують процес виробництва, а також просте і розширене відтворення підприємства.

Консорціум – об'єднання промислового та банківського капіталу на певний час для досягнення єдиної мети.

Корпорація – об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових або комерційних інтересів.

Кругообіг капіталу – безперервний рух капіталу, у процесі якого він послідовно проходить три стадії, набуває на кожній з них певної функціональної форми і повертається до своєї висхідної форми – грошової.

Моральний знос основного капіталу – передчасна втрата основними фондами їх вартості або зменшення її.

Оборот капіталу – кругообіг капіталу, узятий не як окремий акт, а як процес, що безперервно повторюється.

Основний капітал – частина продуктивного капіталу, яка цілком і багаторазово бере участь у виробництві товару, переносить свою вартість на новий продукт частинами (у міру зношування).

Партнерство (товариство) – форма організації підприємства, що базується на об'єднанні (пайовому, частковому) майна різних власників.

Підприємництво – самостійна, ініціативна, творча і на власний ризик здійснювана діяльність суб'єктів різних форм власності з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг і торгівлі з метою одержання прибутку.

Підприємство – первинна ланка суспільного поділу праці і водночас основна ланка народногосподарського комплексу, яка є товаровиробником і забезпечує процес відтворення на основі самостійності та самоокупності.

Фізичний знос основного капіталу – матеріальний знос машин, інструментів, будинків і споруд, інших засобів праці за час їхнього функціонування в процесі виробництва або невикористання.

Тема 13. Капітал і наймана праця

1. Капітал як економічна категорія:

- перетворення грошей у капітал. Загальна формула руху капіталу;
- первісне нагромадження капіталу;
- сутність категорії капітал: різні підходи у трактуванні.

2. Капітал і праця:

- наймана праця і робоча сила як товар;
- властивості товару робоча сила.

3. Винагорода за працю в ринковій економіці і заробітна плата:

- заробітна плата: неокласичний і марксистський підходи. Вартість робочої сили;
- форми і системи заробітної плати;
- продуктивність праці і заробітна плата.

ЛІТЕРАТУРА

Підручники і посібники

1. Політична економія: Навчальний посібник / К.Т.Кривенко, В.С.Савчук, О.О.Беляєв та ін. За ред. д-ра екон. наук, проф. К.Т.Кривенка. – К.: КНЕУ, 2001. – Тема 13.
2. Беляєв О.О., Бебело А.С. Політична економія: Навчальний посібник. – К.: КНЕУ, 2001. – Тема
3. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник / За ред. Г.Н.Климка, В.Н.Нестеренка. – К.: Вища шк.: Знання, 1997. – с. 239-259. – Розд. 28. - § 2.

Наукові праці

4. Бергер П.Л. Капіталістична революція: П'ятдесят пропозицій щодо процвітання, рівності і свободи: Пер. з англ. – К.: Вища шк., 1995. – Ч. 1. Феномен капіталізму.

5. Бутко М., Мурашко М. Регіональні складові соціального партнерства // Економіка України. – 2001. - № 4.
6. Зайцев Ю. Умови відновлення мотиваційної природи заробітної плати в перехідній економіці // Економіка України. – 2002. - № 8.
7. Макконнелл К.Р., Брю Ст.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика: В 2 т. – М.: Республика, 1992. – Т. 2. – Гл. 30.
8. Малий І.Й. Теорія розподілу суспільного продукту. – К.: КНЕУ, 2000. – Розд. 4.1.
9. Мандибура В. Специфічні особливості експлуатації праці в період економічної кризи // Україна: аспекти праці. – 1999. - № 3.
10. Маркс К. Капітал. Т. 1. // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – Т. 28. – Розд. 4, 17.
11. Маршалл А. Принципы экономической науки. – М.: Прогресс, 1993. – Т. 2. – Книга VI. – Гл. 4.
12. Мендрул О. Стан і перспективи первісного нагромадження капіталу // Економіка України. – 2001. - № 7.
13. Мочерний С. Заробітна плата // Економічна енциклопедія: У 3-х томах. Т. 1. / ... С.В.Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Академія, 2000. – с. 584-587.
14. Осовий Г. Система соціального партнерства і механізм регулювання трудових відносин в Ірландії // Україна: аспекти праці. – 1992. - № 2.
15. Самуельсон П. Економіка. В 2 т. – М.: НПО АЛГОН, 1992. – Т. 2. – Гл. 28.
16. Туган-Барановський М.І. Політична економія. Курс популярний. – К.: Наукова думка, 1994. – Розд. 1, 2, 3, 10.
17. Уманський О., Першукова Т. Вартість, ціна робочої сили та заробітна плата // Україна: аспекти праці. – 1999. - № 3.
18. Чухно А.А. Капітал, кредит, процент, їх сутність і роль в економіці // Фінанси України. – 1997. - № 9.

Термінологічний словник

Вартість робочої сили – вартість суми життєвих засобів, достатньої для того, щоб підтримувати трудящого індивіда та його дітей у стані нормальної життєдіяльності.

Заробітна плата – ціна, що виплачується за використання праці і виражає як вартість товару робоча сила, так і оплату за результати праці.

Капітал – авансовані підприємцями у виробництво товарів засоби виробництва, грошові ресурси, засоби на оплату найманої праці, які в процесі своєї продуктивної взаємодії забезпечують зростання вартості та збагачення підприємців.

Компенсаційні відмінності – відмінності, покликані компенсувати відносну непривабливість або нематеріальні відмінності самої праці.

Мінімальна заробітна плата – законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може проводитися оплата за виконану працівником місячну, погодинну норму праці (обсяг роботи).

Наймання праці – письмовий чи усний договір між власником підприємства або його представником і працездатною собою про використання робочої сили суб'єкта, що працевлаштовується, у виробничому процесі підприємства за відповідну грошову винагороду.

Номінальна заробітна плата – сума грошей, яку одержує працівник за годину, день, тиждень, місяць.

Первісне нагромадження капіталу – економічний процес, який перетворює, з одного боку, засоби виробництва і засоби до життя в капітал, а з іншого – безпосередніх виробників у найманих робітників.

Перетворення грошей у капітал – запуск грошей у обіг для наживи, тобто для одержання грошової суми більшої ніж первісно вкладена.

Реальна заробітна плата – кількість товарів і послуг, яку працівник може придбати на свою номінальну заробітну плату.

Тема 14. Підприємництво в аграрній сфері.

(Тема вивчається самостійно)

1. Аграрне виробництво-особлива сфера вкладення капіталу:
 - особливості сільськогосподарського виробництва;
 - аграрні відносини та їх структура.
2. Земельна рента та її форми:
 - сутність ренти. Рента і орендні відносини на землю;
 - абсолютна земельна рента. Особливості економічних витрат у землеробстві і попиту на продукцію землеробства;
 - диференціальна земельна рента та її форми й особливості.
3. Розвиток підприємництва в сільському господарстві:
 - різноманітні форми господарювання;
 - державна підтримка аграрної сфери та аграрних перетворень.

ЛІТЕРАТУРА

Навчальна

1. Політична економія: Навч. посіб. /К.Т.Кривенко, С.В.Савчук, О.О.Беляєв та ін.; За ред д-ра екон. наук, проф. Кривенка. – К.: КНЕУ, 2001. – 508 с. Т.14
2. Беляєв О.О., Бебело А.С. Політична економія. Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2001.
3. Макконел К.Р., Брю С.Л. Экономикс: причины, проблемы, политика: Пер.с англ. В 2-х т. – М.: Республика, 1992. – Т2. – гл.31 – С.176-179.
4. Основы экономической теории.С.В.Мочерный, В.К. Симоненко, В.В. Секретарюк, А.А. Устенко; Под общ. Ред. С.В. Мочерного. – К.: Знання – 2000. – Т.13.

Наукові праці

5. Земельний Кодекс України. Від 25 жовтня 2001 р. – К.: атка, 2001 – Розд. 3-4.
6. Кашенко О. Про ринок землі та його інфраструктуру // Економіка України – 2000. №2.
7. Кривенко К.Т. До питання про абсолютну земельну ренту // Проблеми формування ринкової економіки: міжвід наук. зб. – Вип.9 – К.: КНЕУ, 2001.- С.37-43.
8. Самуельсон П.А., Норчауз В.Д. Мікроекономіка: Пер.з англ. – К.: Основи, 1998 – Розд. 16. – с. 364-371.
9. Юрчишин В. До аналізу причин і наслідків занепаду сільського господарства //Економіка України. 2001 - №2
- 10.Пасхавер Б. Цінова ситуація і цінова політика в агросфері // Економіка України – 2001. - №1.
- 11.Пасхавер Б. Продовольча доступність //Економіка України – 2002. - №7
- 12.Онищенко О. Особливості сучасних земельних відносин в Україні // Економіка України. – 2001. - №4.
- 13.Онищенко О. Завершення початкового етапу формування нової організаційної структури аграрного сектора //Економіка України – 2001. - №7.
- 14.Онищенко О. Нові форми господарювання та її результативність у сільськогосподарському виробництві Словаччини // Економіка України. – 2000. – №1.
- 15.Якименко М., Краснікова О. Торгівля землею в Україні та її соціально-економічні наслідки //Економіка України – 1999. - №9.
- 16.Маркс К. Капітал Т.3, 4.2 //Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – Т 25, Ч.2. – Розд. 38-40,45.

Термінологічний словник

Абсолютна земельна рента – рента, яка сплачується з усіх видів земельних ділянок.

Агропромислова інтеграція — посилення взаємозв'язків і органічне поєднання сільського господарства і пов'язаних галузей, які обслуговують сільське господарство, постачають йому ресурси і доводять його продукцію до споживача.

Агропромисловий комплекс (АПК) — сукупність галузей, зайнятих виробництвом продукції сільського господарства, її зберіганням, переробкою і доведенням до споживача.

Земельна рента – економічна категорія, що виражає економічні відносини, пов'язані з формами власності та її використанням, економічна форма реалізації права власності на землю. Це ціна, що сплачується за використання землі, кількість якої (запаси) строго обмежена.

Земельний кадастр (франц. Cadastre) — сукупність відомостей про природний, господарський та правовий стан земель. Включає дані щодо реєстрації землекористувань, обліку родючості та якості земель, бонітування ґрунтів та економічної оцінки землі.

Земельні відносини — економічні відносини в суспільстві, пов'язані з володінням і користуванням землею як головним засобом виробництва в сільському господарстві.

Землеволодіння — володіння землею на праві власності, що історично виступає в різних формах.

Землекористування — умови, порядок і форми господарського використання землі особами або колективами, які не мають на неї права землеволодіння.

Земля в сільському господарстві — головний засіб сільськогосподарського виробництва, його активний елемент. Земля є

предметом, на який спрямована праця (обробіток, сівба тощо), і водночас знаряддям виробництва.

Нееластичне пропонування ресурсів землі – сумарне пропонування землі як невідтворювального дару природи, кількість якої строго обмежена самою природою, тобто неекономічним чинником.

Оренда землі — форма землекористування, за якою власник ділянки землі передає її на певний строк іншій особі (організації) для ведення господарства за винагороду (орендну плату).

Орендна плата — грошові суми, що їх сплачують орендарі за користування орендованою землею та майном за договором оренди.

Сільське господарство — одна з основних сфер матеріального виробництва; вирощування сільськогосподарських культур і розведення сільськогосподарських тварин для забезпечення населення продуктами харчування, а промисловості — сировиною.

Суспільні економічні витрати в землеробстві – витрати, які формуються у господарствах, що використовують відносно гірші земельні ділянки, тоді як інші чинники виробництва, (праця, капітал підприємств) такі ж як і на кращих та середніх землях.

Причиною таких витрат у землеробстві є суспільний попит на його продукцію, який вимагає залучати до виробництва землеробської продукції відносно гірші землі (наприклад, для вигідного експорту в інші країни світу).

Ціна землі — грошова сума, що її одержує власник землі за реалізації земельної ділянки. Величина ціни землі залежить від розміру земельної ренти і рівня позичкового процента; ціна землі є капіталізованою земельною рентою.

Якісна неоднорідність землі – різна гранична продуктивність окремих ділянок землі в грошовому виразі, зумовлена їх різною родючістю (чи місцерозміщенням).

Тема 15. Держава та її економічні функції.

(Тема вивчається самостійно)

1. Необхідність та причини втручання держави в економіку:
 - умови втручання держави у суспільний розвиток;
 - еволюція діяльності держави.
2. Сутність та динамізм економічної діяльності держави:
 - держава в економічній системі;
 - державний сектор економіки та його роль у формуванні економічної системи;
 - еволюція економічних функцій держави.
3. Державне регулювання економічної системи:
 - сутність та мета державного регулювання;
 - об'єкти, суб'єкти, та головні важелі державного регулювання;
 - недоліки та переваги державного регулювання.
4. Методи державного регулювання та їх реалізація у ринковій економіці:
 - прямі та непрямі;
 - адміністративні;
 - економічні;
 - донорські та протекціоністські методи.

ЛІТЕРАТУРА

Навчальна

1. Політична економія: Навч. посібник / За ред. Кривенко К.Т.- К.: КНЕУ, 2001.- Тема 15.

2. Основы экономической теории: Учебник / С.В.Мочерний, В.К.Симоненко, В.В.Секретарюк, А.А.Устенко; Под общ. ред. С.В.Мочерного. – К.: Знання, 2000. – Тема 8. – с. 229-236.
3. Основи економічної теорії: Політекономічний аспект / За ред. Г.Н.Климка, В.П.Нестеренка. – К.: Вища шк. – Знання, 1999. – Розд. 36. - § 1. – 37.
4. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика: Пер. с англ. В 2 т. – М.: Прогресс, 1992. – Т. 1. – Гл. 6.

Наукова

5. Беседін В. Створення, становлення і трансформація системи планування в Україні // Економіка України, 2002. - № 5.
6. Гальчинський А. Монетарна складова економічного розвитку // Економіка України, 2002. - № 7.
7. Гришап Ю. Державне регулювання діяльності підприємств у післяприватизаційний період // Економіка України, 2000. - № 11.
8. Гэлбрейт Дж.К. Экономические теории и цели общества. Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1976. – Розд. 3.
9. Диба М., Комяков О. Економічна політика держави як механізм узгодження суспільних інтересів // Економіст. - 1999.- № 1.- С. 92-95.
10. Диба М.І. Держава та ринок: взаємозв'язок і взаємодія // Теорії мікроекономіки: Збірн. Наук. праць професорсько-виклад. складу і аспірантів. К.: Академія муніципального управління, 2001.- № 7. – С. 222-228.
11. Диба М.І. Державне регулювання економіки в Україні: основні напрями та проблеми // Вісник Харківського державного економічного університету.- 2001.- № 2 (18).- С. 50-57.

12. Диба М.І. Проблеми державного регулювання АПК в перехідній економіці // Економіка: проблеми теорії та практики: Міжвузів. збірн. наук. праць, Дніпропетровськ: ДДУ, 2000. – Вип. 44.- С. 24-36.
13. Диба М.І. Регулювання в сучасній економічній системі: Монографія.- К.: КНЕУ, 2000.- 220 с.
14. Єщенко П.С., Кваснюк Б.Є., Бірюков О.А. Нова модель держави. – Слов'янськ: Печатный двор, 2002.
15. Кейнс Д. Общая теория занятости, процента и денег // Классика экономической мысли: Сочинения. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2000. – Гл. 24, § 3.
16. Осипян А.Л. Экономика государства благосостояния: основы и формирование в условиях рыночной трансформации. – Донецк: Лебедь, 2001.
17. Панасюк Б. Економічна політика в Україні наприкінці ХХ століття. – К.: Новий друк, 2002.
18. Стігліц Дж.Е. Економіка державного сектора: Пер. з англ. – К.: Основи, 1998. – Розд. 3.
19. Фридмен М. Количественная теория денег // Классика экономической мысли: Сочинения. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2000. – Ч. 2, гл. 14. – с. 862-865.

Термінологічний словник

Державний сектор – сукупність форм присутності та участі держави у виробництві, розподілі, обміні й споживанні.

Економічні функції держави – форми його економічної діяльності і політичних заходів, які так чи інакше справляють вплив на фундаментальні економічні процеси суспільства.

Економічні блага – засіб задоволення потреб, які є в обмеженій кількості. Економічні блага поділяються на матеріальні блага і послуги.

Економічні функції – основні напрями економічної діяльності держави в суспільстві.

Об'єкти державного регулювання економіки – це сфери, галузі економіки, а також ситуації, явища та умови соціально-економічного життя країни, де виникли або можуть виникнути труднощі, проблеми, які не вирішуються автоматично або можуть бути вирішені у віддаленому майбутньому, тоді як їх вирішення конче потрібно для нормального функціонування економіки та підтримання соціальної стабільності.

Основні економічні функції держави у розвинутих країнах:

- забезпечення правової бази та суспільної атмосфери, що сприяють ефективному функціонуванню ринкової системи;
- захист конкуренції;
- перерозподіл доходу та національного багатства;
- коригування розподілу ресурсів для зміни структури національного виробництва;
- стабілізація економіки, тобто стимулювання економічного розвитку, контроль за рівнем зайнятості та інфляції;
- виправлення вад ринкової системи.

Ринковий механізм і ринкова конкуренція – конкуренція систем, яка перейшла із стану стихійного регулювання в стан жорсткої самоорганізації і взаємодії.

Суспільні блага – засоби (товари), що задовольняють суспільні потреби.

Суспільні ресурси – фактори, необхідні для виробництва суспільних благ.

Транснаціональні витрати – витрати у сфері обігу, пов'язані з передачею прав власності.

Функція – зовнішній прояв властивостей якого-небудь об'єкта певної системи.

Тема 16. Форми суспільного продукту в процесі відтворення

1. Суть і види економічного відтворення:
 - суть економічного відтворення;
 - просте суспільне відтворення;
 - розширене суспільне відтворення;
 - відтворення всіх елементів економічної системи.
2. Суспільний продукт і його форми:
 - суспільний продукт і його структура;
 - методи обчислення суспільного продукту:
 - сучасні форми суспільного продукту:
 - а) валовий внутрішній продукт (ВВП);
 - б) валовий національний продукт (ВНП);
 - в) чистий внутрішній продукт (ЧВП);
 - г) національний доход (НД).
3. Національне багатство, його структура і проблема відтворення:
 - суть національного багатства;
 - структура національного багатства;
 - природне багатство;
 - проблеми розширеного відтворення національного багатства.

ЛІТЕРАТУРА

Навчальна література

1. Політична економія: Навч. посібник / К.Т.Кривенко, В.С.Савчук, О.О.Беляєв та ін. За ред. К.Т.Кривенка. – К.: КНЕУ, 2001. – Тема 16.
2. Беляєв О.О., Бебело А.С. Політична економія: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2001. – Тема 13.

3. Основи економічної теорії: політекономічний аспект. Підручник / За ред. Г.Н.Климка, В.П.Нестеренка, 2-ге вид. переробл. і доп. – К., Вища шк.: Тов. “Знання”, 1999. – Тема 22-24.
4. Основы экономической теории: Учебник / С.В.Мочерный, В.К.Симоненко, В.В.Секретарюк, А.А.Устенко. Под общ. ред. С.В.Мочерного. – К.: Знання, 2000. – Т. 15.
5. Макконнелл Р.К., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика: Пер. с англ. В 2 т. – М. : Прогресс, 1992. – Т. 1. Гл. 6, 11.

Наукові праці

6. Архангельский Ю.С., Мотыченко Ю.Е. Детенизация экономики: причины и способы ее преодоления // Фондовый рынок. – 2001. - № 47. – с. 21-26.
7. Базилюк А. Механізм тіньового перерозподілу фінансових ресурсів. – К.: ВПЦ “Київський університет”. – 2001. – 327 с.
8. Базилюк А.В., Коваленко С.О. Тіньова економіка в Україні. – К.: НДЕІ Мін-ва економіки України. – 1998. – 206 с.
9. Бачурин А. Факторы роста ВВП и уровни жизни населения // Экономист. – 2001. - № 10. – с. 13-19.
10. Біла С. Тіньова економіка та її вплив на структурне трансформування українського виробництва // Економіка України. – 2000. - № 10. – с. 54-62.
11. Борщ Л.М. Валовий внутрішній продукт України: проблеми та перспективи створення // Регіональна економіка. – 2001. - № 2. – с. 135-141.
12. Валерк В. Економіка і тіньовий сектор хто кого? // Закон і бізнес. – 2001. - № 22. 2-8 червня. – с. 29.
13. Донець Є.В. Тіньова економіка – ворог чи частина економіки держави? // Регіональна перспектива. – 2001. - № 5-6. – с. 298-300.

- 14.Єрмошенко Н.Н. Тіньові капітали: походження, вивіз, повернення й інвестування в економіку України // Фінансова тема. – 1999. - № 11-12. – с. 16-27.
- 15.Задорожний Г.В., Іващенко П.А., Гютенникова С.В. Економічна безпека і тіньова економіка. – Харків, 1999. – 206 с.
- 16.Кваснюк Б. Валовий внутрішній продукт України // Економіст. – 1998. – с. 28-31.
- 17.Квасов С.А. Наслідки поширення тіньової економіки в українському суспільстві // Формування ринкових відносин в Україні. Зб. наук. праць. – 2001. – Вип. 12. – с. 128-130.
- 18.Кукалова А.М. Тіньова економічна діяльність, її прояви та вплив на суспільство // Фінансова консультація. – 2001. - № 21-22 (Спецвипуск). – с. 86-90.
- 19.Лямонова Т. Тіньова економіка – визначення, структура, методи оцінки // Економіка, право, фінанси. – 2001. - № 3. – с. 22-26.
- 20.Меламед М. Структура ВВП за категоріями доходу і критерії структурної політики // Вісник НБУ. – 2002. - № 2. – с. 9-19.
- 21.Нестеров Л. Нові підходи до оцінки національного багатства // Інформаційний бюлетень Держкомстату України. – 1998. - № 11-12. – с. 7-12.
- 22.Осауленко О.Г. Державне регулювання структури валового внутрішнього продукту // Статистика України. – 2000. - № 4. – с. 16-24.
- 23.Островская Е. Рыночная система воспроизводства: развитие и неравномерность // Мировая экономика и междунар. отношения. – 2001. - № 3. – с. 15-22.
- 24.Ревенко А.П. Валовий внутрішній продукт України та зарубіжних країн (порівняльний аналіз) // Економіка і прогнозування. – 2001. - № 1. – с. 51-65.

25. Савченко П. Уровень и качество : понятия, индикаторы, современное состояние в России. – Рос. экон. журнал. – 2000. - № 7. – с. 66-74.
26. Скрипкин А. Оцінка тіньового сектора економіки України // Вісн. нац. банку України. – 2000. - № 4. – с. 16-19.
27. Сокольвак Н.М. Аналіз ситуації та механізму поширення тіньової економіки в Україні // Формування ринкових відносин в Україні. Зб. наук. праць. – 2001. – Вип. 12. – с. 105-107.
28. Спицын А. Воспроизводство и развитие экономического потенциала // Экономист. – 2002. - № 5. – с. 12-20.
29. Федоренко Н.П. Национальное богатство России и уроки прошлого и будущего. – М.: Экономика. – 2001. – 489 с.
30. Черновец В. Факторы обеспечения расширенного воспроизводства // Экономист. – 2001. - № 3. – с. 3-10.

Термінологічний словник ключових понять

Відтворення – постійне відновлення та повторення процесу виробництва.

Просте суспільне відтворення – повторення процесу суспільного відтворення в незмінних масштабах.

Розширене суспільне відтворення – відтворення суспільного виробництва в зростаючих масштабах.

Сукупний суспільний продукт (ССП) – сукупність усіх матеріальних благ і послуг, створених у суспільному виробництві, як правило, за рік.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) – сукупна вартість кінцевих товарів і послуг, вироблених у поточному періоді на території країни, незалежно від національної належності підприємств.

Валовий національний продукт (ВНП) – сукупна вартість кінцевих товарів і послуг, створених за певний період вітчизняними підприємствами в країні та за її межами.

Чистий внутрішній продукт (ЧВП) – ВВП, зменшений на величину амортизаційних відрахувань.

Національний дохід (НД) – за сучасною методологією – це ЧВП, зменшений на величину непрямих податків на бізнес.

Тіньова економіка – приховані господарськими та інституціональними одиницями види діяльності, що офіційно не обліковуються державними органами.

Національне багатство – сукупність матеріальних і нематеріальних благ, що вироблені та нагромаджені суспільством за всю його історію.

Тема 17. Розподіл національного доходу. Споживання і заощадження

1. Сутність, місце та роль розподілу в процесі відтворення:

- сутність і значення розподільних відносин в економіці;
- розподіл як ланка взаємозв'язку між виробництвом і споживанням.

2. Розподіл національного доходу і об'єктивні основи формування доходів населення:

- моделі розподілу національного доходу;
- об'єктивні основи формування основних доходів населення:

неокласична концепція;

- необхідність і механізм перерозподілу національного доходу.

3. Споживання і заощадження національного доходу:

- споживання, його сутність і функції;
- заощадження національного доходу. Норма національного

заощадження та її оптимальна величина.

ЛІТЕРАТУРА

Навчальна література

1. Політична економія: Навчальний посібник / К.Т.Кривенко, В.С.Савчук, О.О.Беляєв та ін. / За ред. д-ра екон. наук К.Т.Кривенка. – К.: КНЕУ, 2001. – Т. 17.
2. Беляєв О.О., Бебело А.С. Політична економія: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2001. – Т. 13, § 3.
3. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник / За ред. Г.Н.Климка, В.П.Нестеренка. – К.: Вища шк. – 1997. – Розд. 28.
4. Основы экономической теории: Учебник / С.В.Мочерний, В.К.Симоненко, В.В.Секретарюк, А.А.Устенко; Под общ. ред. С.В.Мочерного. – К.: Знання, 2000. – Тема 15.
5. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика: Пер. с англ. – М.: Республика, 1992. –Т. 1. – Гл. 19. – с. 141-143; Т. 2. – Гл. 29. – с. 143-144, 152-153; Гл. 31.

Наукова література

6. Алексеєнко М. Сутність і роль заощаджень в умовах ринкової економіки // Економіка України. – 2001. - № 11.
7. Бухарин Н.И. Теория распределения Туган-Барановского // Экономические науки. – 1990. - № 2. – с. 76-89.
8. Кейнс Д. Общая теория занятости, процента и денег / Классика экономической мысли: Сочинения. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – Кн. 2. – Гл. 6. – с. 518-529; Книга 3. – с. 550-586.
9. Кларк Ж.Б. Распределение богатства: Пер. с англ. – М., 1992.
10. Малий І.Й. Теорія розподілу суспільного продукту. – К.: КНЕУ, 2000.
11. Маршалл А. Принципы экономической науки. Т. 2. – М.: Прогресс, 1993. – Кн. 6.

12. Семюелсон П.А., Нордгауз В.Д. Мікроекономіка: Пер. з англ. – К.: Основи, 1998. – Розділ 13. – с. 316-320.
13. Сэй Ж.-Б., Бастиа Ф. Трактат по политической экономии / Ж.-Б.Сэй; Экономические софизмы. Экономические гармонии / Ф. Бастиа. – М.: Дело, 2000. – с. 22-88.
14. Туган-Барановський. Політична економія. Курс популярний. – К.: Наукова думка, 1994. – Ч. 1. – Р. 10.

Термінологічний словник

Гранична схильність до споживання – величина додаткового споживання, що його спричиняє одна додаткова гривня доходу.

Доходи – грошові кошти, що отримують домогосподарства, фізичні та юридичні особи за результатами господарської діяльності, використання власності чи у формі соціальних виплат, громадських внесків тощо.

Доходи від власності – доходи, які отримують власники від продуктивного використання землі, капіталу, майна (орендна плата, процент, дивіденд).

Доходи від індивідуальної трудової власності – доходи, які отримують громадяни від самостійної трудової діяльності (за надання послуг чи реалізацію товарів, що вироблені індивідуально).

Заощадження – частина доходу, що не споживається.

Національне заощадження – частина національного доходу, яка не використовується на споживання і характеризує обсяг чистого заощадження в суспільстві.

Нормальні доходи – сума грошових доходів, отриманих протягом певного періоду, без урахування зміни цін.

Норма національного чистого заощадження = (національне заощадження (в межах національного доходу) / національний дохід) x 100.

Податки – обов’язкові нормовані платежі, що вилучаються державою в бюджет за встановленими нею розмірами з фізичних та юридичних осіб.

Податки непрямі – податки на товари та послуги, що встановлюються у вигляді надбавки до ціни або тарифу.

Податкова декларація – заява платника податків про отримані доходи, як правило, за поточний рік.

Прожитковий мінімум – розмір грошових коштів, що необхідний для підтримки життєдіяльності людини та відновлення його робочої сили.

Суспільні фонди споживання – фонди, за допомогою яких використовується частина фонду життєвих засобів і забезпечується (повністю або частково) задоволення потреб в освіті, культурі, охороні здоров’я, утримання непрацездатних членів суспільства.

Функція споживання – зв’язок між споживанням та доходами.

Функція заощадження – зв’язок між розмірами заощадження та доходу.

Тема 18. Економічне зростання та його чинники. Економічні цикли

(Тема вивчається самостійно)

1. Вихідні теоретичні положення характеристики економічного зростання:

- його зміст, типи та альтернативні трактовки;
- нагромадження, заощадження, та інвестиції: сутність, місце і роль в економічному зростанні;
- логіка взаємозв’язку категорій: суспільне відтворення – економічне зростання – економічний розвиток.

2. Теорії і моделі економічного зростання:

- зміст його основних теорій та сучасних течій;
- концептуальні підходи /моделі/ аналізу факторів економічного зростання;

- роль НТР в економічному зростанні та його основні показники.
- 3. Циклічність – загальна закономірність економічного розвитку:
 - теорії економічних циклів;
 - економічні кризи: зміст, причини, матеріальна основа.
 - специфіка економічних криз на сучасному етапі в розвинутих та перехідних економіках.

ЛІТЕРАТУРА

Навчальна

1. Політична економія: Навч. посібник /К.Т. Кривенко, В.С. Савчук та ін.; За ред. д-ра екон. наук, проф. К.Т. Кривенка.: КНЕУ, 2001 – Тема 18.
2. Беляєв О.О., Бебело А.С. Політична економія: Навч.посібник. – К.: КНЕУ, 2001 – тема 14
3. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник /За ред. Г.Н. Климка, В.П. Нестеренка. – 2-ге видання, перероб. і допов. – К.: Вища школа – Знання, 1997 – Розділ 22,24
4. Основы экономической теории: Учебник / С.В.Мочерный, В.К.Симоненко, В.В.Секретарюк, А.А.Устенко; Под общ. ред. С.В.Мочерного. – К.: Знання, 2000. – Тема 15.
5. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. Т.І. – М.: Республика, 1992 – Глава 10.

Наукові праці

6. Білорус О. Імперативи стратегії розвитку України в умовах глобалізації // Економіка України. – 2001. - № 11.
7. Гальчинський А. Монетарна складова стратегії економічного розвитку // Економіка України. – 2002. - № 7.

8. Гальчинський А. Циклічність як загальна закономірність ринкової економіки // Економіка України. – 1991. - № 8.
9. Дем'янчук О.О. Структурна перебудова в Україні – першочергове завдання ринкового реформування економіки // Економіка та підприємництво: Зб. наук. праць Вип. 7. – К.: КЕНУ, 2001. - № 7.
10. Лукінов І. До питання про концепцію і модель сучасного економічного розвитку України // Економіка України. – 2001. - № 6.
11. Мочерний С. Криза економічна // Економічна енциклопедія: У 3-х т. Т. 2 / Ред. кол.: ... С.В.Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Академія, 2001. – С. 132-135.
12. Осауленко О. Інтегральні оцінки міжгалузевих зрушень та рівня інвесивності промислового виробництва // Економіка України. – 2001. - № 1.
13. Рашевський М., Чернюк Л. Геоелектронічний потенціал розвитку продуктивних сил // Економіка України. – 2002. - № 7.
14. Тимофеев В., Тодоров В. Шляхи подолання кризи виробництва // Економіка України. – 2001. - № 1.
15. Чистилін Д. До питання теорії суспільного розвитку: аспект самоорганізації // Економіка України. – 2002. - № 2-№ 3.

Термінологічний словник

Економічне зростання – кількісне збільшення та якісне вдосконалення факторів виробництва, а також створених за відповідний період економічних благ (товарів, послуг).

Темпи економічного зростання - /від лат. tempus – час/ - швидкість зростання факторів та макроекономічних показників результатів виробництва.

Нагромадження капіталу – процес перетворення /метаморфоза/ господарюючим суб'єктом частки отриманого доходу /прибутку/ в капітал для подальшого розвитку своєї бізнесової справи.

Норма нагромадження – це виражена в процентах частка виробничого нагромадження у національному доході.

Інвестиції – сукупність витрат, що реалізуються у формі довгострокових вкладень капіталу в різні галузі та сфери економіки.

Інвестування – збільшення обсягу функціонуючого капіталу за рахунок нагромаджених засобів від прибутку та інших доходів.

Фактори економічного зростання - /від. лат. factor – діючий, виробляючий/ - залучені до процесу виробництва ресурси як економічні, так і неекономічні.

Моделі економічного зростання – схеми /концепції/ аналізу місця і ролі відповідних факторів виробництва в економічному зростанні.

Циклічність розвитку економіки – це рух від однієї макроекономічної рівноваги, в масштабі економіки в цілому, до іншої.

Економічний цикл /хвиля/ - періодичне коливання економічної активності; період від початку однієї економічної кризи до наступної.

Економічна криза – різке зменшення обсягів виробництва, яке починається поступово зі звуження ділової активності.

Депресія /застій/ - фаза економічного циклу /може бути довготривалою/, на протязі якої завершується формування умов для поживлення економічної діяльності.

Рецесія – від лат. recessus – /відступ/ - стан економіки, коли обсяг основних макроекономічних показників (ВВП, ВНП, НД) стає меншим, що також свідчить про спад або зниження темпів її розвитку.

Тема 19. Зайнятість, відтворення робочої сили та їх державне регулювання

1. Зайнятість: сутність, форми та ефективність:

- сутність зайнятості;

- повна і неповна зайнятість;

- ефективність зайнятості;
 - теорії зайнятості.
2. Неповна зайнятість і безробіття в механізмі відтворення робочої сили:
- сутність безробіття і його види та форми. Норма безробіття;
 - соціальні наслідки безробіття.
3. Фактори і показники розширеного відтворення робочої сили:
- специфічність і фази відтворення робочої сили;
 - місце ринку праці у відтворенні робочої сили;
 - особливості відтворення робочої сили на сучасному етапі.

ЛІТЕРАТУРА

Навчальна література

1. Політична економія: Навчальний посібник / К.Т.Кривенка, В.С.Савчук, О.О.Беляєв та ін. / За ред. д-ра екон. наук К.Т.Кривенка. – К.: КНЕУ, 2001. – Т. 19.
2. Основы экономической теории: Учебник / С.В.Мочерный, В.К.Симоненко, В.В.Секретарюк, А.А.Устенко; Под общ. ред. С.В.Мочерного. – К.: Знання, 2000.
3. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика: Пер. с англ. – Т. 1. – М.: Республика, 1992. – Гл. 10.

Наукова література

4. Гнибіденко І. Проблеми трудової міграції в Україні та їх вирішення // Економіка України, 2001. - № 4.
5. Давидова І., Ким М. Інституціональні основи зайнятості в перехідній економічній системі // Економіка України. – 1998. - № 4.
6. Державна програма зайнятості населення на 2001-2004 роки: Закон України // Голос України. – 2002. – 23 квітня. – с. 6-11.

7. Єськов О. Мотивація і стимулювання праці // Економіка України. – 2001. - № 2.
8. Кейнс Д. Общая теория занятости, процента и денег // Классика экономической мысли. – М.: ЭКСМО-ПРЕСС, 2000. – с. 480-787.
9. Краснов Ю., Кузнецова О. Стратегічні й оперативні заходи щодо державного регулювання зайнятості населення // Україна: аспекти праці. – 1999. - № 2.
10. Кривенко К.Т., Музиченко А.С. Обґрунтування глибоких змін у структурі суспільного поділу праці // Проблеми формування ринкової економіки: Міжвідомч. наук. зб. Вип. 8. – К.: КНЕУ, 2000. – с. 3-9.
11. Кузнецова Р. Прогнозний баланс повного ринку праці // Економіка України. – 2000. - № 6.
12. Лебединская Л., Ремнева Л. Процессы занятости и реформирование собственности // Бизнес-Информ. – 1998. - № 21-22.
13. Лібанова Е., Баланда А. Незареєстрована зайнятість в Україні: формування і можливості державного регулювання // Україна: аспекти праці. – 2000. - № 4.
14. Лог Дж. Коллективная собственность работников // США: экономика, политика, идеология. – 1996. - № 10.
15. Мортіков В. Роль заробітної плати в регулюванні зайнятості // Економіка України, 2001. - № 1.
16. Савченко В. Активна політика зайнятості на ринку праці – запорука збереження й розвитку трудового потенціалу // Україна: аспекти праці. – 1999. - № 1.
17. Супян В.Б. Сфера труда в США: новые тенденции // США: экономика, политика, идеология. – 1998. - № 6.

Термінологічний словник ключових понять

Безробітні – працездатні громадяни працездатного віку, які з незалежних від них причин не мають підходящої роботи, заробітку,

zareєстровані у державній службі зайнятості та отримують відповідну грошову допомогу, дійсно шукають роботу та здатні приступити до неї.

Вимушена неповна зайнятість – зайнятість працівників, які в поточному році перебували в адміністративних відпустках без збереження заробітної плати або працювали в режимі неповного дня (тижня).

Добровільне безробіття – безробіття, зумовлене тим, що робітники не хочуть працювати за пропоновану їм заробітну плату, але стали б до роботи, якби зарплата була вищою.

Зайнятість – діяльність громадян, пов'язана із задоволенням особистих і суспільних потреб, яка приносить їм дохід у грошовій чи іншій формі.

Людський капітал – запас у людини здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, які сприяють зростанню продуктивності її праці і впливають на збільшення доходів (заробітків).

Особистий фактор виробництва – робоча сила, яку розглядають у контексті її зв'язку із засобами виробництва, що за своїм характером є об'єктивними факторами виробництва.

Повна зайнятість – використання всіх придатних для цього ресурсів; характеризується достатністю робочих місць для тих, хто потребує оплачуваної роботи, бажає і здатен працювати.

Рівень безробіття – виражене у процентах відношення чисельності безробітних до чисельності робочої сили (включаючи й безробітних).

Розширене відтворення сукупної робочої сили – зростання її чисельності в органічному зв'язку з підвищенням рівня кваліфікації, зростанням продуктивності праці, тривалості трудового стажу та добробуту населення.

Структурне безробіття – невідповідність між пропонуванням і попитом на працівників.

Сукупна робоча сила – кооперація індивідуальних робочих сил у певній суспільно комбінованій формі.

Фрикційне безробіття – безробіття, що виникає внаслідок постійного руху населення між видами праці, регіонами, а також на різних стадіях життєвого циклу.

Циклічне безробіття – безробіття, викликане спадом, тобто тією фазою економічного циклу, коли виробництво і сукупний попит абсолютно скорочуються.

Ефективність зайнятості – повнота і раціональність у комплексі визначають ефективність зайнятості, тобто забезпечуваний нею оптимальний соціально-економічний результат у певний час і за конкретних умов.

Форми зайнятості – конкретні способи включення працівників в систему суспільного виробництва.

Неповна зайнятість означає, що певна кількість робочої сили вимушено залишається без роботи.

Економічно активне населення – це населення обох статей віком 15-70 років, яке протягом певного періоду забезпечує пропонування робочої сили для виробництва товарів і послуг.

Продуктивна сила людини праці – характеризується її робочою силою, тобто здатністю до праці. Вона має дві характеристики: 1) кількісну (кількість носіїв здатності до праці і 2) якісну (стан фізичного розвитку і здоров'я людини (ключовий аспект у сучасних умовах), рівень освіти і кваліфікації, здатність приводити в дію засоби виробництва, удосконалювати засоби і предмети праці, підносити свій рівень кваліфікації).

Тема 20. Господарський механізм у системі регулювання суспільного виробництва

1. Господарський механізм: сутність, функції, принципи функціонування:
 - функції господарського механізму;
 - господарський механізм і економічні закони;
 - господарський механізм і системи управління економікою.

2. Структура господарського механізму:
- рівні дії господарського механізму;
 - основні елементи структури господарського механізму і взаємозв'язок між ними (регулювання, планування, стимулювання, організаційно-економічні форми господарювання);
 - механізм саморегулювання ринкової економіки.
 - державне регулювання економіки;
 - теорія регулювання економіки державою;
 - фінансово-кредитний механізм регулювання;
3. Особливості формування і функціонування механізму господарювання в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

Навчальна

1. Політична економія: Навчальний посібник / К.Т.Кривенка, В.С.Савчук, О.О.Беляєв та ін. / За ред. д-ра екон. наук К.Т.Кривенка. – К.: КНЕУ, 2001. – Т. 20.
2. Беляєв О.О., Бебело А.С. Політична економія: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2001. – Т. 15.
3. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник / За ред. Г.Н.Климка, В.П.Нестеренка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища шк., Знання, 1997. – Розд. 36 - § 5; 38-39.
4. Основы экономической теории / С.В.Мочерный, В.К.Симоненко, В.В.Секретарюк, А.А.Устенко; Под общ. ред. С.В.Мочерного. – К.: Знання, 2000. – Тема 19.
5. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика: Пер. с англ. – Т. 1. – М.: Республика, 1992. – Гл. 14, 17.

Наукова

6. Беляев А.А. Механизм хозяйствования: сущность и формы проявления. – К.: Вища шк., 1990.
7. Беседін В. Створення, становлення і трансформування системи планування в Україні // Економіка України. – 2002. - № 5.
8. Беляев О.О., Бебело А.С., Ком’яков О.М. Соціальне регулювання – об’єктивна необхідність перехідної економіки // Міжвідом. наук. зб. Вип. 9. – К.: КНЕУ, 2001.
9. Гальчинський А. Відновити дієздатність держави // Економіка України. – 2001. - № 8.
10. Геєць В. Соціогуманітарні складові перспектив переходу до соціально орієнтованої економіки в Україні // Економіка України. – 2001. - № 8.
11. Гришан Ю. Державне регулювання діяльності підприємств у після приватизаційний період // Економіка України. – 2001. - № 11.
12. Дзюблюк О. Деякі аспекти грошово-кредитного регулювання економіки // Економіка України. – 2001. - № 4.
13. Жаліло Я., Черніков Д. Дієвість економічної політики держави в контексті ринкового реформування // Економіка України. – 2001. - № 12.
14. Лунів Б. Грошово-кредитна політика держави та інвестиційна діяльність банків // Економіка України. – 2001. - № 10.
15. Мельник О. Основні параметри грошово-кредитної політики // Економіка України. – 2001. - № 7.
16. Наливайченко С.П. Деякі проблеми економічної стратегії української держави // Економіка та підприємництво: Зб. наук. праць. – Вип. 7. – К.: КНЕУ, 2001. - № 7.

Термінологічний словник

Бюджетна система — сукупність усіх бюджетів країни в їх взаємодії.

Господарський механізм — система основних форм, методів і важелів використання економічних законів, розв'язання суперечностей суспільного способу виробництва, реалізації власності, а також всебічного розвитку людини, формування її потреб, створення системи стимулів і узгодження економічних інтересів основних класів, соціальних груп.

Державне регулювання економіки — комплекс форм і засобів централізованого впливу на розвиток економічних об'єктів, процесів для стабілізації економічної системи та її пристосування до умов, що змінюються, передусім до потреб та інтересів розвитку головної продуктивної сили — людини.

Державний бюджет (з погляду суспільної форми) — відносини власності між державою, з одного боку, фізичними та юридичними особами — з іншого, з приводу вилучення (привласнення) в останніх частини необхідного та додаткового доходу й розподілу його відповідно до функцій держави.

Державні витрати — відносини власності (привласнення) між державою та юридичними і фізичними особами в процесі розподілу і споживання частини національного доходу.

Державні доходи — виражені у грошовій формі відносини власності (привласнення) між державою та юридичними і фізичними особами в процесі вилучення державою частини необхідного та додаткового продукту.

Дефіцит бюджету — перевищення витрат державного бюджету над його доходами.

Фінанси — система економічних відносин, які складаються між державою, підприємствами і громадянами щодо привласнення частини національного доходу через механізм оподаткування та його розподілу відповідно до виконуваних державою функцій.

Фінансова система — сукупність різних видів фінансів (та виконуваних ними функцій) у їх взаємодії та взаємозв'язку.

Тема 21. Закономірності та етапи розвитку капіталістичної економічної системи

(Тема вивчається самостійно)

1. Економічна система капіталізму вільної конкуренції:
 - сутність капіталізму вільної конкуренції;
 - ознаки капіталізму вільної конкуренції.
 2. Об'єктивні основи та шляхи виникнення і розвитку капіталізму:
 - процес зародження капіталізму як нової економічної формації;
 - етапи розвитку капіталістичної економічної формації;
 - становище найманої праці за капіталізму вільної конкуренції.
 3. Економічна рента і проблеми експлуатації найманої праці.
 4. Економічна система монополістичного капіталізму:
 - сутність монополістичного капіталізму. Монополії і олігополії та їх організаційно-правові форми;
 - проблеми максимізації прибутку монополіста в умовах недосконалої конкуренції.
- фінансово-монополістичний капітал і фінансова олігархія.

ЛІТЕРАТУРА

Навчальна

1. Політична економія: Навч. посіб. /К.Т.Кривенко, С.В.Савчук, О.О.Беляєв та ін.; За ред д-ра екон. наук, проф. Кривенка. – К.: КНЕУ, 2001. – 508 с. - Тема 21.
2. Основы экономической теории: Учебник /С.В.Мочерный, В.К. Симоненко, В.В. Секретарюк, А.А. Устенко Под общ. Ред. С.В. Мочерного. – К.: Знання – 2000. – Теми 7, 22. – С.478-479

3. Макконел К.Р., Брю С.Л. Экономикс: причины, проблемы, политика: Пер.с англ. В 2 Т. – М.: Республика, 1992. – Т1. – Гл.26-28.

Наукові праці

4. Белый П.Ф. Куда идет капитализм. – СПб: Изд-во СПб ун-та, 1992.
5. Бергер П.Л. Капіталістична революція: п'ятдесят пропозицій щодо процвітання, рівності і свободи: Пер. з англ. – К.: Вища шк., 1995 – Гл. 1,5,9.
6. Валітов С., Грицай О. Контроль за економічною концентрацією //Економіка України. – 2000 - №8.
7. Гильфердинг Р. Финансовый капитал. Исследование новейшей фазы в развитии капитализма: Пер. с нем. – М.: СОЦЭКГИЗ - 1959. – Гл.14.
8. Ерохина Е.А. Прибыль в условиях монополистической конкуренции (на примере США и Япония). – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1994.
9. Монополизм и антимонопольная политика / А. Барышева, Ю.Сухотин, В. Богатырев и др.: Рос. АН. Ин-т экономики. – М.: Наука, 1993.
10. Мочерний С.В. Капіталізм //Економічна енциклопедія: У 3-хТ. Т.1 /Ред-кол: ... С.В.Мочерний (відп.ред.) та ін. – К.: Академія. 2000 – С. 731-734.
11. Мочерний С. Монополія //Економічна енциклопедія: У 3-хТ. Т.1 /Редкол: ... С.В.Мочерний (відп.ред.) та ін. – К.: Академія. 2001 – с. 479-482.
12. Политическая экономия современного монополистического капитализма. В 2Т. Т.1 / отв. Ред Н.Н. Иноземцев и др. – М.: Мысль, 1970 – гл. 5 .
13. Полуянов В. Монополізованість промисловості України і формування тенденції ринкових суб'єктів господарювання //Економіка України. – 2001. - №9.
14. Самуэльсон П. Экономика. Вводный курс: Пер. с англ. – М: Прогресс, 1964. – Гл.5. – С.109-100; Гл.25.
15. Туган-Барановський М.І. Політична економія. Курс популярний. – К. Наукова думка, 1994. – Ч.1. – С. 63-103.

Термінологічний словник

Вільна (досконала) конкуренція — такий вид змагання економічних суб'єктів, за якого кожен виробник, яких багато, не може впливати на ринкову ціну, а додатковий дохід, отриманий від кожної додаткової одиниці, є ринковою ціною.

Економічна рента — різниця між конкурентною заробітною платою, еквівалентною альтернативній вартості робочої сили, і заробітною платою, яка формується на моносонічному ринку праці.

Ефект масштабу — економія витрат виробництва, зумовлена зростанням масштабів виробництва на підприємстві, яке розширюється.

Капіталізм вільної конкуренції — економічний лад, побудований на приватній власності на речові ресурси виробництва, використання найманої праці, системи конкурентних ринків і моносонії на ринку праці та мотивуючого стимулу прибутку.

Картель – 1) угода між конкуруючими продавцями з метою підняття ціни і обмеження обсягу пропонування; 2) форма змови між великими підприємствами про умови продажу, строки платежу, сфери збуту, квоти у виробництві, встановлення цін і розподіл прибутків між окремими підприємствами.

Концентрація виробництва — зосередження все більшої кількості виробничих ресурсів і випуску продукції на великих підприємствах.

Концентрація капіталу — збільшення розмірів капіталу за рахунок капіталізації (реінвестиції) прибутку.

Концерн — велика багатогалузева корпорація.

Максимізація прибутку монополією — встановлення обсягу виробництва на такому рівні, де граничні витрати дорівнюють граничному доходу ($ГВ = ГД$), але ціна перевищує рівень граничного доходу ($P > ГД$).

Монополістичний капіталізм — економічний лад із системою великих підприємств, що вступили один з одним у різного роду союзи чи угоди, і як

монополії займають панівне становище в економіці та ринках недосконалої конкуренції; стадія у розвитку капіталізму.

Монополія — ринок, на якому кількість продавців (підприємств) така незначна, що кожен продавець може впливати на загальне пропонування (через виробництво) і ціну товару.

Недосконала конкуренція — ринкова ситуація, коли підприємство чи об'єднання підприємств, виробляє і постачає таку частку продукту, що може вирішальним чином впливати на формування ціни.

Олігополія — така ситуація в умовах недосконалої конкуренції, коли виробництво в галузі контролюється невеликою кількістю виробників.

Особиста унія — «перехресні директорати», коли представники однієї корпорації входять до директоратів інших, і навпаки.

Синдикат — форма монополістичних об'єднань, що ставить за мету усунення конкуренції між його учасниками у сфері збуту і закупівлі товарів. Його члени зберігають виробничу і втрачають комерційну самостійність.

Система участі — взаємне володіння нефінансовими і банківськими корпораціями частками акціонерного капіталу.

Трест — акціонерне товариство, в якому підприємства, що вступають до нього, втрачають не тільки комерційну, але й виробничу самостійність, перетворюються в акціонерів тресту.

Фінансова олігархія — капіталістична еліта, до якої належить верхівка монополістичної буржуазії, а також провідні менеджери найбільших корпорацій.

Фінансові групи — об'єднання фінансових і нефінансових монополій (олігополій) на основі системи участі, особистої унії та інших зв'язків, у тому числі родинних.

Фінансово-монополістичний капітал — банківський монополістичний капітал, що зрісся з монополістичним капіталом нефінансових галузей економіки.

Централізація капіталу — збільшення розміру капіталу шляхом об'єднання капіталів декількох економічних суб'єктів у один.

Тема 22. Економічна система сучасного капіталізму

1. Сутність і ознаки змішаної економіки:
 - сутність змішаної економіки за сучасного капіталізму;
 - умови і причини виникнення змішаної економіки;
 - уклади і сектори змішаної економіки.
2. Механізм функціонування сучасної капіталістичної змішаної економіки:
 - взаємозв'язок двох механізмів господарювання;
 - монополії і олігополії у змішаній економіці. Недосконала конкуренція;
 - фінансова олігархія та напрями її еволюції.
3. Наймана праця і революція в трудових відносинах.
 - колективні договори, профспілки і оплата праці;
 - еволюція і перспективи розвитку сучасного капіталізму.

ЛІТЕРАТУРА

Навчальна

1. Політична економія: Навч. посіб. /К.Т.Кривенко, С.В.Савчук, О.О.Беляєв та ін.; За ред д-ра екон. наук, проф. Кривенка. – К.: КНЕУ, 2001. – 508 с. Т.22
2. Основы экономической теории: Учебник /С.В.Мочерный, В.К. Симоненко, В.В. Секретарюк, А.А. Устенко Под общ. Ред. С.В. Мочерного. – К.: Знання – 2000. – Т.7, 9, § 2 ; 22.
3. Макконел К.Р., Брю С.Л. Экономикс: причины, проблемы, политика: Пер.с англ. В 2 Т., Т.2 – М.: Республика, 1992. – Гл.26-28.

Наукові праці

6. Базилевич В., Филюк Т. Роздержавлення природних монопольних структур в Україні // Економіка України. – 2002. - №3.
7. Бергер Н.Л. Капіталістична революція: П'ятдесят пропозицій щодо процвітання, рівності і свободи: Пер. з англ. – К.: Вища шк. – 1995. - Розд. 1,6,10.
8. Гальчинський А. Праця і капітал // Економіка України. – 1992. - №5.
9. Гильфердинг Р. Финансовый капитал: Исследование новейшей фазы в развитии капитализма: Пер. с нем. – М.: СОЦЭКГИЗ, 1954. – Гл. 14,15.
10. Жаліло Я. Японський досвід державного регулювання економіки // Економіка України. – 1995. - №3.
11. Лангштейн М.С. социалистический капитализм. К.: Наук. думка, 1993.
12. Мальков В.Л. Франклин Резульгат. Проблемы внутренней политики и дипломатии. – М.: мысль, 1988.
13. Маршалл А. Принципы экономической науки. Т.2. – М.: Прогресс, 1993. - Книга 5. – Гл. 14.
14. Мочерний С.В. Державно-корпоративний капіталізм /Економічна енциклопедія: У 3-х т. Т.1/ Редкол: С.В.Мочерний (відп ред.) та ін. – К.: Академія, 2000. – с. 337-339.
15. Политическая экономия современного монополистического капитализма: В 2 т. Т.1 / Отв. Ред. Н.Н. Иноземцев и др. – М.: Мысль, 1970. – Гл. IX. Финансовый капитал и финансовые олигархии.
16. Полуянов В. Монополізованість промисловості України і тенденції формування ринкових суб'єктів господарювання // Економіка України. – 1991. - №9.

17. Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції: Закон України // Відомості Верховної ради України. – 1992 - №21.
18. Семенов А. Фірмова структура автомобільного ринку // Економіка України. – 2001. - №9.
19. Шишкин А.Ф. Экономическая теория. 2-е изд.: В 2 кн. Кн.1 – М.: Владос, 1996. – Гл.20.

Термінологічний словник

Двостороння монополія – ринок, на якому єдиному продавцеві (монополії) протистоїть єдиний покупець (монопсонія).

Державний сектор – сфера державної господарської діяльності на основі панування державної власності на засоби виробництва.

Державно-монополістичний капіталізм (за марксистською концепцією) – поєднання в особливий механізм “... гігантської сили капіталізму з гігантською силою держави ...” (Ленин В.И. Полн. собр. соч. – Т. 32. – С. 83), вища планомірна форма капіталізму (Там. само. – Т. 31. – С. 443-444).

Змішана економіка – модель соціально-економічного розвитку, що передбачає поєднання приватної і державної форм власності, плану і ринку, проведення інституціонально-соціальних реформ для побудови прогресивного ладу.

Колективний договір укладається на основі чинних законів, прийнятих сторонами (найманим персоналом і власником або його представником) зобов'язань з метою регулювання виробничих, трудових і соціально-економічних відносин та узгодження інтересів трудящих, власників і уповноважених ними органів.

Сектор економіки – частина народного господарства, яка має певні економічні та соціальні ознаки і може базуватись на одному або декількох соціально-економічних укладах.

Соціальна орієнтація економіки – політика держави в ринковій економіці, спрямована на створення нормальних умов для відтворення людини, незалежно від участі у виробництві і рівня доходу.

Соціальне партнерство – теорія класового співробітництва та соціальної гармонії інтересів праці і капіталу, найманих робітників і капіталістів.

Суспільно-економічний уклад – система визначених економічних відносин, що базуються на певних формах, видах власності на засоби виробництва.

Фінансово-промислова група (ФПГ) – комплекс промислових, торговельних, банківських, транспортних та інших компаній.

Функціональна еліта в економіці – впливові групи, які в ході конкуренції виділяються в різноманітних сферах або секторах економіки і беруть на себе важливі функції в ній.

Тема 23. Соціалістична економічна система та її еволюція

(Тема вивчається самостійно)

1. Сутність економічної системи соціалізму. Державний соціалізм:
 - сутність економічної системи соціалізму;
 - державний соціалізм як модель соціалізму.
2. Об'єктивні і суб'єктивні умови формування моделі державного соціалізму:
 - проблеми будівництва соціалізму в Росії та інших країнах;
 - основні ознаки державного соціалізму.
3. Механізм господарювання командно-адміністративної моделі соціалізму:
 - планомірна організація суспільного виробництва;
 - економічна роль держави;

- ринок в одержавленій економіці;
 - загальна криза державного соціалізму та її чинники і масштаби.
4. Проблеми історичної перспективи соціалізму.

ЛІТЕРАТУРА

Навчальна

1. Політична економія: Навчальний посібник / К.Т.Кривенка, В.С.Савчук, О.О.Беляєв та ін. / За ред. д-ра екон. наук К.Т.Кривенка. – К.: КНЕУ, 2001. – Т. 23.
2. Гош О. Політична економія капіталізму і післясоціалістичного перехідного суспільства: Підручник. – К.: Преса України, 1999. – Тема 7. - § 6-7.
3. Основы экономической теории / С.В.Мочерный, В.К.Симоненко, В.В.Секретарюк, А.А.Устенко; Под общ. ред. С.В.Мочерного. – К.: Знання, 2000. – Тема 22.

Наукові праці

4. Альтернатива: выбор пути (Перестройка управления и горизонты рынка) / Рук. авт. кол. В.Н.Бобков, А.А.Сергеев. – М.: М.: Мысль, 1990. – Розд. 1,2.
5. Валіцький Андей. Марксизм і стрибок у царство свободи. Історія комуністичної утопії / Пер. з польської. – К., 1999. – Розділ 2.
6. Гаврилишин В. Дорога в казкове майбутнє. – К.: Основи, 1993.
7. Гальчинський А. Кінець тоталітарного соціалізму. Що далі? – К.: Укр. пропілеї, 1996.
8. Джилас М. Лицо тоталитаризма. – М.: Новости, 1992.
9. Зайцев Ю.К. Соціалізація економіки України та системна трансформація суспільства: Методологія і практика. – К.: КНЕУ, 2002.

10. Зиновьев А.А. Коммунизм как реальность. – М.: Центрполиграф, 1994.
11. Кононов О. Державна власність в економічній системі суспільства: деякі теоретичні аспекти // Економіка України. – 1996. - № 2.
12. Ленин В.И. Государство и революция // Полн. собр. соч. – Т. 23.
13. Маркс К. Критика Готской программы // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – 2-е изд. – Т. 19.
14. Мочерний С. Комунізм // Економічна енциклопедія: У 3-х т. Т. 1. / Ред. кол.: С.В.Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Академія, 2000. – С. 805-809.
15. Шніцер Мартін. Порівняння економічних систем: Пер. з англ. – К.: Основи, 1997. – Розд. 3, 10.
16. Экономическая теория на пороге XXI века / Под ред. Ю.М.Осипова и др. – М.: Юристъ, 1998.
17. Энгельс Ф. Анти-Дюринг // Маркс К., Энгельс Ф. – Соч. – 2-е изд. – Т. 20. – Разд. 3.

Термінологічний словник

Економічна система державного соціалізму — економічний лад, який характеризується державною власністю практично на всі речові ресурси і ухвалою економічних рішень через центральне економічне планування.

Економічна система соціалізму (за Марксовою концепцією) — це загальнонародна власність на речові фактори виробництва, що поєднує в одній особі працівника і власника засобів виробництва, утворює трудовий і колективний характер асоціації виробників і визначає соціальну рівність між людьми як найсуттєвіший момент соціальної справедливості.

Загальна криза державного соціалізму — крах соціалізму як моделі організації суспільної економіки у кожній окремій країні і у світовій системі.

Науковий соціалізм — система поглядів К. Маркса і Ф. Енгельса / про комуністичне суспільство на першій, нижчій фазі його розвитку.

Утопічний соціалізм — рання форма вчення про соціалізм, яка передувала вченню наукового комунізму.

Тема 24. Закономірності та особливості розвитку перехідних економік

1. Зміст, чинники і типи перехідної економіки:

- сутність перехідної економіки;
- риси перехідної економіки;
- типи перехідної економіки.

2. Особливості економічних відносин і різноманітність форм еволюції країн, що розвиваються.

3. Соціально-економічні перетворення у постсоціалістичних країнах на шляху до соціально орієнтованої змішаної економіки:

- соціально-орієнтована змішана економіка;
- формування сучасних ринкових відносин і ринкової інфраструктури;
- особливості ринкової трансформації економіки України.

ЛІТЕРАТУРА

Навчальна

1. Політична економія: Навч. посібник / К.Т.Кривенко, В.С.Савчук, О.О.Беляєв та ін.; За ред. д-ра екон. наук, проф. К.Т.Кривенка. – К.: КНЕУ, 2001. – Тема 24.
2. Беляєв О.О., Бебело А.С. Політична економія: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2001. – Тема 18.

3. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник / За ред. Г.Н.Климка, В.П.Нестеренка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища шк., Знання, 1999. – Розд. 29-30.
4. Основы экономической теории / С.В.Мочерный, В.К.Симоненко, В.В.Секретарюк, А.А.Устенко; Под общ. ред. С.В.Мочерного. – К.: Знання, 2000. – Тема 8. - § 1.

Наукові праці

5. Бузгалин А. Переходная экономика. – М.: Таурус, 1994.
6. Галица І. Державне регулювання в умовах ринкових відносин // Економіка України. – 2000. - № 6.
7. Гальчинський А. Відновити дієздатність держави // Економіка України. – 2000. - № 8.
8. Геєць В. Соціогуманітарні складові перспектив переходу до соціально орієнтованої економіки в Україні // Економіка України. – 2000. - № 2.
9. Дем'янчук О.О. Структурна перебудова в Україні – першочергове завдання ринкового трансформування економіки // Зб. наук. праць. – Вип. 7. – К.: КНЕУ, 2001.
10. Єщенко П.С., Кваснюк Б.Є., Бірюков О.А. Нова модель держави. – Слов'янськ: Печатный двор, 2002.
11. Кулиш А. К вопросу анализа этапов развития трансформационной экономики // Экономика Украины. – 2002. - № 6.
12. Лукінов І. Економічні трансформації (наприкінці ХХ сторіччя). – К.: Ін-т економіки НАН України, 1997.
13. Лукінов І. Методи і засоби регулювання економіки перехідного періоду // Економіка України. – 1999. - № 5.
14. Мочерний С. Моделі трансформаційних процесів економіки // Економіка України. – 2000. - № 2.

- 15.Осипян А.Л. Экономика государства благосостояния: основы и формирование в условиях рыночной трансформации. – Донецк: Лебедь, 2001.
- 16.Панасюк Б. Економічна політика в Україні наприкінці ХХ століття. – К.: Новий друк, 2002.
- 17.Покритан А. Про економічний зміст сучасних суспільних відносин в Україні // Економіка України. – 2000. - № 10.
- 18.Прутська О. Деякі особливості трансформаційних процесів в Україні: Зб. наук. праць. – Вип. 7. – К.: КНЕУ, 2001.
- 19.Турчинов О.В. Тіньова економіка: закономірності, механізми функціонування, методи оцінки. – К.: Дельта, 1996.
- 20.Чухно А. Проблеми теорії перехідного періоду від командної до ринкової економіки // Економіка України. – 1996. - № 4.
- 21.Шніцер М. Порівняння економічних систем: Пер. з англ. – К.: Основи, 1997. – Розд. II.

Термінологічний словник ключових понять

Перехідна економіка – стан економіки, за якого вона переходить від попереднього до нового стану за рахунок здійснення кардинальних реформ економічної системи.

Природно-еволюційний тип перехідної економіки – категорія, яка відображає природну ходу еволюції економічних систем під впливом природно-кліматичних, виробничо-економічних та соціокультурних факторів.

Реформаторсько-еволюційний тип перехідної економіки – категорія, яка відображає трансформацію економічної системи за умови певного свідомого регулювання перехідних процесів з боку суспільства.

Тема 25. Світове господарство

(Тема вивчається самостійно)

1. Світове господарство, його суть і структура:
 - світове господарство та віхи його розвитку;
 - класифікація груп країн світового господарства.
2. Міжнародний поділ праці і спеціалізація:
 - сутність міжнародного поділу праці;
 - міжнародна спеціалізація і міжнародна кооперація.
3. Інтернаціоналізація господарських відносин і продуктивних сил:
 - сутність інтернаціоналізації господарських відносин;
 - транснаціоналізація у світовому господарстві.
4. Міжнародна економічна інтеграція як вищий рівень інтернаціоналізації:
 - міжнародна економічна інтеграція та її форми;
 - міжнародні міжрегіональні економічні об'єднання.
5. Структура сучасного світового господарства:
 - економіка високорозвинутих країн у системі світового господарства;
 - економіка країн з перехідною економікою та проблема їх розвитку;
 - економіка країн, що розвиваються, та стратегія їх розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

Навчальна література

1. Політична економія: Навч. посібник / К.Т.Кривенко, В.С.Савчук, О.О.Беляєв та ін.; За ред. д-ра екон. наук, проф. К.Т.Кривенка. – К.: КНЕУ, 2001. – Тема 25.

2. Беляєв О.О., Бебело А.С. Політична економія: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2001. – Тема 19.
3. Основы экономической теории: Учебник / С.В.Мочерный, В.К.Симоненко, В.В.Секретарюк, А.А.Устенко; Под общ. ред. С.В.Мочерного. – К.: Знання, 2000. – Тема 24.

Наукові праці

4. Білорус О. Імперативи стратегії України в умовах глобалізації // Економіка України. – 2001. - № 11.
5. Кваша С., Патица Н. Напрями та проблеми інтеграції України у світовий економічний простір // Економіка України. – 2001. - № 9.
6. Козюк В. Євроринок як джерело позик для країн з перехідною економікою // Економіка України. – 1999. - № 9.
7. Рогач О.І. ТНК і економічне зростання країн, що розвиваються. – К.: Вища шк., 1994.
8. Савчук В.С., Зайцев Ю.К. Глобалізація та соціалізація світової економіки: потреби, шляхи, проблеми // Вчені записки: Наук. зб. – Вип. 3. – К.: КНЕУ, 2001. – с. 250-257.
9. Семенов В. Фірмова структура світового автомобільного ринку // економіка України. – 2001. - № 9.
10. Яковець Ю. Глобальні тенденції соціокультурної динаміки і перспективи взаємодії цивілізацій в ХХІ ст. // Економіка України. – 2000. - № 3.

Термінологічний словник

Економічна інтеграція – широке міждержавне об'єднання, яке діє відповідно до спеціальних угод і має певну організаційну структуру (включаючи спільні керівні та інші установи).

Інтернаціоналізація виробництва – економічна форми розвитку міжнародного поділу праці та міжнародного усупільнення виробництва. Вона передбачає розвиток таких організаційно-економічних форм, які пов'язують виробництво одних країн зі споживанням його результатів в інших.

Міжнародна кооперація – форма міжнародного поділу праці, яка полягає в розвитку міжнародних виробничих зв'язків, що виникають та існують між міжнародно спеціалізованими суб'єктами з метою поєднання взаємодоповнюючих процесів.

Міжнародна спеціалізація – форма міжнародного поділу праці, за якої зосередження однорідного виробництва у світі відбувається на основі прогресуючої диференціації виробничих процесів між різними країнами та їх суб'єктами.

Міжнародний поділ праці – процес відособлення різних видів трудової діяльності на міжнародному рівні, які взаємодіють і взаємодоповнюють один одного, складаючи об'єктивну основу міжнародного обміну товарами, послугами та результатами інших видів діяльності.

Світове господарство – сукупність національних господарств, які беруть участь у міжнародному поділі праці і пов'язані між собою системою міжнародних економічних відносин.

Транснаціоналізація – формування внутрішньокорпоративних міжнародних ринків, що охоплюють переважну частину світових потоків товарів, послуг, капіталу і робочої сили.

Транснаціональна корпорація – група підприємств, що функціонують у різних країнах, але контролюються штаб-квартирою, яка розташована в одній конкретній країні.

Тема 26. Форми міжнародних економічних відносин

(Тема вивчається самостійно)

1. Світогосподарські зв'язки та їх форми.

2. Міжнародна торгівля та її економічні основи:
 - міжнародна торгівля і теорії обґрунтування її необхідності;
 - світовий товарний ринок;
 - основні види міжнародної торгівлі. Протекціонізм.
3. Сутність і форми міжнародного руху капіталу:
 - міжнародний рух капіталу і його форми;
 - прямі та портфельні інвестиції;
 - міжнародні кредити. Риси міжнародної міграції капіталів.
4. Міжнародні валютно-фінансові відносини:
 - міжнародна валютна система;
 - валютні ринки і валютний курс. Конвертованість валюти;
 - міжнародні валютно-фінансові організації.

ЛІТЕРАТУРА

Навчальна література

1. Політична економія: Навч. посібник / К.Т.Кривенко, В.С.Савчук, О.О.Беляєв та ін.; За ред. д-ра екон. наук, проф. К.Т.Кривенка. – К.: КНЕУ, 2001. – Тема 26.
2. Беляєв О.О., Бебело А.С. Політична економія: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2001. – Тема 20.
3. Основы экономической теории / С.В.Мочерный, В.К.Симоненко, В.В.Секретарюк, А.А.Устенко; Под общ. ред. С.В.Мочерного. – К.: Знання, 2000. – Теми 25, 26.
4. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика: Пер. с англ. В 2 т. – М.: Прогресс, 1992. – Т. 2. – Гл. 39, 40.

Наукові праці

5. Безчастний Л., Опишко С. Тенденції на світовому ринку капіталів та їх вплив на інвестиційну діяльність в Україні // Економіка України. – 2001. - № 3.
6. Білорус О. Імперативи стратегії розвитку України в умовах глобалізації // Економіка України. – 2001. - № 11.
7. Будкін В. Проблеми управління зовнішньоекономічною діяльністю // Економіка України. – 1999. - № 1.
8. Вахненко Т. Теоретичні засади регулювання міждержавного руху капіталів // Економіка України. – 2001. - № 8.
9. Гнибіденко І. Проблеми трудової міграції в Україні та їх вирішення // Економіка України. – 2001. - № 4.
10. Заїкіна О. Міжнародне співробітництво та внутрішні резерви інвестування в економіку України // Економіка України. – 2001. - № 1.
11. Кальченко Т. Стратегія злиття та поглинання компаній на сучасному етапі розвитку світового бізнесу // Вчені записки: Наук. зб. – Вип. 3. – К.: КНЕУ. - 2001.
12. Кривенко К.Т. Теорія порівняльних переваг і концептуальні проблеми лібералізації зовнішньоторговельних відносин // Вчені записки: Наук. зб. – Вип. 2. – К.: КНЕУ, 1999. – С. 163-167.
13. Семенов А. Міжнародні прямі інвестиції // Економіка України. – 1998. - № 7.
14. Хорошковський В. Всесвітній банк. Кредитні ресурси міжнародного банку реконструкції та розвитку. – К.: Інтеллект, 1999.

Термінологічний словник

Валютний курс – ціна грошової одиниці однієї країни, виражена у грошовій одиниці іншої країни.

Валютний паритет – співвідношення між валютами різних країн, що встановлюється законодавчо.

Валютний ринок – система соціально-економічних та організаційних відносин купівлі-продажу різних іноземних валют і платіжних документів в іноземних валютах.

Вільна торгівля – зовнішньоторговельна політика, що не обмежується жодними протекціоністськими бар'єрами.

Експорт підприємницького капіталу – вкладання (інвестування) в промислові, сільськогосподарські, транспортні та інші підприємства за кордоном шляхом нового будівництва або купівлі існуючих підприємств, придбання частини їх акцій.

Конвертованість валюти – здатність резидентів і нерезидентів вільно, без усіляких обмежень, обмінювати національну валюту на іноземну і використовувати іноземну валюту в угодах з реальними і фінансовими активами.

Міжнародна валютна система – форма організації валютних відносин у межах світового господарства.

Міжнародна торгівля – форма міжнародних економічних відносин, яка передбачає переміщення товарів і послуг за межі, що позначені державними кордонами.

Міжнародна трудова міграція - форма міжнародних економічних відносин, яка полягає у переливанні трудових ресурсів з одних країн в інші і виражає процес перерозподілу трудових ресурсів між ланками світового господарства.

Міжнародне науково-технічне співробітництво – форма міжнародних економічних відносин, що являє собою систему економічних зв'язків у сфері науки, техніки, виробництва.

Міжнародний рух капіталу (міжнародна міграція капіталу) – переміщення капіталів між країнами в пошуках вигіднішої сфери їх використання.

Міжнародні валютні відносини – форма міжнародних економічних відносин, пов'язаних з функціонуванням грошей як світових.

Міжнародні економічні відносини – система економічних зв'язків з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання, що вийшли за межі національних господарств.

Міжнародні фінансово-кредитні відносини – відносини, що виникають між суб'єктами світового господарства з приводу міжнародної міграції капіталів, тобто з приводу переміщень з одних країн в інші вартостей у товарній і/або грошовій формі з метою отримання їх власниками прибутків.

Національна валютна система – форма організації валютних відносин країни, що визначається її валютним законодавством.

Нетарифне обмеження – регулювання зовнішньої торгівлі за допомогою кількісних (квотування, ліцензування, “добровільне обмеження”), прихованих (державні закупівлі, технічні бар'єри) або фінансових (субсидії, кредитування, демпінг) інструментів.

Платіжний баланс – статистичний звіт, в якому в систематизованому вигляді наводяться дані щодо зовнішньоекономічних операцій даної країни з іншими країнами світу за певний період часу.

Позичковий капітал експортується у вигляді грошових кредитів уряду або підприємствам інших країн, вкладення грошей на банківські рахунки за кордон.

Портфельні інвестиції – капіталовкладення в підприємства інших країн, які приносять інвесторові відповідний дохід, але не дають права контролю над підприємствами.

Протекціонізм – політика обмеження імпорту, що проводиться з метою захисту національної економіки, стимулює розвиток вітчизняного виробництва.

Прямі інвестиції – капіталовкладення в підприємства інших країн, які забезпечують інвесторові безпосередній контроль над ними і відповідний дохід.

Світова ціна – інтернаціональна вартість товару, яка визначається головними продавцями і покупцями певного виду продукції та формується в процесі здійснення великих і результативних операцій з товаром у вільно конвертованій валюті на світовому ринку.

Світовий ринок позичкових капіталів – механізм акумуляції та перерозподілу світових фінансових ресурсів, котрий діє під впливом попиту на позичковий капітал та його пропонування з боку позичальників і кредиторів з різних країн.

Світовий товарний ринок – частина світового ринку, система обмінних відносин якого побудована на організації купівлі-продажу продуктів матеріального виробництва.

Тарифне обмеження – інструмент регулювання зовнішньої торгівлі за допомогою мит і тарифних квот.

Тема 27. Економічні аспекти глобальних проблем

1. Природа, причини і наслідки утворення глобальних економічних проблем:

- глобалізація економічної діяльності людства наприкінці ХХ ст., її причини, рушійні сили, наслідки;

- глобальні проблеми і глобалізація економіки – підгрунття змін у взаємозалежності між теорією і практикою, змін сталих уявлень і теорій.

2. Глобальні проблеми, їх суть, види, сфери дії, динаміка, характер формування і тенденції розвитку:

- глобальні проблеми як теоретичне поняття; особливості формування і пізнання;

- види, класифікація глобальних проблем, глобальних економічних проблем, сфери дії;

- характер і тенденції розвитку глобальних проблем, глобальних економічних проблем.

3. Глобальні проблеми і зміни філософії економічного мислення суб'єктів економічної діяльності:

- теоретико-методологічні принципи усвідомлення, дослідження та забезпечення безпеки вирішення, упередження глобальних проблем на національному і міжнародному рівнях;

- роль економічної і загальної культури, економічної науки у вирішенні, упередженні глобальних проблем.

ЛІТЕРАТУРА

Навчальна

1. Політична економія: Навч. посібник / К.Т.Кривенко, В.С.Савчук, О.О.Беляєв та ін.; За ред. д-ра екон. наук, проф. К.Т.Кривенка. – К.: КНЕУ, 2001.
2. Беляєв О.О., Бебело А.С. Політична економія: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2001. – Тема 20.

Наукові праці

3. Базылев Н. Экономическая теория. – М., 1998.
4. Борисов Е.Ф. Экономическая теория. – М., 1997.
5. Губський Б.В. Інвестиційні процеси в глобальному середовищі. – К.: Наукова думка, 1998.
6. Грабовська І. Порядок з біблійними заповідями // Політика і час. – 1997. – 4. – с. 23-31.

7. Грищенко Н. В ім'я запобігання війнам [механізми контролю над озброєнням в трансатлантичному просторі та участь України в них] // Політика і час. – 1996. - № 4. – с. 3-9.
8. Губовський Б.В. Інвестиційні процеси в глобальному середовищі. – К.: Наукова думка, 1998.
9. Косолапова Л.Ц., Косолапова Н.Б. Обобщающий урок по теме: Глобальные проблемы человечества // Краєзнавство – географія. Туризм. – 1997. - № 29-322. – с. 48-55.
10. Куценко В., Удовиченко В. Індекс людського розвитку: виміри його основних параметрів та шляхи їх підвищення // Економіка України. – 1997. - № 1.
11. Мак-Калла Алекс Ф. Чи загрожує людству голод? // Політика і час. – 1997. - № 12. – с. 49-53.
12. Мацейко Ю. До нового розуміння неподільності безпеки // Політика і час. – 1997. - № 2. – с. 9-14.
13. Метастази Чорнобиля // Голос України. – 1999. – 22 квітня.
14. Новая индустрия войны на Западе. Антология / Под ред. В.П.Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – с. 575-595.
15. Останні дані Програми ООН // Наука і суспільство. – 1997. - № 7/9.
16. Світова економіка: Підручник / А.С.Філіпенко, О.І.Рогач, О.І.Шнирков та ін. – К.: Либідь, 2000.
17. Синякевич І., Врублевська О. Перший світовий конгрес економістів з навколишнього середовища і природних ресурсів // Економіка України. – 1998. - № 12. – с. 87-88.
18. Ситник К., Багнюк Ц. Чи увійдемо в ноосферу [глобальні і соціально-економічні проблеми] // Урядовий кур'єр. – 1998. – 12 грудня. – с. 6-7.
19. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. – М.: Изд. полит. л-ры. – 1992. – с. 427-487.

20. Соколенко С.И. Глобальные рынки XXI ст. Перспективы Украины. – К.: Логос. – 1988.
21. Тойнби А.Дж. Цивилизация перед судом потери. – М.: Изд. гр. «Прогресс» «Культура» С.-Петербур. «Ювента». – 1996. – с. 320-411.
22. Тоффлер Элвин. Третья война. – М.: АСТ. – 1999.
23. Хорер В.С. Мировой демографический рай и перспективы человечества // Диалог. – 1995. - № 9.

Термінологічний словник

Глобалістика – самостійна галузь знань про найзагальніші, планетарні проблеми сучасного і майбутнього розвитку людської цивілізації.

Глобальні проблеми – всезагальні проблеми, що відзначаються загальнопланетарним за своїми масштабами і значенню характером, пов'язані з життєвими інтересами народів усіх країн, становлять загрозу життю для всього людства і можуть бути вирішені спільними діями всіх країн світу.

Демілітаризація економіки – це роззброєння і ліквідація оборонних галузей виробництва.

Конверсія – зміна пропорцій розподілу фінансових, людських і матеріальних ресурсів між цивільною і воєнними сферами, переключення в ході роззброєння воєнного виробництва й інших видів військової діяльності на мирні цілі.

Збереження миру – це ліквідація озброєнь, демілітаризація економік усіх країн планети, повна ліквідація воєнних блоків та воєнних конфліктів як між країнами, так і в окремих країнах.

Екологія – характеризує взаємовідносини суспільства з природою, посилення людського впливу на навколишній світ.

Цивільне виробництво – виробництво продукції для задоволення особистих потреб людей в предметах споживання і виробничих потреб.

Нове політичне мислення – усвідомлення усіма народами планети важливості і негайно вирішення глобальних проблем, включаючи розробку системи ефективних міжнародних процедур і механізмів, здатних збереження і розвиток людської цивілізації в цілому.

Екологічно безпечне розширене відтворення світової економіки - нарощування обсягів виробництва, яке супроводжується прискореним розвитком технологій, які поступово поліпшують навколишнє середовище та якість життя людей на земній планеті.

2.3. НАВЧАЛЬНІ ЗАВДАННЯ ТА ТЕМИ РЕФЕРАТІВ

Тема 1. Предмет і метод політичної економії

1. Дайте визначення предмета політичної економії. Покажіть відмінності предмета політичної економії від предмета економіксу.
2. Перечисліть науки, які, як і політекономія, вивчають економічне життя суспільства.
3. Покажіть різницю між абстрактним і дедуктивним методами пізнання. Чи є між цими методами пізнання спільні риси?
4. Запишіть у конспект найвидатніших економістів і спробуйте обгрунтувати їхній персональний внесок у розвиток політичної економії як науки.
5. Поясніть, для чого політична економія вивчає економічні закони.
6. Обгрунтуйте різницю між законами природи і економічними законами. Назвіть приклади постійних економічних законів і таких, які мають більш менш тимчасовий, мінущий характер.
7. Випишіть декілька прикладів, які містять у собі те, чому, на ваш погляд, вас перш за все научить політична економія. Збережіть ці виписки, щоб у кінці навчального року ви могли продивитись ці

виписки і співставити ваші припущення з тим, чого, як вам здається, ви дійсно досягли.

8. Вивчаючи цю тему, подумайте, яка з функцій політичної економії є, на ваш погляд ключовою. Чи матиме, наприклад, значення для вас практична функція політичної економії? Як ви вважаєте, чи доцільно у XXI ст. політичній економії виконувати ідеологічну функцію.
9. Провірте, як ви засвоїли наступні терміни і категорії:
 - відмінності політичної економії від інших суспільних наук;
 - наукова абстракція й економічний закон;
 - економічне життя й економічна теорія;
 - пізнання й експеримент;
 - політична економія й економічна політика;
 - економічна категорія й економічний закон.
10. Який з нижче названих тем рефератів ви підготуєте для його презентації на семінарському занятті:
 - 10.1. Політична економія як наука: виникнення й етапи розвитку.
 - 10.2. Загальні методи пізнання: диференціація підходів (огляд вітчизняних підручників та навчальних посібників з політичної економії).
 - 10.3. Проблеми предмета політичної економії в працях українських економістів.

Тема 2. Економічні потреби і виробничі можливості суспільства.

Економічні інтереси

1. Поясніть зміст наступного положення: “Усі чотири фактори виробництва зливаються в єдиному цілеспрямованому і планомірному процесі, опредмечуються в результаті, яким є матеріальний продукт чи послуга, тобто продукція”.

2. Що таке виробничі ресурси? Чому вони за своїм змістом є економічні? Чи згодні ви з тим, що час є економічним ресурсом? Обґрунтуйте свої відповіді.

3. Перед вами таблиця економічного вибору виробництва м'яса і балістичних ракет:

Вид продукту	Альтернативні можливості виробництва				
	А	В	С	Д	Е
М'ясо (тисяч тон)	0	1	2	3	4
Ракети (штук)	10	9	7	4	0

1) Зобразіть ці дані графічно. Що показують точки на кривій? 2) Чому ця крива називається межею виробничих можливостей? 3) Покажіть, як це відображає закон зростаючих вмічених витрат? Поясніть: якщо економіка в даний момент знаходиться в точці D, то які будуть витрати виробництва додаткової тисячі тон м'яса чи додаткової кількості ракет?

4. Саме найповніше задоволення особистих потреб суспільства є основним стрижнем кінцевої мети виробництва. Поясніть: а) які потреби суспільства є похідними? б) чи повинні люди задля найповнішого задоволення особистих потреб відмовлятися від виробничих потреб? Чому абсолютно зростають виробничі потреби?

5. Рівень реалізації закону зростання потреб можна виразити у вигляді такої формули [Політична економія: Навчальний посібник / За ред. К.Т.Кривенка (далі 1), с. 43]:

$$P_{озп} = \frac{C}{P_T + P_H},$$

де С – споживання; P_T – традиційні потреби; P_H – нові потреби:

1) Поясніть яке, відношення $C/P_T + P_H$ на ваш погляд, є найбільш оптимальне для суспільства, що розвивається: 1,2; 1; 0,9; 0,8; 0,5. Аргументуйте свій вибір, спираючись на вивчені вами закони політичної економії; 2) який з названих вище коефіцієнт реалізації закону зростання потреб найбільше

відповідає умовам України? Чому саме? 3) Чи можуть потреби людини в конкретній ситуації і в конкретному продукті бути повністю задоволеними?

6. Ніщо для людини не є кориснішим за воду. Проте гранична корисність золота набагато вища за воду. Як це явище можна пояснити? Чому люди при виборі благ повинні керуватися і таким явищем, як корисність додаткової одиниці кожного з благ?

7. Для української економіки характерні досить глибокі економічні суперечності. Якими, на ваш погляд, чинниками вони визвані? Чи є зараз можливості успішного розв'язання найгостріших економічних суперечностей українського суспільства? Наведіть приклади.

8. Який з нижче названих тем рефератів ви підготуєте для його презентації на семінарському занятті?

1. Шляхи забезпечення умов для безперервного розвитку потреб.
2. Основні напрями більш повного використання виробничого потенціалу України.
3. Роль економічних суперечностей у соціально-економічному розвитку країни та способи їх розв'язання.

Тема 3. Економічна система суспільства

1. Використовуючи літературні джерела [1, 2, 3, 4] розгляньте різні трактовки сутності економічної системи і викладіть своє розуміння цієї проблеми.
2. Чому потрібно класифікувати економічні системи. Обґрунтуйте, до якого типу відноситься економічна система України з точки зору технологічного розвитку.
3. Чому продуктивні сили є серцевиною економічної системи? Обґрунтуйте відповідь на питання: чи можна сучасні продуктивні сили розглядати водночас як природні і суспільні продуктивні сили?

4. У яких формах виступають сучасні продуктивні сили? Розгляньте особливості та взаємозв'язок між формами сучасних продуктивних сил.
5. Доведіть, чому синтетичним показником розвитку продуктивних сил є рівень продуктивності праці. Чому зростання продуктивності праці є законом розвитку продуктивних сил?
6. Роз'ясніть зміст виробничої функції. Дайте відповідь на питання: чи можлива заміна одного чинника виробництва іншим. Назвіть закон, якій регулює взаємозв'язок між засобами праці і людською працею.
7. Яка сукупність економічних відносин являє собою безпосередню суспільну форму продуктивних сил і спосіб їх організації та використання людьми?
8. Назвіть фази суспільного виробництва і охарактеризуйте їх основні ознаки.
9. Що представляє собою категорія “економічна формація”? Які економічні формації ви знаєте і можете їх охарактеризувати?
10. Який економічний закон називають загальним законом розвитку економіки? Обґрунтуйте, на яких підставах політекономія його називає загальним економічним законом відповідності (адекватності).
11. Яку з нижче названих тем рефератів ви підготуєте для його презентації на семінарському занятті?
 - 11.1. Економічна система суспільства.
 - 11.2. Суспільний поділ праці: сутність і структура.
 - 11.3. Цивілізаційний підхід до періодизації суспільного розвитку: сутність, особливості, характеристика.
 - 11.4. Організаційно-економічні відносини та їх місце в економічних відносинах.

Тема 4. Відносини власності

1. Дайте характеристику двох типів власності.
2. Чому суспільна (общинна) власність первісно-общинного ладу поступилась місцем іншій формі? Який саме?
3. Як практично реалізується суспільна форма власності.
4. Які нинішні форми суспільної власності? Дайте їм коротку характеристику.
5. Поясніть зміст поняття “система власності”.
6. Обґрунтуйте необхідність трансформації відносин власності в перехідній економіці України.
7. На основі статистичних даних розрахуйте структуру форм власності в нинішній економіці України.
8. Поясніть, у чому полягає різниця при вивченні проблем власності в економічних науках і в юридичних науках?
9. Обґрунтуйте необхідність роздержавлення власності в перехідній економіці України.
10. Охарактеризуйте етапи еволюції форм власності.
11. Підготуйте реферат на одну із названих нижче тем:
 - 11.1. Власність у системі виробничих відносин.
 - 11.2. Трансформація форм власності в перехідній економіці України.
 - 11.3. Шляхи і методи роздержавлення власності в постсоціалістичних країнах.

Тема 5. Форми організації суспільного виробництва

1. У чому полягає історичне значення натурального (замкнутого) господарства? У зв'язку з цим підготуйте аргументовану відповідь на

таке питання: Чи може суспільне виробництво у майбутньому, тобто на базі високорознених продуктивних сил, знову перейти на натуральну форму організації виробництва товарів і послуг? (Див.: Энгельс Ф. Анти-Дюринг. Переворот в науке, произведенный господином Евгением Дюрингом. – М.: Политиздат, 1966. – с. 313-314).

2. Обґрунтуйте відповідь на питання: Що виникло раніше - поділ праці чи товарне виробництво? Назвіть етапи становлення і розвитку суспільного поділу праці.
3. Чому однією з рис товарного виробництва є його стихійний характер? Подумайте на тим, чи можна стихійний характер товарного виробництва абсолютизувати.
4. Хто, на ваш погляд, є головним суб'єктом товарних відносин, його творцем?
5. Розглядаючи властивості товару, продумайте відповідь на питання: яка з цих властивостей є провідною і чому саме?
6. Вивчаючи категорію вартості за різними джерелами, обґрунтуйте ваше відношення до визначення, що "... цінність речі вимірюється величиною граничної корисності цієї речі" (див.: Е.Бем-Баверк. Основы теории ценности хозяйственных благ // Экономическая теория. Хрестоматия. – М.: Высш. шк., 1995. – с. 59).
7. Використовуючи графік на рис. 5.1 (див.: 1, с. 103) обґрунтуйте зміст вартості (витрат) втрачених можливостей. Чи є затрати виробничих ресурсів на виробництво будь-якого корисного товару вартістю втрачених можливостей? Чи визначають вони вартість самого товару, наприклад, хліба, телевізора, підручника з політичної економії?
8. Які економічні формації обслуговує просте товарне виробництво? Чи може воно у певних країнах та у певний історичний період бути основною (панівною) формою організації виробництва? (див.: 1, с. 105-107).

9. У якому столітті з'явилися елементи розвиненої форми товарного виробництва? Яку економічну суспільну формацію вона породила?
10. Назвіть економічні відносини, що існують у товаровиробляючому суспільстві?
11. Який з названих тем рефератів ви підготуєте для його презентації на семінарському занятті?
 - 11.1. Роль суспільного поділу праці у розвитку товарного виробництва і товарного обміну.
 - 11.2. Основні властивості товару та їх співвідношення.
 - 11.3. Суб'єкти товарних відносин і їх еволюція.
 - 11.4. Місце товарної організації виробництва за капіталізму.

Тема 6. Гроші

1. Обґрунтуйте принципи, на яких базується еволюція грошей.
2. Поясніть, чим пояснюється відмова від товарних грошей на користь кредитно-паперових?
3. Поясніть, чим відрізняється загальна, чи грошова, форма вартості від повної, або розгорнутої форми вартості?
4. Використовуючи літературу, що названа до теми (див. літературу до семінарського заняття), охарактеризуйте яка роль золота в сучасній грошовій системі.
5. Назвіть наслідки повзучої інфляції для економіки країни.
6. Чи може гіперінфляція підірвати спроможність грошей виконувати свої функції. Якщо так, то чому?
7. Як різні економісти розуміють сутність грошей?
8. Що виражають і як реалізуються функції грошей? Наведіть приклади й обґрунтуйте їх.
9. Чи є українська гривня конвертованою валютою? Якщо "так", то чому це проявляється? Якщо "ні", то чому?

10. Який з нижче названих рефератів ви підготуєте для презентації на семінарському занятті?
- 10.1. Теорії походження та природи грошей.
 - 10.2. Грошові реформи в Україні в 90-х роках ХХ ст.
 - 10.3. Грошові агрегати у різних країнах: сутність, функціональне призначення та рівень ліквідності.

Тема 7. Витрати виробництва і прибуток

- 1. З'ясуйте взаємозв'язок економічних витрат виробництва і собівартості.
- 2. Що лежить в основі поділу витрат виробництва на постійні і змінні та внутрішні і зовнішні?
- 3. Що таке граничні витрати? Дайте їх обґрунтування.
- 4. Охарактеризуйте принципову різницю між бухгалтерським і економічним прибутком.
- 5. Норма прибутку та методи її визначення. Яка роль прибутку в ринковій економіці?
- 6. Охарактеризуйте сутність закону спадної віддачі ресурсів.
- 7. Доведіть, чому теорія граничних витрат має велике значення в економічній теорії.
- 8. Поясніть особливості класичної теорії витрат виробництва.
- 9. Який реферат ви підготуєте для його презентації на семінарському занятті?
 - 9.1. Економічні витрати: суть і структура.
 - 9.2. Прибуток – головний показник успіху господарської діяльності підприємства.
 - 9.3. Шляхи підвищення норми прибутку.

Тема 8. Ринок: сутність, функції та моделі

1. Поясніть, чому і яким чином ринкова система забезпечує координуючі і організаційні механізми, що виключають хаос у ринковій економіці.
2. Використовуючи навчальну і наукову літературу, поданої до семінарського заняття даної теми, випишіть трактовки ринку. Обґрунтуйте своє розуміння ринку.
3. Поясніть закон попиту. Чому крива попиту є спадаючою? Які чинники попиту?
4. Поясніть закон пропонування. Чому крива пропонування є висхідною? Які чинники пропонування? У яку сторону - збільшення чи зменшення - пропонування переміщує криву S?
5. За допомогою графіка рівноваги попиту і пропонування поясніть:
1) сутність рівноважної ціни; 2) ринкова рівновага; 3) ринковий механізм.
6. Поясніть, що вимірює цінова еластичність попиту?
7. Поясніть терміни: еластичний попит, нееластичний попит, одинична еластичність попиту, абсолютно еластичний попит, абсолютно нееластичний попит.
8. Обґрунтуйте, чому за нееластичного попиту зниження ціни зменшує валовий дохід підприємства, тоді як за еластичного попиту зниження ціни збільшує валовий дохід?
9. Поясніть, чому широке розосередження економічної влади становить:
1) основу існування конкуренції;
2) регулює використання цієї влади;
3) обмежує можливості зловживання нею?
10. Назвіть моделі ринків. Поясніть, чому моделі ринків зумовлені формами конкуренції?
11. Яку з наведених нижче тем рефератів ви оберете для його презентації на семінарському занятті?

- 11.1. Ринкова система та її основні складові.
- 11.2. Попит і пропонування в умовах конкурентної економіки.
- 11.3. Еластичність попиту і пропонування на індивідуальних ринках.
- 11.4. Механізм формування рівноважної ціни.
- 11.5. Роль антимонопольного законодавства України в забезпеченні добросовісної конкуренції.

Тема 9. Класифікація ринків

1. Обґрунтуйте роль ринку предметів споживання в задоволенні різноманітних потреб людей. Якими групами товарів ці потреби задовольняються?
2. Які споживачі справляють найбільший вплив на вибір того, що виготовляти і хто користуватиметься благами?
3. Поясніть, яким чином фактор часу впливає на обсяги та еластичність пропонування продовольства для населення?
4. Поясніть взаємозв'язок між граничним продуктом і граничним доходом та відмінності між цими поняттями.
5. Покажіть, за яких умов діє закон спадної продуктивності виробничого ресурсу.
6. Дайте обґрунтовану відповідь на таке питання: чому тільки за умов досконалої конкуренції ціна дорівнює граничному доходу, а дохід від граничного доходу дорівнює ціні, помноженій на граничний продукт:
$$MRP_i = MR_i \times P$$
 для кожного фактора виробництва?
7. Поясніть, чому попит підприємства на виробничий ресурс є похідним попитом? На який підрозділ (групу) товарів попит є вихідним, визначальним для визначення ринкового попиту на виробничі ресурси?
8. Дайте обґрунтовану відповідь на питання: Чому пропонування такого фактора як земля є абсолютно нееластичним. Чи можете ви пояснити це за допомогою графіка.

9. Поясніть різницю між прибутком на капітал, що здається в оренду, і орендною платою.

10. Заповніть подану нижче таблицю попиту підприємства на працю, яке наймає працівників за умов конкуренції та продає свою продукцію на конкурентному ринку:

Одиниці праці	Загальний продукт	Граничний продукт	Ціна продукту, грн.	Загальний виторг, грн.	Граничний продукт у грошовому виразі, грн.
1	17	-	2	-	-
2	31	-	2	-	-
3	43	-	2	-	-
4	53	-	2	-	-
5	60	-	2	-	-
6	65	-	2	-	-

11. Яку тему реферату ви оберете для його презентації на семінарському занятті?

11.1. Економічний зміст пропонування чинників виробництва.

11.2. Роль ринку споживчих благ у задоволенні потреб населення.

11.3. Особливості попиту на фактори виробництва.

11.4. Вплив ринків факторів виробництва на розвиток суспільного виробництва.

11.5. Формування ринку землі в Україні.

Тема 10. Інфраструктура ринку і капітал сфери обігу

1. Дайте визначення інфраструктури ринку. Поясніть в чому полягає роль і значення інфраструктури ринку.

2. В чому полягає суть позичкового капіталу? Використовуючи формулу руху позичкового капіталу – $G-G'$ - поясніть її зміст.

3. Поясніть, чому прибуток на позичковий капітал, що функціонує у сфері виробництва, розпадається на дві частини: процент і підприємницький прибуток?
4. Поясніть, чому банк виконує посередницькі функції? Назвіть ці функції.
5. Коли з'явився перший центральний банк і в якій країні. Чи має наявність центрального банку принципове значення для функціонування фінансово-кредитної сфери? Обґрунтуйте свою відповідь.
6. У чому полягає сутність процента? Поясніть чинники, що впливають на рівень процента.
7. Обґрунтуйте особливості формування прибутку комерційного банку.
8. Поясніть у чому полягає прогресивна роль торгового капіталу?
9. Поясніть різницю між оптовою і роздрібною торгівлею. Як називаються ціни, що обслуговують оптову торгівлю та роздрібну торгівлю.
10. Запишіть формулу курсу акції. Поясніть, які чинники впливають на ринкову ціну акції.
11. Виберіть тему реферату для його презентації на семінарському занятті:
 - 11.1. Проблеми формування ринкової інфраструктури в Україні.
 - 11.2. Ринок цінних паперів: його суть і значення.
 - 11.3. Види та механізм функціонування товарних бірж.
 - 11.4. Механізм отримання торгового прибутку.
 - 11.5. Види та роль кредиту в розвитку підприємницького бізнесу.
 - 11.6. Основні тенденції у розвитку банківської системи на сучасному

етапі.

Тема 11. Домогосподарства

1. Доведіть на конкретних прикладах, що домогосподарства є суб'єктами ринкових відносин.
2. Дайте обґрунтовану відповідь на питання: чи можуть домогосподарства бути товаровиробниками?
3. Обґрунтуйте різницю між поняттями “домогосподарство” і “сім'я”. Поясніть, чому ці поняття не тотожні.
4. Які функції виконують домогосподарства в економічному розвитку країни? Обґрунтуйте їх значення й особливості.
5. Поясніть, які причини обумовлюють диференціацію доходів населення. Який рівень диференціації доходів домогосподарств в Україні?
6. Назвіть джерела формування доходів та напрямки їх витрат домогосподарствами.
7. Яким чином ви можете обґрунтувати наявність споживчого надлишку.
8. Поясніть зміст граничної корисності доходу.
9. Яка, на Ваш погляд, функція домогосподарства є провідною в ринковій економіці?
10. Обґрунтуйте основні чинники, які спонукають домогосподарства частину доходу заощаджувати.
11. Підготуйте реферат для його презентації на семінарському занятті на одну з таких тем:
 - 11.1. Сімейні доходи та їх формування в умовах переходу до ринку.
 - 11.2. Проблеми розвитку сімейного підприємництва.
 - 11.3. Двоїста роль домогосподарств та їх місце в економіці.

Тема 12. Підприємство і підприємництво

1. Обґрунтуйте основні чинники, які визначають підприємство як суб'єкта ринкової економіки.
2. Розкрийте основні умови, які необхідні для функціонування капіталу підприємства, його кругообігу і обороту, тобто відтворення.
3. Друга стадія кругообігу капіталу підприємства визначається як ...В...Т'. Дайте пояснення таким проблемам цієї стадії:
 - що є джерелом новоствореної вартості, втіленої в Т'? Розгляньте це питання з точки зору класичної (і марксистської) теорії та неокласичної теорії;
 - що є джерелом економічного прибутку в короткостроковому періоді?
 - чи відшкодовує підприємство економічні витрати у точці безбитковості [див. 1. рис. 12.1]?
4. У навчальному посібнику [1, с. 212] пишеться: “ $T' = T + \Delta T$, а $\Gamma' = \Gamma + \Delta \Gamma$. Оскільки $\Delta \Gamma$ – це економічний прибуток (чому?), то ринкова ціна хліба Р, що дорівнює 1 грн. за хлібину, є вищою за економічні витрати” (чому?). Дайте відповідь на поставлені питання.
5. Для яких підприємств, що виробляють кінцеву продукцію, кругообіг капіталу важливо розглядати у тісному взаємозв'язку з домашніми господарствами?
6. Які складові становлять час обороту індивідуального капіталу? Проаналізуйте їх особливості. Якщо час одного обороту капіталу становить 60 днів, то як можна визначити кількість обертів капіталу за рік? За яких умов прибуток підприємства абсолютно зросте із підвищенням швидкості обороту капіталу підприємства?
7. Чи можлива підприємницька діяльність без утворення юридичної особи? Якщо “так”, то охарактеризуйте особливості такого виду підприємницької діяльності.

8. Який реферат ви підготуєте для презентації на семінарському занятті?

8.1. Роль підприємця в максимізації прибутку підприємства.

8.2. Корпорації (акціонерні товариства) як основна форма організації підприємства в сучасних умовах.

8.3. Роль амортизації у відтворенні основного капіталу підприємства.

Тема 13. Капітал і наймана праця

1. Поясніть, чому загальна формула руху капіталу має вигляд Г-Т-Г'?

2. Чому політична економія розглядає капітал як суспільно-економічну категорію. Дайте основні визначення сутності капіталу.

3. Чому існує наймана робоча сила? Визначте властивості робочої сили як товару.

4. Поясніть, чому середня заробітна плата в Україні нижча, ніж, наприклад, у США. Який найважливіший фактор визначає закономірне підвищення заробітної плати на протязі тривалого періоду?

5. За допомогою графіка поясніть як здійснюється визначення заробітної плати на ринку праці з досконалою конкуренцією.

6. Заповніть таблицю пропонування для підприємства, що наймає робітників в умовах чистої конкуренції

Одиниці праці	Ставка заробітної плати (грн.)	Сукупні витрати на оплату праці (фонд заробітної плати) (у грн.)	Граничні витрати на ресурс (працю) (грн.)
0	12	12	12
1	12	12	12
2	12	-	-
3	12	-	-
4	12	-	-
5	12	-	-
6	12	-	-

6.1. Які сукупні витрати підприємця при найми 6 одиниць праці?

- 6.2. Які граничні витрати підприємця на шосту одиницю праці і чому?
- 6.3. Яким повинен бути граничний продукт при найми граничного робітника?

[Див.: Макконнелл К.Р., Брю Ст.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. Т. 2. – М.: Республика, 1992. – с. 159-160].

7. Напишіть формулу розрахунку погодинної ставки заробітної плати і поясніть її зміст.
8. Поясніть особливості оплати праці на колективних (не приватних) підприємствах, що засновані на колективній власності на засоби виробництва.
9. Які фактори впливають на відмінності в рівнях заробітної плати між галузями та індивідами?
10. Яка роль компенсаційних відмінностей в існуванні відмінностей у заробітній платі?
11. Підготуйте реферат на одну із тем для його презентації на семінарському занятті:
- 11.1. Процес промування категорій капіталу і найманої праці в Україні.
- 11.2. Еволюція форм і систем заробітної плати.
- 11.3. Мінімальна заробітна плата та її динаміка в Україні.
- 11.4. Розвиток колективних систем оплати праці.

Тема 14. Підприємство в аграрній сфері

1. Поясніть чинники, які зумовлюють існування земельної ренти. Як зрозуміти термін “рента не виконує ніякої заохочувальної функції”?
2. Назвіть чинники, які на ваш погляд, можуть розширити суспільний попит на продукцію землеробства, а разом з тим сприяти залученню до виробництва відносно гірші земельні ділянки.

3. Чи потрібна земельна рента в економіці, в якій сільськогосподарські угіддя є суспільною власністю? Як це можна пояснити, якщо ви “за”, чи “проти” земельної ренти?
4. Які пропозиції ви можете внести щодо напрямів подальшого реформування відносин власності і форм господарювання в сільському господарстві України?
5. Землевласник здав у оренду земельну ділянку, а також будівлі і споруди вартістю 15 тис. грн. За орендним договором, термін дії якого 30 років, орендар зобов’язаний платити землевласнику земельну ренту в сумі 2000 грн. на рік. Визначить орендну плату, яка привласнюється землевласником протягом року.
6. Землевласник отримує щорічно 6000 грн. ренти, банк виплачує своїм вкладникам 5% річних. Визначить, за якою ціною буде продано земельну ділянку і як зміниться ціна землі, якщо банк знизить процент із 5% до 3%.
7. Нижче поміщена таблиця 14.1., в якій показано рівні продовольчого споживання в країнах “сімки” (Англія, Німеччина, Італія, Франція, Канада, США, Японія) і в Україні. Вивчивши показники цієї таблиці, які висновки ви можете зробити щодо: 1) рівня розвитку сільського господарства України; 2) його ролі в забезпеченні оптимального (раціонального) харчування і тривалості життя населення.

Таблиця 14.1

Рівні продовольчого споживання

	Споживання в країнах “сімки” в 1992-1994рр.	<i>Україна</i>			
		Раціональні норми харчування	Мінімальні норми харчування	Споживання в 1990р.	Споживання в 2000р
<u>1</u>	2	3	4	5	6
<u>На душу населення (кг/рік):</u>					

М'ясо і м'ясопродукти	99	83	52	68	32
Молоко і молокопродукти	307	380	341	373	198
Яйця (шт.)	243	290	231	272	163
Риба і рибопродукти	30	20	12	18	8
Хліб і хлібопродукти	122	101	94	141	123
Картопля	63	124	96	131	133
Овочі та баштанні	109	161	105	103	101
Плоди, ягоди, виноград	117	90	68	47	30
Цукор, кондитери	48	38	32	50	34
Олія	18	13	8	12	9
На душу населення (за добу):					
калорійність (ккал) – всього	3369	2928	2516	3597	2560
в тому числі:					
рослинні продукти	2364	1786	1535	2572	2040
тваринні продукти	1005	1142	981	1025	520
Білки (г) – всього	102	90	78	105	75
в тому числі:					
рослинні	41	35	38	53	48
тваринні	61	55	40	52	27
Жири (г) – всього	132	112	82	124	71
в тому числі:					
рослинні	58	33	19	41	29
тваринні	74	79	63	83	42

Джерело: Пасхавер Б.Продовольча доступність //Економіка України. – 2001. - №7.

8. Підготуйте реферат на одну з названих нижче тем:

8.1. Характер аграрних перетворень у постсоціалістичній Україні.

8.2. Напрями розвитку орендних відносин в Україні.

8.3. Стратегія використання земельних угідь України.

8.4. Роль особистих селянських господарств в аграрній економіці

України.

Тема 15. Держава та її економічні функції

1. Викладіть концепції різних шкіл про роль держави в економіці та реалізацію її функцій.
2. Визначить основні причини, які формують державу як суб'єкт господарювання.
3. Розкрийте вади ринкового саморегулювання та обґрунтуйте причини необхідності економічного втручання держави
4. Проаналізуйте, чому держава обирає пріоритетні сфери державного втручання в економіку. Назвіть ці сфери.
5. Викладіть особливості державного впливу на економіку в сучасних умовах України.
6. Проаналізуйте основні інструменти державного регулювання економіки.
7. Розкрийте зміст основних засобів державного регулювання економіки.
8. Чому найважливішою функцією держави є стабілізація ринкової економіки. Викладіть своє розуміння стабілізації економіки.
9. Дайте змістовну характеристику основних моделей державного регулювання та їх застосування в окремих країнах.
10. Визначте основну мету державного регулювання та основні напрями діяльності держави, що забезпечують реалізацію основної мети.
11. Підготуйте реферат для його презентації на семінарському занятті на одну з тем:
 - 11.1. Основні недоліки ринкового саморегулювання та напрями їх подолання в економічній системі.
 - 11.2. Методи та інструменти реалізації державної економічної політики.
 - 11.3. Роздержавлення та еволюція економічних функцій держави.

Тема 16. Форми суспільного продукту в процесі відтворення

1. Поясніть, у чому полягає сутність економічного відтворення? Назвіть чинники, які обумовлюють наявність категорії “економічне відтворення”.
2. Розгляньте структуру суспільного продукту за матеріально-речовим характером. Поясніть різницю між матеріальними благами і послугами.
3. Чому в економіці існує проміжний продукт? Назвіть підприємства, які спеціалізуються на виробництві проміжного продукту.
4. Що є одиницею виміру при складанні національних рахунків? Обґрунтуйте, яким чином за системи національних рахунків подвійний рахунок виключається?
5. Визначте додану вартість за виробничим методом. Поясніть його зміст (див. 1, табл. 16.1).
6. Поясніть, для чого, або з якою метою, обчислюється національний дохід?
7. Обґрунтуйте, чому необхідно виділяти первинні, або основні, доходи і вторинні доходи.
8. Для чого розраховують національне багатство країни? Поясніть роль національного багатства в економічному відтворенні. Як ви вважаєте: є різниця між національним багатством і економічним потенціалом суспільства?
9. Поясніть, у чому полягає різниця між ринковим попитом і сукупним попитом.
10. Поясніть, які аспекти суспільного економічного відтворення неможливо висвітлити за допомогою моделі кругообігу ВВП, ресурсів і доходів (див. 1, рис. 16.4.).

11. Підготуйте реферат на одну з тем для його презентації на семінарському занятті:

11.1. Система народногосподарського балансу: суть і основні показники.

11.2. Система національних рахунків: суть і структура.

11.3. Основні макроекономічні показники в системі національних рахунків.

11.4. Валовий внутрішній продукт України.

11.5. Тіньова економіка в західних країнах та її особливості в Україні.

11.6. Концепції національного багатства в сучасній економічній літературі.

11.7. Проблема оцінки національного багатства.

11.8. Національне багатство в умовах економічної кризи.

11.9. Економічний кругообіг ВВП, ресурсів і доходів в національній економіці.

Тема 17. Розподіл національного доходу. Споживання і заощадження

1. Сформулюйте значення розподілу в економіці і назвіть прізвища економістів, які внесли значний вклад у розробку теорії розподілу.
2. Назвіть об'єкти розподільних відносин. Обґрунтуйте вплив форм власності на чинники виробництва на характер розподілу доходів.
3. Обґрунтуйте відповідь на таке питання: Чи впливає принцип соціальної справедливості на розподільні відносини?
4. Які моделі функціонально-факторного розподілу національного доходу? Роз'ясніть сутність чотирифакторної моделі розподілу національного доходу.
5. Підготуйте обґрунтовану відповідь на таке питання: чи є держава чинником виробництва, а отже і виробником національного доходу?

6. Обґрунтуйте основні риси теорії розподілу національного доходу, що ґрунтується на концепції граничної продуктивності. Хто є родоначальником цієї теорії?
7. Назвіть об'єктивні передумови перерозподілу національного доходу. У чому полягає економічна доцільність перерозподілу і які її принципи?
8. Однією з найважливіших в економічному відтворенні є функція споживання. Чому ця функція розглядається Д.Кейнсом у тісному зв'язку з середньою і граничною схильністю до споживання? Поясніть зміст формули граничної схильності до споживання.
9. Дайте обґрунтовану відповідь на питання: чому частина національного доходу заощаджується? Які суб'єкти здійснюють заощадження доходів?
10. Поясніть зміст формули: $HNZ = \frac{3}{ND} \times 100$. (див. 1, с. 313).
11. Підготуйте реферат на одну з тем для його презентації на семінарському занятті:
 - 11.1. Функції розподільних відносин у процесі економічного відтворення.
 - 11.2. Структура доходів населення в Україні та напрями її зміни.
 - 11.3. Особливості перерозподілу національного доходу в Україні.
 - 11.4. Необхідність формування сучасної системи соціального захисту в Україні.

Тема 18. Економічне зростання і його чинники. Економічні цикли

1. Дайте характеристику конкретних форм прояву екстенсивного та інтенсивного типів економічного зростання. Укажіть принципову відмінність між ними.
2. У чому різниця між станом $S > I$ та $I > S$, і до яких економічних наслідків це призводить у першому і другому випадку.

Вкажіть співвідношення між заощадженням та інвестиціями, яке згідно кейнсіанської теорії, є однією з висхідних і обов'язкових умов усталеного економічного зростання, де S – заощадження, I – інвестиції, C – відношення капіталу до випуску продукції, G – темп економічного зростання:

$$G = S : C; \quad G : C = S; \quad S > I; \quad I > S; \quad S = I. \text{ [див. 1, с. 324]}$$

3. Зробіть теоретичний аналіз на прикладі України: яка тенденція норми нагромадження у різних фазах економічного циклу. [Див.: Основы экономической теории: Учебник / Под общ. ред. С.В.Мочерного. – К.: Знання, 2000. - с.359].
4. Проаналізуйте темпи економічного розвитку України за 90 –ті та 2000 – 2001 рр. /на основі макроекономічних статистичних даних/.
5. Дайте характеристику неекономічних (надбудовних) чинників економічного зростання.
6. Поясніть, які зміни відбуваються у співвідношенні фаз циклу: криза – депресія – поживлення – піднесення (див.: Там же, с. 397).
7. Який період в історії суверенної України слід вважати етапом регресивного типу зростання? Поясніть, у чому це проявляється.
8. Визначте ті наслідки, які характеризують руйнівний характер економічної кризи. Підготуйте відповідь на питання: чи має економічна криза позитивний вплив на економічний розвиток?
9. Поясніть сутність концепції нульового зростання. Сформулюйте своє ставлення до неї.
10. Поясніть зміст нової якості економічного зростання. Чи є вона характерною для України?
11. Підготуйте реферат для його презентації на семінарському занятті. Теми рефератів:
 - 11.1. Діалектика взаємозв'язку між економічним зростанням і економічною кризою.
 - 11.2. Значення теорії довгих хвиль соціально – економічної практики.
 - 11.3. Проблеми формування оптимальної норми нагромадження в Україні.

Тема 19. Зайнятість, відтворення робочої сили та відповідне державне регулювання

1. Назвіть і поясніть фази відтворення робочої сили. Яка фаза відтворення робочої сили є завершальною?

2. У навчальному посібнику [1, с. 337] зайнятість визначається як "... діяльність громадян, що пов'язана із задоволенням особистих і суспільних потреб, яка приносить їм дохід у грошовій чи іншій формі". Чи можете ви дати інше визначення зайнятості? [Див. 1, с. 346]

3. Використовуючи закон Оукена визначте економічні наслідки безробіття (у відсотках) за умови, що норма природного безробіття – 5%, а норма фактичного безробіття – 10%.

4. У чому, на ваш погляд, полягає роль зайнятості у відтворенні робочої сили.

5. Назвіть і обґрунтуйте найпрогресивніший спосіб поєднання робочої сили з засобами виробництва.

6. Назвіть різницю між неокласичною і кейнсіанською теоріями зайнятості в ринковій економіці. Обґрунтуйте свою позицію по цій проблемі.

7. Поясніть роль негнучких ставок заробітної плати в існуванні безробіття.

8. Чисельність економічно активного населення країни поступово скорочується. Чи можливе за таких умов розширене відтворення робочої сили? Обґрунтуйте свою точку зору.

9. Підготуйте реферат для презентації на семінарському занятті. Темі рефератів:

9.1. Зайнятість робочої сили у системі суспільного відтворення.

9.2. Приховане безробіття в Україні: сутність і соціальні наслідки.

9.3. Шляхи формування раціональної і ефективної зайнятості в Україні.

Тема 20. Господарський механізм у системі регулювання суспільного виробництва

1. Поясніть, у чому проявляється суть і специфічність господарського механізму як важливої підсистеми економіки (див. 1, тема 20, § 20.1).
2. Поясніть, на яких рівнях функціонує господарський механізм. Чи можете ви показати, яким чином господарський механізм виступає способом узгодження інтересів і формою вирішення суперечностей у суспільстві. Наведіть приклади.
3. Обґрунтуйте, чому в ринковій економіці повинні використовуватися державні форми господарського механізму?
4. Поясніть, чому і в яких випадках право є складовою частиною господарського механізму. Наведіть приклади використання правових норм в економіці.
5. Розкрийте особливість кейнсіанської концепції державного регулювання. Хто на Заході зараз є основним ідеологом антикейнсіанських позицій і чому саме? Яка ваша позиція по даній проблемі?
6. Обґрунтуйте, чому господарський механізм пов'язаний з власністю. Наведіть приклади цього зв'язку. Використайте для цього вітчизняну практику господарювання.
7. У чому полягає сутність державного програмування економіки? Зберіть матеріали щодо реалізації державного програмування економіки в Україні.
8. Перерахуйте і дайте коротку оцінку основним проблемам, що постають при здійсненні та проведенні фіскальної політики. Поясніть механізм дії вбудованих стабілізаторів.
9. Поясніть, чому в останні роки у регулюванні економіки держава активніше використовує грошово-кредитні методи регулювання?

10. Сформулюйте основні напрями удосконалення господарського механізму в Україні.

11. Підготуйте реферат для його презентації на семінарському занятті.

Теми рефератів:

11.1. Базисні та надбудовні елементи у структурі господарського механізму, їх роль та взаємодія.

11.2. Основні напрямки формування господарського механізму в Україні.

11.3. Суть і методи фінансової політики держави.

11.4. Роль державного бюджету в регулюванні суспільного відтворення.

11.5. Грошово-кредитна політика в перехідній економіці України.

Тема 21. Закономірності та етапи розвитку капіталістичної економічної системи

1. Випишіть з поданого до плану семінарського заняття списку навчальної і наукової літератури положення (цитати) щодо: 1. визначення сутності й основних ознак капіталізму вільної конкуренції; 2. підходу авторів цих робіт до капіталізму як до експлуаторського чи не експлуаторського економічного ладу; 3. історичної ролі капіталізму у суспільному прогресі.
2. Обґрунтуйте відповідь та таке питання: на якому ринку принцип вільної конкуренції за класичного капіталізму не завжди діяв? Які основні чинники, що породжували таке явище?
3. Який напрям у політичній економіці розробив концепцію монополістичної фази капіталізму. Назвіть основних розробників цієї концепції. Чи був К.Маркс теоретиком монополістичного капіталізму?

4. Спробуйте обґрунтувати різницю між марксистською теорією додаткової вартості і неокласичною теорією економічної ренти в контексті пояснення експлуатації праці за капіталізму.
5. На якому етапі розвитку продуктивних сил об'єктивно почала формуватися монополізація виробництва великими підприємствами? Назвіть основні форми монополістичних союзів та угод, які забезпечували монополізацію виробництва й обміну в усіх сферах матеріального виробництва.
6. Підготуйте обґрунтовані відповіді на такі питання: чому в економіці сучасних країн провідну роль посідають часткові монополії – олігополії? Які чинники є головними щодо провідної ролі олігополії в економіці – економічні чи позаекономічні?
7. Назвіть чинники необхідності в сучасній ринковій економіці антимонопольного законодавства. Сформулюйте відповідь на питання: Чи направлене антимонопольне законодавство проти олігополії та природної монополії?
8. Підготуйте відповідь на таке питання: чи існують фінансово-промислові групи в Україні? За позитивної відповіді наведіть приклади.
9. Підготуйте реферат для його презентації на семінарському занятті. Темі рефератів:
 - 9.1. Історична роль первісного нагромадження капіталу.
 - 9.2. Концентрація та централізація капіталу як об'єктивна умова виникнення монополій та олігополій.
 - 9.3. Максимізація прибутку монополією та проблеми її ефективності.
 - 9.4. Недосконала конкуренція: сутність і причини існування.

Тема 22. Економічна система сучасного капіталізму

1. Обґрунтуйте відповідь на такі питання:
 - а) на якому етапі розвитку капіталізму виникає змішана економіка;

- б) який основний варіант змішаної економіки, на ваш погляд, є перспективним?
2. Чим зумовлені національні особливості змішаної економіки? Проаналізуйте особливості “шведської моделі” змішаної економіки.
 3. Розкрийте діалектику взаємодії і співвідношення стихійного саморегулювання і свідомого регулювання. Назвіть основні ознаки свідомого і стихійного регулювання. [див. 1, § 22.2]
 4. Яка роль держави у змішаній економіці: Чи існує тенденція до неухильного піднесення ролі держави у змішаній економіці і поступового згортання ролі ринку, його регуляторів?
 5. Використовуючи навчальні посібники і наукові праці (див. літературні джерела до плану семінарських занять) обґрунтуйте рівень монополізації виробництва в сучасних умовах і її подальшу тенденцію.
 6. Назвіть приклади об’єднання (злиття) і поглинання великих компаній на рубежі ХХІ ст.
 7. Назвіть основні способи створення фінансово-промислових груп і їх основні типи. Які найвідоміші ФПГ ви можете назвати? (див.: там же).
 8. Обґрунтуйте різницю між олігархією в умовах плюаристичної системи і олігархією в умовах корпоративної (кланової) демократії. Яка структура кланів?
 9. Визначить складові чинники, які зумовили революцію в трудових відносинах і системі наймання праці. Чи почалася ця революція “зверху”? (див.: там же)
 10. Назвіть основні особливості корпоративної власності в змішаній економіці розвинених країн.
 11. Підготуйте реферат для його презентації на семінарському занятті. Темі рефератів:
 - 11.1. Роль держави у змішаній економіці.
 - 11.2. Рівень монополізації виробництва в сучасних умовах.
 - 11.3. Процеси концентрації і централізації капіталу в розвинених країнах.

11.4. Профспілки і ринок праці.

11.5. Еволюція відносин власності в капіталістичній змішаній економіці.

Тема 23. Соціалістична економічна система та її еволюція

1. Поясніть різницю в трактовці соціалізму за марксистською концепцією і західними економістами.
2. Обґрунтуйте відповідь на питання: чи є побудова в колишньому СРСР соціалізму грубим спотворенням ідеї соціалізму?
3. Поясніть своє розуміння наступного виразу: “Соціалізм – це устрій вільних і рівних асоційованих виробників” (див.: Маркс К. Критика Готської програми. Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – 2-ге вид. – Т. 23).
4. Чому економічну систему державного соціалізму економічна наука оцінює як приклад глибоких деформацій у розвитку суспільства?
5. Вивчаючи проблеми економіки державного соціалізму, сформулюйте своє бачення її позитивних рис.
6. Поясніть, чому саме державна власність є соціально-економічною основою соціалістичної системи господарства.
7. Назвіть риси планомірної організації одержавленої економіки. Сформулюйте її недоліки.
8. Яким чином за державного соціалізму регулюються народногосподарські пропорції? Назвіть ці пропозиції.
9. Поясніть місце ринку в одержавленій економіці. Дайте відповідь на питання: яким був би економічний лад у колишньому СРСР, якби в економіці функціонувала ринкова конкуренція, вільні ціни, пропонування та попит?
10. Чи діють на зламі ХХ-ХХІ ст.ст. об’єктивні умови для існування соціалізму та соціалістичної економіки? (див.: Соціалізм // Словник сучасної економіки Макміллана: Пер. з англ. – К.: АртЕк, 2000. – с. 487 та літературні джерела до плану семінарського заняття).

11. Підготуйте реферат для його презентації на семінарському занятті.

Теми рефератів:

11.1. Науковий соціалізм як прогноз суспільного розвитку.

11.2. Моделі соціалізму та їх реалізація.

11.3. Економічна характеристика державного соціалізму.

11.4. Історичні уроки реалізації соціалізму в СРСР.

Тема 24. Закономірності та особливості розвитку перехідних економік

1. Визначте групи країн, в яких відбуваються перехідні процеси за сучасних умов.
2. Поясніть, у чому полягає своєрідність перехідної економіки.
3. Визначте, які чинники впливають на формування змісту перехідної економіки.
4. Вкажіть і охарактеризуйте типи перехідної економіки.
5. Розкрийте поняття “змішана економіка”. Що визначає соціальну орієнтацію змішаної економіки?
6. Охарактеризуйте інституційні та економічні умови переходу до соціально орієнтованої змішаної економіки постсоціалістичних країн.
7. Назвіть основні шляхи формування ринкових відносин і ринкової інфраструктури в Україні.
8. Який існує зв'язок між глобальними і локальними перехідними процесами?
9. Охарактеризуйте соціально-економічні наслідки роздержавлення і приватизації власності в Україні?
10. До якої економічної системи, на ваш погляд, прямує Україна?
11. Дайте характеристику основних суперечностей перехідної економіки України.

12. Підготуйте реферат для його презентації на семінарському занятті.

Теми рефератів:

12.1. Еволюція форм власності як основа формування соціально орієнтованої економічної системи України.

12.2. Формування інституційних та економічних умов переходу до нової системи господарювання.

12.3. Проблеми й особливості перехідної економіки в Україні.

Тема 25. Світове господарство

1. Дайте визначення світового господарства та проаналізуйте його структуру. Поясніть в чому полягають зрушення у структурі світового господарства за останні десятиріччя.
2. Назвіть головні етапи формування світового господарства. Коли з'явився світовий ринок і світова система господарства?
3. Визначте основні закономірності розвитку світового господарства на сучасному етапі. Назвіть ключові чинники, що на нього впливають.
4. Доведіть, що міжнародний поділ праці знаходиться в основі розвитку світового господарства.
5. Наведіть приклади предметної, подетальної і наукової спеціалізації країн.
6. Поясніть як співвідносяться процеси транснаціоналізації та інтернаціоналізації. Які риси процесу транснаціоналізації ви можете назвати?
7. Покажіть різницю між поняттями “інтернаціоналізація виробництва”, “інтернаціоналізація капіталу”, “інтернаціоналізація господарського життя”. Якими показниками вимірюється рівень інтернаціоналізації національної економіки?
8. Визначіть природу міжнародної економічної інтеграції та її характерні ознаки. Покажіть (на прикладах) проблеми та шляхи

розвитку інтеграційних процесів у різних регіонах світового господарства (Центрально-Східній Європі, Азії, Африці, Північній та Південній Америці та ін.).

9. Проаналізуйте еволюцію західноєвропейської інтеграції та оцініть досягнуті результати. Які основні завдання стоять перед ЄС в інтеграційному плані?
10. Підготуйте для презентації на семінарському занятті реферат на одну з наведених нижче тем:
 - 11.1. Генезис та основні етапи розвитку світового господарства (основні теоретичні концепції).
 - 11.2. Місце і роль ТНК у світовому господарстві.
 - 11.3. Проблеми і перспективи участі України у світових інтеграційних процесах.

Тема 26. Форми міжнародних економічних відносин

1. Визначіть фактори, які справили вплив на високі темпи зростання міжнародної торгівлі в 90-ті роки.
2. Охарактеризуйте динаміку та географічний розподіл світового ринку послуг. Поясніть чому промислові розвинуті країни є основними експортерами послуг у міжнародній торгівлі?
3. Поясніть зміст і значення протекціонізму і політики вільної торгівлі за сучасних умов. Якому з цих двох типів, на Вашу думку, повинна віддавати перевагу Україна?
4. Назвіть основні риси сучасної міграції капіталів.
5. Поясніть в чому особливість прямого іноземного інвестування і які його основні типи? Визначте основні напрями залучення прямих іноземних інвестицій в Україну?
6. Опишіть історію становлення міжнародної валютної системи і визначте головні засади її сучасного функціонування.

7. Поясніть поняття “конвертована валюта”. Перерахуйте види конвертованості та фактори, що її визначають.
8. Обґрунтуйте причини створення міжнародних фінансово-кредитних організацій та покажіть специфіку їх цілей?
9. Поясніть, що являють собою валютні ринки світу і які основні напрямки здійснення валютної політики на них.
10. Визначте, якими об’єктивними чинниками зумовлюються зростання масштабів та інтенсивність сучасних міжнародних міграційних потоків.
11. Охарактеризуйте основні форми міжнародної трудової міграції та їх особливості.
12. Підготуйте для презентації на семінарському занятті реферат за однією з названих нижче тем:
 - 12.1. Основні складові та напрямки державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні.
 - 12.2. Еволюція та сучасні форми світових фінансових центрів.
 - 12.3. Передумови інтеграції України в міжнародний обмін трудовими ресурсами.

Тема 27. Економічні аспекти глобальних проблем

1. Обґрунтуйте характер виникнення глобальних проблем. Що означає термін “глобалістика”?
2. Дайте визначення глобальним проблемам. Якими спільними рисами вони характеризуються?
3. Наведіть класифікацію глобальних проблем. Які з даних проблем, на Вашу думку, є пріоритетними?
4. В чому, на Вашу думку, полягає небезпека глобальних проблем для розвитку людства? Наведіть конкретні приклади загострення

глобальних проблем та їх негативного впливу на життєдіяльність суспільства.

5. Що таке екологічна криза? Які види екологічної кризи Ви знаєте?
6. Яким чином вирішуються проблеми міжнародного стимулювання охорони навколишнього природного середовища?
7. Опишіть, що Ви знаєте про природоохоронну діяльність ООН та її установ? У яких спільних проектах і програмах бере участь Україна?
8. Визначте, які основні чинники впливають на глобальну продовольчу проблему. Назвіть основні шляхи її розв'язання.
9. Охарактеризуйте особливості прояву глобальної ресурсно-енергетичної проблеми в Україні.
10. Підготуйте для презентації на семінарському занятті один з нижченазваних рефератів:
 - 10.1. Сутність та головні етапи економічної глобалізації.
 - 10.2. Основні напрямки міжнародного економічного співробітництва в галузі екології.
 - 10.3. Україна в контексті глобальних проблем видобутку та споживання природних ресурсів.

2.4. ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАТЬ.

Тема 1. Предмет і метод політичної економії

1. Класичну політичну економію розробляли. Можливі варіанти відповіді:

- а) А.Монкретьєн, Д.Рікардо, К.Маркс, М.Фрідмен;
- б) М.Фрідмен, А.Сміт, К.Менгер, Дж.Кларк;
- в) В.Петті, Ф.Кене, А.Сміт, Д.Рікардо;

- г) Ф.Кене, К.Менгер, Є.Бем-Баверк;
- д) А.Маршалл, Дж.Кларк, Дж.Гелбрейт.

2. Знайдіть правильну відповідь на таке питання: що таке економічна категорія?

- а) конкретний прийом пізнання дійсності;
- б) форма умовиводу, де на підставі знання про окреме робиться висновок про загальне;
- в) наукове поняття, яке характеризує окремі сторони економічного явища;
- г) спосіб, шлях дослідження предмета політичної економії;
- д) очищення уявлень про процеси від випадкового, минулого, одиничного і виокремлення в них сталого, стійкого і типового.

3. Спеціальні (конкретні) методи пізнання – це ... Можливі варіанти відповіді:

- а) наукова абстракція;
- б) теоретичний;
- в) індуктивний;
- г) моделювання процесів;
- д) діалектичний;
- е) усі відповіді вірні.

4. Політична економія виконує такі функції. Можливі варіанти відповіді:

- а) пізнавальну;
- б) збирання та узагальнення фактів;
- в) практичну;
- г) методологічну;
- д) ідеологічну;
- е) політичну.

5. Політична економія розвивалась у такій послідовності:

а) меркантилізм, класична політекономія, маржиналізм, пролетарська політекономія, інституціоналізм;

б) меркантилізм, кейнсіанство, неокласичний синтез, монетаристська школа, маржиналізм;

в) фізіократи, класична політекономія, меркантилізм, монетаризм, неокласична політекономія;

г) меркантилізм, фізіократи, класична політична економія, пролетарська політекономія, маржиналізм, неокласична політекономія, інституціоналізм, кейнсіанство, неокласичний синтез, монетаристська школа;

д) усі відповіді вірні.

6. Індукція представляє собою:

а) форму умовиводу, де на підставі знання про окреме робиться висновок про загальне;

б) припущення про ймовірність зміни явища;

в) спосіб пізнання, одне з можливих розв'язань економічної проблеми;

г) використання статистичних даних спостереження;

д) форму спостережень, що піддаються перевірці через відомі факти або певні явища.

7. Визначить об'єкт політичної економії як науки:

а) пошуки ефективного використання рідкісних ресурсів для виробництва суспільного продукту;

б) економічні закони, які управляють виробництвом, розподілом, обміном і споживанням життєвих благ в різних формаціях, усім економічним розвитком;

в) економічне життя суспільства, тобто його економіка (суспільне виробництво);

г) економічні відносини людей в їх єдності і взаємодії з продуктивними силами.

8. Які з названих нижче понять є категоріями політичної економії?

Можливі варіанти відповіді:

- а) власність;
- б) товар;
- в) техніка;
- г) наймана праця;
- д) фабрика;
- е) прибуток.

9. Дайте правильну відповідь на питання: Що таке економічний закон?

Це:

- а) наукове поняття, яке характеризує окремі сторони економічного явища;
- б) суттєві, стійкі і необхідні причинно-наслідкові зв'язки і взаємозалежності даного економічного процесу;
- в) категорія, що має об'єктивний характер, оскільки відбиває об'єктивну дійсність;
- г) вищий критерій істинності, правильності результатів пізнання, узагальнень і висновків.

10. На відміну від економікс політична економія досліджує. Варіанти відпльвіді:

- а) явища багатогранної економічної дійсності не в локальному розрізі (макроекономіка чи мікроекономіка), а в системній цілісності;
- б) тільки функціональні зв'язки;
- в) функціональні й соціальні зв'язки і відносини;

г) найбільш суттєве, найбільш глибоке в явищах і процесах економічного життя.

Тема 2. Економічні потреби і виробничі можливості суспільства.

Економічні інтереси

1. Засоби виробництва – це:

- а) комплекс речей, за допомогою яких людина діє на предмети праці;
- б) матеріали, що підлягають обробці;
- в) речовина, вперше відокремлена людиною від природи для перетворення на продукт;
- г) створені у процесі виробництва всі види засобів праці і предметів праці;
- д) машини, верстати, прилади, інструменти.

2. Межа виробничих можливостей суспільства показує:

- а) повну зайнятість виробничих ресурсів і повний обсяг продукції;
- б) максимальні кількості споживчих благ і інвестиційних ресурсів, які можуть бути одержані лише в результаті найбільш ефективного використання всіх названих ресурсів;
- в) що національна економіка, повністю використовуючи наявний потенціал, у короткостроковому періоді не може збільшити виробництво будь-якого блага, не зменшивши виробництво іншого блага;
- г) максимальну кількість продукції, що її може виробити економіка за даного рівня технологічного розвитку і наявних чинників виробництва;
- д) усі відповіді вірні.

3. Закон зростаючих потреб характеризує, що:

- а) неухильний розвиток людини з її зростаючими потребами;
- б) особисті потреби людини є безмежними;

- в) потреби людини змінюються в одному напрямку – у бік зростання;
- г) в міру розвитку суспільного виробництва, а разом з ним і людини як особистості і продуктивної сили, відбувається поступове зростання її потреб;
- д) усі відповіді вірні.

4. Корисність блага представляє собою:

- а) здатність задовольняти будь-яку потребу людини;
- б) його залежність від природних властивостей;
- в) задоволення, одержуване людиною з однієї додаткової одиниці конкретної продукції;
- г) його граничну корисність;
- д) усі відповіді правильні.

5. Зв'язок між рідкістю даного блага і його граничною корисністю для людини у короткостроковому періоді є. Можливі варіанти відповіді:

- а) прямий;
- б) зворотний;
- в) зворотньопропорційний;
- г) незворотний;
- д) усі відповіді вірні.

6. Економічні інтереси – це:

- а) форма прояву економічних відносин;
- б) породження і соціальний прояв потреби, її усвідомлення;
- в) вигода, якої досягають у процесі реалізації економічних відносин;
- г) реальний, зумовлений економічними відносинами та принципом економічної вигоди мотив і стимул соціальних дій людей щодо задоволення потреб;
- д) усі відповіді вірні.

7. Головний спосіб впливу на економічні інтереси у ринковій економіці такий:

- а) позаекономічний примус;
- б) економічний примус;
- в) матеріальне заохочення трудової активності;
- г) моральне заохочення трудової активності;
- д) усі відповіді вірні.

8. Економічна категорія є суперечністю і єдністю суперечностей тому, що вона заключає у собі:

- а) протилежності;
- б) відмінності між її взаємопротилежними сторонами;
- в) відсутність тотожності інтересів;
- г) усі відповіді вірні;
- д) усі відповіді невірні.

Тема 3. Економічна система суспільства

1. Визначіть серед наведених типів економічних систем такі, що відповідають структуроутворюючому критерію:

- а) економічні системи виробничих відносин;
- б) економічні системи "чисті" та "змішані";
- в) економічні системи функціональних зв'язків;
- г) інституціональні системи;
- д) економічні системи статичні та такі, що історично розвиваються;
- є) економічні системи за формами господарювання.

2. Визначіть серед наведених типів економічних систем такі, що відповідають соціально-економічному (змістовному) критерію:

- а) економічні системи за формами господарювання;

- б) системи виробничих відносин;
- в) економічні системи за формаційними ознаками;
- г) економічні системи статичні та такі, що історично розвиваються;
- д) економічні системи за цивілізаційними ознаками;
- є) економічні системи відносно типу технологічного розвитку.

3. Визначить основну продуктивну силу виробництва. Можливі варіанти відповіді:

- а) людина тобто людський ресурс;
- б) підприємець;
- в) високопрогресивна техніка;
- г) природні ресурси, перш за все, земля;
- д) усі відповіді правильні.

4. Загальний поділ праці має такі види. Можливі варіанти відповіді:

- а) одиничний (індивідуальний);
- б) колективний;
- в) загальний;
- г) частковий;
- д) територіальний;
- е) допишіть.

5. Визначте місце продуктивних сил в економічній системі. Вони є її.
Можливі варіанти відповіді:

- а) серцевиною;
- б) матеріальною основою;
- в) суспільною формою прояву;
- г) одним з елементів.

6. Продуктивні сили суспільства у своєму розвитку проходять такі стадії. Можливі варіанти відповіді:

- а) природні продуктивні сили;
- б) суспільні продуктивні сили;
- в) загальноінтелектуалізовані продуктивні сили;
- г) матеріальні продуктивні сили;
- д) духовно-соціальні продуктивні сили.

Визначте правильні відповіді.

7. Визначте перший економічний закон, який віддзеркалює найбільш загальну основу і внутрішню логіку економічного прогресу. Можливі варіанти відповіді:

- а) економія часу;
- б) зростання кваліфікації робочої сили;
- в) зростання продуктивності праці;
- г) поглиблення поділу праці;
- д) розвиток науки і техніки.

8. Назвіть економічні формації, які послідовно проходить суспільство у своєму розвитку (за К.Марксом)?

- а) первіснообщинна;
- б) допишіть;
- в) феодальна;
- г) допишіть;
- д) допишіть.

9. Закон відповідності виробничих відносин рівню й характеру продуктивних сил відноситься до такої групи законів. Можливі варіанти відповіді:

- а) усезагальних;

- б) специфічних;
- в) особливих;
- г) капіталістичних.

10. Елементами соціально-економічних відносин є. Можливі варіанти відповіді:

- а) відносин власності;
- б) організаційно-економічні відносини;
- в) характер праці;
- г) відносини розподілу;
- д) споживання;
- є) усі відповіді правильні.

Тема 4. Відносини власності

1. Назвіть типи власності:

- а) суспільна;
- б) експлуаторська;
- в) трудова, неексплуаторська;
- г) капіталістична власність.

2. Покажіть, яке визначення найповніше розкриває сутність власності?

- а) категорія, що характеризує необмежену в часі належність об'єкта власності певному суб'єкту;
- б) це відносини між індивідами щодо відчуження – привласнення діяльності чи її результатів;
- в) власність – це не річ, а відносини між людьми з приводу виробництва і привласнення речей – продуктів праці;
- г) власність характеризує ставлення індивідів один до одного і відповідно їх відношення до засобів і продуктів праці.

3. Визначте види власності. Можливі варіанти відповіді:

- а) суспільна;
- б) трудова;
- в) приватна;
- г) феодална;
- д) капіталістична.

4. Знайдіть правильне визначення суспільної власності:

- а) власність, за якої три її функції – володіння, розпорядження, користування – належить не одному приватному суб'єкту, а багатьом, групі осіб, колективу чи суспільстві;
- б) власність, яка реалізується через суспільне присвоєння й управління;
- в) власність, яка існує в формі акціонерної власності;
- г) власність, яка існує в даному суспільстві і відповідає рівню і характеру розвитку продуктивних сил.

5. Знайдіть правильне визначення приватної власності:

- а) це власність, яка знімає відносини відчуження;
- б) власність, за якої три функції права власності належить окремій приватній основі;
- в) це експлуататорська власність;
- г) власність, за якої окрема особа володіє засобами виробництва;
- д) усі відповіді помилкові.

6. Назвіть форми суспільної власності. Можливі варіанти відповіді:

- а) групова, акціонерна, колективна;
- б) муніципальна;
- в) профспілок і партій;
- г) товариств і фондів;

д) усі відповіді правильні.

7. Назвіть форми приватної власності. Можливі варіанти відповіді:

а) рабовласницька;

б) капіталістична;

в) дрібнотоварна;

г) державна.

8. Назвіть правильне визначення феодалної власності:

а) приватна власність, яка базується на експлуатації кріпацької праці;

б) приватна власність феодала на засоби виробництва, передусім, на землю і неповна власність на виробника – селянина-кріпака;

в) власність, за якої здійснюється повне відчуження безпосередніх виробників від матеріальних умов праці;

г) усі відповіді правильні.

9. Визначте шляхи трансформації приватної власності в суспільну:

а) створення і розвиток асоційованої чи корпоративної форми власності;

б) розвиток державної форми власності;

в) розвиток дрібного підприємництва;

г) дезінтеграція функцій права власності;

д) перетворення власності на засоби виробництва і результати виробництва в державну власність.

10. Об'єктами власності може бути:

а) земля, включаючи корисні копалини;

б) засоби виробництва, створені людиною;

в) робоча сила людини;

г) усі природні ресурси, якими суспільство спроможне оволодіти;

д) підприємницький хист.

Визначте правильну відповідь.

Тема 5. Форми організації суспільного виробництва

1. Економічною основою натурального господарства є. Можливі варіанти відповіді:

- а) сільське господарство;
- б) домашня промисловість;
- в) патріархальне господарство;
- г) примітивна сільська община;
- д) феодальний маєток;
- е) усі відповіді правильні.

2. Визначте історичну межу натуральної організації виробництва як її єдиної і абсолютної форми:

- а) поступове відокремлення ремесла від домашньої промисловості;
- б) перший великий суспільний поділ праці;
- в) феодальний спосіб виробництва;
- г) селянське господарство;
- д) домашня промисловість.

3. Необхідною умовою виникнення товарного виробництва і обміну є:

- а) суспільний поділ праці;
- б) перший великий суспільний поділ праці;
- в) обмін надлишками вироблених продуктів між племенами і общинами;
- г) другий великий суспільний поділ праці;
- д) виникнення і розвиток ремісничого виробництва.

4. Товарне виробництво є така організаційна форма суспільного виробництва, за якої:

- а) продукти виробляються для задоволення суспільних потреб;
- б) в економіці панує приватна власність на основні матеріальні чинники виробництва (землю і засоби виробництва);
- в) продукти виробляються виробничими одиницями не для власного споживання, а для обміну через купівлю-продаж на ринку;
- г) існує ринок, на якому відбувається обмін товарів.

5. Визначте властивості, які характерні для продукта як товару. Можливі варіанти відповіді:

- а) виробництво для задоволення власних потреб;
- б) споживна вартість (корисність);
- в) рідкість (обмеженість);
- г) вартість;
- д) продукт праці.

6. Основоположниками неокласичної теорії вартості є такі економісти. Можливі варіанти відповіді:

- а) А.Маршалл;
- б) К.Менгер, Є.Бем-Баверк, Візер, Дж.Кларк, А.Маршалл;
- в) Дж.Кларк, Дж.Кейнс;
- г) Ф.Кене, П.Самуельсон;
- д) А.Маршалл, К.Маркс, Д.Рікардо.

7. Визначте, які види вартості з точки зору проміжку часу розрізняє неокласична теорія:

- а) ринкову і нормальну вартість;
- б) вартість втрачених можливостей;
- в) цінність речі, що вимірюється величиною граничної корисності цієї речі;
- г) тільки ринкову вартість.

8. Закон вартості орієнтує товаровиробників для того, щоб:

а) вони повсякчас оптимізували виробничі ресурси і використовували їх на межі виробничих можливостей;

б) товари за своїм обсягом, структурою та якістю відповідали повністю суспільним платоспроможним потребам;

в) вартість кінцевого суспільного продукту була найнижчою з усіх можливих варіантів виробничого процесу;

г) усі відповіді правильні.

9. Назвіть види ремесла які припинили, або майже припинили, своє існування:

а) кушнірне, капелюхове, дубильне;

б) виробництво бронзи, скла, кераміки, шпалер, килимів;

в) ремонт фабричних і заводських виробів;

г) виготовлення кріплень, металевого оснащення та інших металовиробів (див. 1, с. 105).

10. Що є класичним вираженням розвиненої форми товарного виробництва:

а) швидкий розвиток світової торгівлі;

б) капіталістичний спосіб виробництва;

в) перетворення робочої сили в товар;

г) виникнення і розвиток великих фабрик, заводів, гігантських корпорацій;

д) усі відповіді правильні (див. 1, с. 107).

Тема 6. Гроші

1. Знайдіть правильне визначення простої, одиничної чи випадкової форми вартості.

а) одному товару, що перебуває у відносній формі вартості, відповідає безліч інших товарів, що знаходяться у еквівалентній формі вартості

б) одному товару, що знаходиться у відносній формі вартості, відповідає тільки один інший товар, що перебуває у еквівалентній формі вартості.

в) безлічі товарів, які перебувають у відносній формі вартості, відповідає один товар, що знаходиться у еквівалентній формі вартості;

г) безлічі товарів, які перебувають у відносній формі вартості, відповідає безліч товарів, що знаходиться у еквівалентній формі вартості.

2. Знайдіть правильне визначення повної або розгорнутої форми вартості.

а) одному товару, що перебуває у відносній формі вартості, відповідає безліч інших товарів, що знаходяться у еквівалентній формі вартості

б) одному товару, що знаходиться у відносній формі вартості, відповідає тільки один інший товар, що перебуває у еквівалентній формі вартості.

в) безлічі товарів, які перебувають у відносній формі вартості, відповідає один товар, що знаходиться у еквівалентній формі вартості;

г) безлічі товарів, які перебувають у відносній формі вартості, відповідає безліч товарів, що знаходиться у еквівалентній формі вартості.

3. Знайдіть правильне визначення загальної чи грошової форми вартості.

а) одному товару, що перебуває у відносній формі вартості, відповідає безліч інших товарів, що знаходяться у еквівалентній формі вартості

б) одному товару, що знаходиться у відносній формі вартості, відповідає тільки один інший товар, що перебуває у еквівалентній формі вартості.

в) безлічі товарів, які перебувають у відносній формі вартості, відповідає один товар, що знаходиться у еквівалентній формі вартості;

г) безлічі товарів, які перебувають у відносній формі вартості, відповідає безліч товарів, що знаходиться у еквівалентній формі вартості;

4. Знайдіть правильне визначення такої функції грошей як міра вартості.

- а) засіб покриття певних зобов'язань;
- б) засіб кількісного визначення величини вартості іншого товару;
- в) засіб уособлення одиниці вартості;
- г) засіб придбання необхідного товару;
- д) засіб зберігання купівельної сили.

5. Знайдіть правильне визначення такої підфункції грошей як купівельний засіб.

- а) засіб покриття певних зобов'язань;
- б) засіб кількісного визначення величини вартості іншого товару;
- в) засіб сплати боргів чи надання кредиту без відповідного зворотнього руху товарів;
- г) засіб придбання необхідного товару;
- д) засіб зберігання купівельної сили.

6. Знайдіть правильне визначення такої підфункції грошей як засіб платежу.

- а) засіб покриття певних зобов'язань;
- б) засіб кількісного визначення величини вартості іншого товару;
- в) засіб сплати боргів чи надання кредиту без відповідного зворотнього руху товарів;
- г) засіб придбання необхідного товару;
- д) засіб зберігання купівельної сили.

7. Знайдіть правильне визначення такої функції грошей як засіб збереження вартості.

- а) засіб покриття певних зобов'язань;
- б) засіб кількісного визначення величини вартості іншого товару;
- в) засіб сплати боргів чи надання кредиту без відповідного зворотнього руху товарів;
- г) засіб придбання необхідного товару;
- д) засіб зберігання купівельної сили.

8. Знайдіть правильне визначення сутності інфляції.

- а) емісія грошей;
- б) зменшення купівельної спроможності грошової одиниці;
- в) зростання швидкості обігу грошей;
- г) зменшення обсягу виробленої продукції.

9. Знайдіть правильне визначення причини появи інфляції.

- а) зростання швидкості обігу грошей;
- б) емісія грошей;
- в) порушення закону грошового обігу, коли кількість наявних неповноцінних грошей у обігу перевищує потребу у них;
- г) зменшення обсягу виробленої продукції.

10. Чи вірне твердження, що формули К.Маркса ($K_{гр} = T \times Ц / Шо$) та І.Фішера ($M \times V = P \times Q$) мають значення лише при золотомонетному стандарті, а при переході до кредитно-паперових грошей вони його втрачають ?

- а) так;
- б) ні;
- в) не знаю.

Тема 7. Витрати виробництва і прибуток

1. Знайдіть відповідь, яка відображає соціально-економічну сутність витрат виробництва. Це:

- а) затрати живої й уречевленої праці на виробництво продукції;
- б) витрати ресурсів, які належать різним власникам;
- в) затрати підприємства на найм робочої сили;
- г) витрати ресурсів, що набувають на ринку вартісної форми.

2. Альтернативні витрати це:

- а) витрати на оплату ресурсів у грошовій формі;
- б) витрати ресурсів при найдоцільнішому варіанті їх застосування;
- в) виплати, які підприємство повинне зробити, або ті доходи, які підприємство повинно забезпечити постачальнику ресурсів;
- г) виплати для того, щоб відволікти потрібні ресурси від використання в інших виробництвах;
- д) всі платежі, які потрібні для залучення ресурсів до конкретного виду діяльності(див. 1, с. 132-133).

3. До постійних витрат належать витрати на. Можливі варіанти відповіді:

- а) сировину;
- б) сплату оренди;
- в) освітлення;
- г) рекламу;
- д) страхування;
- е) паливо.

4. Визначте правильну відповідь щодо сутності нормального прибутку.

Нормальний прибуток – це:

а) додаткова вартість (m), яка створюється найманим працівником зверх вартості його робочої сили і набуває форми прибутку, який привласнюється власником капіталу;

б) мінімальна плата, необхідна для утримання підприємницького таланту в межах даного підприємства;

в) різниця між сумою загального виторгу і собівартістю продукції;

г) загальний виторг підприємства за мінусом зовнішніх витрат або витрат на залучення ресурсів;

д) валовий виторг підприємства за мінусом економічних витрат.

5. Назвіть визначення, яке характеризує граничні витрати. Це:

а) додаткові витрати на виробництво однієї додаткової одиниці обсягу продукції;

б) $ГВ = \frac{\Delta BB}{\Delta q}$;

в) продукт кожної додаткової одиниці чинника виробництва зменшується, якщо витрати цього чинника збільшуються, а інші чинники залишаються сталими;

г) $СВ = \frac{BB}{q}$ (див.: 1, с. 136).

6. Прибутковість підприємства визначається:

а) абсолютно, тобто масою прибутку;

б) різницею між валовим виторгом і економічними витратами;

в) відносно, тобто у нормі прибутку;

г) відношенням прибутку в грошовому вираженні до всього авансованого капіталу (основного й оборотного);

д) усі відповіді правильні (див. 1, с. 143).

7. Визначте чинники, що впливають на норму прибутку. Можливі варіанти відповіді:

- а) абсолютна маса прибутку;
- б) величина авансованого капіталу;
- в) рівень ринкової ціни;
- г) зниження витрат виробництва;
- д) швидкість обігу грошей.

8. Розмістіть ці прибутки по їх абсолютній величині, починаючи з найбільшої. Можливі варіанти відповіді:

- а) бухгалтерський;
- б) економічний;
- в) нормальний.

9. Назвіть визначення, які розкривають роль прибутку для підприємств:

- а) економічна форма реалізації права власності на капітал у різних сферах його застосування;
- б) найбільш значущий показник успіху підприємства і вміння управляти ним;
- в) показник бажаного успіху підприємства;
- г) винагорода за успішну виробничу і комерційну діяльність;
- д) регулює масу грошей в обігу.

10. Визначте, якій економіці притаманний бухгалтерський прибуток? Можливі варіанти відповіді:

- а) статистичній економіці;
- б) динамічній економіці;
- в) ринковій економіці;
- г) змішаній економіці;

- д) товарновиробничому суспільству;
- е) усі відповіді правильні.

Тема 8. Ринок: суть, функції та умови формування

1. Ринкова система – це система. Можливі варіанти відповіді:

- а) ринків, монополії і конкуренції;
- б) ринків, цін і конкуренції;
- в) приватної власності, свободи підприємництва і цін;
- г) недосконалої конкуренції, монопольних цін і обмеженої ролі держави.

2. Яке з визначень ринкових відносин правильне?

- а) процес куплі-продажу товарів;
- б) складова економічних відносин;
- в) відносини і зв'язки, що складаються у сфері обміну;
- г) відносини і зв'язки, які складаються між продавцями і покупцями в процесі купівлі-продажу ресурсів;
- д) усі відповіді вірні.

3. Яке з нижче наведених визначень ринку найповніше розкриває його суть?

- а) місце торгівлі товарами;
- б) інститут або механізм, який зводить покупців (представників попиту) і продавців (постачальників) окремих товарів та послуг;
- в) сукупність відносин попиту і пропонування;
- г) обмін, що здійснюється відповідно до законів товарного виробництва і обігу.

4. Яке з наведених визначень розкриває сутність попиту?

- а) сукупна потреба в товарах усіх споживачів;

- б) обсяг продажу товару в залежності від його ціни;
- в) кількість продукту, в яких існує потреба споживачів;
- г) потреба в товарах (послугах), яка зумовлена платоспроможністю споживачів і виражена в грошовій формі;
- д) усі відповіді вірні.

5. Вкажіть правильну відповідь на таке питання: Що представляє собою рівноважна ціна?

- а) ціна за якою немає дефіциту;
- б) ціна, яка відповідає точці перетину спадної кривої попиту і висхідної кривої пропозиції;
- в) ціна, за якої немає ні дефіциту, ні надлишку товарів і послуг;
- г) ціна на конкурентному ринку, за якої величина попиту і пропонування рівні;
- д) усі відповіді вірні.

6. Ринковий механізм представляє собою:

- а) співвідношення попиту і пропонування на ринку;
- б) здатність ринкових сил (попиту, пропонування, конкуренції тощо) синхронізувати рішення про купівлю і продаж;
- в) механізм координації діяльності суб'єктів через систему цін;
- г) механізм вільного ціноутворення.

7. Дайте правильну відповідь на питання: який попит є еластичним за ціною, якщо:

- а) зміна ціни на 1% спричиняє більшу ніж на 1% зміни величину попиту;
- б) зміна ціни на 1% спричиняє меншу ніж на 1% зміну величини попиту;
- в) відсоток зміни величини попиту дорівнює відсоткові зміни ціни;
- г) найменші зміни в ціні спричиняють невизначено великі зміни у величині попиту.

8. Зміст конкуренції характеризують такі ознаки:
- а) широке розсіювання економічної влади;
 - б) велика кількість продавців і покупців;
 - в) кожен продавець як і покупець “відданий на милість ринку”;
 - г) встановлення межі для реалізації покупцями і продавцями особистого інтересу;
 - д) усі відповіді правильні.

9. Дайте відповідь на таке питання: яка конкуренція є панівною в сучасній ринковій економіці? Можливі варіанти відповіді:

- а) чиста;
- б) монополістична;
- в) досконала;
- г) недосконала;
- д) олігополістична.

10. Дайте правильне визначення щодо кількості підприємств за моделі ринку монополістичної конкуренції:

- а) дуже багато;
- б) одне;
- в) декілька;
- г) багато.

Тема 9. Класифікація ринків

1. Дайте правильну відповідь на питання: Якщо кожен фактор оплачуватиметься відповідно до його граничного продукту, то чи буде розподіл отриманого доходу етично справедливим?

- а) буде;

- б) буде, якщо його здійснюватиме держава;
- в) не буде;
- г) буде за умов дії чистої конкуренції.

2. Ринок предметів споживання це:

- а) ринок товарів і послуг особистого споживання;
- б) ринок товарів короткострокового і довгострокового особистого споживання;
- в) ринок продовольчих і непродовольчих товарів особистого споживання;
- г) ринок товарів особистого і виробничого споживання;
- д) усі відповіді вірні.

3. Підприємець максимізує прибуток, збільшуючи застосування:

- а) капіталу доти, поки дохід від граничного продукту (MR) цього фактора перевищує додаткові витрати (MC) на цей фактор;
- б) праці доти, поки дохід від граничного продукту (MR) цього фактора перевищує додаткові витрати (MC) на цей фактор;
- в) землі доти, поки дохід від граничного продукту (MR) цього фактора перевищує додаткові витрати (MC) на цей фактор;
- г) усі відповіді не вірні;
- д) усі відповіді вірні.

4. Попит на чинники виробництва є похідним від:

- а) попиту на предмети споживання;
- б) попиту на працю;
- в) моделі ринку;
- г) виду конкуренції.

5. Ринок капіталів – це ринок:

- а) капіталів і капітальних благ;
- б) ресурсів, що приносять процент позичальнику;
- в) будівель і споруд, устаткування та запасів;
- г) капітальних благ, що віддаються власниками в оренду (лізинг) і приносять процент;
- д) усі відповіді вірні.

6. Продуктивними є такі чинники виробництва. Можливі варіанти відповіді:

- а) тільки праця;
- б) тільки праця і підприємництво;
- в) тільки земля;
- г) тільки праця і засоби виробництва (капітальні блага);
- д) праця, земля, засоби виробництва і підприємництво.

7. Орендна плата включає такі складові (в несільськогосподарських галузях). Можливі варіанти відповіді:

- а) процент на капітал;
- б) прибуток;
- в) амортизацію;
- г) амортизацію і процент;
- д) амортизацію, процент і прибуток.

8. Яке з наведених відповідей найповніше відповідає меті підприємця щодо використання виробничих ресурсів? Можливі варіанти відповіді:

- а) одержати валовий дохід;
- б) виробити максимальний обсяг продукції;
- в) одержати прибуток;
- г) забезпечити найнижчі витрати;
- д) максимізувати прибуток.

9. Підприємство купує додатковий фактор виробництва доти, доки він:

- а) забезпечує виробництво додаткового граничного продукту;
- б) збільшує обсяг валового доходу;
- в) збільшує випуск продукції;
- г) оплачує самого себе;
- д) максимізує прибуток.

Назвіть правильну відповідь.

10. Знайдіть правильну відповідь на питання: за яких умов дохід на фактор виробництва зростає? [див.: 1, с. 173-174]. Можливі варіанти відповіді:

- а) якщо щораз його кількість стає доступнішою;
- б) якщо знайдено близькі замітники;
- в) якщо існує високий дохід від граничного продукту;
- г) якщо люди потребують більше товарів від цього фактора;
- д) якщо існує низький граничний дохід від фактора.

11. Обсяг пропозиції праці в суспільстві в короткостроковому періоді перш за все залежить від:

- а) ставки заробітної плати;
- б) демографічних факторів;
- в) ставки заробітної плати і структури населення;
- г) рівня освіти населення;
- д) ставки заробітної плати і демографічних (позаекономічних) факторів.

[Див.: 1, с. 172-173]

Тема 10. Інфраструктура ринку і капітал сфери обігу

1. Знайдіть правильне визначення сутності інфраструктури ринку.

Можливі варіанти відповіді:

- а) комплекс галузей, які обслуговують економічне та соціальне життя суспільства;
- б) сукупність галузей, які мають допоміжний характер, та займаються обслуговуванням виробництва;
- в) сукупність галузей, що займаються доведенням виробленого товару від виробника до кінцевого споживача;
- г) сукупність галузей, які забезпечують умови життєдіяльності суспільства.

2. Знайдіть правильне визначення сутності оптової (гуртової) торгівлі.

Можливі варіанти відповіді:

- а) купівля великих партій товару;
- б) придбання малих партій товару з метою їх подальшого перепродажу;
- в) купівля окремих одиниць товару;
- г) придбання великих партій товару з метою їх подальшого перепродажу.

3. Знайдіть правильне визначення сутності роздрібною торгівлі.

Можливі варіанти відповіді:

- а) купівля великих партій товару;
- б) придбання малих партій товару з метою їх подальшого продажу кінцевому споживачу;
- в) купівля окремих одиниць товару;
- г) придбання великих партій товару з метою їх подальшого перепродажу.

4. Вкажіть, який з визначених нижче чинників буде найбільшою мірою впливати на ринковий курс акції.

Можливі варіанти відповіді:

- а) номінальна вартість акції;
- б) величина дивіденду на акцію;
- в) зростаюча кількість акціонерів.

5. Знайдіть правильне визначення сутності акції.

Можливі варіанти відповіді:

- а) цінний папір, що дає можливість отримати першочергове відшкодування збитків при банкрутстві підприємства;
- б) цінний папір, що засвідчує внесення його власником певної суми грошей у акціонерний капітал підприємства, та дає його власнику право отримувати дивіденд;
- в) цінний папір, що дає його власнику право приймати участь у загальних зборах акціонерів;
- г) цінний папір, що засвідчує внесення його власником певної суми грошей і гарантує її повернення через певний строк з виплатою фіксованого доходу.

6. Яке визначення найповніше характеризує сутність проценту:

- а) плата за користування позичковим капіталом;
- б) відношення річної суми відсотка до вартості позичкового капіталу;
- в) форма руху позичкового капіталу;
- г) вартість послуги, яка надається кредитором позичальнику, у вигляді надання йому за плату певної суми грошей.

7. Дайте визначення позичкового капіталу:

- а) капітал, яким володіють банки;
- б) грошовий капітал, що надається в позику на певний час, на умовах повернення та за плату у вигляді процента;
- в) грошовий капітал, що рухається від одного підприємця до іншого підприємця;
- г) капітал, який обслуговує ринкову інфраструктуру.

8. Знайдіть правильне визначення сутності кредиту:

- а) форма руху позичкового капіталу, що надається в позику;

б) позичка в грошовій або товарній формі на умовах повернення зі сплатою процента;

в) це відносини між кредитором і позичальником, які забезпечують при цьому трансформацію вільного грошового капіталу в позичковий;

г) усі відповіді правильні.

9. Дайте найбільш правильне визначення торгового прибутку:

а) дохід, який одержують підприємці оптової і роздрібною торгівлі;

б) різниця між загальним виторгом від продажу товарів і бухгалтерськими витратами обігу;

в) різниця між загальним виторгом і економічними витратами обігу;

г) грошова винагорода торговельного підприємця за його комерційну діяльність;

д) усі відповіді правильні.

10. Знайдіть правильну формулу визначення курсу акції:

а) $\text{Курс акції} = \frac{\text{Прибуток}}{\text{Авансований капітал}} \times 100;$

б) $\text{Курс акції} = \frac{\text{Дивіденд}}{\text{Позичковий процент}} \times 100;$

в) $\text{Курс акції} = \frac{\text{Прибуток}}{\text{Позичковий процент}} \times 100;$

г) $\text{Курс акції} = \frac{\text{Позичковий процент}}{\text{Дивіденд}} \times 100;$

д) $\text{Курс акції} = \frac{\text{Прибуток}}{\text{Дивіденд}} \times 100.$

[Див.: 1, с. 189]

Тема 11. Домогосподарства

1. Домогосподарство – це:

- а) особа або група осіб, поєднаних з метою забезпечення всім необхідним для життя, тобто об'єднаних спільним веденням господарства;
- б) господарююча одиниця;
- в) сукупність осіб, що живуть разом, пов'язані родинністю та спільним бюджетом;
- г) поєднання факторів виробництва;
- д) сукупність форм і методів державного регулювання економіки.

2. Які джерела доходів домогосподарства?

- а) заробітна плата;
- б) доходи від індивідуальної трудової діяльності;
- в) соціальні виплати, субсидії;
- г) процент на вкладені до банку кошти;
- д) дивіденд;
- е) валютні надходження;
- є) сальдо торгового балансу;
- ж) нерозподілений прибуток корпорацій;
- з) податок;
- і) інвестиції.

3. Особистий розподіл доходів домогосподарств – це:

- а) спосіб, за допомогою якого сукупний дохід суспільства розподіляється серед окремих домогосподарств;
- б) спосіб, за допомогою якого сукупний дохід суспільства розподіляється у відповідності з функціями, які виконують отримувачі доходів;
- в) економічний механізм формування фондів особистого споживання та інвестицій.

4. Заощадження – це:

а) та частина доходу, що не сплачується у вигляді податку та не витрачається на купівлю товарів особистого споживання;

б) витрати на купівлю товарів довготривалого користування;

в) витрати на купівлю товарів короткострокового користування;

г) витрати на послуги;

д) інвестування;

е) здійснення захисту доходів;

є) витрати на придбання цінних паперів.

5. Визначте основні функції домогосподарства:

а) основний постачальник ресурсів;

б) постачальник грошових ресурсів;

г) купівля акцій і облігацій;

д) основна витратна група в національному господарстві.

6. Знайдіть відповідь на питання: за рахунок чого домогосподарства здійснюють заощадження? За рахунок їх:

а) сукупного доходу;

б) частини одержаного ними доходу;

в) заробітної плати;

г) прибутку;

д) усі відповіді неправильні.

7. Розподіл доходів між домогосподарствами в ринковій економіці є:

а) функціональним;

б) дискримінаційним;

в) особистим;

г) науково обґрунтованим;

д) під керівництвом держави.

8. Визначте, що таке споживчий надлишок? Це те, що:

- а) споживається особою понад міру;
- б) різниця між загальною корисністю блага і його ринковою вартістю;
- в) наслідок дії закону граничної корисності;
- г) додаткова вигода для домогосподарств.

9. Знайдіть правильне визначення граничної корисності доходу.

Можливі варіанти відповіді:

- а) середня гранична корисність на гривню всіх товарів за стану рівноваги для споживача;
- б) середня гранична корисність всіх товарів за стану рівноваги для виробника;
- в) однакова гранична корисність для покупця на кожну витрачену гривню;
- г) гранична корисність останньої гривні, витраченої на певний товар.

[Див.: 1, с. 200]

10. Назвіть основні чинники заощадження доходів домогосподарствами.

Варіанти відповіді:

- а) захист доходів;
- б) бажання покращити фінансову забезпеченість домогосподарства;
- г) спекуляція на біржі (придбання цінних паперів);
- д) прагнення забезпечити себе на “чорний день”.

Тема 12. Підприємство і підприємництво

1. Підприємство – це:

- а) певна єдність технічного комплексу (системи машин) і сукупного працівника;
- б) певна сукупність продуктивних сил і відносин власності;

в) суб'єкт виробничих відносин і певна сукупність цих відносин, характер яких визначається власністю на засоби виробництва;

г) первинна ланка суспільного поділу праці і водночас основна ланка народногосподарського комплексу, яка є товаровиробником і забезпечує процес відтворення на основі самостійності та самоокупності;

д) партнерство, або товариство, що базується на об'єднанні (пайовому, частковому) майна різних власників.

2. Знайдіть правильне визначення сутності акціонерного товариства:

а) об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових або комерційних інтересів;

б) форма організації підприємства, капітал якого утворюється у грошовій формі та поділяється на однакові за номінальною величиною і неподільні паї у вигляді акцій;

в) об'єднання, створене з метою координації господарської діяльності;

г) об'єднання промислового та банківського капіталу на певний час для досягнення єдиної мети;

д) товариство з необмеженої відповідальністю.

3. Капітал підприємства у ринковій економіці - це:

а) засоби виробництва, які є приватною власністю;

б) грошові кошти підприємства;

в) засоби виробництва, інше майно та цінності, які обслуговують процес виробництва, а також просте і розширене відтворення підприємства;

г) сировина, матеріали, машини, паливо тощо, що перебувають у виробничій формі.

4. Знайдіть правильну відповідь на питання, що таке кругообіг капіталу підприємства:

а) постійний рух капіталу;

- б) послідовне проходження капіталу трьох стадій;
- в) безперервний рух капіталу, у процесі якого він послідовно проходить три стадії, набуває у кожній з них певної функціональної форми і повертається до своєї вихідної форми – грошової;
- г) це кругообіг капіталу, який у своєму русі проходить сферу виробництва і сферу обігу та безперервно повторюється;
- д) усі відповіді правильні.

5. Формула руху капіталу на першій стадії така:

- а) $G-T(Pc+Zv)$;
- б) $T-G(Pc+Zv)$;
- в) $G...V...T'$;
- г) $T' - G'$;
- д) $T(Pc + Zv) - G$.

6. Оборот капіталу підприємства – це:

- а) час, протягом якого капітал перебуває у сфері обігу;
- б) кругообіг капіталу, узятий не як окремий акт, а як процес, що безперервно повторюється;
- в) проходження капіталу у своєму русі сфери виробництва і сфери обігу;
- г) безперервний рух капіталу у сфері виробництва;
- д) послідовне проходження капіталом трьох стадій сфери виробництва і сфери обігу та повернення його до своєї вихідної форми – грошової.

7. Знайдіть правильну відповідь на питання, що таке основний капітал підприємства:

- а) частина продуктивного капіталу, яка бере участь у виробництві товару і свою вартість переносить на новостворений товар цілком на протязі одного виробничого циклу;
- б) засоби праці і предмети праці, які обслуговують процес виробництва;

- в) капітал у виробничій формі і що безперервно перебуває в обороті;
- г) сукупність засобів праці і знарядь праці;
- д) частина продуктивного капіталу, яка цілком і багаторазово бере участь у виробництві товару, переносить свою вартість на новий продукт частинами (у міру зношення).

8. Підприємство одержує максимальний прибуток за умов чистої конкуренції, якщо:

- а) загальний виторг перевищує валові витрати на максимальну величину;
- б) граничні витрати дорівнюють ціні, або $ГВ = Ц$;
- в) ціна максимально перевищує граничні витрати, або $Ц > ГВ$;
- г) загальний виторг дорівнює валовим витратам;
- д) усі відповіді правильні.

9. Підприємництво – це:

- а) вид діяльності бізнесом;
- б) свобода вибору термінів і методів діяльності, самостійність у прийнятті рішень;
- в) самостійна, ініціативна господарська діяльність громадян, спрямована на отримання прибутку (доходу) і здійснюється від свого імені на власний ризик та під особисту майнову відповідальність чи юридичної особи – підприємства (організації);
- г) власник капіталу, а також тією чи іншою мірою менеджер;
- д) певний стиль і тип господарської поведінки, особливий вид діяльності.

10. В Україні згідно чинного законодавства до малих у промисловості належать підприємства з кількістю працюючих до:

Можливі варіанти відповіді:

- а) 200 осіб;
- б) 50 осіб;
- в) 25 осіб;
- г) 15 осіб;
- д) 100 осіб.

Тема 13. Капітал і наймана праця

1. Визначте послідовність історичних форм капіталу:

- а) купецький (торговельний) і лихварський;
- б) лихварський і промисловий (продуктивний);
- в) промисловий (продуктивний);
- г) купецький (торговельний), промисловий (продуктивний);
- д) не знаю.

2. У чому полягає історична предісторія первісного нагромадження капіталу? Варіанти можливої відповіді:

- а) у перетворенні засобів виробництва в капітал;
- б) у зародженні й утвердженні капіталістичного способу виробництва;
- в) у перетворенні безпосередніх виробників у найманих працівників;
- г) у розвитку товарного виробництва і ринку.

[Див.: 1, с. 228]

3. Визначте ту підсистему економічних відносин, які виражають сутність категорії “капітал”:

Можливі варіанти відповіді:

- а) техніко-економічні;
- б) соціально-економічні;
- в) організаційно-економічні;
- г) товарно-грошові;

д) відносини відчуження.

4. Визначте безпосередні чинники перетворення робочої сили в товар за капіталізму:

- а) юридична вільність (свобода) виробника;
- б) наявність буржуазного права;
- в) позбавлення виробника власності на засоби виробництва;
- г) наявність ринку праці.

5. Визначте чинники, що формують вартість робочої сили. Варіанти відповіді:

- а) гранична продуктивність праці;
- б) вартість життєвих засобів, необхідних для нормального відтворення індивіда та членів його родини;
- в) звичаї і традиції;
- г) рівень культури та людяності в суспільстві;
- д) моральний фактор;
- е) усі відповіді правильні.

[Див.: 1, с. 232]

6. Знайдіть визначення, що характеризує суть заробітної плати.

Заробітна плата – це:

- а) ціна, яку платять за використання праці;
- б) перетворена форма вартості і ціни товару робоча сила;
- в) грошова винагорода за працю.

7. Визначте основні форми заробітної плати:

Можливі варіанти відповіді:

- а) відрядна;
- б) тарифна;

- в) колективна;
- г) преміальна;
- д) почасова.

8. Знайдіть правильне визначення реальної заробітної плати. Це:

- а) сума грошей, яку працівник одержує за певний проміжок часу;
- б) кількість товарів і послуг, яку працівник може придбати за свою номінальну заробітну плату;
- г) розмір номінальної заробітної плати;
- д) номінальна заробітна плата, очищена від відрахувань на прибутковий податок.

9. Визначте зв'язок між продуктивністю праці і заробітною платою. При зростанні продуктивності праці за робітна плата:

- а) підвищується;
- б) залишається незмінною;
- в) знижується;
- г) може підвищуватися.

10. Які основні чинники формування відмінності у заробітній платі працівників:

Можливі варіанти відповіді:

- а) різний сімейний стан;
- б) відмінності робочих місць;
- в) компенсаційні відмінності;
- г) відмінності у якості праці;
- д) ринки праці поділені на неконкуруючі групи.

Тема 14. Підприємство в аграрній сфері

1. Визначте, що одержує капіталіст – підприємець, який є власником кращих земельних ділянок і засобів виробництва?
 - а) абсолютну земельну ренту;
 - б) диференціальну земельну ренту;
 - в) абсолютну і диференціальну земельну ренту;
 - г) економічний (додатковий) прибуток, який дорівнює абсолютній і диференціальній ренті;
 - д) усі відповіді вірні.

2. Ціноутворення на продукцію землеробства спирається на такі витрати:
 - а) собівартість продукції (бухгалтерські витрати);
 - б) економічні витрати;
 - в) індивідуальні економічні витрати, які складаються на відносно кращих землях;
 - г) індивідуальні економічні витрати, які складаються на відносно гірших землях.

3. Виберіть правильну відповідь на питання, що таке абсолютна рента?
 - а) плата за користування орендованою землею;
 - б) частина орендної плати;
 - в) економічна форма реалізації приватної власності на землю;
 - г) рента, яка сплачується підприємцем –орендатором власнику з усіх за якісними показниками земель, в тому числі із гірших;
 - д) усі відповіді не вірні.

4. Визначте, що представляє собою селянський тип буржуазний аграрної еволюції в постсоціалістичних країнах:
- а) передача державних сільськогосподарських угідь у власність селян (безплатно чи за невелику плату);
 - б) конфіскація феодальних земель і передача їх селянству;
 - в) насильницька експропріація селян і створення капіталістичного аграрного ладу;
 - г) передача державних земель у колективну власність селян.
5. Особливості вкладання підприємницького капіталу в землеробство полягають у тому, що:
- а) економічні витрати складаються на базі індивідуальних витрат на гірших землях;
 - б) сукупне пропонування земельних ділянок нееластичне;
 - в) існує три форми земельної ренти;
 - г) велике значення має оренда земель;
 - д) існує відносно значний ризик в інвестування капіталу;
 - є) усі відповіді вірні.
6. Назвіть правильну відповідь щодо еластичності пропозиції землі:
- Можливі варіанти відповіді:
- а) абсолютно еластична;
 - б) абсолютно нееластична;
 - в) одинично-еластична;
 - г) еластична;
 - д) нееластична.
7. Диференціальна рента 1 м (за місцезнаходженням) виникає через те, що:
- а) земельні ділянки розташовані на різній відстані від ринків збуту;

- б) транспортні витрати, що входять у виробничі витрати з різновіддалених земель неоднакові;
 - в) кількість близьких до ринку збуту земель обмежена;
 - г) існує монополія на землю як об'єкт господарювання.
8. Назвіть, що є причиною абсолютної земельної ренти?
- а) монополія на землю як на об'єкт господарювання;
 - б) монополія на землю як на об'єкт приватної власності;
 - в) додатковий продукт, який створюється не лише в сільському господарстві, а й в інших галузях виробництва;
 - г) різна продуктивність витрат, що послідовно робляться на одній і тій самій ділянці.
 - д) усі відповіді правильні.
9. Земельна рента є економічною формою реалізації:
- Можливі варіанти відповіді:
- а) приватної власності на землю;
 - б) додаткового чистого доходу;
 - в) монополії на землю як на об'єкт господарювання;
 - г) орендної плати.
10. Назвіть форми диференціальної ренти 1:
- а) диференціальна рента за родючістю;
 - б) диференціальна рента за місцезнаходженням;
 - в) диференціальна рента, що виникає в результаті додаткових вкладень у дану ділянку землі;
 - г) усі відповіді вірні.

Тема 15. Держава та її економічні функції

1. Економічні функції держави у розвинених країнах:

- а) забезпечення правової бази та суспільної атмосфери, що сприяють ефективному функціонуванню економіки;
- б) захист конкуренції;
- в) перерозподіл доходу національного багатства;
- г) стабілізація економіки, тобто стимулювання економічного розвитку, контроль за рівнем зайнятості та інфляції;
- д) виправлення від ринкової системи;
- е) не знаю.

2. Дайте відповідь на питання: хто фінансує виробництво суспільних благ? Можливі варіанти відповіді:

- а) підприємства;
- б) банки та інші організації кредитно-фінансової сфери;
- в) держава;
- г) домогосподарства;
- д) великі корпорації: монополії та олігополії.

3. Знайдіть правильне визначення основних функцій держави:

- а) регіональні функції, функції об'єднань, політичні, ідеологічні;
- б) загальні функції, змішані функції, економічні функції;
- в) політичні функції, соціальні, ідеологічні, міжнародні, економічні.

4. Назвіть прямі способи державного перерозподілу доходів:

Можливі варіанти відповіді

- а) регулювання цін на соціально важливу продукцію;
- б) трансфертні платежі;
- в) зміна ставки процента за вкладами.

5. Способи непрямого перерозподілу доходів державою:

- а) регулювання цін на соціально важливу продукцію;

- б) індексація фіксованих доходів;
- в) законодавче визначення обов'язкового мінімуму заробітної плати як бази оплати праці на всіх підприємствах;
- г) надання дотацій певним категоріям громадян.

6. Діяльність уряду країни з розвинутою ринковою економікою у соціальній сфері полягає в тому, щоб забезпечити:

- а) рівність доходів всіх громадян;
- б) уникнення утриманських настроїв малозабезпечених та не підірвати економічної активності підприємців;
- в) невторчання у розподіл доходів;
- г) покладатися на те, що ринок вирішить все.

7. Визначте місце держави як суб'єкта економіки. Можливі варіанти відповіді:

- а) держава перетворюється в єдиний і головний координуючий, регулюючий центр господарсько-фінансової системи;
- б) держава поступово втрачає свій вплив на економічні процеси в сучасній ринковій економіці;
- в) роль держави в економіці менш значима, ніж ринкової системи, що відповідає об'єктивним законам розвитку ринкової економіки;
- г) головна роль в економіці, в її регулюванні належить і буде належати в XXI ст. великим корпораціям (промисловим, банківським, інформаційним тощо) (Див.: Гэлбрейт Дж. Экономические теории и цели общества: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1976. – Розд. 3).

8. Визначте об'єкти державного регулювання:

Можливі варіанти відповіді:

- а) попит і пропонування на індивідуальних ринках;
- б) економічний цикл;

- в) зайнятість населення;
- г) регіональна структура господарства;
- д) грошовий обіг;
- е) усі відповіді правильні.

9. Прямий вплив держави на економіку – це:

Можливі варіанти відповіді:

- а) цілеспрямоване регулювання;
- б) адміністративне втручання в економічні процеси;
- в) система державних замовлень;
- г) податкове регулювання.

10. Непрямий вплив держави на економіку означає застосування:

Можливі варіанти відповіді:

- а) бюджетно-податкових регуляторів;
- б) директивних планів;
- в) грошово-кредитних регуляторів;
- г) державні замовлення.

Тема 16. Форми суспільного продукту в процесі відтворення

1. Яке відтворення характерне для економіки України?

Можливі варіанти відповіді:

- а) просте;
- б) розширене;
- в) звужене.

2. Назвіть показники, що входять в систему національних рахунків:

- а) валовий внутрішній продукт, валовий національний продукт;

б) номінальний внутрішній продукт, реальний внутрішній продукт, національний дохід, особистий дохід;

в) валовий внутрішній продукт, валовий національний продукт, чистий внутрішній продукт, національний дохід, особистий дохід, дохід у розпорядженні громадян.

[Див.: 1, с. 288-291]

3. Який з перерахованих показників припускає подвійний рахунок?

Можливі варіанти відповіді:

- а) валовий внутрішній продукт;
- б) валовий національний продукт;
- в) сукупний суспільний продукт.

4. Знайдіть метод обчислення національного доходу:

- а) сума усіх отриманих особистих доходів членів суспільства;
- б) сума усіх особистих доходів членів суспільства, які залишаються у їх розпорядженні після сплати податків;
- в) ВВП за вирахуванням вартості спожитих засобів виробництва та непрямих податків на бізнес.

5. Тіньовий сектор в економіці є:

- а) кримінальний;
- б) не визначений законодавством;
- в) сектор, в якому панує малий бізнес.

6. Знайдіть правильне визначення сутності національного багатства:

- а) сукупність усіх матеріальних благ, що вироблені суспільством за всю його історію;
- б) сукупність усіх благ, що є у розпорядженні суспільства;

в) сукупність усіх матеріальних і нематеріальних благ, що вироблені та нагромаджені суспільством за всю його історію.

7. Покажіть при яких умовах, як правило, зростає величина національного багатства:

- а) під час війн, потрясінь, смут;
- б) в умовах економічної кризи;
- в) в нормальних мирних умовах.

8. Назвіть найбільш вагомий елемент матеріальної форми національного багатства в Україні?

- а) виробничий капітал, який поділяється на основний і оборотний;
- б) основний капітал сфери нематеріального виробництва (школи, лікарні, культурно-освітні і спортивні об'єкти, житлові будинки);
- в) резерви капітальних благ (законсервовані запаси основного капіталу);
- г) майно домашніх господарств (індивідуальне житло, засоби праці і предмета тривалого використання – автомобілі, меблі, побутова техніка тощо);
- д) запаси і резерви споживчих благ.

Тема 17. Розподіл національного доходу. Споживання і заощадження

1. Хто з відомих класиків політичної економії започаткував теорію розподілу продукту між класами?

Можливі варіанти відповіді:

- а) А.Сміт;
- б) Д.Рікардо;
- в) Ж.-Б.Сей;
- г) К.Маркс;
- д) Дж.Кларк.

2. Назвіть об'єкти розподільних відносин:

- а) чинники виробництва;
- б) національний дохід;
- в) продукти виробництва;
- г) робоча сила;
- д) усі відповіді правильні.

3. Розподілу національного доходу передують:

- а) виробництво;
- б) розподіл факторів виробництва;
- в) розподіл грошей;
- г) розподіл власності.

Знайдіть правильну відповідь.

[Див.: 1, с. 302, 303]

4. Функціонально-факторний розподіл можливий за такими моделями розподілу національного доходу в сучасній ринковій економіці:

- а) двофакторною;
- б) трифакторною;
- в) чотирифакторною;
- г) п'ятифакторною.

Знайдіть правильну відповідь.

5. Визначте, хто з названих економістів вперше розробив теорію розподілу, що ґрунтується на граничній продуктивності?

- а) Джон Бейтс Кларк;
- б) Альфред Маршалл;
- в) Поль Самуельсон;
- г) Жан-Батист Сей;
- д) Карл Маркс.

6. Визначте, які з названих форм доходів є основними? Можливі варіанти відповіді:

- а) заробітна плата, рента, процент, дивіденд, прибуток;
- б) заробітна плата, рента, процент;
- в) заробітна плата, рента, процент, субсидії;
- г) заробітна плата, рента, процент, трансферти;
- д) усі відповіді правильні.

7. Визначте доходи, які одержують домогосподарства від власності?

- а) процент;
- б) рента;
- в) дивіденд;
- г) процент, рента, дивіденд;
- д) процент, рента, дивіденд, прибуток.

8. Які чинники обумовлюють нерівномірність первинного розподілу доходів? Можливі варіанти відповіді:

- а) неоднакова продуктивність чинників виробництва;
- б) нерівномірний розподіл власності на чинники виробництва;
- в) наявність непрацездатних осіб працездатного віку;
- г) існування тіньової економіки.

9. Визначте, що є найважливішим компонентом національного доходу:

- а) заощадження;
- б) амортизація;
- в) споживання;
- г) заощадження плюс споживання;
- д) усі відповіді правильні.

10. Визначте, яка з нижче помічених формул визначає норму національного чистого заощадження?

а) національне чисте заощадження / національний дохід $\times 100$
 $\left(\frac{НЗ}{НД} \times 100\right)$;

б) зміни в національному чистому заощадженні / зміни в національному доході $\left(\frac{\Delta НЗ}{\Delta НД}\right)$;

в) національний дохід за мінусом споживання;

г) національний дохід / чисте національне заощадження $\times 100$ $\left(\frac{НД}{НЗ} \times 100\right)$.

[Див.: 1, с. 313].

Тема 18. Економічне зростання і його чинники. Економічні цикли

1. Економічне зростання представляє собою:

а) процес кількісного збільшення та якісного вдосконалення результатів і чинників виробництва на макрорівні;

б) переходу країни від одного стану економіки до іншого, більш досконалого;

в) розширення виробництва на основі якісного поліпшення всіх його чинників;

г) розширене відтворення суспільного виробництва.

[Див.: 1, с. 316].

2. Назвіть економічні чинники зростання суспільного виробництва:

а) збільшення обсягу використовуваних виробничих ресурсів;

б) підвищення якості використовуваних ресурсів;

в) піднесення культурно-духовного рівня населення;

г) поліпшення способів використання ресурсів.

3. Дайте визначення інтенсивного типу економічного зростання. Це зростання:

а) за рахунок кількісного збільшення функціонуючих чинників виробництва;

б) розширення виробництва на основі якісного поліпшення всіх його чинників та їх раціонального використання;

в) розширення виробництва за рахунок якісного поліпшення всіх його чинників та їх кількісного зростання;

г) зростання суспільного продукту прискореними темпами.

4. Ефективність суспільного виробництва найповніше характеризує такий показник:

а) результати виробництва / сукупні витрати;

б) співвідношення сукупне пропонування – сукупний попит;

в) тип економічного зростання;

г) тривале підвищення обсягів суспільного виробництва.

5. Визначте рушійні сили економічного прогресу:

а) взаємодія розвитку виробництва зі споживанням;

б) економічні інтереси як спонукальні мотиви господарської діяльності людей;

в) форми власності на засоби виробництва;

г) обмеженість виробничих ресурсів;

д) нагромадження та його норма.

[Див.: 1, с. 317-320].

6. Назвіть показники економічного зростання:

а) зростання продуктивності суспільної праці;

б) відношення витрат використаних ресурсів (у грошовій формі) до вартості виготовленої продукції;

- в) обсяги основного капіталу суспільства;
- г) трудомісткість суспільної праці.

7. Визначте послідовність фаз економічного циклу:

- а) депресія, піднесення, пожвавлення, криза;
- б) криза, депресія, пожвавлення, піднесення;
- в) піднесення, пожвавлення, депресія, криза;
- г) пожвавлення, піднесення, депресія, криза;
- д) піднесення, депресія, криза, пожвавлення.

8. Норма нагромадження – це:

- а) виражена в процентах частка виробничого і невиробничого нагромадження в національному доході;
- б) відношення валових інвестицій до національного доходу, виражене в процентах;
- в) відношення валових заощаджень до валового внутрішнього продукту, виражене в процентах;
- г) частка національного доходу, що направляється на нагромадження, виражена в процентах до національного доходу.

[Див.: 1, с. 320].

9. У концентрованому вигляді роль інвестицій виявляється як:

- а) збільшення реального ВВП чи національного доходу;
- б) приріст ВВП чи НД на душу населення;
- в) зміна форм власності на засоби виробництва;
- г) підвищення темпів економічного зростання.

10. Дайте визначення типу економічного зростання в Україні. Можливі варіанти відповіді:

- а) екстенсивний;

- б) регресивний;
- в) інтенсивний;
- г) переважно екстенсивний;
- д) переважно інтенсивний.

Тема 19. Зайнятість, відтворення робочої сили та їх державне регулювання

1. Зайнятість – це:

- а) цілеспрямована діяльність людини;
- б) форма організації, за якої певна кількість людей спільно бере участь у виробничому процесі;
- в) населення працездатного віку, зайняте в економіці країни;
- г) спільна праця людей;
- д) діяльність громадян, пов'язана із задоволенням особистих і суспільних потреб, яка приносить їм дохід у грошовій чи іншій формі.

2. Знайдіть правильну відповідь на питання: що таке повна зайнятість?

- а) зайнятість усього працездатного населення працездатного віку;
- б) зайнятість економічно активного населення віком від 15 до 70 років;
- в) зайнятість усіх тих, хто потребує оплачуваної роботи, тобто усіх, хто бажає і здатен займатися діяльністю, яка приносить дохід у тій чи іншій формі;
- г) зайнятість людей, що займаються офіційно зареєстрованою діяльністю.

3. Яка з наведених нижче форм зайнятості є провідною в Україні:

- а) осіб – співвласників колективних, кооперативних та акціонерних підприємств і організацій;
- б) наймана праця за трудовою угодою;

- в) праця громадян, зайнятих індивідуальною трудовою діяльністю;
- г) праця громадян, зайнятих у недержавному секторі;
- д) самозайняті працівники і підприємці;
- е) зайняті в особистому підсобному господарстві.

[Див.: 1, с. 339].

4. Сфера самозайнятості включає в себе такі сектори економіки:

- а) формальний;
- б) неформальний;
- в) формальний і неформальний;
- г) формальний, неформальний і нелегальний;
- д) самозайнятість і часткову зайнятість.

5. Ефективна зайнятість представляє собою:

- а) повну зайнятість працездатного населення країни;
- б) повну і продуктивну зайнятість економічно активного населення країни;
- в) повну і раціональну зайнятість, яка забезпечує оптимальний соціально-економічний результат у певний час і за конкретних умов;
- г) повну зайнятість, що здійснюється на використанні сучасних досягнень науки і техніки.

[Див.: 1, с. 328].

6. Неповна зайнятість – це:

- а) певна кількість робочої сили вимушено залишається без роботи;
- б) певна кількість робочої сили добровільно не працює;
- г) певна кількість робочої сили самозайняті у неформальному секторі.

7. Повна зайнятість включає в себе:

- а) зайнятість усіх тих, хто бажає і здатен займатися діяльністю, яка приносить дохід;
- б) осіб, які відпрацювали протягом тижня не менше 4-х годин;
- в) осіб, які в підсобному господарстві відпрацювали протягом тижня не менше 30-ти годин;
- г) частково зайняті;
- д) усі відповіді вірні;
- е) не знаю.

Тема 20. Господарський механізм у системі регулювання суспільного виробництва

1. Назвіть принципи формування і функціонування господарського механізму:

Можливі варіанти відповіді:

- а) ефективність;
- б) відносини виробництва;
- в) збалансованість;
- г) системність;
- д) соціальна справедливість;
- е) не знаю.

2. Визначте підсистеми господарського механізму:

Можливі варіанти відповіді:

- а) планування;
- б) обмін;
- в) стимулювання;
- г) організація;
- д) регулювання.

3. Назвіть основних теоретиків державного регулювання ринкової економіки:

Можливі варіанти відповіді:

- а) А.Сміт;
- б) К.Маркс;
- в) М.Фрідмен;
- г) Дж.Кейнс;
- д) А.Маршалл.

4. Визначте основні напрямки державного регулювання ринкової економіки. Варіанти відповіді:

- а) програмування економіки;
- б) фінансова політика;
- в) грошово-кредитна політика;
- г) вільна конкуренція;
- д) регулювання грошової маси;
- е) інвестиційна політика.

5. Назвіть дії центрального банку в період загострення інфляції:

- а) зниження резервної норми;
- б) підвищення облікової ставки за кредити комерційним банкам;
- в) продаж державних облігацій;
- д) усі відповіді правильні.

6. Визначте довгострокові цілі державного регулювання економіки:

- а) прискорення науково-технічного прогресу;
- б) підвищення темпів економічного зростання;
- в) розширення витрат на оборону країни;
- г) структурна перебудова народного господарства;
- д) завоювання нових позицій на світовому ринку;

е) реформа політичного ладу.

7. Назвіть позитивні можливості ринкового механізму саморегулювання.

Варіанти відповіді:

а) ефективний розподіл виробничих ресурсів;

б) забезпечення гнучкості і високого ступеня пристосування до умов, що змінюються;

в) збереження ресурсів, що не відтворюються;

г) забезпечення права на працю.

8. Визначте проблеми, які вирішуються державним господарським механізмом. Варіанти відповіді:

а) збереження ресурсів, що не відтворюються;

б) забезпечення вільної “гри” ринкових сил;

в) формування умов захисту навколишнього середовища;

г) відтворення усіх видів і форм безробіття;

д) забезпечення стабільного економічного розвитку.

9. Назвіть зовнішні форми прояву господарського механізму. Варіанти відповіді:

а) юридичні;

б) економічні відносини власності;

в) політичні;

г) надбудовні.

10. Назвіть державного діяча, який вперше у світовій історії запровадив державне регулювання ринкової економіки. Варіанти відповіді:

а) Ф.Рузвельт;

б) У.Черчіль;

в) Й.Сталін;

г) Р.Рейган.

Тема 21. Закономірності та етапи розвитку капіталістичної економічної системи

1. Капіталізм вільної конкуренції – це:
 - а) економічний лад, що характеризується капіталістичною власністю на речові ресурси, використанням найманої праці та системи ринків чистої конкуренції;
 - б) виробництво для ринку підприємливими індивідами чи об'єднаними їх з метою отримання прибутку;
 - в) суспільний спосіб виробництва, за якого процес виробництва підкоряється капіталу, тобто який заснований на відносинах між капіталом і найманою працею;
 - г) усі відповіді вірні.

2. Знайдіть ознаки капіталізму вільної конкуренції:
 - а) приватна власність на засоби виробництва;
 - б) недосконала конкуренція;
 - в) система найманої праці;
 - г) свобода організації прогресійних спілок і важлива роль колективних угод;
 - д) свобода підприємництва і вибору;
 - е) ринкова система та вільна конкуренція;
 - є) важлива роль прибутку;
 - ж) обмежена роль держави;
 - з) державне регулювання економіки;
 - і) заборона робітничих страйків.

3. Стадії розвитку капіталістичної формації наступні:

- а) проста кооперація, первісне нагромадження капіталу, монополістичний капіталізм;
- б) капіталізм вільної конкуренції, монополістичний капіталізм, змішана капіталістична система, економічний контроль в якій забезпечується з боку як суспільства, так і приватних інститутів;
- в) проста кооперація, мануфактура, промисловий переворот, монополістичний капіталізм, державно-монополістичний капіталізм;
- г) капіталізм вільної конкуренції, монополістичний капіталізм, державно-монополістичний капіталізм, капіталізм зі змішаною економікою.

[Див.: 1, тема 21].

4. Економічна рента – це:

- а) частина економічного прибутку підприємця;
- б) різниця між заробітною платою, еквівалентною альтернативній вартості робочої сили і заробітною платою, яка встановлюється капіталістом самостійно;
- в) різниця між конкурентною заробітною платою, еквівалентною альтернативній вартості робочої сили і заробітною платою, яка формується на монополюючому ринку праці;
- г) усі відповіді вірні.

5. Централізація капіталу представляє собою:

- а) накопичення новацій і вдосконалень, що ведуть до якісних змін у техніці;
- б) збільшення розміру підприємства за рахунок капіталізації (реінвестиції) прибутку;
- в) об'єднання капіталів декількох економічних суб'єктів в один великий капітал;
- г) добровільне об'єднання індивідуальних капіталів у один капітал у тій чи іншій господарсько-правовій формі;

- д) поглинання в процесі конкуренції більш великими підприємствами малих і дрібних капіталістичних підприємств.
6. Знайдіть правильну відповідь на питання: об'єктивна умова становлення чистої монополії виникає тоді, коли?
- а) декілька індивідуальних капіталів галузі об'єднуються в один великий капітал;
 - б) економія, зумовлена збільшенням масштабів виробництва настільки значна, що певний продукт одне велике підприємство виробляє з нижчими середніми витратами, ніж якби цей продукт виробляла більша кількість підприємств галузі;
 - в) велике підприємство монополізує галузь і встановлює владу на ринку певного товару;
 - г) у країні відсутнє антимонопольне законодавство або не ведеться боротьба з монополізацією виробництва;
 - д) усе виробництво галузі зосереджено у великому тресті.
- [Див.: 1, с. 382].
7. Фінансово-монополістичний капітал представляє собою:
- а) володіння нефінансовим і банківськими корпораціями частками акціонерного капіталу;
 - б) сукупність банківського капіталу і капіталу фінансово-кредитних організацій;
 - в) банківський монополістичний капітал, що зрісся з монополістичним капіталом нефінансових галузей економіки;
 - г) банківський капітал, розглядувані у єдності з капіталом нефінансових монополій та немонополістичних підприємств.
8. Знайдіть правильну відповідь на питання: що представляє собою система участі в капіталі?

- а) взаємне володіння нефінансовими і банківськими корпораціями частками акціонерного капіталу;
- б) особиста унія банкірів і промисловців;
- в) довготривалі розрахунково-кредитні зв'язки між банками і нефінансовими корпораціями;
- г) управління капіталом за довіреністю;
- д) усі відповіді правильні.

9. Яке визначення фінансово-монополістичної групи правильне?

- а) взаємне володіння нефінансовими і банківськими корпораціями частками акціонерного капіталу;
- б) об'єднання фінансових і нефінансових монополій (олігополій) на основі системи участі, особистої унії та інших зв'язків, у тому числі родинних;
- в) капіталістична еліта, до якої належить верхівка монополістичної буржуазії, а також провідні менеджери найбільших корпорацій;
- г) форма змови між великими підприємствами про умови продажу, строки платежу, сфери збуту, квоти у виробництві, встановлення цін і розподіл прибутків між окремими підприємствами.

10. Фінансова олігархія – це:

- а) панування фінансово-монополістичного капіталу в економіці;
- б) капіталістична еліта, до якої належить верхівка монополістичної буржуазії, а також провідні менеджери найбільших корпорацій;
- в) капіталістична еліта, до якої належить верхівка монополістичної буржуазії банківських і фінансово-кредитних корпорацій;
- г) об'єднання фінансових і нефінансових монополій (олігополій) на основі системи участі, особистої унії та інших зв'язків, у тому числі родинних;
- д) усі відповіді правильні.

Тема 22. Економічна система сучасного капіталізму

1. Визначить основні варіанти змішаної економіки:
 - а) соціально-реформістський;
 - б) економічного дирижизму;
 - в) консервативний;
 - г) ліберальний;
 - д) усі відповіді правильні.

2. Механізми господарювання у змішаній економіці мають такі складові:
 - а) стихійне регулювання;
 - б) ринкове регулювання;
 - в) свідоме регулювання;
 - г) фінансово-кредитне регулювання;
 - д) планування на макрорівні.

[Див.: 1, с. 397].

3. Ринок у змішаній економіці є:
 - а) стихійним регулятором пропорцій та розподілу доходів;
 - б) системою недосконалої конкуренції;
 - в) системою недосконалої конкуренції, що знаходиться під регулюючим впливом монополій, олігополій та держави;
 - г) системою недосконалої конкуренції, що знаходиться під регулюючим впливом держави;

Знайдіть правильну відповідь.

[Див.: 1, с. 400].

4. Визначте складові революції в трудових відносинах у розвинених країнах Заходу:

- а) право робітників на організацію профспілок і укладання колективних договорів;
- б) монополія капіталістичного підприємства на ринку праці;
- в) введення мінімальної заробітної плати і допомоги по безробіттю.
- г) прийняття закону про соціальне страхування;
- д) право робітників на проведення страйків.

5. Усунення монополії на ринку праці призводить до:

- а) зниження рівня заробітної плати;
- б) підвищення заробітної плати до її конкурентного рівня, адекватного вартості робочої сили;
- в) ліквідації економічної ренти;
- г) посилення експлуатації найманої праці.

Знайдіть правильну відповідь.

6. Знайдіть правильну відповідь на питання, що дає трудящим їх організація у профспілки?

- а) можливість нейтралізувати певним чином монополістичні тенденції корпорацій;
- б) створення монополії на ринку праці;
- в) підвищення заробітної плати до граничного продукту праці;
- г) зростання рівня безробіття;
- д) підвищення ролі трудящих в системі виробництва і розподілу.

7. Метою державного регулювання заробітної плати у змішаній економіці є:

- а) подолання підприємницької монополії;
- б) введення мінімальної заробітної плати;
- в) допомога по безробіттю;
- г) ліквідація економічної ренти;
- д) усі відповіді правильні.

8. Визначте шляхи еволюції відносин власності в перехідній економіці розвинених країн:

- а) перехід від індивідуальної до групової, тобто акціонерної власності;
- б) пріоритетний розвиток дрібної індивідуальної власності на засоби виробництва
- в) поступова соціалізація корпоративної і державної власності на засоби виробництва;
- г) нейтралізація участі робітників у розвитку відносин власності на засоби виробництва.

9. Історичні перспективи змішаної економіки наступні:

- а) соціалізація капіталістичної ринкової економіки і її перехід мирним демократичним шляхом у нову посткапіталістичну систему;
- б) перехід від переважно капіталістичної до переважно соціалістичної системи;
- в) перехід до регульованої соціально орієнтованої ринкової економіки;
- г) розширення ролі стихійних ринкових регуляторів.

[Див.: 1, с. 419]

10. Визначте, який тип фінансової олігархії сформувався в Україні?

- а) корпоративної (класової) демократії;
- б) плюралістичної системи демократії,
- в) панування невеликої групи фінансових магнатів;
- г) функціональна еліта в економіці;
- д) усі відповіді не правильні.

Тема 23. Соціалістична економічна система та її еволюція

1. Економічною основою соціалізму є:

- а) суспільна власність на засоби виробництва;
- б) ринкова система;
- в) планова система;
- г) суспільне управління економічними процесами;
- д) соціальна рівність між людьми.

[Див.: 1, с. 422]

2. Марксистська модель соціалізму має такий характер:

- а) антиринковий;
- б) недержавний;
- в) гуманістичний;
- г) централізовано-демократичний;
- д) нецивілізаційний;
- е) формаційний.

3. Синонімами радянської моделі соціалізму є такі визначення (можливі варіанти відповіді):

- а) воєнний комунізм;
- б) казармений соціалізм;
- в) ринковий соціалізм;
- г) гуманний соціалізм;
- д) адміністративно-командний соціалізм.

4. Визначте економічні функції держави в умовах тоталітарного соціалізму:

- а) безпосередня організація виробництва;
- б) централізоване планове управління;
- в) регулювання ринкових відносин;
- г) централізований розподіл ресурсів;
- д) усі відповіді правильні.

5. Визначте місце ринку в одержавленій економіці:

- а) основний регулятор виробництва;
- б) функціонує в основному на стадії роздрібно́ї торгівлі;
- в) регулює оплату праці;
- г) обмежений планомірною організацією виробництва та обміну.

6. Визначте основний чинник деформації соціалізму в колишньому СРСР:

- а) одержавлення власності;
- б) зрівнялівка в оплаті праці;
- в) зосередження прийняття господарських рішень у центральних органах;
- г) державне управління розподільними відносинами.

7. Основними причинами загальної кризи одержавленого соціалізму є:

- а) недостатня економічна ефективність;
- б) пристосування до екстенсивного типу розвитку;
- в) використання застиглих адміністративних методів управління;
- г) зведення всіх форм господарювання до однієї – державної;
- д) повне використання принципу демократичного централізму;
- е) штучне обмеження масштабів товарно-грошових відносин.

8. Назвіть положення марксового вчення про соціалізм, які виявилися романтичними ілюзіями:

- а) про світову соціалістичну революцію;
- б) про відмирання при соціалізмі держави;
- в) наука стане продуктивною силою;
- г) людина не засіб, а мета суспільного виробництва;
- д) про безтоварний характер соціалістичного виробництва.

9. Визначте шляхи кардинального оновлення вітчизняної економіки.

Можливі варіанти відповіді:

- а) подолання традиційно усвідомлених відмінностей між сучасним капіталізмом і соціалізмом;
- б) формування різноманітних форм власності;
- в) акумулювання досвіду як ринкового, так і планового господарства;
- г) побудова ринкової економіки на адекватних для неї інституціональних принципах.

10. Дайте відповідь на питання: чи відповідає практика будівництва соціалізму в колишньому Радянському Союзі принципам наукового соціалізму?

Варіанти відповіді:

- а) відповідає;
- б) не відповідає;
- в) відповідає в основному.

Тема 24. Закономірності та особливості розвитку перехідних економік

1. У чому полягає головний зміст перехідного періоду? Можливі варіанти відповіді:

- а) зміни у продуктивних силах;
- б) зміни в економічних відносинах;
- в) зміни в економіці;
- г) зміни в політиці та ідеології.

2. Перехідні процеси здійснюються в таких групах країн:

- а) у розвинутих капіталістичних країнах;
- б) у соціалістичних країнах;

- в) у країнах, що розвиваються;
- д) у постсоціалістичних країнах.

3. Особливий характер суперечностей у перехідній економіці полягає в тому, що це суперечності між:

- а) новим і старим;
- б) прогресивним і регресивним;
- в) суперечностями функціонування;
- г) суперечностями розвитку;
- д) усі відповіді правильні.

4. Визначіть, які економічні форми відносяться до перехідних? Варіанти відповіді:

- а) нові;
- б) старі;
- в) сімбіозні;
- г) прогресивні;
- д) регресивні.

5. Сучасне трактування поняття “країна, що розвивається” ґрунтується на такому головному критерії:

- а) рівень розвитку товарно-грошових відносин;
- б) завоюванні державної незалежності;
- в) визволення від колоніальної залежності;
- г) місці в міжнародному поділі праці.

6. Визначте, за яких умов здійснюється формування ринкових відносин в країнах, що розвиваються. Варіанти відповіді:

- а) загальна техніко-економічна відсталість;
- б) специфічне місце в міжнародному поділі праці;

- в) глибокий поділ праці;
 - г) існування докапіталістичних укладів.
- [Див.: 1, с. 437].

7. Визначіть, до якого типу належить перехідна економіка України?

Варіанти відповіді:

- а) реформаторсько-еволюційного;
- б) революційного;
- в) природно-еволюційного;
- г) “самопливного”.

8. Прогресивні тенденції розвитку української перехідної економіки пов’язані з формуванням:

- а) змішаної економіки;
- б) капіталістичної економіки;
- в) соціальної економіки;
- г) соціально орієнтованої змішаної економіки.

9. Визначте економічні умови переходу до соціально орієнтованої змішаної економіки:

- а) становлення різних форм власності;
- б) роздержавлення і приватизація;
- в) розвиток підприємництва;
- г) заснування нових правових інститутів;
- д) надання економічної свободи господарюючим суб’єктам;
- е) подолання тіньової економіки.

10. До суперечностей всередині нового в перехідній економіці відносяться суперечності між:

- а) механізмом ринкового саморегулювання і механізмом регулювання економіки з боку держави;
- б) орієнтацією, з одного боку, на розвиток підприємницьких основ функціонування економіки, а з іншого боку – на її соціальну орієнтацію;
- в) тенденцію формування відкритої економіки і необхідністю забезпечення економічної незалежності країни;
- г) старим, що відмирає, і новим, що народжується.

Тема 25. Світове господарство

1. Світове господарство це:
 - а) сукупність галузей та сфер виробництва;
 - б) сукупність національних економік;
 - в) економічна єдність світу;
 - г) територіальний розподіл світу між окремими державами.

2. Визначте основних суб'єктів світового господарства:
 - а) ТНК;
 - б) національні господарства;
 - в) міжнародні організації;
 - г) галузі національних економік;
 - д) малі підприємства.

3. Які з наведених положень характеризують міжнародний поділ праці:
 - а) виступає економічним фундаментом, на якому заснована система світогосподарських зв'язків;
 - б) форма поділу суспільної праці, що переросла межі національних економік і призводить до спеціалізації окремих країн;
 - в) складна багаторівнева система світогосподарських зв'язків;

- г) ефективне використання природних ресурсів;
- д) високий рівень розвитку продуктивних сил країни;
- е) спрямованість на забезпечення зростання суспільної продуктивності праці та економії робочої сили;
- є) відбиває рівень інтернаціоналізації продуктивних сил суспільства;
- ж) наявність міждержавної торгівлі.

4. Найбільш складною формою економічної інтеграції є:

- а) митний союз;
- б) економічний союз;
- в) валютний союз;
- г) спільний ринок;
- д) торговельна інтеграція.

5. Зосередження виробництва певної продукції в окремих країнах означає:

- а) міжнародну кооперацію;
- б) економічну інтеграцію;
- в) міжнародну спеціалізацію;
- г) глобалізацію господарського життя.

6. Термін “інтернаціоналізація господарського життя” означає:

- а) участь країн у світовому господарстві;
- б) зближення економік країн, що проявляється у зростанні виробничої взаємозалежності, міжнародного товарообороту, русі капіталів та робочої сили;
- в) поглиблення міжнародного поділу праці, інтернаціоналізації виробництва і капіталу;
- г) утворення ТНК та ТНБ;
- д) все вищевказане.

7. Транснаціональна компанія це:

- а) підприємство, що домінує в певній галузі національної економіки;
- б) група підприємств, національних по капіталу, але міжнародних за сферою діяльності;
- в) група підприємств інтернаціональних як за капіталом, так і за сферою діяльності;
- г) підприємство, що здійснює зовнішньоекономічну діяльність.

8. Доповніть перелік основних форм економічної інтеграції та розмістіть їх у логічній послідовності:

- а) економічний союз;
- б).....
- в) зона вільної торгівлі;
- г).....
- д) політичний союз.

9. Сучасний етап розвитку світового господарства перебуває під впливом таких чинників, що надають динамізму розвитку:

- а) науково-технічної революції;
- б) зростаючої взаємозалежності національних господарств;
- в) поглиблення суперечностей між країнами світової спільності;
- г) радикальна перебудова в постсоціалістичних країнах.

10. Визначте основні способи налагодження коопераційних зв'язків між країнами:

- а) здійснення спільних програм;
- б) договірна спеціалізація;
- в) міжнародна торгівля;
- г) інтегрована кооперація;
- д) усе вищесказане.

Тема 26. Форми міжнародних економічних відносин

1. Складова частина платіжного балансу країни - рахунок поточних платежів - не включає:

- а) товарний експорт;
- б) чисті доходи від інвестицій;
- в) транспортні послуги іноземним державам;
- г) зміни в активах країни за кордоном;
- д) односторонні трансфертні платежі.

2. Що з наведеного характеризує прямі інвестиції:

- а) вивіз підприємницького капіталу;
- б) вивіз позичкового капіталу;
- в) експортер капіталу є повним власником підприємства;
- г) експортер капіталу володіє контрольним пакетом акцій підприємства;
- д) придбані експортером акції не забезпечують повного контролю над

ним.

3. Провідними міжнародними валютно-фінансовими організаціями є:

- а) Міжнародний валютний фонд;
- б) Світовий банк;
- в) Європейський банк реконструкції та розвитку;
- г) Європейський Союз.

4. Роль світових грошей в сучасних умовах виконує:

- а) золото;
- б) резервні валюти;
- в) національні грошові одиниці всіх країн світу;
- г) колективні валюти;

д) євро.

5. Статутом Світового банку передбачено, що його кредити спрямовуються виключно на розвиток:

- а) виробництва;
- б) приватного сектору економіки;
- в) малого бізнесу;
- г) на підтримку міжнародних зусиль з охорони довкілля;
- д) державного сектору.

6. Традиційними світовими центрами тяжіння робочої сили вважаються:

- а) США;
- б) Канада;
- в) Латинська Америка;
- г) Австралія;
- д) Зах. Європа.

7. Принцип порівняльних переваг вперше сформулював:

- а) Вільям Петті;
- б) Адам Сміт;
- в) Пол Самуельсон;
- г) Давід Рікардо;
- д) Альфред Маршалл.

8. Визначте період утворення єдиного світового ринку. Варіанти відповіді:

- а) у XVI-XVII ст.;
- б) у XIX ст.;
- в) на рубежі XIX-XX ст.;

г) у другій половині ХХ ст.

9. Назвіть основні види міжнародної торгівлі:

- а) традиційна;
- б) торгівля в рамках кооперації;
- в) зустрічна торгівля;
- г) політика вільної торгівлі;
- д) протекціонізм.

10. Визначте риси міжнародної міграції капіталів:

- а) підвищення ролі держави у вивозі капіталу;
- б) посилення міграції приватного капіталу між промислово розвинутими країнами;
- в) збільшення частки прямих інвестицій;
- г) активна участь країн у світовій торгівлі.

Тема 27. Економічні аспекти глобальних проблем

1. Чим характеризується сутність глобальних проблем:

- а) спільністю і взаємозалежністю політичних, соціальних, економічних, науково-технічних та інших аспектів розвитку окремих країн;
- б) інтерналізацією виробничих процесів, які потребують значних фінансових і матеріальних ресурсів;
- в) зв'язками та відносинами між державами й соціальними системами, суспільством у загальнопланетарному масштабі, які зачіпають життєві інтереси народів усіх країн і можуть бути розв'язані шляхом їх взаємодії.

2. Вкажіть критерії, за якими проблеми відносяться до глобальних:

- а) їх вплив на політичний, соціальний і економічний розвиток України має визначальний характер;

б) вони мають загальносвітовий характер, тобто стосуються інтересів усіх або значної групи держав;

в) нерозв'язання їх викликає загрозу людству, регрес в умовах життя людей, у розвитку продуктивних сил;

г) вони потребують невідкладних скоординованих дій світового співтовариства.

3. Які з названих проблем відносяться до глобальних:

а) проблема збереження миру;

б) проблема сім'ї і шлюбу;

в) екологічна проблема;

г) проблема переходу бувших країн СРСР до ринкових відносин;

д) проблема вступу України в Європейську співдружність;

е) проблема забезпечення людства продовольством, сировиною та енергією;

є) проблема зайнятості населення;

ж) проблема економічного відставання країн.

4. На скільки сфер за ознаками дії поділяють глобальні проблеми:

а) на дві;

б) на три;

в) на чотири;

г) на п'ять.

5. Визначте сфери дії глобальних проблем:

а) взаємодія людини і природи;

б) взаємодія природи і суспільства;

в) збереження навколишнього середовища;

г) суспільні взаємовідносини;

д) взаємовідносини між людьми;

- е) розвиток науки;
- ж) розвиток людини.

6. Якими причинами породжені сучасні глобальні проблеми:

- а) розвитком продуктивних сил;
- б) зростанням промислового виробництва;
- в) географічним середовищем;
- д) перенаселенням планети;
- е) природнокліматичними умовами;
- є) психологією людини;
- ж) рівнем прогресу техніки.

7. Які причини загострення сучасних глобальних проблем:

- а) швидке зростання народонаселення на Землі;
- б) нерівномірне розміщення населення і енергетичних ресурсів на планеті;
- в) низький рівень впровадження ресурсо- та енергозощаджуючих, екологічно чистих технологій;
- г) швидка урбанізація населення;
- д) зменшення родючості ґрунту;
- е) варварське ставлення людини до природи.

8. Які основні шляхи розв'язання глобальних проблем:

- а) демілітаризація економіки і конверсія;
- б) встановлення державної (всенародної) власності на природні ресурси;
- в) перерозподіл енергетичних ресурсів між державами світу;
- г) використання відновлюваних видів енергії;
- д) примусове зниження народжуваності у слаборозвинутих країнах світу;
- е) впровадження екологічно безпечних технологій;

є) розробка і реалізація комплексної колективної програми: економічної, екологічної і воєнно-політичної безпеки людства.

9. Які з нижче названих організацій відіграють провідну роль у розв'язанні глобальних проблем:

- а) ООН;
- б) МВФ;
- в) ФАО;
- г) ВТО;
- д) всі вищеназвані.

[Див.: 1, с. 497].

3. ЗАВДАННЯ ДЛЯ БЛОЧНО-МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

Модульні (контрольні) завдання для оцінювання поточних знань студентів з дисципліни: “Політична економія”

3.1. Мета поточного контролю.

Поточний контроль проводиться з метою виявлення якості навчального процесу і його результатів у міжсесійний період. Він здійснюється в процесі аудиторних і індивідуальних занять, а також перевірки самостійно виконаних студентами завдань, передбачених навчальною програмою з політичної економії.

До основних завдань поточного контролю належить:

- оцінювання поточних результатів самостійної роботи студентів по вивченню програмного матеріалу дисципліни;
- отримання студентами уявлень про рівень засвоєння навчального матеріалу та прийняття ними оперативних змін в організацію самостійної роботи;

- виховання у студентів самостійності мислення, розвиток у них здібності виражати свої думки та підвищення мотивації студентів до навчання;
- надання викладачеві можливості впливати на хід самостійної роботи студентів і визначати необхідність та напрями вдосконалення навчального процесу студентів.

3.2. Поточний контроль знань студентів

3.2.1 Об'єктами поточного контролю знань студентів є:

- а) систематичність та активність роботи студента на семінарських заняттях;
- б) виконання завдань для самостійного опрацювання;
- в) виконання модульних (контрольних) завдань.

3.2.2 При виконанні модульних (контрольних) завдань оцінці можуть підлягати: тести, виконання письмового завдань під час проведення контрольних робіт, виконання індивідуальних завдань, інші завдання.

Модуль – це частина програми дисципліни, яка складається з пов'язаних між собою у певному співвідношенні теоретичних, емпіричних і практичних компонентів змісту, кожна складова якого оцінюється в балах.

З метою перевірки поточної навчальної роботи студентів за допомогою модульних тестів (або модульних контрольних робіт) навчальний матеріал дисципліни, яка вивчається протягом двох семестрів, поділяється на 5 модулів, з них 2 – першому семестрі і 3 – у другому семестрі.

У першому семестрі перший модуль охоплює 1-5 теми, другий – 6-10 теми. У цьому семестрі студенти денної і вечірньої форм навчання виконують письмові завдання під час проведення контрольних робіт: по 1-му модулю і по 2-му модулю.

У другому семестрі третій модуль включає теми 11-15, четвертий – 16-20, п'ятий – 21, 22, 24, 25, 26 у другому семестрі студенти виконують письмові (контрольні) завдання по одному модулю. Крім того, в межах означених

модулів проводяться експрес-тестування знань студентів, виконуються експрес-контрольні роботи по іншим компонентам модулів дисципліни.

Модуль (або модульна контрольна робота) включає десять завдань. При цьому до складу кожної модульної контрольної роботи входять три теоретичні питання, п'ять тестових та два практичні завдання.

3. Оцінювання результатів модульних (контрольних) завдань.

Оцінювання відповіді на кожне окреме питання модульного контролю здійснюється за шкалою: 10, 5, 0 балів згідно з такими критеріями:

- оцінку “10” заслуговують відповіді, які показують всебічне, системне і глибоке знання програмного матеріалу; засвоєння матеріалу з лекційного курсу, чітке володіння понятійним апаратом, методами та інструментарієм, передбаченим нормативною програмою, вміння використовувати їх для вирішення типових і нетипових ситуацій;

- оцінку “5” заслуговують відповіді, які виявляють знання основного програмного матеріалу; засвоєння матеріалу в основному з лекційного курсу; володіння основним понятійним апаратом, методами та інструментарієм, передбаченим нормативною програмою, вміння використовувати їх для вирішення типових ситуацій, допускаючи окремі неprincipові помилки;

- оцінка “0” виставляється при виявленні значних прогалин у знанні основного програмного матеріалу; володінні окремими поняттями, методами і інструментарієм, допускаючи при їх використанні принципові помилки.

Оцінювання знань студентів за всі завдання модульного контролю здійснюється за 100-бальною системою, яка переводиться на 4-бальну за такою шкалою:

оцінка “відмінно” – 100, 95, 90, 85 балів;

оцінка “добре” – 80, 75, 70, 65 балів;

оцінка “задовільно” – 60, 55, 50 балів;

оцінка “незадовільно” – менше 50 балів.

3.4. перелік завдань для поточного контролю.

З метою підготовки до усного опитування та модульного контролю студент повинен опрацювати всі завдання поточного контролю, які подаються нижче.

Завдання модульного контролю

Модуль 1

Теоретичні питання

Тема 1.

1. Предмет політичної економії та його тлумачення різними економічними школами.

2. Закони і категорії політичної економії.

3. Функції політичної економії.

Тема 2.

1. Виробництво і його основні фактори.

2. Економічні потреби.

3. Корисність продукту в економічній теорії.

Тема 3.

1. Економічна система: її сутність та структурні елементи.

2. Продуктивні сили як матеріальна основа економічної системи.

3. Економічні відносини як суспільна форма функціонування продуктивних сил.

Тема 4.

1. Власність як економічна категорія.

2. Структура власності: типи, види і форми.

3. Тенденції розвитку відносин власності.

Тема 5.

1. Товарне виробництво і його роль у розвитку суспільного виробництва.
2. Товар та його властивості.
3. Вартість (цінність): альтернативні теорії.

Тести

Тема 1.

1. Класичну політичну економію розробляли. Можливі варіанти відповіді:

- а) А.Монкретьєн, Д.Рікардо, К.Маркс, М.Фрідмен;
- б) М.Фрідмен, А.Сміт, К.Менгер, Дж.Кларк;
- в) В.Петті, Ф.Кене, А.Сміт, Д.Рікардо;
- г) Ф.Кене, К.Менгер, Є.Бем-Баверк;
- д) А.Маршалл, Дж.Кларк, Дж.Гелбрейт.

2. Знайдіть правильну відповідь на таке питання: що таке економічна категорія?

- а) конкретний прийом пізнання дійсності;
- б) форма умовиводу, де на підставі знання про окреме робиться висновок про загальне;
- в) наукове поняття, яке характеризує окремі сторони економічного явища;
- г) спосіб, шлях дослідження предмета політичної економії;
- д) очищення уявлень про процеси від випадкового, минулого, одиничного і виокремлення в них сталого, стійкого і типового.

3. Політична економія виконує такі функції. Можливі варіанти відповіді:

- а) пізнавальну;

- б) збирання та узагальнення фактів;
- в) практичну;
- г) методологічну;
- д) ідеологічну;
- е) політичну.

4. Політична економія розвивалась у такій послідовності:

- а) меркантилізм, класична політекономія, маржиналізм, пролетарська політекономія, інституціоналізм;
- б) меркантилізм, кейнсіанство, неокласичний синтез, монетаристська школа, маржиналізм;
- в) фізіократи, класична політекономія, меркантилізм, монетаризм, неокласична політекономія;
- г) меркантилізм, фізіократи, класична політична економія, пролетарська політекономія, маржиналізм, неокласична політекономія, інституціоналізм, кейнсіанство, неокласичний синтез, монетаристська школа;
- д) усі відповіді вірні.

5. Дайте правильну відповідь на питання: Що таке економічний закон?

Це:

- а) наукове поняття, яке характеризує окремі сторони економічного явища;
- б) суттєві, стійкі і необхідні причинно-наслідкові зв'язки і взаємозалежності даного економічного процесу;
- в) категорія, що має об'єктивний характер, оскільки відбиває об'єктивну дійсність;
- г) вищий критерій істинності, правильності результатів пізнання, узагальнень і висновків.

Тема 2.

1. Засоби виробництва – це:

- а) комплекс речей, за допомогою яких людина діє на предмети праці;
- б) матеріали, що підлягають обробці;
- в) речовина, вперше відокремлена людиною від природи для перетворення на продукт;
- г) створені у процесі виробництва всі види засобів праці і предметів праці;
- д) машини, верстати, прилади, інструменти.

2. Межа виробничих можливостей суспільства показує:

- а) повну зайнятість виробничих ресурсів і повний обсяг продукції;
- б) максимальні кількості споживчих благ і інвестиційних ресурсів, які можуть бути одержані лише в результаті найбільш ефективного використання всіх названих ресурсів;
- в) що національна економіка, повністю використовуючи наявний потенціал, у короткостроковому періоді не може збільшити виробництво будь-якого блага, не зменшивши виробництво іншого блага;
- г) максимальну кількість продукції, що її може виробити економіка за даного рівня технологічного розвитку і наявних чинників виробництва;
- д) усі відповіді вірні.

3. Корисність блага представляє собою:

- а) здатність задовольняти будь-яку потребу людини;
- б) його залежність від природних властивостей;
- в) задоволення, одержуване людиною з однієї додаткової одиниці конкретної продукції;
- г) його граничну корисність;
- д) усі відповіді правильні.

4. Зв'язок між рідкістю даного блага і його граничною корисністю для людини у короткостроковому періоді є. Можливі варіанти відповіді:

- а) прямий;
- б) зворотний;
- в) зворотньопропорційний;
- г) незворотний;
- д) усі відповіді вірні.

5. Економічні інтереси – це:

- а) форма прояву економічних відносин;
- б) породження і соціальний прояв потреби, її усвідомлення;
- в) вигода, якої досягають у процесі реалізації економічних відносин;
- г) реальний, зумовлений економічними відносинами та принципом економічної вигоди мотив і стимул соціальних дій людей щодо задоволення потреб;
- д) усі відповіді вірні.

Тема 3.

1. Визначіть серед наведених типів економічних систем такі, що відповідають соціально-економічному (змістовному) критерію:

- а) економічні системи за формами господарювання;
- б) системи виробничих відносин;
- в) економічні системи за формаційними ознаками;
- г) економічні системи статичні та такі, що історично розвиваються;
- д) економічні системи за цивілізаційними ознаками;
- є) економічні системи відносно типу технологічного розвитку.

2. Визначить основну продуктивну силу виробництва. Можливі варіанти відповіді:

- а) людина тобто людський ресурс;
- б) підприємець;
- в) високопрогресивна техніка;
- г) природні ресурси, перш за все, земля;
- д) усі відповіді правильні.

3. Визначте місце продуктивних сил в економічній системі. Вони є її.

Можливі варіанти відповіді:

- а) серцевиною;
- б) матеріальною основою;
- в) суспільною формою прояву;
- г) одним з елементів.

4. Продуктивні сили суспільства у своєму розвитку проходять такі стадії. Можливі варіанти відповіді:

- а) природні продуктивні сили;
- б) суспільні продуктивні сили;
- в) загальноінтелектуалізовані продуктивні сили;
- г) матеріальні продуктивні сили;
- д) духовно-соціальні продуктивні сили.

Визначте правильні відповіді.

5. Назвіть економічні формації, які послідовно проходить суспільство у своєму розвитку (за К.Марксом)?

- а) первіснообщинна;
- б) допишіть;
- в) феодална;
- г) допишіть;
- д) допишіть.

Тема 4.

1. Покажіть, яке визначення найповніше розкриває сутність власності?

- а) категорія, що характеризує необмежену в часі належність об'єкта власності певному суб'єкту;
- б) це відносини між індивідами щодо відчуження – привласнення діяльності чи її результатів;
- в) власність – це не річ, а відносини між людьми з приводу виробництва і привласнення речей – продуктів праці;
- г) власність характеризує ставлення індивідів один до одного і відповідно їх відношення до засобів і продуктів праці.

2. Знайдіть правильне визначення суспільної власності:

- а) власність, за якої три її функції – володіння, розпорядження, користування – належить не одному приватному суб'єкту, а багатьом, групі осіб, колективу чи суспільстві;
- б) власність, яка реалізується через суспільне присвоєння й управління;
- в) власність, яка існує в формі акціонерної власності;
- г) власність, яка існує в даному суспільстві і відповідає рівню і характеру розвитку продуктивних сил.

3. Знайдіть правильне визначення приватної власності:

- а) це власність, яка знімає відносини відчуження;
- б) власність, за якої три функції права власності належить окремій приватній основі;
- в) це експлуаторська власність;
- г) власність, за якої окрема особа володіє засобами виробництва;
- д) усі відповіді помилкові.

4. Назвіть форми суспільної власності.

Можливі варіанти відповіді:

- а) групова, акціонерна, колективна;
- б) муніципальна;
- в) профспілок і партій;
- г) товариств і фондів;
- д) усі відповіді правильні.

5. Об'єктами власності може бути:

- а) земля, включаючи корисні копалини;
- б) засоби виробництва, створені людиною;
- в) робоча сила людини;
- г) усі природні ресурси, якими суспільство спроможне оволодіти;
- д) підприємницький хист.

Визначте правильну відповідь.

Тема 5.

1. Економічною основою натурального господарства є. Можливі варіанти відповіді:

- а) сільське господарство;
- б) домашня промисловість;
- в) патріархальне господарство;
- г) примітивна сільська община;
- д) феодалний маєток;
- е) усі відповіді правильні.

2. Необхідною умовою виникнення товарного виробництва і обміну є:

- а) суспільний поділ праці;
- б) перший великий суспільний поділ праці;
- в) обмін надлишками вироблених продуктів між племенами і общинами;

- г) другий великий суспільний поділ праці;
- д) виникнення і розвиток ремісничого виробництва.

3. Товарне виробництво є така організаційна форма суспільного виробництва, за якої:

- а) продукти виробляються для задоволення суспільних потреб;
- б) в економіці панує приватна власність на основні матеріальні чинники виробництва (землю і засоби виробництва);
- в) продукти виробляються виробничими одиницями не для власного споживання, а для обміну через купівлю-продаж на ринку;
- г) існує ринок, на якому відбувається обмін товарів.

4. Визначте властивості, які характерні для продукта як товару.

Можливі варіанти відповіді:

- а) виробництво для задоволення власних потреб;
- б) споживна вартість (корисність);
- в) рідкість (обмеженість);
- г) вартість;
- д) продукт праці.

5. Закон вартості орієнтує товаровиробників для того, щоб:

- а) вони повсякчас оптимізували виробничі ресурси і використовували їх на межі виробничих можливостей;
- б) товари за своїм обсягом, структурою та якістю відповідали повністю суспільним платоспроможним потребам;
- в) вартість кінцевого суспільного продукту була найнижчою з усіх можливих варіантів виробничого процесу;
- г) усі відповіді правильні.

Практичні завдання

Тема 1.

1. Обґрунтуйте різницю між законами природи і економічними законами. Назвіть приклади постійних економічних законів і таких, які мають більш менш тимчасовий, мінущий характер.

2. Назвіть найвидатніших економістів і обґрунтуйте внесок кожного з них у розвиток політичної економії.

Тема 2.

1. Поясніть зміст наступного положення: “Усі чотири фактори виробництва зливаються в єдиному цілеспрямованому і планомірному процесі, опредмечуються в результаті, яким є матеріальний продукт чи послуга, тобто продукція”.

2. Саме найповніше задоволення особистих потреб суспільства є основним стрижнем кінцевої мети виробництва. Поясніть: а) які потреби суспільства є похідними? б) чи повинні люди задля найповнішого задоволення особистих потреб відмовлятися від виробничих потреб? Чому абсолютно зростають виробничі потреби?

Тема 3.

1. Чому потрібно класифікувати економічні системи. Обґрунтуйте, до якого типу відноситься економічна система України з точки зору технологічного розвитку.

2. Доведіть, чому синтетичним показником розвитку продуктивних сил є рівень продуктивності праці. Чому зростання продуктивності праці є законом розвитку продуктивних сил?

Тема 4.

1. Обґрунтуйте необхідність трансформації відносин власності в перехідній економіці України.
2. Охарактеризуйте етапи еволюції форм власності.

Тема 5.

1. Розглядаючи властивості товару, продумайте відповідь на питання: яка з цих властивостей є провідною і чому саме?
2. Вивчаючи категорію вартості за різними джерелами, обґрунтуйте ваше відношення до визначення, що "... цінність речі вимірюється величиною граничної корисності цієї речі" (див.: Е.Бем-Баверк. Основы теории ценности хозяйственных благ // Экономическая теория. Хрестоматия. – М.: Высш. шк., 1995. – с. 59).

3.5. Список рекомендованої літератури

1. Політична економія: Навчальний посібник / К.Т.Кривенко, В.С.Савчук, О.О.Беляєв та ін.; За ред. д-ра екон. наук, проф. К.Т.Кривенка. – К.: КНЕУ, 2001.
2. Беляєв О.О., Бебело А.С. Політична економія: Навчальний посібник. – К.: КНЕУ, 2001.
3. Макконнел К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы, политика. В 2 т.: Пер. с англ. 11 изд. – М.: Республика, 1992.
4. Основи економічної теорії: політекономічний аспект / За ред. Г.Н.Климка, В.П.Нестеренка. – К.: Вища школа, Знання. – 1997.
5. Основы экономической теории: Учебник / С.В.Мочерный, В.К.Симоненко, В.В.Секретарюк, А.А.Устенко; Под общ. ред. С.В.Мочерного. – К.: Знання, 2000.
6. Павлишенко М. Політекономія – ядро економічної теорії // Економіка України. – 2002. - № 7.

7. Савчук В.С. Місце політекономії у циклі дисциплін економічної теорії // Університетський рівень освіти: зміст та напрями забезпечення: Матеріали науково-методичної конференції. – К.: КНЕУ, 1998.
8. Збарський М. Інтереси – рушійна сила суспільного прогресу // Економіка України. – 1999. - № 7.
9. Бем-Баверк Е. Основы теории ценности / Экономическая теория. Хрестоматия. – М.: Высш. шк., 1995.
10. Павлишенко М. Економічна система чи спосіб виробництва // Економіка України. – 2000. - № 3.
11. Покритан А. Про економічний зміст сучасних суспільних відносин в Україні // Економіка України. – 2000. - № 10.
12. Мочерний С. Власність // Економічна енциклопедія: У 3-х т. Т. 1 / Редкол.: С.В.Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Академія, 2000.
13. Рибалкін В.О., Лазня І.В. Теорія власності. – К.: Логос, 2000.
14. Гриценко А. Еволюція вартості // Економіка України. – 2001. - № 4.
15. Кривенко К.Т. Категорія вартості в контексті неокласичної теорії: політивні аспекти // Вчені записки: Наук. зб. – Вип. 3. – К.: КНЕУ, 2001.
16. Павлишенко М. Модифікація вартості товару // Економіка України. – 2001. - № 7.
17. Покритан А. Про еволюцію товарної форми продукту // Економіка України. – 2001. - № 11.

Модуль 2.

Теоретичні питання.

Тема 6.

1. Виникнення і еволюція грошових відносин.
2. Суть та функції грошей: альтернативні теорії.
3. Грошовий обіг та його закони.

Тема 7.

1. Суть витрат виробництва та їх класифікація.
2. Прибуток як економічна категорія. Теорії прибутку.
3. Норма прибутку і фактори, що на неї впливають.

Тема 8.

1. Попит і пропозиція. Ринкова рівновага.
2. Ринкова ціна: механізм формування і функції.
3. Економічна конкуренція: суть, функції та форми.

Тема 9

1. Принципи класифікації ринків.
2. Особливості попиту на чинники виробництва.
3. Сутність закону спадної продуктивності виробничих ресурсів.

Тема 10.

1. Позичковий капітал. Процент та його економічна природа.
2. Суть кредиту та його форми.
3. Капітал у сфері торгівлі.

Тести.

Тема 6.

1. Знайдіть правильне визначення простої, одиничної чи випадкової форми вартості:

а) одному товару, що перебуває у відносній формі вартості, відповідає безліч інших товарів, що знаходяться у еквівалентній формі вартості;

б) одному товару, що знаходиться у відносній формі вартості, відповідає тільки один інший товар, що перебуває у еквівалентній формі вартості;

в) безлічі товарів, які перебувають у відносній формі вартості, відповідає один товар, що знаходиться у еквівалентній формі вартості;

г) безлічі товарів, які перебувають у відносній формі вартості, відповідає безліч товарів, що знаходиться у еквівалентній формі вартості.

2. Знайдіть правильне визначення такої функції грошей як міра вартості:

а) засіб покриття певних зобов'язень;

б) засіб кількісного визначення вилучини вартості іншого товару;

в) засіб уособлення одиниці вартості;

г) засіб придбання необхідного товару;

д) засіб зберігання купівельної сили.

3. Знайдіть правильне визначення сутності інфляції:

а) емісія грошей;

- б) Зменшення купівельної спроможності грошової одиниці;
- в) зростання швидкості обігу грошей;
- г) зменшення обсягу виробленої продукції.

4. Знайдіть правильне визначення причини появи інфляції:

- а) зростання швидкості обігу грошей;
- б) емісія грошей;
- в) порушення закону грошового обігу, коли кількість наявних неповноцінних грошей у обігу перевищує потребу у них;
- г) зменшення обсягу виробленої продукції.

5. Чи вірне твердження, що формули К.Маркса ($K_{гр} = T \times Ц / Ш_o$) та І.Фішера ($M \times V = P \times Q$) мають значення лише при золотомонетному стандарті, а при переході до кредитно-паперових грошей вони його втрачають?

- а) так;
- б) ні;
- в) не знаю.

Тема 7.

1. Знайдіть відповідь, яка відображає соціально-економічну сутність витрат виробництва. Це:

- а) затрати живої й уречевленої праці на виробництво продукції;
- б) витрати ресурсів, які належать різним власникам;
- в) затрати підприємства на найм робочої сили;
- г) витрати ресурсів, що набувають на ринку вартісної форми.

2. Альтернативні витрати це:

- а) витрати на оплату ресурсів у грошовій формі;
- б) витрати ресурсів при найдоцільнішому варіанті їх застосування;

в) виплати, які підприємство повинне зробити, або ті доходи, які підприємство повинно забезпечити постачальнику ресурсів;

г) виплати для того, щоб відволікти потрібні ресурси від використання в інших виробництвах;

д) всі платежі, які потрібні для залучення ресурсів до конкретного виду діяльності.

3. До постійних витрат належать витрати на:

а) сировину;

б) сплату оренди;

в) освітлення;

г) рекламу;

д) страхування;

е) паливо.

4. Прибутковість підприємства визначається:

а) абсолютно, тобто масою прибутку;

б) різницею між валовим вииторгом і економічними витратами;

в) відносно, тобто у нормі прибутку;

г) відношенням прибутку в грошовому вираженні до всього авансованого капіталу (основного й оборотного);

д) усі відповіді правильні.

5. Назвіть визначення, які розкривають роль прибутку для підприємств:

а) економічна форма реалізації права власності на капітал у різних сферах його застосування;

б) найбільш значущий показник успіху підприємства і вмiлого управління ним;

в) показник бажаного успіху підприємства;

г) винагорода за успішну виробничу і комерційну діяльність;

д) регулює масу грошей в обігу.

Тема 8.

1. Ринкова система – це система:

- а) ринків, монополії і конкуренції;
- б) ринків, цін і конкуренції;
- в) приватної власності, свободи підприємництва і цін;
- г) недосконалої конкуренції, монопольних цін і обмеженої ролі держави.

2. Яке з наведених визначень розкриває сутність попиту?

- а) сукупна потреба в товарах усіх споживачів;
- б) обсяг продажу товару в залежності від його ціни;
- в) кількість продукта, в яких існує потреба споживачів;
- г) потреба в товарах (послугах), яка зумовлена платоспроможністю споживачів і виражена в грошовій формі;
- д) усі відповіді вірні.

3. Ринковий механізм представляє собою:

- а) співвідношення попиту і пропонування на ринку;
- б) здатність ринкових сил (попиту, пропонування, конкуренції тощо) синхронізувати рішення про купівлю і продаж;
- в) механізм координації діяльності суб'єктів через систему цін;
- г) механізм вільного ціноутворення.

4. Зміст конкуренції характеризують такі ознаки:

- а) широке розсіювання економічної влади;
- б) велика кількість продавців і покупців;
- в) кожен продавець як і покупець “відданий на милість ринку”;

- г) встановлення межі для реалізації покупцями і продавцями особистого інтересу;
- д) усі відповіді вірні.

5. Дайте відповідь на таке питання: яка конкуренція є панівною в сучасній ринковій економіці?

- а) чиста;
- б) монополістична;
- в) досконала;
- г) недосконала;
- д) олігополістична.

Тема 9.

1. Дайте правильну відповідь на питання: Якщо кожен фактор оплачуватиметься відповідно до його граничного продукту, то чи буде розподіл отриманого доходу етично справедливим?

- а) буде;
- б) буде, якщо його здійснюватиме держава;
- в) не буде;
- г) буде за умов дії чистої конкуренції.

2. Ринок капіталів – це ринок:

- а) капіталів і капітальних благ;
- б) ресурсів, що приносять процент позичальнику;
- в) будівель і споруд, устаткування та запасів;
- г) капітальних благ, що віддаються власниками в оренду (лізинг) і приносять процент;
- д) усі відповіді вірні.

3. Продуктивними є такі чинники виробництва. Можливі варіанти відповіді:

- а) тільки праця;
- б) тільки праця і підприємництво;
- в) тільки земля;
- г) тільки праця і засоби виробництва (капітальні блага);
- д) праця, земля, засоби виробництва і підприємництво.

4. Яке з наведених відповідей найповніше відповідає меті підприємця щодо використання виробничих ресурсів? Можливі варіанти відповіді:

- а) одержати валовий дохід;
- б) виробити максимальний обсяг продукції;
- в) одержати прибуток;
- г) забезпечити найнижчі витрати;
- д) максимізувати прибуток.

5. Підприємство купує додатковий фактор виробництва доти, доки він:

- а) забезпечує виробництво додаткового граничного продукту;
- б) збільшує обсяг валового доходу;
- в) збільшує випуск продукції;
- г) оплачує самого себе;
- д) максимізує прибуток.

Назвіть правильну відповідь.

Тема 10.

1. Яке визначення найповніше характеризує сутність проценту:

- а) плата за користування позичковим капіталом;
- б) відношення річної суми відсотка до вартості позичкового капіталу;
- в) форма руху позичкового капіталу;

г) вартість послуги, яка надається кредитором позичальнику, у вигляді надання йому за плату певної суми грошей.

2. Дайте визначення позичкового капіталу:

а) капітал, яким володіють банки;

б) грошовий капітал, що надається в позику на певний час, на умовах повернення та за плату у вигляді процента;

в) грошовий капітал, що рухається від одного підприємця до іншого підприємця;

г) капітал, який обслуговує ринкову інфраструктуру.

3. Знайдіть правильне визначення сутності кредиту:

а) форма руху позичкового капіталу, що надається в позику;

б) позичка в грошовій або товарній формі на умовах повернення зі сплатою процента;

в) це відносини між кредитором і позичальником, які забезпечують при цьому трансформацію вільного грошового капіталу в позичковий;

г) усі відповіді правильні.

4. Дайте найбільш правильне визначення торгового прибутку:

а) дохід, який одержують підприємці оптової і роздрібною торгівлі;

б) різниця між загальним виторгом від продажу товарів і бухгалтерськими витратами обігу;

в) різниця між загальним виторгом і економічними витратами обігу;

г) грошова винагорода торговельного підприємця за його комерційну діяльність;

д) усі відповіді правильні.

5. Знайдіть правильну формулу визначення курсу акції:

$$\text{а) Курс акції} = \frac{\text{Прибуток}}{\text{Авансований капітал}} \times 100;$$

$$\text{б) Курс акції} = \frac{\text{Дивіденд}}{\text{Позичковий процент}} \times 100;$$

$$\text{в) Курс акції} = \frac{\text{Прибуток}}{\text{Позичковий процент}} \times 100;$$

$$\text{г) Курс акції} = \frac{\text{Позичковий процент}}{\text{Дивіденд}} \times 100;$$

$$\text{д) Курс акції} = \frac{\text{Прибуток}}{\text{Дивіденд}} \times 100.$$

[Див.: 1, с. 189]

Практичні завдання

Тема 6.

1. На яких принципах базується еволюція грошей?
2. Чим пояснюється відмова від товарних грошей на користь кредитно-паперових?

Тема 7.

1. Що таке гранічні витрати?
2. Принципова різниця між бухгалтерським і економічним прибутком.

Тема 8.

1. Поясніть закон пропонування. Чому крива пропонування є вихідною? Які чинники пропонування? У яку сторону збільшення чи зменшення пропонування переміщує криву S?
2. Назвіть моделі ринків. Поясніть, чому моделі ринків зумовлені формами конкуренції?

Тема 9.

1. Дайте обґрунтовану відповідь на таке питання: чому тільки за умов досконалої конкуренції ціна дорівнює граничному доходу, а дохід від граничного доходу дорівнює ціні, помноженій на граничний продукт:

$$MRP_i = MR_i \times P \text{ для кожного фактора виробництва?}$$

2. Поясніть, чому попит підприємства на виробничий ресурс є похідним попитом? На який підрозділ (групу) товарів попит є вихідним, визначальним для визначення ринкового попиту на виробничі ресурси?

Тема 10.

1. В чому полягає суть позичкового капіталу? Використовуючи формулу руху позичкового капіталу – $\Gamma - \Gamma'$ - поясніть її зміст.
2. Обґрунтуйте особливості формування прибутку комерційного банку.

Список рекомендованої літератури.

1. Політична економія: Навчальний посібник / К.Т.Кривенко, В.С.Савчук, О.О.Беляєв та ін.; За ред. д-ра екон. наук, проф. К.Т.Кривенка. – К.: КНЕУ, 2001.
2. Беляєв О.О., Бебело А.С. Політична економія: Навчальний посібник. – К.: КНЕУ, 2001.
3. Гриценко А. Гроші: сутність, функції та агрегати // Економіка України. – 1999. - № 2. – с. 62-71.
4. Мельник О. Інфляція: теорія і практика регулювання. – К.: Знання, 1999.- Розділ 1.
5. Чухно А. Природа сучасних грошей // Економіка України. – 1991. - № 12, 1992. - № 1.
6. Кривенко К.Т. Витрати виробництва в системі економічного відтворення // Вчені записки: Наук. збірник. – Вип. 4. – К.: КНЕУ, 2002.

7. Никитин С., Глазова Е., Никитин А. Прибыль: теоретические и практические подходы // *Мировая экономика и международные отношения*, 2002. - № 5.
8. Субботович Ю.Л. Прибуток у господарській діяльності підприємницьких структур // *Фінанси України*, 1999. - № 12.
9. Чухліб А.П., Колбушкін Ю.П. Сутність і природа витрат на виробництво // *Фінанси України*. – 1997. - № 9. – с. 30.
10. Гош О. Об'єктивні засади ціноутворення в постсоціалістичній Україні. – 2001. - № 1.
11. Мельникова О. Особливості національної монополії // *Економіка України*. – 2001. - № 2.
12. Полуянов В. Монополізованість промисловості України і тенденції формування ринкових суб'єктів господарювання // *Економіка України*. – 2001. - № 9.
13. Євнух О. Житлова іпотека // *Економіка України*. – 2001. - № 1.
14. Кашенко О. Про ринок землі та його інфраструктуру // *Економіка України*. – 2000. - № 2.
15. Садова У., Семів Л. Регіональні ринки праці: аналіз та прогноз. – Львів, 2000.
16. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. *Економикс: принципи, проблеми и политика*: Пер. с англ. Т. 2. – М.: Республика, 1992. – Глава 31. – с. 180-184.
17. Дзюблик О. Деякі аспекти грошово-кредитного регулювання економіки // *Економіка України*, 2000. - № 4.
18. Карагодова О., Распутна Л. Проблема кредитування і шляхи їх вирішення // *Банківська справа*. – 1997. - № 6.
19. Омелянович О. Состояние и проблемы торговли в Украине // *Экономические науки*. – 1995. - № 3.
20. Стубайло Г. Основні напрямки кредитної політики комерційних банків // *Банківська справа*. – 1999. - № 2.
21. Тимонькін Б. Стан банківської системи України: оцінка і прогноз // *Економічних часопис*. – 1998. - № 9.

МОДУЛЬ 3

Теоретичні питання.

Тема 11.

1. Домогосподарства як суб`єкти ринкових відносин.
2. Доходи домогосподарства та їх розподіл.
3. Витрати домогосподарств на споживання.

Тема 12.

1. Підприємство як суб`єкт ринкової економіки.
2. Кругооборот капіталу підприємства.
3. Суть підприємництва, його види та функції.

Тема 13.

1. Перетворення грошей у капітал.
2. Вартість робочої сили: дискусійні аспекти.
3. Заробітна плата та її теорії.

Тема 14.

1. Аграрні відносини.
2. Диференціальна земельна рента та її форми.
3. Абсолютна земельна рента.

Тема 15.

1. Необхідність втручання держави в економіку.
2. Економічні функції держави у розвинутих країнах.
3. Методи державного регулювання.

Тести

Тема 11.

1. Домогосподарство – це:

- а) особа або група осіб, поєднаних з метою забезпечення всім необхідним для життя, тобто об'єднаних спільним веденням господарства;
- б) господарююча одиниця;
- в) сукупність осіб, що живуть разом, пов'язані родинністю та спільним бюджетом;
- г) поєднання факторів виробництва;
- д) сукупність форм і методів державного регулювання економіки.

2. Які джерела доходів домогосподарства?

- а) заробітна плата;
- б) доходи від індивідуальної трудової діяльності;
- в) соціальні виплати, субсидії;
- г) процент на вкладені до банку кошти;
- д) дивіденд;
- е) валютні надходження;
- є) сальдо торгового балансу;
- ж) нерозподілений прибуток корпорацій;
- з) податок;
- і) інвестиції.

3. Заощадження – це:

- а) та частина доходу, що не сплачується у вигляді податку та не витрачається на купівлю товарів особистого споживання;
- б) витрати на купівлю товарів довготривалого користування;
- в) витрати на купівлю товарів короткострокового користування;

- г) витрати на послуги;
- д) інвестування;
- е) здійснення захисту доходів;
- є) витрати на придбання цінних паперів.

4. Визначте основні функції домогосподарства:

- а) основний постачальник ресурсів;
- б) постачальник грошових ресурсів;
- г) купівля акцій і облігацій;
- д) основна витратна група в національному господарстві.

5. Знайдіть правильне визначення граничної корисності доходу.

Можливі варіанти відповіді:

- а) середня гранична корисність на гривню всіх товарів за стану рівноваги для споживача;
- б) середня гранична корисність всіх товарів за стану рівноваги для виробника;
- в) однакова гранична корисність для покупця на кожну витрачену гривню;
- г) гранична корисність останньої гривні, витраченої на певний товар.

[Див.: 1, с. 200]

Тема 12.

1. Підприємство – це:

- а) певна єдність технічного комплексу (системи машин) і сукупного працівника;
- б) певна сукупність продуктивних сил і відносин власності;
- в) суб'єкт виробничих відносин і певна сукупність цих відносин, характер яких визначається власністю на засоби виробництва;

г) первинна ланка суспільного поділу праці і водночас основна ланка народногосподарського комплексу, яка є товаровиробником і забезпечує процес відтворення на основі самостійності та самоокупності;

д) партнерство, або товариство, що базується на об'єднанні (пайовому, частковому) майна різних власників.

2. Капітал підприємства у ринковій економіці - це:

а) засоби виробництва, які є приватною власністю;

б) грошові кошти підприємства;

в) засоби виробництва, інше майно та цінності, які обслуговують процес виробництва, а також просте і розширене відтворення підприємства;

г) сировина, матеріали, машини, паливо тощо, що перебувають у виробничій формі.

3. Формула руху капіталу на першій стадії така:

а) $G - T(Pc + Zv)$;

б) $T - G(Pc + Zv)$;

в) $G \dots V \dots T'$;

г) $T' - G'$;

д) $T(Pc + Zv) - G$.

4. Оборот капіталу підприємства – це:

а) час, протягом якого капітал перебуває у сфері обігу;

б) кругообіг капіталу, узятий не як окремий акт, а як процес, що безперервно повторюється;

в) проходження капіталу у своєму русі сфери виробництва і сфери обігу;

г) безперервний рух капіталу у сфері виробництва;

д) послідовне проходження капіталом трьох стадій сфери виробництва і сфери обігу та повернення його до своєї висхідної форми – грошової.

5. Підприємство одержує максимальний прибуток за умов чистої конкуренції, якщо:

- а) загальний виторг перевищує валові витрати на максимальну величину;
- б) граничні витрати дорівнюють ціні, або $ГВ = Ц$;
- в) ціна максимально перевищує граничні витрати, або $Ц > ГВ$;
- г) загальний виторг дорівнює валовим витратам;
- д) усі відповіді правильні.

Тема 13.

1. Визначте послідовність історичних форм капіталу:

- а) купецький (торговельний) і лихварський;
- б) лихварський і промисловий (продуктивний);
- в) промисловий (продуктивний);
- г) купецький (торговельний), промисловий (продуктивний);
- д) не знаю.

2. У чому полягає історична предісторія первісного нагромадження капіталу? Варіанти можливої відповіді:

- а) у перетворенні засобів виробництва в капітал;
- б) у зародженні й утвердженні капіталістичного способу виробництва;
- в) у перетворенні безпосередніх виробників у найманих працівників;
- г) у розвитку товарного виробництва і ринку.

[Див.: 1, с. 228]

3. Визначте ту підсистему економічних відносин, які виражають сутність категорії “капітал”:

Можливі варіанти відповіді:

- а) техніко-економічні;

- б) соціально-економічні;
- в) організаційно-економічні;
- г) товарно-грошові;
- д) відносини відчуження.

4. Визначте безпосередні чинники перетворення робочої сили в товар за капіталізму:

- а) юридична вільність (свобода) виробника;
- б) наявність буржуазного права;
- в) позбавлення виробника власності на засоби виробництва;
- г) наявність ринку праці.

5. Які основні чинники формування відмінності у заробітній платі працівників:

Можливі варіанти відповіді:

- а) різний сімейний стан;
- б) відмінності робочих місць;
- в) компенсаційні відмінності;
- г) відмінності у якості праці;
- д) ринки праці поділені на неконкуруючі групи.

Тема 14.

1. Визначте, що одержує капіталіст – підприємець, який є власником кращих земельних ділянок і засобів виробництва?

- а) абсолютну земельну ренту;
- б) диференціальну земельну ренту;
- в) абсолютну і диференціальну земельну ренту;
- г) економічний (додатковий) прибуток, який дорівнює абсолютній і диференціальній ренті;

д) усі відповіді вірні.

2. Ціноутворення на продукцію землеробства спирається на такі витрати:

- а) собівартість продукції (бухгалтерські витрати);
- б) економічні витрати;
- в) індивідуальні економічні витрати, які складаються на відносно кращих землях;
- г) індивідуальні економічні витрати, які складаються на відносно гірших землях.

3. Визначте, що представляє собою селянський тип буржуазний аграрної еволюції в постсоціалістичних країнах:

- а) передача державних сільськогосподарських угідь у власність селян (безплатно чи за невелику плату);
- б) конфіскація феодальних земель і передача їх селянству;
- в) насильницька експропріація селян і створення капіталістичного аграрного ладу;
- г) передача державних земель у колективну власність селян.

4. Особливості вкладання підприємницького капіталу в землеробство полягають у тому, що:

- а) економічні витрати складаються на базі індивідуальних витрат на гірших землях;
- б) сукупне пропонування земельних ділянок нееластичне;
- в) існує три форми земельної ренти;
- г) велике значення має оренда земель;
- д) існує відносно значний ризик в інвестування капіталу;
- е) усі відповіді вірні.

5. Земельна рента є економічною формою реалізації:

Можливі варіанти відповіді:

- а) приватної власності на землю;
- б) додаткового чистого доходу;
- в) монополії на землю як на об'єкт господарювання;
- г) орендної плати.

Тема 15.

1. Економічні функції держави у розвинених країнах:

- а) забезпечення правової бази та суспільної атмосфери, що сприяють ефективному функціонуванню економіки;
- б) захист конкуренції;
- в) перерозподіл доходу національного багатства;
- г) стабілізація економіки, тобто стимулювання економічного розвитку, контроль за рівнем зайнятості та інфляції;
- д) виправлення від ринкової системи;
- е) не знаю.

2. Дайте відповідь на питання: хто фінансує виробництво суспільних благ? Можливі варіанти відповіді:

- а) підприємства;
- б) банки та інші організації кредитно-фінансової сфери;
- в) держава;
- г) домогосподарства;
- д) великі корпорації: монополії та олігополії.

3. Способи непрямого перерозподілу доходів державою:

- а) регулювання цін на соціально важливу продукцію;
- б) індексація фіксованих доходів;
- в) законодавче визначення обов'язкового мінімуму заробітної плати як

бази оплати праці на всіх підприємствах;

г) надання дотацій певним категоріям громадян.

4. Визначте місце держави як суб'єкта економіки. Можливі варіанти відповіді:

а) держава перетворюється в єдиний і головний координуючий, регулюючий центр господарсько-фінансової системи;

б) держава поступово втрачає свій вплив на економічні процеси в сучасній ринковій економіці;

в) роль держави в економіці менш значима, ніж ринкової системи, що відповідає об'єктивним законам розвитку ринкової економіки;

г) головна роль в економіці, в її регулюванні належить і буде належати в XXI ст. великим корпораціям (промисловим, банківським, інформаційним тощо) (Див.: Гэлбрейт Дж. Экономические теории и цели общества: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1976. – Розд. 3).

5. Визначте об'єкти державного регулювання:

Можливі варіанти відповіді:

а) попит і пропонування на індивідуальних ринках;

б) економічний цикл;

в) зайнятість населення;

г) регіональна структура господарства;

д) грошовий обіг;

е) усі відповіді правильні.

Практичні завдання

Тема 11.

1. Які функції виконують домогосподарства в економічному розвитку країни? Обґрунтуйте їх значення й особливості.

2. Обґрунтуйте основні чинники, які спонукають домогосподарства частину доходу заощаджувати.

Тема 12.

1. У навчальному посібнику (1, с. 212) пишеться: “ $T' = T + \Delta T$, а $\Gamma' = \Gamma + \Delta \Gamma$. Оскільки $\Delta \Gamma$ – це економічний прибуток (чому?), то ринкова ціна хліба P , що дорівнює 1 грн. за хлібину, є вищою за економічні витрати” (чому?). Дайте відповідь на поставлені питання.

2. Які складові становлять час обороту індивідуального капіталу? Проаналізуйте їх особливості. Якщо час одного обороту капіталу становить 60 днів, то як можна визначити кількість обертів капіталу за рік? За яких умов прибуток підприємства абсолютно зросте із підвищенням швидкості обороту капіталу підприємства?

Тема 13.

1. Чому існує наймана робоча сила? Визначте властивості робочої сили як товару.

2. Заповніть таблицю пропонування для підприємства, що наймає робітників в умовах чистої конкуренції

Одиниці праці	Ставка заробітної плати (грн.)	Сукупні витрати на оплату праці (фонд заробітної плати) (у грн.)	Граничні витрати на ресурс (працю) (грн.)
0	12	12	12
1	12	12	12
2	12	-	-
3	12	-	-
4	12	-	-
5	12	-	-
6	12	-	-

2.1. Які сукупні витрати підприємця при найми 6 одиниць праці?

2.2. Які граничні витрати підприємця на шосту одиницю праці і чому?

2.3. Яким повинен бути граничний продукт при найми граничного робітника?

[Див.: Макконнелл К.Р., Брю Ст.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. Т. 2. – М.: Республика, 1992. – с. 159-160].

Тема 14.

1. Землевласник здав у оренду земельну ділянку, а також будівлі і споруди вартістю 15 тис. грн. За орендним договором, термін дії якого 30 років, орендар зобов'язаний платити землевласнику земельну ренту в сумі 2000 грн. на рік. Визначить орендну плату, яка привласнюється землевласником протягом року.

2. Землевласник отримує щорічно 6000 грн. ренти, банк виплачує своїм вкладникам 5% річних. Визначить, за якою ціною буде продано земельну ділянку і як зміниться ціна землі, якщо банк знизить процент із 5% до 3%.

Тема 15.

1. Проаналізуйте, чому держава обирає пріоритетні сфери державного втручання в економіку. Назвіть ці сфери.

2. Чому найважливішою функцією держави є стабілізація ринкової економіки. Викладіть своє розуміння стабілізації економіки.

Список рекомендованої літератури.

1. Політична економія: Навчальний посібник / К.Т.Кривенко, В.С.Савчук, О.О.Беляєв та ін.; За ред. д-ра екон. наук, проф. К.Т.Кривенка. – К.: КНЕУ, 2001.
2. Беляєв О.О., Бебело А.С. Політична економія: Навчальний посібник. – К.: КНЕУ, 2001.

3. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика: Пер. с англ. – Т. 2. – М.: Республика, 1992. – Гл. 7.
4. Основи економічної теорії: Політекономічний аспект / За ред. Г.Н.Климка, В.П.Нестеренка. – К.: Вища шк. – Знання, 1999. – Розд. 36-37.
5. Кузнєцов О. Методика оцінки характеру поведінки споживачів // Економіка України. – 1999. - № 8.
6. Соколик М. Грошові доходи і витрати населення України: тенденції та структура // Економіка України. – 1999. - № 3.
7. Терещенко О.О. До питання про оптимізацію структури капіталу підприємства // Вчені записки: Наук. збірник. – Вип. 3. – К.: КНЕУ, 2001.
8. Фукс А.Е. Капітал підприємства: проблеми його кругообороту й обороту в економіці України // Вчені записки: Наук. збірник. – Вип. 3. – К.: КНЕУ, 2001.
9. Кривенко К.Т. Витрати виробництва в системі економічного відтворення // Вчені записки: Наук. збірник. Вип. 4. – К.: КНЕУ, 2002.
10. Зайцев Ю. Умови відновлення мотиваційної природи заробітної плати в перехідній економіці // Економіка України. – 2002. - № 8.
11. Малий І.Й. Теорія розподілу суспільного продукту. – К.: КНЕУ, 2000. – Розд. 4.1.
12. Мендрул О. Стан і перспективи первісного нагромадження капіталу // Економіка України. – 2001. - № 7.
13. Уманський О., Першукова Т. Вартість, ціна робочої сили та заробітна плата // Україна: аспекти праці. – 1999. - № 3.
14. Чухно А.А. Капітал, кредит, процент, їх сутність і роль в економіці // Фінанси України. – 1997. - № 9.
15. Кривенко К.Т. До питання про абсолютну земельну ренту // Проблеми формування ринкової економіки: міжвід. наук. зб. – Вип. 9. – К.: КНЕУ. – 2001. – с. 37-43.
16. Онищенко О. Особливості сучасних земельних відносин в Україні // Економіка України. – 2001. - № 4.

17. Гришап Ю. Державне регулювання діяльності підприємств у післяприватизаційний період // Економіка України. – 2000. - № 11.
18. Диба М.І. Регулювання в сучасній економічній системі: Монографія. – К.: КНЕУ, 2000.

МОДУЛЬ 4

Теоретичні питання

Тема 16.

1. Сутність економічного відтворення і його основні елементи.
2. Суспільний продукт і його структура.
3. Національне багатство, його сутність і структура.

Тема 17.

1. Сутність і значення розподілу в економіці.
2. Моделі розподілу національного доходу.
3. Перерозподіл національного доходу і споживання.

Тема 18.

1. Зміст і типи економічного зростання.
2. Інвестиції та їх ефективність.
3. Економічний цикл та його фази.

Тема 19.

1. Зайнятість, сутність та її ефективність.
2. Сутність безробіття, його чинники та види.
3. Проблеми політики зайнятості в Україні.

Тема 20.

1. Організаційно-економічні відносини та господарський механізм.
2. Основні функції державних форм господарського механізму.
3. Основні напрямки державного регулювання економіки.

Тести

Тема 16.

1. Яке відтворення характерне для економіки України?

Можливі варіанти відповіді:

- а) просте;
- б) розширене;
- в) звужене.

2. Назвіть показники, що входять в систему національних рахунків:

- а) валовий внутрішній продукт, валовий національний продукт;
- б) номінальний внутрішній продукт, реальний внутрішній продукт, національний доход, особистий доход;
- в) валовий внутрішній продукт, валовий національний продукт, чистий внутрішній продукт, національний доход, особистий доход, доход у розпорядженні громадян.

[Див.: 1, с. 288-291]

3. Який з перерахованих показників припускає подвійний рахунок?

Можливі варіанти відповіді:

- а) валовий внутрішній продукт;
- б) валовий національний продукт;
- в) сукупний суспільний продукт.

4. Знайдіть метод обчислення національного доходу:

- а) сума усіх отриманих особистих доходів членів суспільства;
- б) сума усіх особистих доходів членів суспільства, які залишаються у їх розпорядженні після сплати податків;
- в) ВВП за вирахуванням вартості спожитих засобів виробництва та непрямих податків на бізнес.

5. Знайдіть правильне визначення сутності національного багатства:

- а) сукупність усіх матеріальних благ, що вироблені суспільством за всю його історію;
- б) сукупність усіх благ, що є у розпорядженні суспільства;
- в) сукупність усіх матеріальних і нематеріальних благ, що вироблені та нагромаджені суспільством за всю його історію.

Тема 17.

1. Хто з відомих класиків політичної економії започаткував теорію розподілу продукту між класами?

Можливі варіанти відповіді:

- а) А.Сміт;
- б) Д.Рікардо;
- в) Ж.-Б.Сей;
- г) К.Маркс;
- д) Дж.Кларк.

2. Назвіть об'єкти розподільних відносин:

- а) чинники виробництва;
- б) національний дохід;
- в) продукти виробництва;
- г) робоча сила;
- д) усі відповіді правильні.

3. Функціонально-факторний розподіл можливий за такими моделями розподілу національного доходу в сучасній ринковій економіці:

- а) двофакторною;
- б) трифакторною;
- в) чотирифакторною;
- г) п'ятифакторною.

Знайдіть правильну відповідь.

4. Визначте, які з названих форм доходів є основними? Можливі варіанти відповіді:

- а) заробітна плата, рента, процент, дивіденд, прибуток;
- б) заробітна плата, рента, процент;
- в) заробітна плата, рента, процент, субсидії;
- г) заробітна плата, рента, процент, трансферти;
- д) усі відповіді правильні.

5. Які чинники обумовлюють нерівномірність первинного розподілу доходів? Можливі варіанти відповіді:

- а) неоднакова продуктивність чинників виробництва;
- б) нерівномірний розподіл власності на чинники виробництва;
- в) наявність непрацездатних осіб працездатного віку;
- г) існування тіньової економіки.

Тема 18.

1. Економічне зростання представляє собою:

- а) процес кількісного збільшення та якісного вдосконалення результатів і чинників виробництва на макрорівні;

б) переходу країни від одного стану економіки до іншого, більш досконалого;

в) розширення виробництва на основі якісного поліпшення всіх його чинників;

г) розширене відтворення суспільного виробництва.

[Див.: 1, с. 316].

2. Назвіть економічні чинники зростання суспільного виробництва:

а) збільшення обсягу використовуваних виробничих ресурсів;

б) підвищення якості використовуваних ресурсів;

в) піднесення культурно-духовного рівня населення;

г) поліпшення способів використання ресурсів.

3. Дайте визначення інтенсивного типу економічного зростання. Це зростання:

а) за рахунок кількісного збільшення функціонуючих чинників виробництва;

б) розширення виробництва на основі якісного поліпшення всіх його чинників та їх раціонального використання;

в) розширення виробництва за рахунок якісного поліпшення всіх його чинників та їх кількісного зростання;

г) зростання суспільного продукту прискореними темпами.

4. Визначте рушійні сили економічного прогресу:

а) взаємодія розвитку виробництва зі споживанням;

б) економічні інтереси як спонукальні мотиви господарської діяльності людей;

в) форми власності на засоби виробництва;

г) обмеженість виробничих ресурсів;

д) нагромадження та його норма.

[Див.: 1, с. 317-320].

5. Норма нагромадження – це:

- а) виражена в процентах частка виробничого і невиробничого нагромадження в національному доході;
- б) відношення валових інвестицій до національного доходу, виражене в процентах;
- в) відношення валових заощаджень до валового внутрішнього продукту, виражене в процентах;
- г) частка національного доходу, що направляється на нагромадження, виражена в процентах до національного доходу.

[Див.: 1, с. 320].

Тема 19.

1. Знайдіть правильну відповідь на питання: що таке повна зайнятість?

- а) зайнятість усього працездатного населення працездатного віку;
- б) зайнятість економічно активного населення віком від 15 до 70 років;
- в) зайнятість усіх тих, хто потребує оплачуваної роботи, тобто усіх, хто бажає і здатен займатися діяльністю, яка приносить дохід у тій чи іншій формі;
- г) зайнятість людей, що займаються офіційно зареєстрованою діяльністю.

2. Яка з наведених нижче форм зайнятості є провідною в Україні:

- а) осіб – співвласників колективних, кооперативних та акціонерних підприємств і організацій;
- б) наймана праця за трудовою угодою;
- в) праця громадян, зайнятих індивідуальною трудовою діяльністю;
- г) праця громадян, зайнятих у недержавному секторі;
- д) самозайняті працівники і підприємці;

е) зайняті в особистому підсобному господарстві.

[Див.: 1, с. 339].

3. Сфера самозайнятості включає в себе такі сектори економіки:

а) формальний;

б) неформальний;

в) формальний і неформальний;

г) формальний, неформальний і нелегальний;

д) самозайнятість і часткову зайнятість.

4. Ефективна зайнятість представляє собою:

а) повну зайнятість працездатного населення країни;

б) повну і продуктивну зайнятість економічно активного населення країни;

в) повну і раціональну зайнятість, яка забезпечує оптимальний соціально-економічний результат у певний час і за конкретних умов;

г) повну зайнятість, що здійснюється на використанні сучасних досягнень науки і техніки.

[Див.: 1, с. 328].

5. Неповна зайнятість – це:

а) певна кількість робочої сили вимушено залишається без роботи;

б) певна кількість робочої сили добровільно не працює;

г) певна кількість робочої сили самозайняті у неформальному секторі.

Тема 20.

1. Назвіть принципи формування і функціонування господарського механізму:

Можливі варіанти відповіді:

- а) ефективність;
- б) відносини виробництва;
- в) збалансованість;
- г) системність;
- д) соціальна справедливість;
- е) не знаю.

2. Визначте підсистеми господарського механізму:

Можливі варіанти відповіді:

- а) планування;
- б) обмін;
- в) стимулювання;
- г) організація;
- д) регулювання.

3. Визначте основні напрямки державного регулювання ринкової економіки. Варіанти відповіді:

- а) програмування економіки;
- б) фінансова політика;
- в) грошово-кредитна політика;
- г) вільна конкуренція;
- д) регулювання грошової маси;
- е) інвестиційна політика.

4. Назвіть позитивні можливості ринкового механізму саморегулювання.

Варіанти відповіді:

- а) ефективний розподіл виробничих ресурсів;
- б) забезпечення гнучкості і високого ступеня пристосування до умов, що змінюються;
- в) збереження ресурсів, що не відтворюються;

г) забезпечення права на працю.

5. Назвіть зовнішні форми прояву господарського механізму. Варіанти відповіді:

- а) юридичні;
- б) економічні відносини власності;
- в) політичні;
- г) надбудовні.

Практичні завдання

Тема 16.

1. Розгляньте структуру суспільного продукту за матеріально-речовим характером. Поясніть різницю між матеріальними благами і послугами.

2. Визначте додану вартість за виробничим методом. Поясніть його зміст (див. 1, табл. 16.1).

Тема 17.

1. Сформулюйте значення розподілу в економіці і назвіть прізвища економістів, які внесли значний вклад у розробку теорії розподілу.

2. Обґрунтуйте основні риси теорії розподілу національного доходу, що ґрунтується на концепції граничної продуктивності. Хто є родоначальником цієї теорії?

Тема 18.

1. У чому різниця між станом $S > I$ та $I > S$, і до яких економічних наслідків це призводить у першому і другому випадку. Вкажіть співвідношення між заощадженням та інвестиціями, яке згідно кейнсіанської теорії, є однією з висхідних і обов'язкових умов усталеного економічного зростання, де S –

заощадження, I – інвестиції, C – відношення капіталу до випуску продукції, G – темп економічного зростання: $G = S : C$; $G : C = S$; $S > I$; $I > S$; $S = I$.

2. Поясніть зміст нової якості економічного зростання. Чи є вона характерною для України?

Тема 19.

1. Назвіть і поясніть фази відтворення робочої сили. Яка фаза відтворення робочої сили є завершальною?

2. Використовуючи закон Оукена визначте економічні наслідки безробіття (у відсотках) за умови, що норма природного безробіття - 5%, а норма фактичного безробіття – 10%.

Тема 20.

1. Покажіть рівні, на яких рівнях функціонує господарський механізм. Чи можете ви показати, яким чином господарський механізм виступає способом узгодження інтересів і формою вирішення суперечностей у суспільстві. Наведіть приклади.

2. Обґрунтуйте, чому господарський механізм пов'язаний з власністю. Наведіть приклади цього зв'язку. Використайте для цього відчизняну практику господарювання.

Список рекомендованої літератури.

1. Політична економія: Навч. посібник / К.Т.Кривенко К.Т., В.С.Савчук, О.О.Беляєв та ін. / За ред. К.Т.Кривенка. – К.: КНЕУ, 2001.
2. Беляєв О.О., Бебело А.С. Політична економія: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2001.
3. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика: Пер. с англ. – М.: Республика, 1992. – Т. 1. – Гл. 19.- с. 141-143; Т. 2. – Гл. 29. – с. 143-144, 152-153; Гл. 31.

4. Біла С. Тіньова економіка та її вплив на структурне трансформування українського виробництва // Економіка України. – 2000. - № 10. – с. 54-62.
5. Кваснюк ЮБ. Валовий внутрішній продукт України // Економіст. – 1998. – с. 28-31.
6. Ревенко А.П. Валовий внутрішній продукт України та зарубіжних країн (порівняльний аналіз) // Економіка і прогнозування. – 2001. - № 1. – с. 51-65.
7. Спицын А. Воспроизводство и развитие экономического потенциала // Экономист. – 2002. - № 5. – с. 12-20.
8. Алексеєнко М. Сутність і роль заощаджень в умовах ринкової економіки // Економіка України. – 2001. - № 11.
9. Малий І.Й. Теорія розподілу суспільного продукту. – К.: КНЕУ, 2000.
10. Гальчинський А. Циклічність як загальна закономірність ринкової економіки // Економіка України. – 1991. - № 8.
11. Мочерний С. Криза економічна // Економічна енциклопедія: У 3-х т. Т. 2 / Ред. кол.: ... С.В.Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Академія, 2001. – с. 132-135.
12. Тимофеев В., Тодоров В. Шляхи подолання кризи виробництва // Економіка України. – 2001. - № 1.
13. Давидова І., Ким М. Інституціональні основи зайнятості в перехідній економічній системі // Економіка України. – 1998. - № 4.
14. Лібанова Е., Баланда А. Незареєстрована зайнятість в Україні: формування і можливості державного регулювання // Україна: аспекти праці. – 2000. - № 4.
15. Савченко В. Активна політика зайнятості на ринку праці – запорука збереження й розвитку трудового потенціалу // Україна: аспекти праці. – 1999. - № 1.
16. Беляєв А.А. Механизм хозяйствования: сущность и формы проявления. – К.: Вища шк., 1990.

- 17.Беседін В. Створення, становлення і трансформування системи планування в Україні // Економіка України. – 2002. - № 5.
- 18.Лунів Б. Грошово-кредитна політика держави та інвестиційна діяльність банків // Економіка України. – 2001. - № 10.
- 19.Мельник О. Основні параметри грошово-кредитної політики // Економіка України. – 2001. - № 7.

МОДУЛЬ 5

Теоретичні питання

Тема 21.

1. Сутність капіталізму вільної конкуренції та його ознаки.
2. Сутність монополістичного капіталізму. Форми капіталістичних монополій.
3. Фінансово-монополістичний капітал і фінансові групи.

Тема 22.

1. Сутність змішаної економіки та її національні особливості.
2. Наймана праця і революція у трудових відносинах сучасного капіталізму.
3. Еволюція і перспективи розвитку сучасного капіталізму.

Тема 24.

1. Сутність, риси і чинники перехідної економіки.
2. Соціально-економічні перетворення у постсоціалістичних країнах: сутність і мета.
3. Формування сучасних ринкових відносин у постсоціалістичних країнах.

Тема 25.

1. Сутність світового господарства та віха його розвитку.
2. Міжнародний поділ праці і спеціалізація.
3. Міжнародна економічна інтеграція та її форми.

Тема 26.

1. Міжнародна торгівля та її економічні основи.
2. Міжнародний рух капіталу та його форми.
3. Міжнародна валютна система та етапи її розвитку.

Тести

Тема 21.

1. Капіталізм вільної конкуренції – це:

- а) економічний лад, що характеризується капіталістичною власністю на речові ресурси, використанням найманої праці та системи ринків чистої конкуренції;
- б) виробництво для ринку підприємливими індивідами чи об'єднаними їх з метою отримання прибутку;
- в) суспільний спосіб виробництва, за якого процес виробництва підкоряється капіталу, тобто який заснований на відносинах між капіталом і найманою працею;
- г) усі відповіді вірні.

2. Знайдіть ознаки капіталізму вільної конкуренції:

- а) приватна власність на засоби виробництва;
- б) недосконала конкуренція;
- в) система найманої праці;

- г) свобода організації прогресійних спілок і важлива роль колективних угод;
- д) свобода підприємництва і вибору;
- е) ринкова система та вільна конкуренція;
- є) важлива роль прибутку;
- ж) обмежена роль держави;
- з) державне регулювання економіки;
- і) заборона робітничих страйків.

3. Стадії розвитку капіталістичної формації наступні:

- а) проста кооперація, первісне нагромадження капіталу, монополістичний капіталізм;
- б) капіталізм вільної конкуренції, монополістичний капіталізм, змішана капіталістична система, економічний контроль в якій забезпечується з боку як суспільства, так і приватних інститутів;
- в) проста кооперація, мануфактура, промисловий переворот, монополістичний капіталізм, державно-монополістичний капіталізм;
- г) капіталізм вільної конкуренції, монополістичний капіталізм, державно-монополістичний капіталізм, капіталізм зі змішаною економікою.

[Див.: 1, тема 21].

4. Економічна рента – це:

- а) частина економічного прибутку підприємця;
- б) різниця між заробітною платою, еквівалентною альтернативній вартості робочої сили і заробітною платою, яка установлюється капіталістом самочинно;
- в) різниця між конкурентною заробітною платою, еквівалентною альтернативній вартості робочої сили і заробітною платою, яка формується на монополичному ринку праці;
- г) усі відповіді вірні.

10. Фінансова олігархія – це:

- а) панування фінансово-монополістичного капіталу в економіці;
- б) капіталістична еліта, до якої належить верхівка монополістичної буржуазії, а також провідні менеджери найбільших корпорацій;
- в) капіталістична еліта, до якої належить верхівка монополістичної буржуазії банківських і фінансово-кредитних корпорацій;
- г) об'єднання фінансових і нефінансових монополій (олігополій) на основі системи участі, особистої унії та інших зв'язків, у тому числі родинних;
- д) усі відповіді правильні.

Тема 22.

1. Механізми господарювання у змішаній економіці мають такі складові:

- а) стихійне регулювання;
- б) ринкове регулювання;
- в) свідоме регулювання;
- г) фінансово-кредитне регулювання;
- д) планування на макрорівні.

[Див.: 1, с. 397].

2. Визначте складові революції в трудових відносинах у розвинених країнах Заходу:

- а) право робітників на організацію профспілок і укладання колективних договорів;
- б) монопсонія капіталістичного підприємства на ринку праці;
- в) введення мінімальної заробітної плати і допомоги по безробіттю.
- г) прийняття закону про соціальне страхування;
- д) право робітників на проведення страйків.

3. Усунення монопсонії на ринку праці призводить до:

- а) зниження рівня заробітної плати;
- б) підвищення заробітної плати до її конкурентного рівня, адекватного вартості робочої сили;
- в) ліквідації економічної ренти;
- г) посилення експлуатації найманої праці.

Знайдіть правильну відповідь.

4. Знайдіть правильну відповідь на питання, що дає трудящим їх організація у профспілки?

- а) можливість нейтралізувати певним чином монополістичні тенденції корпорацій;
- б) створення монополії на ринку праці;
- в) підвищення заробітної плати до граничного продукту праці;
- г) зростання рівня безробіття;
- д) підвищення ролі трудящих в системі виробництва і розподілу.

5. Історичні перспективи змішаної економіки наступні:

- а) соціалізація капіталістичної ринкової економіки і її перехід мирним демократичним шляхом у нову посткапіталістичну систему;
- б) перехід від переважно капіталістичної до переважно соціалістичної системи;
- в) перехід до регульованої соціально орієнтованої ринкової економіки;
- г) розширення ролі стихійних ринкових регуляторів.

[Див.: 1, с. 419]

Тема 24.

1. У чому полягає головний зміст перехідного періоду? Можливі варіанти відповіді:

- а) зміни у продуктивних силах;

- б) зміни в економічних відносинах;
- в) зміни в економіці;
- г) зміни в політиці та ідеології.

2. Перехідні процеси здійснюються в таких групах країн:

- а) у розвинутих капіталістичних країнах;
- б) у соціалістичних країнах;
- в) у країнах, що розвиваються;
- д) у постсоціалістичних країнах.

3. Особливий характер суперечностей у перехідній економіці полягає в тому, що це суперечності між:

- а) новим і старим;
- б) прогресивним і регресивним;
- в) суперечностями функціонування;
- г) суперечностями розвитку;
- д) усі відповіді правильні.

4. Визначіть, які економічні форми відносяться до перехідних? Варіанти відповіді:

- а) нові;
- б) старі;
- в) сімбіозні;
- г) прогресивні;
- д) регресивні.

5. Визначте економічні умови переходу до соціально орієнтованої змішаної економіки:

- а) становлення різних форм власності;
- б) роздержавлення і приватизація;

- в) розвиток підприємництва;
- г) заснування нових правових інститутів;
- д) надання економічної свободи господарюючим суб'єктам;
- е) подолання тіньової економіки.

Тема 25.

1. Світове господарство це:

- а) сукупність галузей та сфер виробництва;
- б) сукупність національних економік;
- в) економічна єдність світу;
- г) територіальний розподіл світу між окремими державами.

2. Визначте основних суб'єктів світового господарства:

- а) ТНК;
- б) національні господарства;
- в) міжнародні організації;
- г) галузі національних економік;
- д) малі підприємства.

3. Найбільш складною формою економічної інтеграції є:

- а) митний союз;
- б) економічний союз;
- в) валютний союз;
- г) спільний ринок;
- д) торговельна інтеграція.

4. Транснаціональна компанія це:

- а) підприємство, що домінує в певній галузі національної економіки;

б) група підприємств, національних по капіталу, але міжнародних за сферою діяльності;

в) група підприємств інтернаціональних як за капіталом, так і за сферою діяльності;

г) підприємство, що здійснює зовнішньоекономічну діяльність.

5. Доповніть перелік основних форм економічної інтеграції та розмістіть їх у логічній послідовності:

а) економічний союз;

б).....

в) зона вільної торгівлі;

г).....

д) політичний союз.

Тема 26.

1. Що з наведеного характеризує прямі інвестиції:

а) вивіз підприємницького капіталу;

б) вивіз позичкового капіталу;

в) експортер капіталу є повним власником підприємства;

г) експортер капіталу володіє контрольним пакетом акцій підприємства;

д) придбані експортером акції не забезпечують повного контролю над ним.

2. Провідними міжнародними валютно-фінансовими організаціями є:

а) Міжнародний валютний фонд;

б) Світовий банк;

в) Європейський банк реконструкції та розвитку;

г) Європейський Союз.

3. Роль світових грошей в сучасних умовах виконує:

- а) золото;
- б) резервні валюти;
- в) національні грошові одиниці всіх країн світу;
- г) колективні валюти;
- д) євро.

4. Статутом Світового банку передбачено, що його кредити спрямовуються виключно на розвиток:

- а) виробництва;
- б) приватного сектору економіки;
- в) малого бізнесу;
- г) на підтримку міжнародних зусиль з охорони довкілля;
- д) державного сектору.

5. Назвіть основні види міжнародної торгівлі:

- а) традиційна;
- б) торгівля в рамках кооперації;
- в) зустрічна торгівля;
- г) політика вільної торгівлі;
- д) протекціонізм.

Практичні завдання

Тема 21.

1. Обґрунтуйте відповідь та таке питання: на якому ринку принцип вільної конкуренції за класичного капіталізму не завжди діяв? Які основні чинники, що породжували таке явище?

2. Назвіть чинники необхідності в сучасній ринковій економіці антимонопольного законодавства. Сформулюйте відповідь на питання: Чи

направлене антимонопольне законодавство проти олігополії та природної монополії?

Тема 22.

1. Обґрунтуйте відповідь на такі питання:

- а) на якому етапі розвитку капіталізму виникає змішана економіка;
- б) який основний варіант змішаної економіки, на ваш погляд, є перспективним?

2. Назвіть основні способи створення фінансово-промислових груп і їх основні типи. Які найвідоміші ФПГ ви можете назвати? (див.: там же).

Тема 24.

1. Визначте аспекти, в яких розглядаються перехідні процеси за сучасних умов.

2. Охарактеризуйте соціально-економічні наслідки роздержавлення і приватизації власності в Україні.

Тема 25.

1. Назвіть головні етапи формування світового господарства. Коли з'явився світовий ринок і світова система господарства?

2. Покажіть різницю між поняттям “інтернаціоналізація виробництва”, “інтернаціоналізація капіталу”, “інтернаціоналізація господарського життя”. Якими показниками вимірюється рівень інтернаціоналізації національної економіки?

Тема 26.

1. Охарактеризуйте динаміку та географічний розподіл світового ринку послуг. Поясніть чому промислові розвинуті країни є основними експортерами послуг у міжнародній торгівлі?

2. Опишіть історію становлення міжнародної валютної системи і визначте головні засади її сучасного функціонування.

Список рекомендованої літератури.

1. Політична економія: Навч. посібник / К.Т.Кривенко, В.С.Савчук, О.О.Беляєв та ін.; За ред. К.Т.Кривенка. – К.: КНЕУ, 2001.
2. Беляєв О.О., Бебело А.С. Політична економія: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2001.
3. Основы экономической теории: Учебник / С.В.Мочерный, В.К.Симоненко, В.В.Секретарюк, А.А.Устенко. Под общ. ред. С.В.Мочерного. – К.: Знання, 2000.
4. Бергер П.Л. Капіталістична революція: п'ятдесят пропозицій щодо процвітання, рівності і свободи: Пер. з англ. – К.: Вища шк., 1995.
5. Монополизм и антимонопольная политика / А.Барышева, Ю.Сухотин, В.Богатырев и др.: Рос. АН. Ин-т экономики. – М.: Наука, 1993.
6. Мочерний С.В. Капіталізм // Економічна енциклопедія: У 3-х т. Т. 1. / Ред. кол.: ... С.В.Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Академія, 2000.
7. Гальчинський А. Праця і капітал // Економіка України. – 1992. - № 5.
8. Лангштейн М.С. Соціалістический капіталізм. – К.: Наук. думка, 1993.
9. Мочерний С.В. Державно-корпоративний капіталізм / економічна енциклопедія: У 3-х т. Т. 1 / Ред. кол.: ... С.В.Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Академія, 2000.
10. Геєць В. Соціогуманітарні складові перспектив переходу до соціально орієнтованої економіки в Україні // Економіка України. – 2000. - № 2.
11. Кулиш А. К вопросу анализа этапов развития трансформационной экономики // Экономика Украины. – 2002. - № 6.

12. Мочерний С. Моделі трансформаційних процесів економіки // Економіка України. - 2000. - № 2.
13. Чухно А. Проблеми теорії перехідного періоду від командної до ринкової економіки // Економіка України. – 1996. - № 4.
14. Білорус О. Імперативи стратегії України в умовах глобалізації // Економіка України. – 2001. - № 11.
15. Рогач О.І. ТНК і економічне зростання країн, що розвиваються. – К.: Вища шк., 1994.
16. Безчастний Л., Опишко С. Тенденції на світовому ринку капіталів та їх вплив на інвестиційну діяльність в Україні // Економіка України. – 2001. - № 3.
17. Будкін В. Проблеми управління зовнішньоекономічною діяльністю // Економіка України. – 1999. - № 1.
18. Вахненко Т. Теоретичні засади регулювання міждержавного руху капіталів // Економіка України. – 2001. - № 8.
19. Кривенко К.Т. Теорія порівняльних переваг і концептуальні проблеми лібералізації зовнішньоторговельних відносин // Вчені записки: Наук. зб. – Вип. 2. – К.: КНЕУ, 1999. – С. 163-167.

4. МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТАМИ КУРСОВИХ РОБІТ

4.1 Мета і етапи підготовки роботи.

Метою виконання курсової роботи є поглиблення і закріплення студентами теоретичних знань з політичної економії, набуття вмінь аналізувати опрацьований матеріал, робити відповідні узагальнення та висновки. Написання курсової роботи дає студентові можливість навчитися самостійно і творчо використовувати наукову літературу, узагальнювати теоретичні положення, вникати в теоретичні дискусії, формулювати власні погляди

стосовно невирішених теоретичних та практичних проблем політекономічної науки та економічного життя суспільства, обґрунтовувати висновки і пропозиції, спрямовані на їх вирішення.

Основні етапи та підготовка курсової роботи.

1. Вибір теми та осмислення завдання дослідження.
2. Добір та вивчення літератури, збирання та обробка інформації.
3. Складання плану роботи.
4. Написання та оформлення курсової роботи.

4.2 Вибір теми і складання плану роботи.

Робота студента з вибору теми має розпочатися з ознайомлення з тематикою курсових робіт. Орієнтовна тематика подається нижче.

Студенти денної і вечірньої форм навчання мають право вибрати довільну тему, або запропонувати таку тему, яка відсутня в тематиці, затвердженій кафедрою. Студенти-заочники вибирають тему за останньою цифрою номера залікової книжки. Наприклад, номер залікової книжки 928391. Це означає, що студент має із запропонованої тематики вибрати теми, подані під номерами 1, 11, 21, 31 і т.д. Тема курсової роботи вважається затвердженою, якщо вона погоджена з викладачем-керівником курсової роботи.

Складання плану курсової роботи.

Складання плану курсової роботи є досить відповідальним етапом, оскільки від нього залежить якість роботи. Тому план складають після добору і вивчення літературних джерел та складання бібліографії. В ній потрібно виділити головні літературні джерела (роботи класиків політекономії, монографії, теоретичні статті), опрацювання яких необхідне при написанні

роботи. Важливо також опрацювати відповідні законодавчі та інші нормативні акти (Закони України, Укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів, тощо). Особливу увагу слід надавати періодичним виданням (часописи “Економіка України”, “Фінанси України”, “Банківська справа”, “Вчені записки” КНЕУ, “Проблеми формування ринкової економіки” КНЕУ, «Вопросы экономики», «Российский экономический журнал» та ін.). Важливо залучати до бібліографії монографічні роботи та підручники, підготовлені вченими КНЕУ,

В роботі потрібно використовувати статистичний матеріал, який публікується в спеціальних виданнях Держкомстату України та періодичних виданнях.

Зразок плану курсової роботи.

Тема: “Проблеми реалізації практичної функції політекономії в умовах перехідного періоду (на прикладі України)”

Вступ

1. Сутність практичної функції політичної економії.
2. Суть і тенденції розвитку соціально-економічних відносин на початку ХХІ ст. та їх вплив на трансформаційні процеси в Україні.
3. Розробка перспективної моделі економічної формації України.

Висновки.

Список літератури.

4.3 Зміст, структура й обсяг курсової роботи.

Робота повинна мати чітку і логічну структуру з відповідними складовими елементами. Традиційно курсова робота складається зі вступу, основної частини та висновків.

У вступі розкривають актуальність теми, розкривається її значення з посиланням на літературні джерела, визначають мету і задачі дослідження, що вимагають вирішення, вказуються методи дослідження.

Основна частина роботи передбачає глибоке і всебічне висвітлення головних проблем теми. Вона поділяється на ряд розділів. Перший з них присвячується дослідженню теоретико-методологічних аспектів теми, а інші – питанням аналізу досліджуваної проблеми, обґрунтуванню пропозицій та висновків щодо їх вирішення. При цьому важливо показати як висвітлюється дана проблема в економічній літературі, викласти різні точки зору і детально проаналізувати їх.

У висновках необхідно стисло підсумувати результати досліджуваної проблеми, зробити теоретичні висновки і практичні рекомендації, виходячи зі змісту роботи.

Обсяг курсової роботи – 25-30 сторінок стандартного формату. Приблизний обсяг структурних складових тексту курсової роботи: вступ – 1-1,5 сторінок, основна частина – 22-26 сторінок, висновки – 2-3 стор.

4.4 Оформлення та захист курсової роботи.

Курсова робота пишеться українською мовою. Вона повинна бути правильно оформлена. Текст роботи повинен розміщуватися на одній сторінці аркуша паперу, з полями не менше як 30 мм зліва, 10 мм – справа, 15 мм – вгорі, 20 мм – знизу. Роботу комплектують у такому порядку: титульна сторінка, зміст, вступ, розділи основної частини, висновки, список літератури, додатки (в разі необхідності).

Зразок титульної сторінки подається:

Міністерство освіти України
Київський національний економічний університет
Кафедра політичної економії

Курсова робота
на тему: “Проблеми реалізації практичної функції політекономії в умовах
перехідного періоду (на прикладі України)”

Студента I курсу,
2 групи, спеціальності 6103
факультету _____
Науковий керівник
доц.

Київ – 2002

Нумерація сторінок має бути наскрізною: номер сторінки проставляють арабськими цифрами у правому верхньому кутку, крім титульної сторінки.

У курсовій роботі потрібно використовувати таблиці та інші ілюстративні матеріали: схеми, діаграми, графіки тощо. Кожна таблиця повинна мати заголовок, який відображає її зміст. Над заголовком таблиці пишуть: “Таблиця” та її порядковий номер у розділі. Наприклад: Таблиця 1.1. – перша таблиця першого розділу. Ілюстративний матеріал (схеми, діаграми, графіки тощо) оформляється таким чином: знизу під ілюстрацією з великої букви пишеться

“Рис.” і проставляється його номер. Наприклад: Рис. 1.1 – перший рисунок першого розділу.

У тексті обов’язково мають бути посилання на джерела, з яких були запозичені цитати, цифрова інформація, що наводяться в курсовій роботі. Посилання на джерела рекомендується здійснювати за допомогою квадратних дужок, в яких проставляється порядковий номер джерела зі списку використаної літератури та відповідна сторінка. Наприклад: [8, с.12].

Курсова робота може бути написана від руки або надрукована.

У списку літератури слід вказати: для книг – прізвище та ініціали автора (авторів), назву книги, місто, видавництво, рік видання; для статей – прізвище та ініціали автора (авторів), назву статті, назву журналу, його номер і рік видання, номери сторінок, у межах яких надрукована стаття.

В кінці роботи потрібно поставити підпис, вказати дату виконання роботи.

Курсова робота має бути зброшурована і подана на кафедру в установленій термін. Вона попередньо розглядається науковим керівником, який у своєму відгуку приймає рішення про її допущення до захисту. Відповідальність за несвоєчасне виконання роботи та її якість несе студент.

4.4 Оцінювання і захист курсової роботи

4.4.1 Оцінювання курсової роботи

Рівень виконання курсової роботи оцінюється науковим керівником за такими показниками:

		Оцінка у балах
1	Якість викладу матеріалу, пропорційність змісту відповідно до плану теми (повна, часткова, неповна, достатня, недостатня)	0, 5, 10, 15, 20 балів
2	Наявність у роботі аналізу альтернативних теоретичних поглядів, авторського ставлення, висновків	0, 5, 10, 15 балів

3	Якісний рівень використання літератури (науково-теоретична, матеріали конференцій, статистичні матеріали, власні нароби)	0, 5, 10, 15 балів
4	Науковий апарат у роботі	0, 5, 10 балів
5	Наявність творчості у розкритті змісту теми, у вмінні користуватися першоджерелами, в оформленні схем, графіків, таблиць	0, 5, 10, 15, 20 балів
6	Загальний вигляд роботи, рівень її оформлення	0, 5, 10 балів
	Загальна оцінка у балах	0-100 балів

4.4.2 Захист курсової роботи.

Захист курсової роботи – завершальний стан. Під час підготовки до захисту курсової роботи студентові необхідно ознайомитись з відзивом наукового керівника. Захист проводиться в присутності всіх студентів групи під керівництвом наукового керівника. На захисті студент у своєму виступі коротко викладає зміст виконаної курсової роботи, дає відповідь на поставлені запитання студентів і наукового керівника. За результатами захисту та з урахуванням якості виконання курсової роботи виставляється оцінка, яка проставляється в екзаменаційну відомість і залікову книжку студента.

Тематика курсових робіт

1. Місце політичної економії в економічній теорії.
2. Проблеми реалізації практичної функції політекономії в умовах перехідного періоду (на прикладі України).
3. Роль вітчизняної політичної економії в обґрунтуванні характеру української економіки на сучасному етапі.
4. Вплив розвитку виробництва на зростання потреб суспільства.

5. Основні проблеми економіки і шляхи їх розв'язання в інтересах народу в Україні.
6. Виробництво і споживання: механізм взаємодії.
7. Закон обмеженості ресурсів і розвиток виробництва.
8. Сучасна західна теорія прав власності.
9. Власність: сутність, структура, економічний зміст.
10. Типи, види та форми власності.
11. Державна власність: суть і економічна роль.
12. Акціонерна власність в сучасних умовах.
13. Механізм реалізації власності.
14. Роль товарної організації виробництва у розвитку економіки.
15. Необхідність і основні сфери розвитку простого товарного виробництва в сучасних умовах.
16. Закон вартості: сутність і основні функції.
17. Вплив концентрації і централізації виробництва на товару форму його організації і функціонування.
18. Економічний зміст суспільних відносин в Україні на початку ХХІ ст.
19. Механізм дії закону відповідності виробничих відносин і рівню розвитку продуктивних сил.
20. Технологічний спосіб виробництва в Україні та проблеми його розвитку.
21. До якої економічної суспільної формації рухається Україна?
22. Витрати виробництва і вартість товару та його ціна.
23. Собівартість як економічна категорія ринкового господарства.
24. Прибутковість вітчизняного виробництва і шляхи її підвищення (на прикладі промисловості).
25. Основні теорії прибутку.
26. Вплив відносин власності на ресурси на співвідношення зовнішніх і внутрішніх витрат.
27. Ринки факторів виробництва в системі відносин обміну.

28. Розвиток виробництва предметів споживання і місткості їхнього ринку в Україні.
29. Ринок засобів виробництва: взаємозв'язок попиту і пропонування.
30. Орендна плата в несільськогосподарських галузях та її економічна роль.
31. Формування ринку виробничих ресурсів в Україні.
32. Сутність позичкового капіталу і його роль у сучасній економіці.
33. Економічна природа позичкового процента: аналіз різних теорій.
34. Комерційні банки України і шляхи підвищення їх ролі в економіці.
35. Роль вітчизняної торгівлі в піднесенні добробуту населення.
36. Фондовий ринок України і шляхи його подальшого розвитку.
37. Основний капітал, його фізичний і моральний знос в Україні.
38. Капітал підприємства і шляхи підвищення ефективності його кругообігу.
39. Великі підприємства і їх прибутковість в Україні.
40. Акціонерна форма організації підприємств і її соціально-економічна характеристика.
41. Форми власності та види підприємств у сучасній ринковій економіці.
42. Первісне нагромадження капіталу та його особливості в Україні.
43. Капітал як економічна категорія капіталістичного способу виробництва.
44. Наймана праця: суть та еволюція.
45. Заробітна плата: теоретичні концепції.
46. Чинники формування відмінностей у заробітній платі.
47. Ринок і держава в сучасній економічній системі.
48. Реалізація економічних функцій держави в перехідній економіці.
49. Інструменти державного регулювання за кейнсіанською моделлю.
50. Сутність класичного підходу до регулювання економіки.
51. Співвідношення саморегулювання та державного регулювання у ринковій економіці.
52. Проблеми відтворення в сучасній економіці України.
53. Концепції національного доходу.
54. Національне багатство і його структурні елементи.

55. Природні ресурси в системі національного багатства.
56. Відтворення і розвиток економічного потенціалу суспільства.
57. Економічне відтворення в умовах ринкової системи.
58. Складові економічного розвитку України.
59. Особливості циклічного розвитку розвинених країн у другій половині ХХ ст.
60. Теорія “нульового зростання” і практичні проблеми економічного розвитку.
61. Економічне зростання і екологія: механізм розв’язання суперечностей в умовах НТР.
62. Відносини власності на засоби виробництва за соціалізму.
63. Товарно-грошові відносини в умовах соціалізму.
64. Шляхи побудови ринкового соціалізму в Китаї.
65. Особливості “шведської моделі” соціалізму.
66. Особливості соціально-економічних перетворень у постсоціалістичних країнах.
67. Ринкова трансформація економіки в країнах, що розвиваються.
68. Сутність перехідної економіки: аналіз теорій.
69. Кінцева мета трансформаційних процесів в Україні.
70. Світове господарство: сутність та етапи розвитку.
71. Соціалізація світової економіки: необхідність і перспективи.
72. Злиття та поглинання компаній на сучасному етапі розвитку світового бізнесу.
73. Особливості кругообороту підприємницького капіталу в сільському господарстві.
74. Розвиток конкуренції в сільському господарстві України.
75. Форми господарювання в аграрній сфері України: види, особливості , тенденції.
76. Рентні відносини в сільському господарстві України.
77. Особливості підприємства в аграрній сфері.
78. Сутність змішаної капіталістичної економіки та її основні варіанти.
79. Місце та роль держави в змішаній економіці.

80. Особливості державного регулювання економіки в Японії.
81. Монополії та олігополії в умовах капіталістичної змішаної економіки.
82. Великі корпорації: активізація процесів злиття поглинання.
83. Фінансово-промислові групи на зламі XX-XXI століть.
84. Аграрні відносини та їх еволюція за сучасних умов.
85. Орендні відносини в ринковій економіці.
86. Роль домогосподарств у суспільному відтворенні.
87. Попит та пропозиція в суспільному виробництві.
88. Функції ринку, їх реалізація в Україні.
89. Економічна природа конкуренції. Типи й види конкуренції.
90. Суспільний продукт і його форми.
91. Відтворення трудових ресурсів.
92. Ринок праці як форма регулювання зайнятості трудових ресурсів.
93. Форми й методи соціального захисту населення.
94. Антициклічна політика держави.
95. Роль інвестицій в економічному зростанні.
96. Сутність господарського механізму і його структура.
97. Фінанси як інструмент економічного регулювання.
98. Механізм грошово-кредитного регулювання.
99. Економічні основи виникнення монополій та їх форми.
100. Економічна роль монополій.
101. Антимонопольна політика держави: необхідність, сутність і значення.
102. Економічні відносини за умов капіталізму вільної конкуренції.
103. Сучасний фінансово-монополістичний капітал.
104. Форми панування фінансової олігархії.
105. Змішана економіка: суть та основні ознаки.

5. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ З ДИСЦИПЛІНИ

1. Перелік питань, що охоплюють зміст робочої програми з політичної економії

1. Зародження і розвиток політичної економії: основні школи і течії.
2. Предмет політичної економії та його тлумачення різними економічними школами.
3. Економічна теорія і політична економія: проблеми взаємозв'язку. Позитивна і нормативна політична економія.
4. Закони і категорії політичної економії.
5. Методи економічних досліджень.
6. Функції політичної економії.
7. Політична економія і обґрунтування економічної політики.
8. Виробництво і його основні фактори.
9. Обмеженість виробничих ресурсів. Крива виробничих можливостей.
10. Економічні потреби.
11. Корисність продукту в економічній теорії.
12. Економічні інтереси. Єдність і суперечності в системі інтересів.
13. Економічна система: її сутність та структурні елементи.
14. Продуктивні сили як матеріальна основа економічної системи.
15. Суспільний поділ праці і його роль в розвитку продуктивних сил.
16. Економічні відносини як суспільна форма функціонування продуктивних сил.
17. Суть і структура економічних відносин.
18. Механізми дії і використання економічних законів.
19. Типи економічних систем. Теоретичні підходи до класифікації економічних систем.
20. Власність як економічна категорія.
21. Структура власності: типи, види і форми.

22. Відносини власності на фактори виробництва і характер їх поєднання.
Права власності.
23. Тенденції розвитку відносин власності.
24. Натуральна (традиційна) форма організації виробництва.
25. Товарне виробництво і його роль у розвитку суспільного виробництва.
26. Товар та його властивості.
27. Вартість (цінність): альтернативні теорії.
28. Проста і розвинена форми товарного виробництва.
29. Виникнення і еволюція грошових відносин.
30. Суть та функції грошей: альтернативні теорії.
31. Грошовий обіг та його закони.
32. Суть витрат виробництва та їх класифікація.
33. Прибуток як економічна категорія. Теорії прибутку.
34. Норма прибутку і фактори, що на неї впливають.
35. Інституціональні основи ринкової економіки.
36. Ринок: суть, функції, суб'єкти та об'єкти.
37. Інфраструктура ринку.
38. Попит і пропозиція. Ринкова рівновага.
39. Ринкова ціна: механізм формування і функції.
40. Економічна конкуренція: суть, функції та форми.
41. Конкуренція і монополія. Антимонопольне законодавство і практика.
42. Конкуренція і моделі ринків.
43. Принципи класифікації ринків.
44. Позичковий капітал. Процент та його економічна природа.
45. Банки, їх роль та функції. Банківський прибуток.
46. Суть кредиту та його форми.
47. Капітал у сфері торгівлі.
48. Фінансово-кредитні установи.
49. Роль ринкової інфраструктури в регулюванні ринкових відносин.
50. Домогосподарства як суб'єкти ринкової економіки.

51. Підприємство як суб'єкт ринкової економіки. Форми і види підприємств.
52. Кругообіг і оборот капіталу підприємства.
53. Суть підприємництва, його види та функції.
54. Роль підприємства і підприємництва в ринковій економіці.
55. Первісне нагромадження капіталу та його особливості в Україні.
56. Перетворення грошей у капітал.
57. Характер взаємозв'язку капіталу і найманої праці.
58. Вартість робочої сили: дискусійні аспекти.
59. Заробітна плата та її теорії.
60. Підприємництво в аграрній сфері.
61. Земельна рента та її форми.
62. Економічне зростання: типи і фактори.
63. Науково-технічна революція та її роль в економічному зростанні.
64. Держава як суб'єкт економічних відносин.
65. Економічні функції держави та їх класифікація.
66. Суспільний продукт: форми та методи обчислення.
67. Суть і види економічного відтворення.
68. Кругообіг ресурсів, продуктів і доходів у процесі суспільного відтворення.
Відтворення всіх елементів економічної системи.
69. Національний дохід та його концепції.
70. Тіньовий сектор в економічному відтворенні. Характеристика тіньової економіки в Україні.
71. Національне багатство і його структура.
72. Розподільчі відносини та їх місце у відтворювальному процесі.
73. Диференціація доходів населення. Необхідність перерозподілу національного доходу і доходів населення.
74. Споживання і заощадження. Прожитковий мінімум і соціальний захист населення.
75. Заощадження та інвестиції. Роль інвестицій в економічному зростанні.

76. Економічне зростання і економічні цикли. Теорії циклів: дискусійні проблеми.
77. Економічні кризи та їх причини: дискусійні питання.
78. Теорії зайнятості. Проблеми повної зайнятості в умовах ринкової економіки.
79. Безробіття: причини, види і форми.
80. Господарський механізм та його роль у системі регулювання суспільного відтворення.
81. Державне регулювання суспільного відтворення та його форми.
82. Необхідність і сутність фінансів. Державні фінанси.
83. Фінансова система і фінансова політика в державі. Фіскальна політика.
84. Закономірності та етапи розвитку капіталістичної економічної системи.
85. Концентрація і централізація виробництва та капіталу. Виникнення монополій та їх форми.
86. Фінансово-монополістичний капітал та сучасні проблеми його функціонування і розвитку.
87. Змішана економічна система та її структура.
88. Теорія і практика економічної системи соціалізму.
89. Механізм функціонування соціалістичної адміністративно-командної економіки.
90. Зміст перехідної економіки: загальне і особливе. Об'єктивні чинники перехідного стану.
91. Становлення різних форм власності в перехідній економіці.
92. Закономірності та особливості розвитку перехідної економіки.
93. Особливості економічних відносин при переході до ринкової економіки.
94. Необхідність ринкової трансформації економіки України.
95. Світове господарство: його суть та структура.
96. Міжнародний поділ праці міжнародні економічні відносини.
97. Міжнародна економічна інтеграція.
98. Міжнародні валютно-фінансові організації.

99. Необхідність і методи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

100. Економічні аспекти глобальних проблем.

2. Приклади типових завдань, які є складовими тестів і модулів, що їх студенти виконують у процесі поточного контролю знань і які з наступного навчального року передбачається включити до екзаменаційних питань:

1. Чим визначається необмеженість людських потреб та обмеженість виробничих ресурсів? В чому виражається діалектика їх взаємозв'язку?

2. Обґрунтуйте думку про те, що підприємництво є четвертим фактором виробництва. А чи можете Ви довести зворотнє?

3. Визначте як зміниться курс акції номіналом в 1000 грн. за таких умов: дивіденд за рік зріс з 10% до 20% ; процент на вкладений в банк капітал відповідно зменшився з 4% до 2%.

4. Поясніть, які основні соціально-економічні зміни відбулися в системі українських домогосподарств в постсоціалістичному періоді.

5. Обґрунтуйте мінімально необхідні та максимально допустимі межі державного втручання в економіку на прикладі перерозподілу валового внутрішнього продукту країни.

3. Порядок поточного і підсумкового оцінювання знань студентів:

Поточний контроль знань студентів

Об'єктом поточного контролю студентів є:

а) системність та активність роботи студента на семінарських заняттях та при виконанні завдань для самостійного опрацювання:

максимальна оцінка:

у першому семестрі – 20 балів;

у другому семестрі – 30 балів.

б) контроль за виконання:

у першому семестрі 2-х модульних завдань (максимальна оцінка – 20 балів: по 10 балів за кожний модуль);

у другому семестрі 1-го модульного завдання (максимальна оцінка – 10 балів).

При контролі систематичності та активності роботи на семінарських заняттях оцінці можуть підлягати: розуміння та запам'ятовування студентами програмного матеріалу; рівень знань, продемонстрований у відповідях і виступах на семінарських заняттях; уміння самостійно опрацювати навчальну та наукову літературу; уміння усно чи письмово представити певний матеріал по темі семінарського заняття; результати експрес контролю.

При контролі виконання завдань для самостійного опрацювання оцінці можуть підлягати:

- самостійне опрацювання тем в цілому та окремих питань;
- написання рефератів, есе;
- підготовка конспектів навчальних чи наукових текстів з курсу політичної економії.

3.1. Оцінка роботи на семінарських заняттях та по виконанню завдань для самостійного опрацювання:

Поточна робота студента на семінарських та самостійних заняттях оцінюється в межах від “0” до “30” балів на основі кількості (як мінімум – дві) та якості оцінок, одержаних студентом за наступною шкалою (табл. 1):

Таблиця 1

	Кількість та якість оцінок	Кількість балів	Збільшення кількості балів
1	5+5 або 5+4	20	+5 за презентацію двох рефератів (есе) з оцінкою не нижче оцінки “4”
2	4+4	15	
3	5+3 або 4+3	10	+5 підготовка конспектів
4	3+3	5	+5; 10 за якісний рівень підготовки конспектів навчальних текстів з курсу політичної економії
5	3+2 або 2+2	0	
6	одна “п’ятірка”	10	
7	одна “четвірка”	5	+5 за активну участь у роботі студентської наукової конференції
8	одна “трійка”	0	

Бальна оцінка поточної успішності студентів

3.2. Модульний контроль

Модульний контроль з дисципліни “Політична економія” здійснюється двічі за перший семестр і один раз за другий семестр на семінарських заняттях у вигляді контрольної письмової роботи за наступними розділами та темами дисципліни (табл. 2).

Таблиця 2.

Обсяг матеріалу для проведення модульного контролю,
його форми і терміни

Модулі	Теми дисципліни	Терміни	Форма контролю
I	Загальні засади економічного розвитку (теми 1, 2, 3, 4, 5)	Після вивчення названих тем	Контрольна робота
II	Загальні основи ринку (теми 6, 7, 8, 9, 10)	Після вивчення названих тем	Контрольна робота

III	Економічне зростання і соціально-економічний прогрес. Формування і розвиток сучасних соціально-економічних систем (теми 16, 17, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26)	Після вивчення названих тем	Контрольна робота
-----	---	-----------------------------	-------------------

Завдання для модульного контролю складається з 10-ти питань (3 теоретичні питання, 5 тестів, 2 практичні завдання).

Оцінка кожного модульного завдання визначається у балах: 0, 5, 10.

Оцінювання знань студентів за всі завдання модульного контролю здійснюється за 100-бальною шкалою, яка переводиться на 4-бальну та в залікові бали за такою шкалою:

85-100 балів – оцінка “відмінно” кількість залікових балів - 10

65-80 балів – оцінка “добре” кількість залікових балів - 5

50-60 балів – оцінка “задовільно” кількість залікових балів - 0.

Тести, виконання індивідуальних завдань, експрес-контрольних робіт, інших завдань по частинам програми курсу оцінюються за 4-бальною шкалою.

4. Завдання для поточного контролю знань студентів заочної форми навчання

Об'єктом поточного контролю знань студентів заочної форми навчання є:

а) *конспекти навчальних тем* з курсу політичної економії у відповідності з робочою програмою та вимогами до конспектів (максимальна оцінка – 20 балів).

Підготовлений на протязі навчального року студентом письмовий (від руки) конспект оцінюється у балах: 0, 5, 10, 15, 20.

Методика і критерії оцінювання конспектів студентів заочної форми навчання з курсу “Політична економія”

		Оцінка в балах
1.	Відповідність змісту конспектів програмі політичної економії	0-5
2.	Якість, пропорційність змісту у відповідності з планами семінарських (самостійних) занять (повна, часткова, неповна, достатня, недостатня)	0-5
3.	Наявність творчості у розкритті змісту тем, в оформленні рисунків, таблиць, схем, уміння користуватися першоджерелами	0-5
4.	Якісний рівень використання літератури (навчальної, наукової, статистичної тощо). Науковий апарат у роботі. Оформлення роботи, її загальний вигляд.	0-5
	Усього	0-20 балів

б) модульний контроль (максимальна оцінка – 20 балів).

Модульний контроль з дисципліни “Політична економія” здійснюється один раз у першому семестрі і один або два рази (визначає керівник потоку) у другому семестрі у вигляді контрольної письмової роботи за наступними розділами і темами дисципліни (табл. 4).

Таблиця 4.

Обсяг матеріалу для проведення модульного контролю,
його форми і терміни

Модуль	Теми дисципліни	Терміни	Форма контролю
I	Загальні засади економічного розвитку. Загальні основи ринку (теми: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10)	Після вивчених названих тем	Контрольна робота
II	Суб'єкти ринкової економіки. Економічне зростання (теми: 12, 13, 14, 16, 17, 19, 20)	Після вивчення названих тем	Контрольна робота
III	Формування і розвиток сучасних соціально-економічних систем. Світове господарство і міжнародні економічні відносини (теми: 21, 22, 23, 24, 25, 26)	Після вивчення названих тем	Контрольна робота

Зразок модульного завдання “Х”

1. Предмет політичної економії. Тлумачення предмета політичної економії різними школами.
2. Економічні потреби, їх суть і класифікація.
3. Сутність та структура економічних відносин. Соціально-економічні відносини.
4. Дайте політекономічне визначення категорії власності. Варіанти відповіді:
 - а) природне право володіння речами;
 - б) законодавче право власності;
 - в) первинне економічне відношення;
 - г) річ, що знаходиться у чиємусь володінні;
 - д) відносини між людьми з приводу відчуження – присвоєння певних благ.
5. Виділіть причини (умови) виникнення товарного виробництва:
 - а) низький рівень споживання;
 - б) соціально-психологічна схильність до обміну;
 - в) рівень розвитку продуктивних сил;
 - г) економічна відокремленість господарюючих суб'єктів;
 - д) суспільний поділ праці.
6. Знайдіть правильне визначення загальної чи грошової форми вартості:
 - а) одному товару, що перебуває у відносній формі вартості, відповідає безліч інших товарів, що знаходяться у еквівалентній формі вартості;
 - б) одному товару, що знаходиться у відносній формі вартості, відповідає тільки один інший товар, що перебуває у еквівалентній формі вартості;
 - в) безлічі товарів, які перебувають у відносній формі вартості, відповідає один товар, що знаходиться у еквівалентній формі вартості;

г) безлічі товарів, які перебувають у відносній формі вартості, відповідає безліч товарів, що знаходиться у еквівалентній формі вартості.

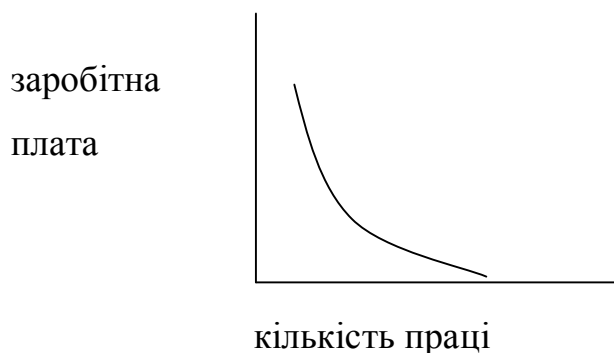
7. Визначте, сума яких витрат становить валові витрати:

- а) постійні + явні;
- б) змінні + неявні;
- в) явні + неявні;
- г) зовнішні + внутрішні;
- д) постійні + змінні.

8. Назвіть основні моделі конкурентних та неконкурентних ринків.

Варіанти відповіді

- а) чиста конкуренція, чиста монополія, олігополія, монополістична конкуренція;
 - б) чиста конкуренція, чиста монополія, двостороння монополія, олігополія;
 - г) досконала конкуренція, недосконала конкуренція, державна монополія, монопсонія;
 - д) чиста конкуренція, досконала конкуренція, недосконала конкуренція, державна монополія.
9. Поясніть за допомогою графіка попиту на працю, чому крива рухається зверху вниз і зліва праворуч?

Графік 1. Попит на працю як фактор виробництва

10. Покажіть які чинники і в якій мірі впливають на величину ціни акції підприємства.

Перший модульний контроль здійснюється в кінці 1-го семестру, а другий і третій – в кінці другого семестру.

Оцінка знань студентів заочної форми навчання за всі завдання модельного контролю, здійснюються за 100-бальною системою, яка переводиться в залікові бали за такою шкалою:

80-100 балів – кількість залікових балів - 20;

65-75 балів – кількість залікових балів – 10;

50-60 балів – кількість залікових балів – 5.

Студент заочної форми навчання може обрати два варіанти набору залікових балів: за виконання одного модульного контролю і підготовку конспекту з курсу політичної економії, або за згодою викладача, за виконання двох модульних контролів у кінці другого семестру.

5. Зразок екзаменаційного білета.

БІЛЕТ “Х”

1. Інтереси і потреби: діалектика взаємозв'язку. Єдність і суперечності в системі інтересів.
2. Кругообіг ресурсів, продуктів і доходів у процесі суспільного відтворення.
3. Суть і функції ринку. Умови формування і розвитку ринку.
4. Капітал і наймана праця та діалектика їх взаємозв'язку.
5. Фінанси, їх сутність та роль в економіці.
6. Форми економічних відносин у світовому господарстві.

БІЛЕТ “У”

1. Методи економічних досліджень.
2. Зміст виробництва і його фактори.

3. Грошовий обіг та його закони.
4. Принципи класифікації ринків.
5. Зайнятість робочої сили. Проблеми повної зайнятості в умовах ринкової економіки.
6. Структура змішаної економіки.

Підсумковий контроль знань студентів у формі заліку.

Семестровий залік за результатами поточного контролю виставляється за умови, якщо студент виконав завдання, що визначені робочою програмою дисципліни, і набрав при цьому не менш 20 балів.

В разі невиконання завдань поточного контролю з об'єктивних причин, студенти мають право, за дозволом декана, скласти їх до останнього семінарського заняття. Час та порядок складання визначає викладач.

Результати складання семестрових заліків оцінюються за двобальною шкалою (“зараховано”, “не зараховано”) і вносяться в залікову відомість.

Підсумковий контроль знань студентів у формі іспиту.

Оцінювання знань студентів з політичної економії формою контролю яких є іспит, здійснюється на основі результатів поточного і підсумкового контролю знань (іспиту).

Якщо за результатами поточного контролю студент отримав менше 20-ти балів, він не допускається до іспиту.

Об'єктом контролю знань студентів у формі іспиту є результати виконання письмових екзаменаційних завдань.

Перелік та зміст екзаменаційних завдань, критерії їх оцінювання визначаються кафедрою і доводяться до студентів на початку семестру.

Екзаменаційний білет містить 6 завдань, кожне з яких оцінюється за шкалою 10; 5; 0 балів.

Результати іспиту оцінюються в діапазоні від 0 до 60 балів.

В разі, коли відповіді студента оцінені менше ніж в 30 балів, він отримує незадовільну оцінку за результатами іспиту та незадовільну загальну підсумкову оцінку. В цьому випадку отримані результати поточного контролю не враховуються.

Загальна підсумкова оцінка з дисципліни складається з суми балів за результати поточного контролю знань (за умови, що студент набрав 20 балів і вище) та за виконання завдань, що виносяться на іспит (за умови, що студент набрав 30 балів і вище).

До залікової екзаменаційної відомості заносяться сумарні результати в балах поточного контролю та іспиту (загальна підсумкова оцінка).

Оскільки політична економія вивчається протягом 2-х семестрів з проміжним семестровим контролем у формі заліку та підсумковим – у формі іспиту, то в загальній підсумковій оцінці враховується лише результати поточного контролю в останньому семестрі та іспиту.

Екзаменаційний білет для студентів заочної форми навчання містить 10 завдань, кожне з яких оцінюється за шкалою 10, 5, 0 балів.

Переведення даних 100-бальної шкали оцінювання в 4-х бальну здійснюється в такому порядку:

оцінка “незадовільно” – менше 50 балів;

оцінка “задовільно” – 60; 55; 50 балів;

оцінка “добре” – 80; 75; 70; 65 балів;

оцінка “відмінно” – 100; 95; 90; 85 балів.

Оцінка за 4-х бальною шкалою оцінювання виставляється в заліково-екзаменаційній відомості поряд із загальною підсумковою оцінкою в 100-бальній шкалі.

6. Список рекомендованої літератури.

1. Політична економія: Навч. посібник / Кривенко К.Т., Савчук В.С., Беляєв О.О. – К.: КНЕУ, 2001.

2. Беляев О.О., Бебело .С. Політична економія: Навч. посібник. – К., 2001.
3. Основи економічної теорії. Політекономічний аспект: Підручник / Відп. ред. Г.Н.Климко, В.П.Нестеренко. – К.: Вища шк. – “Знання”, 1997.
4. Основы экономической теории: Учебник / С.В.Мочерный, В.К.Симоненко, В.В.Секретарюк, А.А.Устенко; Под общ. ред. С.В.Мочерного. – К.: Знання, 2000.
5. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы, политика: В 2 т.: пер. с англ. – М.: Республика, 1992.
6. Політична економія: Підручник. Башнянін Г.І. та ін.. – К., 2000.
7. Самуэльсон П. Экономика. В 2 т.: Пер. с англ. – М.: НПО АЛГОН, 1992.
8. Барр Раймон. Политическая экономия. В 2 т. – М.: Международная экономика, 1995.
9. Общая экономическая теория (Политэкономия): Учебник / Под ред. Видянина В.И., Журавлевой Г.П. – М.: Промо-Медиа, 1995.

ЗМІСТ

Вступ	4
1. Типова програма курсу	5
1.1. Тематичний план	5
1.2. Зміст дисципліни	11
2. Навчально-методичне забезпечення	23
2.1. Методичні вказівки	23
2.2. Плани семінарських занять, література та термінологічні словники	175
2.3. Навчальні завдання та теми рефератів	270
2.4. Завдання для перевірки знань	304
3. Завдання для блочно-модульного контролю знань студентів	381
4. Методичні матеріали щодо підготовки студентами курсових робіт	441
5. Критерії оцінювання знань студентів з дисципліни	452